

MELANKOLİ

“normal bir anomali”

Dr. Serol Teber

SAY

MELANKOLİ

“Normal Bir Anomali”

Serol Teber, Dr. Med. Psikiyatr

(d. 5 Ağustos 1938, İstanbul - ö. 12 Kasım 2004, İstanbul)

Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okuduktan sonra Nöro-psikiyatri Kliniği'nde uzmanlık eğitimi aldı. Almanya'nın çeşitli kliniklerinde nöro-psikiyatr olarak çalıştı. Son olarak Düsseldorf Üniversitesi'ne bağlı eğitim ve öğretim kliniği Landesklinik Viersen'de çalıştı. Yazıları *Bilim Sanat, Düşün, Görüş, Felsefe, Dergi* (Almanya) ve *Cogito*'da yayımlandı. Açık Radyo'da “*Didik Didik Freud*” adlı bir program hazırladı.

Başlıca yapıtları:

İşçi Göçü ve Davranış Bozuklukları (1980)

Nükleer Savaş ve Sonrası (1985)

Yeni Osmanlılar ve Paris Komünü (1985)

Picasso (1990)

Politik Psikoloji Notları (1990)

İşkence Sonrası Yaşam ve Toplama Kampı Sendromu (1993)

Göçmenlik Yaşantısı ve Kişilik Değişimi (1993)

Aşıyan'daki Kâhin: Tevfik Fikret'in Melankolik Dünyası (2002)

Bilimsel Bir Peri Masalı: Freud'un Aile ve Tarihsel Romanı (2003)

Say Yayınları'ndan çıkan diğer yapıtları:

Davranışlarımızın Kökeni

Doğanın İnsanlaşması

İlk Toplulukların Değişimi

Melankoli

“Normal Bir Anomali”

Serol Teber

say

Say Yayınları
Psikoloji Dizisi

Melankoli / Serol Teber

ISBN 978-975-468-215-1
Sertifika No: 10962

Yayın Hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayın Yönetmeni: Aslı Kurtsoy Hısım
Arka Kapak Resmi: Serol Teber

Baskı: Engin Yayıncılık Pazarlama ve
Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Gazeteci Erol Demek Sok. No: 5 Kat: 3
Beyoğlu / İstanbul
Tel.: (0212) 612 05 53

1. baskı: Say Yayınları, 1997
2. baskı: Say Yayınları, 2001
3. baskı: Say Yayınları, 2004
4. baskı: Say Yayınları, 2009

Say Yayınları

Ankara Cad. 54 / 12 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
web: www.sayyayincilik.com
e-posta: sayyayinlari@ttmail.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 54 / 4 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com
online satış: www.saykitap.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ:

ANTİGONE ÖRNEĞİNDE TRAJİK/MELANKOLİK
KİŞİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI • 9

1. BÖLÜM:

MELENCOLIA I VE ALBRECHT DÜRER • 17

- 1.1. *Melencolia I* • 19
- 1.2. *Melencolia I*'in Açılımı • 23
- 1.3. *Melencolia I*'in Düşünsel Temelleri • 45
- 1.4. "Ben, Nürnbergli Albrecht Dürer, 28 Yaşında Kendi Kendimi Yarattım." • 51
- 1.5. *Melencolia I*, *Mona Lisa*, *Hamlet*, Baudelaire vb. • 71

2. BÖLÜM:

ANTİKÇAĞ KÜLTÜRLERİNDE MELANKOLİ • 77

- 2.1. Homeros Destanlarında Melankolik Kişilikler:
Bellerophontes, Aias ve Agamemnon • 79
- 2.2. Homeros Destanlarında Merkezi Orta Bölgenin
Kararması ve Öfkelenme • 89
- 2.3. Hippokrat Yazınında Melankoli • 95
- 2.4. Demokritos ve Herakleitos:
Gülen ve Ağlayan Melankolik Filozoflar • 105
- 2.5. Thepohrast ve Aristoteles:
"Neden Olağanüstü Kişiler Hep Melankoliktir?" • 117

2.6. Antikçağda Modern Melankoli Anlayışlar: 129

Kapadokyalı Areteaus • 129

Efesli Soranus • 132

Efesli Rufus • 133

Bergamalı Galenus • 135

3.BÖLÜM:

ORTAÇAĞDA MELANKOLİ • 141

3.1. Ölümçül Günah: Acedia / Melankoli • 143

3.2. Kronos-Satürn ve Melankoli İlişkileri: • 159

3.3. Ortaçağda Dindışı Melankoli Yaklaşımı:

Afrikanlı Konstantinus: “De Melancholia” • 177

3.4. Melankoli-Müzik İlişkisi • 189

3.5. Melankoli-Karasevda İlişkisi • 207

4.BÖLÜM:

AYDINLANMA ÇAĞINDA MELANKOLİ ANLAYIŞI:

TOPLUMSAL SUÇ “ZAVALLI DELİ” • 213

5.BÖLÜM:

MELANKOLİDEN DEPRESYONA • 225

6.BÖLÜM:

HÖLDERLİN’İN HÜZÜNLÜ SUSKUNLUĞU • 263

7.BÖLÜM:

TOPLUMSALLAŞAMAYAN MELANKOLİK • 297

KAYNAKLAR • 357

Varolma ... kendi hükmetmediği fırlatılmışlığını taşır...
Varolma şu anlama gelir: Hiçin içine bırakılma...
Hiç köklü bir şekilde açığa çıkarılmaksızın,
kendi olma da özgürlük de yoktur.

Martin Heidegger

Albrecht Dürer, *Melencolia I*, 1514, (24 x 18,6 cm.) Berlin Devlet Müzesi.

GİRİŞ

ANTİGONE ÖRNEĞİNDE TRAJİK/MELANKOLİK KİŞİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

I.

Melankoli, özellikle toplumsal huzursuzlukların arttığı dönemlerde yaşanan güvensizlik ortamlarında sıklıkla sözü edilmeye başlanan bir yaşam tarzı, bir ruhsal durum, bir kişilik tipidir. İçinde bulunduğu ortamla, diğer insanlar ve kurumlarla pek anlaşılamayan, özcesi *toplumsallaşamayan* melankolik kişiliklerin ilk örneklerinin ozanca betimlenişi Homeros destanlarına kadar uzanır. Örneğin, Sisyphos'un torunu, Bellerophontes, olasılıkla yazılı tarihin tespit edebildiği ilk melankolik kişiliktir. Ayrıca, Troya savaşlarının ünlü komutanlarından Aias, sonu intiharla biten hezeyanlı (paranoid) melankolinin gene ilk örneklerinden biri olarak bilinir. Agamemnon, kimi zaman coşup köpüren, ortalığı kasıp kavuran, kimi zaman da hüzürlenip köşesine çekilen, kendisine yöneltilen en ağır eleştirileri bile ses çıkarmadan dinleyen, duygularını (affektion) dalgalarımları sergiler.

Homeros destanlarında anlatılan melankolik kişilikler, Sophokles'in, Euripides'in trajedilerinde de ayrıca işlenmişlerdir.

Melankoli üzerine ilk kapsamlı tıbbi araştırmaları günümüzden iki bin dört yüz yıl kadar önce, Antikçağ, Kos Adası Tıp Okulu'ndan, Hippokrat yapmıştır. Bu ruhsal duruma, *melankoli* adı, gene ilk kez Hippokrat tarafından –olasılıkla Aristophanes ve Sophokles'in yapıtlarından esinlenerek– konmuştur.

Theophrast/Aristoteles'in yazdıkları "*Problemata Physica*"nın XXX. kitabının başındaki "Melankoli" bölümü, felsefe ve sanat tarihinde bir dönüm noktası oluşturmıştır. Melankolinin ve melankolik kişiliklerin olumlandığı bu "çağ açan" çalışmanın daha ilk cümlesinde, "*Neden, ister felsefede ya da politikada ister şiir ya da sanatta olsun olağanüstü kişiliklerin hepsi melankoliktir?*" diye yazılmış. Bu ünlü betimleme, melankoliyi iki bin üç yüz yıldır, çeşitli disiplinler arasında süren tartışmaların odak noktası konumuna getirmiştir.

Theophrast/Aristoteles'in son kerte olumlu betimlemelerinden sonra, pek çok filozof, sanatkâr, aydın, yeteneklerini kanıtlamak için, abartmalı melankolik görünümüler takınmışlar; hatta giderek melankoli, yeteneğin önkoşulu gibi görünmeye başlamıştır. Bu durumları ironiyle izleyen Cicero, "*Hiçbir melankolik yanım olmadığına göre, önemli biri sayılmamın olanağı yok*" demekten kendini alamamıştır...

Ortaçağ boyunca, melankoliye –ve melankoliklere– çok kez olumsuz gözle bakılmış. Antikçağın, Aristoteles'in ve hatta Galenus'un savları yadsınmış. Melankoli, "*toplum düşmanlığı, dinden ayrılış ve tanrıya başkaldırış*" olarak değerlendirilmiş ölümcül yedi büyük günahtan biri olarak görülmüştür. Aydınlanma Çağı'nda, ortaçağın "*günah*" anlayışı yadsınmış. Fakat, melankolikler bu kez de, aklın gücüne ve büyüklüğüne güvenmeyen, "*akılsız deliler*" olarak tanımlanıp, yığınsal olarak tutuklanmışlar ve kliniklere kapatılmışlar-

dır... Modernizm (rasyonalizmin irrasyonalleşme sürecine uygun olarak), melankoli ve şizofren tanısı konan insanlara karşı, giderek artan bir sertleşme içine girmiş... Örneğin, Nazi Almanyası'nda, melankolikler ve şizofrenler toplama kamplarına gönderilmişler, öldürülmüşlerdir. Melankolikler (depresyonlar), günümüzün post-modern koşullarında, biyokimyanın, moleküler biyolojinin ve farmakolojinin emin ellerine bırakılmışlardır.

II.

Melankolinin gizemini birazcık olsun sezinlemek amacıyla "*Ariadne'nin ipliğini*" tutanlar, çoğu kez antikçağ trajedilerinin kaynağına da yaklaştıklarını görürler. Melankoli ve trajedi ortak tarihsel / toplumsal koşullardan beslenmişlerdir hep. Hatta Hippokrat ve Sophokles, yapıtlarını hemen hemen aynı tarihlerde yazmaya başlamışlardır. Melankolinin ve trajedilerin bu anlamlı birlikte ortaya çıkışları, melankolik trajik insanın serüvenlerini anlamaya karşılıklı olarak yardım edebilir.¹

Sokrates, *Alkibiades* diyalogunda, insanlara "*kendini tanı*" çağrısında bulunmuş. Sophokles, Kral Oidipus trajedisinde, bu çağrıya yanıt verircesine insanın kendisini tanımaya çalışmasının ne denli büyük acılara neden olabileceğini göstermiştir.^{2,3}

Sophokles'in trajedilerindeki görkem insanı şaşırtır. Oidipus'u okuduktan ya da seyrettikten sonra, Camus'nün vur-guladığı gibi, "*İnsan, 'olmaz böyle şey!' demek ister. Ancak bu 'olmaz böyle şey' söyleminde, umutsuz bir evetlenme görülür. Hepimiz biliriz böyle bir şeyin olabileceğini...*"⁴ Freud'un biçemiyle, "*Akıl erdirilemeyen bir yazgının zorunluluğu*" görülür. Burada Hugo Hofmansthal, bize, "*Hangi çocuk annesiyle zifaf yatağına*

girmenin özlemini duymamıştır” diyen Antik Grek düşüncesi-
ni anımsatır.

Sophokles’in *Antigone* trajedisinde Antigone, son kerte
yalın ve özgün kararlılığı ile 2500 yıldır insanları etkiler. An-
tigone, ölümden korkar. Fakat son kerte karardır. Özgürleş-
mek isteyen insanın yapması gerekeni yapar. Kulluk/kur-
banlık arasındaki ikilemi aşar. Kararlı yaşama (Heidegger)
başlayınca tanrılar ve tanrısal yazgılar ortadan kalkar. Öz-
gürleşir. Yaşam, Hiçlik’in ve ölümün sınırında son kerte an-
lamlı bir özgür varoluşa dönüşür. Davranışlarında, kişisel
yazgısını kendi eline almış insanların dingin mutluluğu gö-
rülür. Antigone, insanın en ilk ve en yüce geleneklerini savu-
nur. Ancak bunların en güncel ve en soylu politik eylemler-
den ayrılmadığı görülür.⁵

Antigone’nin kardeşini gömme konusundaki kararlılığı,
kuşkusuz “kardeş sevgisinin” çok ötelere uzanan bir tavrı-
dır. Burada duyarlı bir insanın, tiranlara, yasak koyuculara,
ellerine geçirdikleri anlamsız güçlerle başkalarının yazgıları-
nı belirlemeye çalışanlara karşı ödünsüz bir başkaldırı var-
dır. Bu başkaldırı olmadan özgürleşmenin ve hatta yaşama-
nın mümkün olamayacağını sezinleyen, ancak başkaldırının
sonucunun da ölüm olacağını bilen insanın kararlı, özgürce
seçilmiş tavrı... Bu özgür ve ödünsüz tavidir ki insanları
2500 yıldır Antigone üzerinde düşünmek zorunda bırakmış-
tır. Bu nedenle Antigone son kerte günceldir. Kişiliği, mito-
loji ile aydınlanmanın hem buluşma hem de kesişme nokta-
sını oluşturmuştur. Antigone’nin kişiliğinin bu gizemli priz-
matik özelliğinde tüm kültür dünyasının her türlü ışık oyun-
larını izlemek olasıdır.

İnsan için ölüm, yaşamın en son ve belirleyici sınırır.
Heidegger’in söylemiyle, “Hiç’in ve korkunun sınırır”.⁶ Tra-

jik insan bu sınırı görür ve tanır. Korkar. Hem de çok korkar. Antigone ve tüm melankolik kişilikler gibi... Fakat öte yandan da artık, anlamsız, "sıradan günlük yaşamın" (da) bir anlamı kalmaz. Anlamli olmak koşuluyla, ölümcül sonun Hiçlik'in sınırlarında, onurlu var olma ve yaşama olanakları aranır. İnsan burada kendi gerçeğini, korkularını, mutluluklarını, "anlamli başarısızlıklarını", "doğrusu olmayan yanlışlıklarını" görmenin hazzını yaşayabilir. Buradaki korku, insanı hem özbenliğine daha çok yaklaştırır ve hem de evrenselleştirir. Mikro ve makrokozmoslar bütünleşebilir. Bireysel özbenliğe özgü –son kerte özsel duygular– evrensel genel geçerlilikler kazanabilirler...

Hölderlin, doğa/tanrı ile insanın henüz ayrışmadığı bu ilk –tanrılar ile insanlar arasında ama tanrılara biraz daha yakın– durumun (Innigkeit) özlemini çeker ve bu yüce kişiliği –çılgınlığın– sınırı olarak görür...⁷ Platon'un savunduğu "kutsal çılgınlık" (alienatio mentis)... soylu yabancılaşma... *ya da melankolik yaşam tarzı.*

Antigone'nin tavrının –yeterince anlayamasak bile– dünyadaki varoluşuna anlam arayan insanın tavrı olduğunu sezinleriz. Saçma... Ama yapılması gerekeni yapan insanın, soylu, acılı, ölümcül tavrı...

Sophokles'in trajedisinde, melankolik kişiliklerin düşüncelerinde son kerte dirimsel rol oynayan yaşam, ölüm, hiçlik, pathos gibi konular derinliğine tartışılır. Antigone'nin davranışlarını belirleyen pathos, melankolik kişiliklerin özünde bulunduğu varsayılan temel itici gücü oluşturur.^{8 9}

Hegel, bu durumu, "tutkunun ötesinde, özünde haklı çıkmış bir gücün, ussallığın ve özgürlüğün özsel içeriği" olarak tanımlamıştır...¹⁰ Bu yaklaşım, melankolinin dinamiğini anlamada bizlere çok yardım edebilir.

Bu trajedi, yazıldığı tarihten beri insanların, özellikle de melankoliklerin ortak pathosunu oluşturmuştur. Her melankolik insanın içinde, yaşamın gizlerini, acısını, tutkularını, öfkelerini taşıyan bir “ana-tarıçça”, Antigone vardır.^{11, 12}

Ancak görülebildiği kadarı melankolik pathos/çılgınlık ile “sağlıklı normalliğin” birlikte olamadığıdır. Buna karşın, resmi politikaların “mutlu görün” önerilerlerine sorun çıkarmadan uymuş “normaller” ile yasaklı oldukları için, varlıklarını “yarı gizli” sürdüren, hatta intiharları bile gizlenen melankolikler aynı gezegen üzerinde yaşamak zorundadırlar... Burada melankolik insanın narsistik bir utançla hüzenlenip küsüp kendi içine kapanmasından başka yapacak herhangi olanağı var mıdır? Bilemiyoruz...

Melankolikler, her zaman bilinçli olarak ayırdına varamasalar bile, insanların benliğinin (de) *siyasal bir ürün olduğunu ve yanlış bir hayatın doğru yaşanamayacağını*, bizzat kendi özbenliklerinde sezinlerler. Bunun acısını, utancını ve ruhsal gerilimini duyumsarlar.

Melankolik kişiliklerde sorun genellikle *insanın kendi kişisel yazgısını gene kendisinin belirleme istemi...* gibi temel bir istemde yoğunlaşmaktadır. Karşılığını yaşam pahasına ödemek koşuluyla da olsa melankolik insan, kendi yaşamına kendisinin bir anlam verebilmesini istemekte, çok kez bunu başaramadığı için de her bir şeyden vazgeçip, kuşku, düşüncüklüğü ve hüzenle kendi içine çekilmektedir. Bu bağlamda melankoli, sıradan bir varoluşa karşı, bireysel ve tek kişilik de olsa, vazgeçen, geri çekilen, yadsıyan –Sokrates ve Antigone örneklerinde olduğu gibi, kendisini karşı olduğu insanlara/kurumlara– dolaylı ve dolaysız –öldürten ya da sıklıkla intihar eden– anlamlı bir başkaldırı olarak da düşünülebilir.

Burada, yaşamın tüm düzenlemelerinin 'haz ilkesine' göre kurgulandığı tüketim koşullarında,¹³ melankolinin övgüsünü yapmayı ya da binlerce yıldır tek tek yaşayan melankoliklerin bir araya gelip örgütlenmelerini önermeyi düşünmedim... Homeros destanlarından bu yana, bu toplumsal, politik-psikolojik fenomen yaşam tarzı üzerine söylenegelenlerden kimi bölüm başlıklarını yazarak düşünmeyi denedim...

Ayrıca çalışmanın amacını açıklamasına biraz daha yardımcı olabileceğini sandığım, antikçağın ünlü melankolik filozofu, Efesli Herakleitos'un bir cümlesini anmak istiyorum: "*Burada, kendimi aradım ve araştırdım.*"¹⁴

III.

Melankoli, antikçağdan beri tıbbın ve ruhbilimlerinin ötesinde pek çok trajedinin, romanın, şiirin, sanat yapıtının konusu olmuştur. Bunlardan, Albrecht Dürer'in 1514 tarihinde yaptığı, *Melencolia I* adlı küçük gravürün düşün ve ruhbilim dünyasında özel, ayrı bir yeri vardır. Melankolinin gizini anlamaya ve anlatmaya Dürer'in bu alegorik gravürünün vazgeçilmez katkıları olabileceğini düşünüyorum...

1. BÖLÜM

MELENCOLIA I ve ALBRECHT DÜRER

1.1. MELENCOLIA I

İnsanların kişiliklerini, mizaçlarını anlatmaya yönelik çalışmalar ortaçağ sanatının en temel konularından birini oluşturmuş, bu alanda pek çok yapıt ortaya konmuştur. Melankolik kişilik ve melankolik yaşam tarzı tüm ortaçağ boyunca olumsuz karşılanmış; hatta ölümcül bir günah –“acedia”– olarak tanımlanmıştır.

Melankolik insanların doğaüstü gizil güçler, cinler, şeytanlarla ilişkili oldukları düşünülmüş; bu insanlar tutuklanmış, işkence görmüş, yakılmış, öldürülmüştür.

Rönesans döneminde başlayan hümanist akımların etkisiyle melankolik insan mizacına yeni bir anlayışla bakılmaya başlanmıştır.

Bu yeni hümanist akımlar özellikle Floransalı filozoflar, tanrıbilimciler, düşünürler, sanatkârlar aracılığıyla geliştirilmiş ve dünyaya yayılmıştır. Melankolik insanın mizacı ve yaşam tarzı, ancak Rönesans hümanizmi içinde kendine bir yaşam alanı bulmaya başlamıştır.

Bu arada Nürnbergli bir Alman sanatkâr, Albrecht Dürer (1471-1528), bu hümanist gelişmelerin uzantısında yepyeni bir anlayışla, *Melencolia I* adlı ünlü gravürü yapmıştır.

Albrecht Dürer'in bir melankoli monografisi kapsamındaki bu başyapıtı 1500 yıllarında dinbilimleri, felsefe, sanat,

Albrecht Dürer, *Melencolia I*, ayrıntı.

geometri-matematik, tanrı-erdem-günah vb. gibi konularda yapılan hesaplaşmaların tümünü kapsar niteliktedir.

Dürer'in, bir geometri teoremi, bir matematik denklemi gibi kurduğu bu gizemli evren, yapıldığı günden beri –beş yüz yıla yakın bir zamandır– kendisine bakan tüm yorumculara da yeni teoremler ve denklemler kurma olanağı sunmuştur. Başka bir deyişle, Dürer'in bu yapıtı sanat tarihinin bir *sorunu* olmuştur...

Yapıtın bir teorem, bir denklem kadar tamamlanmış gibi görünmesine karşın, yeni etkin eleştiriler ile sürekli olarak yeniden ve yeniden yorumlanabilecek kadar *açık* olduğu (da) görülür.

Daha somut: Bu gravür, 1514 yılından beri yapılan tüm yorumlama çabalarına karşın bir türlü *tüketilememektedir*... Her yorumcu kendi *açılımını* yapmakta, yorumlamakta son sözü söylediğini, son noktayı koyduğunu sanmakta... Ancak bu düşünce, yeni bir yorumcu ortaya çıkana değin sürmekte; o zaman yapıt üzerine o güne değin pek bir şey söylenmemiş olduğu, gravürün ilk günkü gizemini korumakta olduğu anlaşılmaktadır. Umberto Eco'nun söylemini yinelersek, bu son kerte *açık yapıt, sonluluk içinde sonsuzluk, tamamlanmışlık içinde bir tamamlanmamışlık* içermektedir. Bu yapıt Dürer'in, yorumculara emanet ettiği, *tamamlanmış gibi görünen tam bir açık yapıt* örneği sergilemektedir.¹

Ben sanat tarihçisi değilim; bir Dürer araştırmacısı ya da uzmanı da değilim. Burada sadece, melankoli olgusunu anlamamızda vazgeçilmez niteliğini bugün de sürdüren bu görkemli *melankoli bilmecesini* beş yüz yıldır çözümlemeye çalışanların yazdıklarından, okuyabildiklerim içinden, ruhbilimsel açılımlara olanak verebilenlerden anlayabildiklerimi anlatmaya çalışmak istiyorum.²

1.2. MELENCOLIA I'İN AÇILIMI

Albrecht Dürer'in, 43 yaşında, yaptığı *Melencolia I* gravürü (24 cm x 18,6 cm) en genel çizgileriyle belki şöyle açılabilir:^{3,4}

Gravür, melankolik bir kadın mizacının alegorik, sembolik anlatımıdır. Kadın kanatlı olarak betimlenmiştir. Melankolik kadın, mistik alacakaranlık bir zaman dilimi içinde, mimari tarzların hiçbirisi içine dahil edilemeyen, penceresi ve kapısı olmayan, kaba taştan örülmüş bir yapının merdivenlerine oturmuş olarak görülmektedir.

Yapının duvarında terazi, güneş ve kum saati, çan ve bir sayı dörtgeni vardır.

Bulunulan yerin coğrafyasını ve tarihsel dönemini kestirmek pek kolay değildir. Gezegen üzerinde çokça bulunan bir kıyı yerleşim yerinin yakınıdır. Belki küçük bir inşaat ya da yıkıntı alanı olabilir. Burası, herhangi bir yer, herhangi bir tarihsel dönem içindedir. Daha sonraki yüzyıllarda, melankoli üzerine yazı-şiir yazan dünyanın çeşitli uluslarından sanatkarlar burasını hep kendi kentleri olarak tanımlamışlardır.

Yapıtın gerçek ışık kaynağını bulmak pek mümkün değildir. Işık, gravür üzerine son kerte tutumlu bir biçimde dağıtılmıştır.

Melankolik kadının çevresinde anlamlı bir düzensizlik vardır.

Daha çok mimarların, marangozların yapı-inşaat işlerinde kullandıkları aletler ve geometri araçları yerlere dağılmıştır.

Yerde, kadının ayakları dibinde bir köpek uyumaktadır. Biraz daha ileride, bir değirmen taşının üzerinde –gene– kanatlı olarak betimlenmiş bir çocuk (Putto) oturmuştur. Yerde, ortada, merkezi konumda çok yüzlü bir taş blok (Polygen) ve bir küre görülür.

Duvara dayalı duran merdivende yedi basamak sayılabilmektedir. Merdivenin basamakları arasından –ileride– bir kıyı yerleşim yeri görülür.

Limanda yelkenli gemiler, kıyıda evler, kuleler vardır. Suyun yüzü durgundur.

Gökyüzünde, gökkuşağı ve bir komet (kuyruklu yıldız) görülmektedir. Ve bir yarasanın kanatları arasına gerilmiş panoda *Melencolia I* yazısı okunmaktadır.

Gravürün ışık kaynağı, olasılıkla bu kometten ya da görünmeyen bir ay ışığından gelmektedir.

Melankolik kadının bakımlı uzun saçları dağınıktır. Baş hafifçe sola doğru eğilmiştir. Başında bir çelenk vardır. Sol el yumruk yapılmış, destekler biçiminde başa dayanmıştır. Kadının kucağında kapalı bir kitap vardır. Sağ eli bir pergel tutmaktadır.

Kadının bakışları ileride, ufukta bir noktada, olasılıkla boşlukta ya da Hiçlik'te odaklanmıştır.

Özetlemeye çalışırsak: *Melencolia I* gravüründe, birbirleriyle hiç ilgisi yokmuş gibi görülen pek çok şeyin, hiçbir harmoni oluşturma çabası ve kaygısı olmadan bir araya getirildiği, küçücük bir mekâna adeta tıklandığı görülmektedir. Gravürde yer alan her bir şey, sanki terk edilmiş, birbirleriyle hiçbir ilişkileri yokmuş gibi durmaktadır. Salt melankolik kadın değil, örneğin yerdeki çekiç ve çiviler de yapayalnız ve ürpertici bir terk edilmişlik içinde sergilenmiştir.⁵

Dürer uzmanlarından Wölfflin, *Melencolia I* gravüründe, melankolik kadının durumunu Wolfgang Goethe'nin *Faust* yapıtındaki Doktor Faust'un içinde bulunduğu çaresizliğe benzetmiştir.⁶ Anımsarsak: Faust, bir gece yarısı, yazı masasının koltuğunda büyük bir huzursuzluk içinde kendi kendine konuşur: "Araştırdım, ah, ateşli çabalarla./Felsefe, hukuk ve tıp bilimini./Bir de, ne yazık ki, ilahiyatı./Şimdi de duruyorum burada, bir ahmak gibi./Hiçbir şekilde de akıllanmış değilim./Yüksek unvanım, doktoram bile var,/(...) Bir şey bilemiyeceğimizi, sonuçta anlamak için./Bir şeyler bildiğime kandıramıyorum kendimi./Dolayısıyla kendimi büyüye verdim şimdi./Ruhun gücü ve belagati/bana bazı sırlar açıklasın diye..."⁷

Dürer'in gravürüne ne amaçla bakılırsa bakılsın, bunda saygın, bilmecemsi bir dağınıklık, garip bir karmaşa ve soylu bir düzen görülür. Gravürün küçük mekânı hem garip bir boşluk içinde, hem de tıka basa doludur. Gravürdeki nesnel-tinsel gizem ve psişik gerginlik daha da önemlisi, bir "moral kalite" hemen sezinlenir.⁸

Gravüre biraz daha yakından baktığımızda: Melankolik kadın, 1500'lü yılların modasına, çağının beğenisine uygun, pahalı, güzel, iyi dokunmuş kumaştan yapıldığı kanısı veren, görkemli ve ağır bir giysi içindedir.

Ancak oturduğu yer pek de rahat değildir. Arkada görülen yapının terasına ya da taş merdivenlerine oturmuş, daha doğrusu çökmüş gibi görünmektedir.

Ayrıca sırtındaki kanatlara karşın oturduğu yere yığılıp kalmış gibi görünmesi, konumunu daha da çelişkili hale getirmektedir.

Sol kolunun dirseği, sol dizine dayanmış, eli hafif yumruk oluşturmuş; sol tarafa doğru eğilmiş başını desteklemektedir. Kadının sol tarafa doğru eğilmiş başı, ancak bu sol elin yardımıyla destekleniyor -gibi- görünmektedir.⁹

Albrecht Dürer, *Melencolia I*, ayrıntı.

Melankolik insanlarda başın bu konumda tespiti kuşkusuz yeni bir şey değildir. Sıkıntılı, hüznü insanları tasvir eden hemen hemen tüm ortaçağ yapıtlarında, başın bir yana eğilmiş durumda betimlenmesi gelenekselleşmiştir. Bunun sayısız örnekleri vardır. Geleneksel inanca göre, yumruk yapılmış el, sorunu olan organı gösterir. Burada da kadının başını tutmakta, hatta onun desteksiz duramadığını göstermektedir... Kadın sağ eliyle, neredeyse "kullanılmamaktan eskimiş" büyükçe bir pergel tutmaktadır. Sağ kolu kucağından dışarı doğru kaymış, düşmek ve bir daha ilgilenilmemek ve yitip gitmek üzere olan, kapalı, kalın, güzel ciltli –belki de kutsal– bir kitaba dayalıdır.

İşlemeli bel kuşağına bağlı ve görkemli bol uzun elbisesinin kıvrımları arasından aşağıya doğru bir para kesesi ve bir anahtar destesi sarmaktadır. Dürer'in *Melencolia I* yapıtında belki de en çok tartışılan noktalardan biri, bu para kesesi ve anahtar destesi olmuştur.¹⁰ Dürer'in, bu gravür ile ilgili yaptığı bir ön çalışmada, "anahtar şiddetin, para kesesi gücün sembolüdür," diye yazması tartışmaları daha da artırmıştır.

Gerçekten de pek çok ortaçağ sanat yapıtında, para kesesi ve anahtar, yönetimi elinde tutanların gücünü, uyguladıkları şiddeti, egemenliği, varsılığı simgelemek için kullanılmıştır. Fakat burada durum, belki de tam tersi bir vurguyu içermektedir. Melankolik kadın, gerçekte tüm dünyasal konumları yoksamakta; varsılığa, şiddete, güce karşı ilgisiz kalmakta; hatta bunları yadsımaktadır. Melankolik kadının görüntüsünden varsıl bir konumda olduğu sezinlenir. Olasılıkla, toplumsal gücü ve parası vardır. Ancak o bunlarla ilgilenecek durumda değildir. Dahası, ilgilenmek istememektedir. Örneğin burada, diğer ortaçağ yapıtlarının çoğunda olduğu gibi, para kesesi ve anahtar destesi, bedene sıkıca asılı değildir.

Tam tersine, bunlar melankolik kadının eteğinden yere, ayağının yanına kaymıştır. Ve kadın bunlarla hiç mi hiç ilgilenmemektedir. Para kesesi yerde, buna karşın kadının bakışları çok uzaklardadır. Burada bir şey açıkça görülebilir: Dürer'in gravüründeki melankolik kadın, dünyasal varsılığa, güce, şiddete karşı ilgisizdir. Paranın, gücün, egemenliğin ötesinde –kendisi için– son kerte ciddi olan, başka şeyler düşünmektedir. Ama nedir bu düşündükleri? Bilemiyoruz...

Melankolik kadının sırtındaki kanatlar ile bedensel canlılığın (vitalitenin) azalmış konumu, ciddi bir çelişki görünümündedir. Burada bir tür ruhsal tükenmişlik ve bedensel sönmüşlük söz konusu edilebilir.

Kimi araştırmacılara göre, kanatlar gerçekte bedenden çok ruhla ilgilidir. Bunlar beden değil, ruhun kanatlarıdır. Kutsal kitaplarda, söylencelerde anlatılan ve ermişlerin, bilicilerin ruhlarını gökyüzüne uçuran kanatlar olabilir bunlar. Platon öğretisinin uzantısında, erdemli insanların ruhlarının bir an önce özkaynağa-idea'ya, gökyüzüne uçmasını sağlayacak sembollerdir kanatlar. Ve ortaçağ sanat geleneğinde bu amaçla sık kullanılmışlardır.

Dürer, burada belki de melankolik insanların da bu dünyada *tutunamayıp* bir an önce öte bir dünyaya gitmek isteyen, erdemli, hüznü, kuşkulu, bilge insanlar olduklarını vurgulamak istemektedir.

Kadının yüzü gölgelidir. Ancak bu gölgenin çevreden onun yüzüne yansıyan bir gölge olabileceği karısına kapılıyor insan. Gerçekte kadının yüzü, melankolilere özgü, üzüntüden kararmış (faciel nigra) konumunda değildir. Yüz ifadesinde üzüntüden çok gergin bir öfke sezilmektedir. Melankolik kadının konumunda yalnızlıktan çok terk edilmişlik, korkudan çok kuşku görülmektedir.¹¹

Melankolik kadın uyanıktır. Yüz ifadesine göre, yorgun ve uykulu bir durum söz konusu değildir. Arka plandaki yarasanın haykıran durumuna, kometin dünyaya çarpacakmış gibi görünmesine, çevrenin, alacakaranlığın gölgelemesine karşın, kadının gözlerinde ve de özellikle gözbebeklerinde şaşırtıcı bir parlaklık görülmektedir. Melankolik kadının tüm bedensel çökmüşlüğüne, çevresinin dağınıklığına karşın, gözlerindeki bu açık, canlı, ışıklı ve hatta enerjik bakışlar, yaşanan çelişkili durumu daha da vurgulamakta; trajedinin boyutları üzerine kimi ipuçları vermektedir. Tüm yapıt ile gözler ve gözbebekleri arasında temel bir çelişki vardır. Belki de antikçağdan beri, 2500 yıldır tartışılan melankoli tarzı yaşamın gizi tam da bu temel çelişkide düğümlenmektedir.

Koyu siyah, bakımlı ama dağınık saçlar. Dış dünyadan gelen alacakaranlığın gölgelediği yüz... Öte yandan, beyaz gözyuvarlarının ve siyah gözbebeklerinin üzerine dışardan, bilinmeyen bir ışık kaynağından ya da içsel bir kaynaktan gelen gizemli bir beyaz ışık. antikçağdan beri "ruhun penceresi" olarak tanımlanan gözlere çok daha derin bir anlam yüklemektedir. Gözlerin gözbebekleri bu denli canlı, parlak bir kişiliğin çok şeyler duyumsadığını, çok şeyler düşündüğünü kestirmek zor olmasa gerekir.¹²

Ayrıca kadının bakışları çevresiyle de ilgili değildir. İleriye, boşluğa yönelik. Belki de gerçekte kadının bakışları, dışarıya, boşluğa değil de tümüyle kendi içine, özbenliğine yönelmiştir. Bilemiyoruz.

Belki bir şeyi daha kestirmek (daha doğrusu kestirememek) olası: Melankolik kadının iç dünyası ve düşüncesiyle, dış dünyanın yaşam tarzı ve zamanın akış hızı aynı değildir. Kadın kendi içinde, dış dünyadan farklı bir yaşam tarzı, bir zaman boyutunu yaşıyor gibi görünmektedir. Kadın olasılık-

la kıyı yerleşim yerindeki toplumun günlük, doğal, geleneksel hayatının berirlendiği –doğaçlama– dünyadan çok farklı bir “organik zaman” içindedir...

Melankolik kadının başında taze düğünçeği ve suteresi bitkilerinin yapraklarından oluşmuş bir çelenk vardır. Bilindiği kadarıyla bu tür çelenkler erdemli insanların, kahramanların, bilgelerin başlarına konur. Ayrıca insanları hastalıklardan korumak ya da var olan hastalığı tedavi etmek amacıyla da kullanılır. 16. yüzyılda, melankoliklere ilaç olarak, bu otları alınlarına ince bir bezle bağlamaları özellikle salık verilmiştir. Burada, çelenk iki ayrı bitkiden yapılmış. Bunun rastlantı ya da estetik görünüm kaygısıyla olmadığı sanılıyor. Dürer, daha çocukluk yaşlarından beri pek çok tanıdığının kitaplarına bitki desenleri çizmiş; bunların insan sağlığına olan etkilerini çok yakından öğrenmiştir. Burada, özellikle *düğünçeği* (*Ranunculus aquaticus*) ile *suteresi* (*Nasturtium officinale*) bitkilerini çizmesinde bu konuda daha başka bilgileri olduğu düşünülmekte; bilinçli bir sembol arayışının söz konusu olabileceğine inanılmaktadır.¹³ Çelenk yapılan bitkilerin yeşil ve sulu yapraklı olmaları ile antikçağdan beri kuru-soğuk mizaçlı oldukları söylenen melankolikler arasındaki çelişki yeniden tartışılmak istenmektedir belki. Dürer’e göre, belki de melankoliklerin mizaçları hiç de öyle sanıldığı gibi kuru ve soğuk değildir. Ya da sulu ve yeşil yapraklı bitkilerden yapılan çelenk, melankoliklerin kafalarında ki yaratıcı düşüncenin canlılığını sembolize etmektedir.

Gravüre ışığın nereden geldiğini kestirmek kolay değildir. Dahası, olayın günün hangi saatinde geçtiğini bilmek de oldukça zor. Ne gece ne gündüz. Gün batımı, alacakaranlık, ara bir zaman. Gün tümüyle bitmemiş; gece tam gelmemiştir.

Gravüre ışık belki görünmeyen bir Ay'dan ama olasılıkla arka plandaki kometten gelmektedir. Ayrıca durgun suyun yüzeyi, ortadaki çok yüzlü taş blok ve hatta kürenin bir yüzü de ışık kaynağı gibi işlev görmektedirler. Belki, günün arta kalan ışıkları da bunlara eklenmektedir. Kesin belirgin bir ışık kaynağı görülmemektedir. Bu koşullarda gravür, siyah-tan çok koyu gri rengin etkisinde kalmaktadır.

Ruhbilimleri açısından, siyah, insanlığın ilk günlerinden beri ağır bir hüznün, matemın ve ölümün rengidir. Bu yanıyları siyah rengin tavrı ve görünümü açık ve nettir. Buna karşın gri -özellikle, koyu gri- yaygın ve yoğun bir belirsizliği, heyecansızlığı, her türlü tinsel/ruhsal eğilimden yoksunluğu simgeler. Gri, ne renklidir ne de renksiz. Gri, kanı-kurumuş, fantasmagorik, belirsiz gölgeli bir bölgenin rengidir. Gri, nesne-özne, dışsal-içsel eğilimlerden tümüyle yansızdır. Ne ruhsal bir gerilimi belirler, ne de gevşekliğı. Canlı yaşamın olmadığı bir bölgenin rengidir.¹⁴

Gravürün bu tür bir gri rengin etkisi altında olması, anlatılmak istenen yaşam tarzının ciddiyetini daha da belirginleştirmektedir.

Yapıtta ikinci canlı varlık, köpektir. Köpek, en eski söylencelerden, masallardan beri, bilgelerin, ermişlerin geleneksel yardımcısı, arkadaşı, can yoldaşıdır.

Dürer'in gravüründe de melankolik kadına köpek yoldaşlık etmektedir.

Burada, köpeğin belki biraz zayıflamış, belki biraz bakımsız olduğu söylenmiştir... Ama köpek dingin görünmektedir. Kendi varlığı içine kıvrılmış yatmaktadır. Gözleri kapalı gibi. Uyuyup uyumadığı kesin belli değildir... Büyük bir olasılıkla, gözleriyle olmasa bile diğer duyularıyla melankolik kadını izlemektedir.

Dürer'in simgesel dünyasının oluşmasında *Herapollon Hiyeroglif* yazısının etkisi olduğu sıklıkla söylenmektedir.

Bu ilginç, gizemli hiyeroglif, Antikçağ Grek ve Eski Mısır biliminin ortak bir ürünü olarak Romalıların Mısır'ı işgal etmeleriyle güncelleşmiştir. *Herapollon Hiyeroglifi*, Mısır Hiyeroglif yazısındaki şekillerin, simgelerin anlamsal yorumlarının Antik Grek dilinde yazılmasıyla ortaya çıkmıştır.¹⁴

Bu anlam-yorum yazı, 15. yüzyılda Bizans'tan İtalya'ya gelmiştir. İtalyan hümanistleri, zamanın gizemli yaşamı içinde, bu yorum-simge yazısına çok önem vermişlerdir. *Herapollon Hiyeroglif* yazısından bir tür bulmaca-dili ortaya çıkarmışlardır.¹⁶

Dürer, bu bulmaca-diline, anlam-yorum yazısına yabancı değildir. Onun bu gizemli yazıyı –olasılıkla– arkadaşı Konrad Celtis'ten öğrendiği sanılmaktadır. *Herapollon Hiyeroglif* şekillerin anlamlarının yorumu, bu yorumu yapan insanın bilgelik, ermişlik düzeyine bırakılan bir özgürlük içermektedir.¹⁷

Her ermişin, kendi yorumunu yapması ve kendi hakikatine yaklaşması olası kılınmıştır. Yanlış ya da eksik/fazla yorum, ermişin/bilgenin kendi özgürlük sorunu olmuştur. Böylece birbirine yakın ermişlik-bilgelik düzeyindeki insanlar, birbirlerine benzer –bir tür ortak lehçe– ortak bulmaca-dili ile konuşabilme olanağı yaratmışlardır. Belki de melankolikler (*Homo melancholicus*) böyle bir bulmaca-dili ile konuşan-düşünen insanlardır. Bu bulmaca-diline Satürn merkezli astroloji yorumcularının da ilgisi çok olmuştur. Dürer'in yapıtını bu bulmaca-diline göre yorumlayanların kanısına göre, pergel bir Satürn simgesidir. Melankoli ile Satürn gezegeni arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Satürn, ölçü sanatının, harmoninin, geometrinin tanrısıdır. Ancak Satürn aynı zamanda çalışma, emek, zaman, varsıllık, güzellikle ilgili eski bir “altınçağ tanrısı”dır. Bu bağlamda kadın, pergel ve kitap düşünen, bilge insanı-kadını simgelemektedir.¹⁸

Melankolik kadının çevresindeki eşyaların düzensizliği aynı bir anlam-yorumu gerektirmektedir. Burada gerçekten anlamlı bir düzensizlik, hatta bir tür karmaşa vardır.

Melencolia I'deki bu karmaşa ile Dürer'in gene aynı yıl yaptığı Aziz Hieronymus adlı gravüründe görülen donmuş ve taşlaşmış aşırı düzen karşılaştırması üzerine yapılan tartışmalar (da) sürüp gitmektedir.

Aziz Hieronymus, hücrelerinde büyük bir tinsel/ ruhsal dinginlik içinde İncil çevirisiyle uğraşmaktadır. Yüzünde ne kaygı, ne kuşku, ne de korku ifadesi vardır. Öte yandan, melankolik kadın, son derece karmaşık bir ortamda, son derece gergin, kuşkulu ve ciddi bir kaygı içindedir.

Melankolik kadının çevresini, 1500 yıllarındaki bilimin, teknik gelişmelerin getirdiği bir karmaşa kuşatmıştır. Ayrıca bu bilimsel-teknik aletler, melankolik kadının durumundan da anlaşıldığı gibi, insana hiç de huzur ve mutluluk vermemişlerdir. Ancak belki gene de tek umut bunlardadır. Dürer, bu konuda da bizlere hiçbir sır vermemektedir.

İnsanın birazcık olsun mutlu olması, tinsel/ ruhsal dinginliğe kavuşması için yaşam boyu hiçbir kuşku duymadan salt dinsel kitap okuması, İncil çevirisiyle mi uğraşması gerekir? Mutluluk, ruhsal dinginlik bu denli büyük bir özveri sonucunda mı elde edilebilecektir? Sorun nerede yatmaktadır? Bu giz nasıl yorumlanabilir? Bilemiyoruz...

Melankolik kadının çevresinde yerlere saçılmış gibi görülen eşyalar, genellikle mimarların ve marangozların kullandıkları, rende, testere, kerpeten, cetvel, dört tane çivi, çekiç, kurşun ya da tutkal kaynatmak için kullanılan küçük bir pota, bir mürekkep kabı, kadının eteklerinin altından ucu görülen körük gibi aletlerdir.

Burada salt kadının değil, eşyaların görünüşleri de bir tür terk edilmişlik sergilemektedir...

Bazıları salt görünümelerinin ötesinde de, başka şeyleri düşündürmektedir insana. Örneğin, dört çivi, çekiç ve kerpeten, Hristiyan kültüründeki çarmıha gerilme olayını –passion– çağrıştırmaktadır. Burada –kendi haçını kendi içinde taşımaya mahkûm– erdemli, bilge insanın ruhunun çarmıha gerilmesi akla gelmektedir.

Melankolik kadının arkasında, başının hemen üstündeki yapının duvarında, bir kum ve güneş saati durmaktadır. Kum ve güneş saati simgesi, ortaçağ gravürlerinin çoğunda vardır. Zamanın akıp geçtiğini, yaşamın sonlu olduğunu anımsatır insana sürekli olarak.

Dürer de bu kum saati simgesini çalışmalarında sıkça kullanmıştır. Ayrıca, 1514 yılında yaptığı, "*Hieronymus*", "*Şövalye, Ölüm ve Şeytan*" ve "*Melencolia I*" üçlemesinin hepsinde de yapıtların en görülür yerlerinde kum saati vardır.

Melankoli gravüründeki kum saatinin metal çatısı, camı, içindeki her bir kum tanesi neredeyse sayılabilir bir doğruluk ve mikroskopik bir ayrıntıyla betimlenmiş. Burada kum saati, o denli bir simetri ve harmoni içinde yapılmıştır ki kimi araştırmacıların vurguladıkları gibi, neredeyse başlı başına bir sanat yapıtı niteliği oluşturmuştur.¹⁴

Melankolik kadının başının üstünde duran kum saatinde zaman, yarı yarıya geçmiştir. İnsan, ömrünün ortalık bir yerindedir. Kum saatindeki zaman geçmişle gelecek, iki zaman dilimi arasında, tam da melankolilere özgün bir ara zaman dilimini simgeler. Geçmiş artık yoktur. Geçmiştir. Gelecek, henüz gelememiştir. Tüm kahrediciliğiyle ve bir türlü geçmek bilmeyen taşlaşmışlığıyla şimdiki zaman yaşanmaktadır.

Duvardaki diğer bir ölçü-tartı aleti, terazidir. Terazî de tam dengede durmakta hiçbir aşırılığı, sapmayı göstermemektedir. Terazîde de donmuş kalmış bir denge görülmektedir.

Duvardaki diğer bir gizemli simge, kötüyü iyiye, olumsuz olumluya dönüştürdüğüne inanılan *Jupiter Dörtgeni* (Mensula Jovis)dir. Olasılıkla Arap astrolojisinin etkisiyle ortaçağ Avrupasına yansımış ünlü *majik dörtgen*.

Kimi zamanlarda ve yerlerde, Satürn gezegeninin melankolik etkisini dengelemek amacıyla, bu tür Jupiter majik dörtgenleri kullanılmıştır. Matematikğin dengesiyle Satürn'ün olumsuz etkileri giderilmeye çalışılmıştır.

14. yüzyılda bir yazar, "kim bu majik dörtgeni taşır, olumsuzluklar olumluya dönüşür; iyiler çok daha iyi olur," diye yazmıştır. Paracelsus da, bu majik dörtgeni taşıyanlarda, "tüm girişimler mutlulukla sonuçlanır, tüm kederler ve korkular ortadan kalkar," diye vurgulamıştır.²⁰

Buradaki Jupiter dörtgeninde de tam bir simetri, eşitlik vardır. Dörtgenin soldan sağa, yukarıdan aşağıya sayılarının toplamı hep 34 eder. Bu 34 sayısı üzerine de pek çok tartışma yapılmaktadır. Kimilerinin kanısına göre 34, İsa'nın yaşı. Kimilerine göre 34, Dürer'in bu gravürü yaptığı zamanki 43 yaşının tersinden okunuşudur... Ancak pek çok araştırmacının kanısına göre 34, Dürer'in annesinin ölüm tarihi olan 14.5.1514'ün gizemli bir toplamını(mı?) sergilemektedir.²¹

Duvarda asılı duran diğer bir zaman ölçeri, çandır. Her an çalması beklenen ama özellikle melankolikler için, "şimdiki zamanın geçtiğini" ya da geçmesi gerektiğini belirten ve sesi bir türlü duyulmayan çan... Gravürde, çan sanki hiç çalmayacakmış gibi durmaktadır. Her bir ölçü aleti tam bir simetri, denge, harmoni içindedir. Ancak bu olağanüstü simetri, denge ve harmoni, zamanı da dondurmuş gibidir.

Melankolik kadının yaşadığı ortamda zaman durmuş, so-
luk almak bile neredeyse olanaksızlaşmıştır.

Bu durumların, bu tür anların nasıl acı verdiğini, insanı
nasıl kahrettiğini ancak melankolikler bilebilir. Dürer, bu du-
rumu yaşamı boyunca çok iyi bilenlerden biridir... Belki de
bu nedenle Dürer bu durumu salt yaşamakla kalmamış, gra-
vür haline getirip sonsuzlaştırmıştır.

Sonsuz kutsal denge... Kutsal kitabın yazdığı, Dürer'in
çok sık kullandığı: "tanrı her bir şeyi düzenli kıldı," saptaması,
melankolik kadının dünyasında ete-kemiğe bürünmektedir.
Kum saati, terazi, majik dörtgen, çan; geçmiş, gelecek hep si-
metrik, harmonik, geometrik, matematik dengede durmak-
tadır. Dürer bu çok acılı anı, anıtsal bir biçimde betimlemiş.

Gravürde bulunan üçüncü canlı, büyük değirmen taşının
üzerine serilmiş güzel bir örtünün üzerine oturmuş, küçük
bir çocuk (Putto)... Kanatlı olarak tespit etmiştir.

Gene ne olduğu ve nasıl bir bağlamda yapıt içinde yer al-
dığı belli değildir ve gizemini 500 yıldır korumaktadır. Ço-
cuk mu? Melek mi? Melankolik kadının ardından gelen sağ-
lıklı insanlar kuşağının simgesi mi? Yoksa yeni bir melanko-
li adayı mı? Dürer'in çocukluk dönemi mi? Bilemiyoruz.

Kanatlı çocuğun-meleğin gözlerini göremiyoruz. Kuşku-
suz uyumuyor. Gözleri elindeki yazı tahtasına doğru bakı-
yor. Yazık ki, "ruhun penceresi" olan gözleri, Dürer, bu me-
lek-çocukta göstermemiş bizlere.

Gelişmenin ön aşamasındaki bu çocuk, çeşitli aletler ara-
sında mükemmele doğru evrimleşme gücünü bir potansiyel
olarak taşımakta mı? Ayrıca, gelişmesinin ne yana doğru ola-
cağı, onun ileride mutlu olup olamayacağı (da) bilinmemek-
tedir. Dürer, özellikle *Melencolia I* gravürünü simgeler ile an-
latmakla kalmamış, ayrıca pek çok simgeyi değişik ilişkiler
içinde, değişik anlamlarla da yüklemiştir.

Sonunda alegori içinde alegori ve tam bir bulmaca-dili çıkmıştır ortaya... Herkesin kendi gelişmişlik düzeyine göre yorumlayabileceği; hakikate yaklaşılabileceği bir dil... 1500 yıllarında, Nürnberg hümanistlerinin kendi aralarında oluşturdukları bir tür hiyeroglif lehçesi...²² Her bilge hümanistin kendi gelişmişlik-ermişlik düzeyine göre yorumlamakta, okuyup-konuşmakta özgür olduğu bir Rönesans lehçesi...

Arkada duvara dayalı duran merdivenin bu gravürde anlamını, işlevini kestirmek son derece zor. Yedi basamak sayılmakta. Basamaklar arasından, arka plandaki kıyı yerleşim yeri görülmekte. Simgesel olarak, ortaçağ geleneksel inancında merdivenin erdemli ruhların gökyüzüne çıkmalarına araç olabileceği düşünülmüştür. Merdivenin burada, belki böyle bir anlamı olabilir. Ya da bitmemiş inşaatın, "tamamlanmamış proje"nin (Habermas),²³ tamamlanmasına katkısı olabilir günün birinde. Kim bilir?

Tüm ortaçağ boyunca melankoli, uykusuzluk, yarasa ve Satürn gezegeni arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bu alanda sayılamayacak kadar çok ve çeşitli varsayımlar vardır. Örneğin uzun yıllar, Satürn gezegeninin yarasa kanı içerdiği; Satürn'ün tüm gece kuşlarıyla ilişkisi olduğu anlatılmıştır. Ortaçağda, çalışırken uyuklayanlara, gündüz uykularına eğilim gösterenlere, onları gündüz cinlerinden korumak için, yarasa kalbinden yapılmış muskalar salık verilmiştir.²⁴ Burada yarasa olumsuz bir yaratık, şeytan benzeri bir garip cindir. Dürer'in gravüründe, yarasa gökten geliyor. Ağzı açık, dişleri görülüyor. Olasılıkla bağıırıyor. Ayrıca kuyruğu, gene ortaçağ motiflerinin çoğunda görülen canavar-cinlere, şeytanlara özgü zikzaklı görünümde. Bu görünümüyle yarasanın yorumlanması daha da zorlaşıyor. Ayrıca kanatlarının arasında gravürün adını taşıyor.

Kimi psikanaliz yönelimli araştırmacılar, yarasanın gerçek yarasa olmadığını, bunun kertenkeleye çok benzediğini söylüyorlar. Bunlara göre, bu hayvan gerçekte “sezgiyi” simgeliyor. Ne memeli ne de kuş, iki arada kalmış, “babasız doğmuş” bir canlının konumunu gösteriyor olabilir. Yarasa ikili bir canlı. Hem sıçan, hem kuş.²⁵ Ya da ne biri ne de öteki... Bu bağlamda melankolik kadınla benzerlikleri olabilir. Kadın da melektir mi, bilge mi? Sıradan bir insan ya da olağanüstü bir kişilik mi? Yoksa bilici mi? Büyücü mü? Bilemiyoruz... Bir anlamda melankolik kadın da yarasa gibi “babasız toplumun” üyesi. Babayı, mutlak’ı inkâr etmiş, bunlara kuşkuyla bakmaya başlamış, bilgeliğe, özgürlüğe karşın, “koruyucusuz kalmanın” acısını da yüklenmek zorunda kalmış. Oysa Aziz Hieronymus İncil’inden kuşkuya düşmeden mutlu yaşamaktadır...

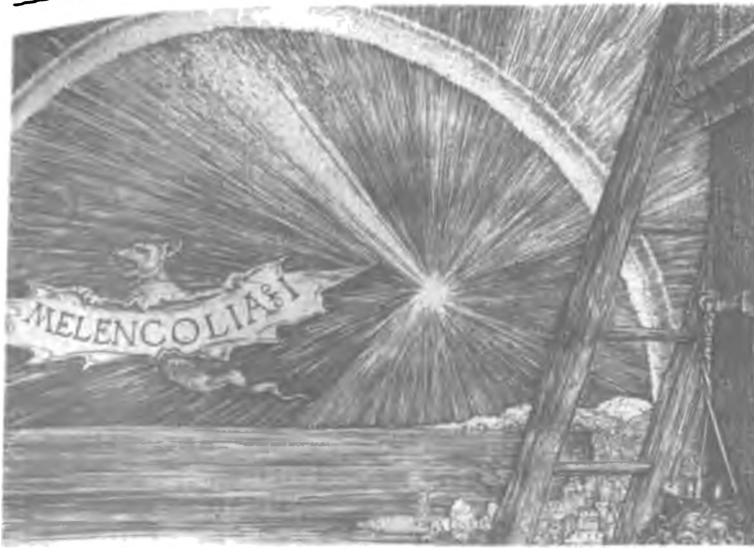
Dürer’in gravüründe, suyun yüzü çok durgun olmasına karşın, gökyüzü çok huzursuz, hatta saldırgandır. Yarasanın hemen yanında bir komet görülür.

Buradaki komet, bir Satürn kometi mi, yoksa Satürn’ün bizzat kendisi mi, kestirilemiyor. Pek çok alegori iç içe. Komet, Dürer dönemi Avrupa’sında sözü en çok edilen felaket simgelerinden biri. Örneğin, 1499-1525 yılları arasında, bu konuda özellikle Güney Almanya’da 130 dolayında kitap yazıldığı tespit edilmiştir.²⁶

Komet burada bir felaket getirici mi, yoksa ışık kaynağı mı, gene kestirmek zor. Bunu zaman gösterecek.

1500 yılları astronomisine göre komet ve gökkuşağı ile ilgili hemen hemen hiçbir somut bilgi yok. Bu konular üzerine söylenenlerin tümü varsayımsal.

Ortaçağ bilgisine göre gökkuşağının su baskınları, sel felaketi getirebileceği düşünülüyor. Arka plandaki komet dün-

Albrecht Dürer, *Melencolia I*, ayrıntı, yarasa.

yaya çarpacak, gökkuşağı sel felaketi getirecekmiş gibi görünüyor... Yarasa neredeyse haykırıyor...

Yerleşim yerindeki insanlarda -ise- hiçbir hareket yok. Olasılıkla uyuyorlar.

Bu karmaşık ortamda, yerleşim yerindeki tüm insanlar uyuyorlar. Salt melankolik kadın uyanık. Tüm acıları, korkularıyla tek başına, yapayalnız.

Gravürün ortasında garip, çok köşeli bir taş blok duruyor. Bunun kadına doğru bakan yüzü, kısmen ışık kaynağı olarak da işlev görüyor. Ancak bu taş bloğun gerçek anlamı çok başka olsa gerek. Taşın kadına bakan yüzünde belli belirsiz bir kafatası görüntüsü seziliyor. Ağzı açık, göz çukurları çok büyük... Ama kadın bu yöne doğru bakmıyor bile. Ölümün simgesi kafatası şu an rahatsız etmiyor onu. Belki de şimdilik sadece potansiyel bir tehlike. Bir gizem. Ancak, taş blok-

tan gelen hafif ışık, kısmen de olsa, kadının yüzünü aydınlatıyor.²⁷

Yerde görülen küre, hem bilicilerin hem de büyücülerin kullandığı bir simge olabilir. Geometrik bir şekil mi, geçmişin ve geleceğin öğrenilebileceği bir ayna mı?... Bilemiyoruz. Bir yüzü aydınlık. Bu aydınlık yüz, kadından ve kanatlı çocuktan yana. Gene bu yüzüyle kısmen bir ışık kaynağı olarak kullanılmış.

Melencolia I panosundaki "I" sayısı ya da işareti üzerine yapılan tartışmaların da ardı arkası kesilmek bilmez. Bu konuda da pek çok varsayım ileri sürülmüştür. Giohlow'un başlattığı genel kanıya göre, bu "I" in oluşmasında Ficino öğretisinin yanında başka bir Rönesans hümanisti, Agrippa'nın "*Occulta Philosophia*" kitabının büyük katkısı olmuştur. Gerçekte Agrippa'nın kitabı, 1533 yılında basılmıştır. Ancak bu kitabın el yazmalarından yapılan çoğaltmalar 1510 yıllarından itibaren hümanist çevrelerin ellerinde dolaşmaya başlamıştır. Ficino ve Agrippa öğretilerinden çıkarılan anlamlara göre, melankolik insanların kişiliğini oluşturan "karışım" homojen bir yapıda değildir. Bu mikrokozmik karışım, özellikle çeşitli makro kosmik olayların-güçlerin etkisiyle değişik hiyerarşik düzeylerde ortaya çıkar. Bunlar başlıca üç büyük kümede yoğunlaşırlar. I. melancholia imaginationis, II. melancholia rationis, III. melancholia mentis. İmgelem gücünün yüksek olduğu, *melancholia imaginationis* grubu I. aşamayı oluşturur. Bu gruba giren melankolikler sanata, ressamlığa, mimarlığa, teknik alanlardaki yaratıcı etkinliklere yönelme eğilimindedirler. II. aşamayı oluşturan, *melancholia rationis* grubuna girenlerin doğa bilimlerine, biyolojiye, tıbbı, politika eğilim gösterdikleri öngörülmüştür. III. grubu oluşturan ve sezgi gücü yüksek olduğu düşünülen *melancholia mentis*

Albrecht Dürer, *Hieronymus*, 1514, (24 x 18,6 cm.)
Berlin Devlet Müzesi.

grubundakilerin tannısal gizemi anlamaya, sezinlemeye başlamış büyük din bilgelerinden, peygamberlerden oluşan son derece az sayıdaki yetkin, bilge kişiyi kapsadığı varsayılmıştır. Dürer'in melankolisinin bu aşamalardan ilkinin "I", imgelem gücü yüksek olan sanatkâr, filozoflar grubunu kapsadığı düşünülmüştür.²⁸

Winterstein gibi analitik yönelimli araştırmacılar,²⁹ Dürer'in kişiliğine ve *Melencolia I* gravürüne ayrıca öğretici ve ilginç açılımlar getirmişlerdir. Bunlara göre, günlüklerinden, mektuplarından ve arkadaşlarının onun hakkındaki izlenimlerinden de öğrendiğimiz gibi– Dürer, yaşamı boyu yalnızlık çekmiş –yalnız kalmış– bir insandır. Dürer'in insanlarla olan ilişkileri hep soğuk ve mesafelidir. Dürer'in kadın-erkek ilişkileri, sevgi gibi konularda olumlu deneyimleri olmamıştır. Dürer, bu tür ilişkilere hep korku ve öfkeyle yaklaşmıştır. Dürer'in sanatta ısrarla mutlak güzeli arama çabası, aşırı biçimciliği, yaşadığı –Faust (Goethe) benzeri– bilinçaltı karmaşıklığı, Zeus-Kronus-Satürn çatışmasına benzer, güncel-benlik ile ideal-benlik çatışmasını/ikilemini dengeleme çabası olarak değerlendirilmiştir.

Dürer'in kendi resimlerinde, narsistik erotik eğilimleri, gizil eşcinselliği ve özellikle babasına karşı, passif-feminin-Oidipal bir kişiliği yansıttığı düşünülmüştür. Dürer'in *Melencolia I* gravürünün, yitirdiği ana-baba sevgi objelerine karşı, kendisine yönelik ağır bir eleştiriyi (de) sergilediği savunulmaktadır.

Melencolia I'de Dürer, olasılıkla annesinin ölümünden sonraki duygularını gravüre yansıtmış. Analitik araştırmacıların kanılarına göre, kanatlı kadın, ideal bir anne simgesidir. Kadının sağ elindeki pergel, erkek cinsel organı (phallus) simgesini oluşturmaktadır. Pergel, ayrıca tanrıyı (tanrı babayı) sim-

gelemiş olabilir. Anımsanacağı gibi ortaçağda hümanistler, tanrıyı hep elinde pergel, dünyayı yeniden düzenlerken göstermişlerdir. Buna karşın yerdeki küre, kadının (ananın) rahminden yere yuvarlanmış, yeniden yaratıcı etkinliği kazanmayı, çoğalmayı bekleyen yumurtayı, kadın cinsel organını simgelemektedir. Uyuyan köpeğin, Dürer'in babasına karşı duyduğu suçluluk duygusunu anlattığı düşünülmüş. Arka plandaki su-deniz Dürer'in doğum, ana rahmi, yeniden anasıyla birlikte olma fantezilerini... gökyüzü babayı, kometten dökülen ışıklar, babadan dağılan tohumları, spermeleri... Gökkuşağı, ana-baba-çocuk ilişkilerinin yeniden mutlu birleşmesini... Buna karşın yarasa, genellikle geceleri gelen kötü bir haberciyi simgelemiş olabilir (Winterstein)...

Bir kez daha toparlamaya çalışırsak Dürer, gravüründe olasılıkla melankolik insanın genel yaşam tarzının içinde özel bir kritik anda düşüncelerinden geçenleri, yaşanan çaresizliği, karmaşıklığı tespit etmek istemiş olabilir. Sonsuzluk içinde sonluluğun, hiç'in bilincine varılan bir an içinde... çözümsüzlüğün, güçsüzlüğün, terk edilmişliğin, fırlatılıp atılmışlığın sezinlendiği bu son derece acı veren durumu melankolik insan(lar) aşabilirler mi? Yoksa bunun sonu intihara mı gider? Bilinmiyor. Melankolikler "örgütlene-medikleri" için her melankolik, bu kararı tek başına vermek zorundadır.

Ancak bir insanın, melankoliğin Aziz Hieronymus gibi sığınacak bir hücresi, şövalye gibi içine girebileceği bir zırhı ve arkasını dayayabileceği toplumsal kurumlar olmadan, başını sokacak bir yapının içine girmeden, çıplak yaşamın içinde, gökyüzünden -bile- bu denli olumsuzlukların geldiği bir ortamda, duyumsadığı acıyı, güvensizliği, huzursuzluğu aşması oldukça zor görünmektedir.

Dürer'in yapıtı alegorik bir anlatımdır. Faust-Mefistoteles ilişkisini bir kez daha anımsarsak, bu alegorik bilmeceyi çözmek için yapılan her bir girişim, yeni bilmeceleri ortaya çıkarmaya mahkûmdur.

Yeniplatonculuk ve özellikle de Marcilo Ficino'nun, Dürer üzerinde etkileri tartışılmaz. Dürer'in Ficino'da en çok önemsedığı nokta, onun *melankolik insanların bilinçli bir korku içinde bulunduklarını vurgulaması* olmuştur. Dürer'in gravüründe de melankolik kadın Ficino'nun tanımlamalarına benzer, bilinçli bir korku içinde betimlenmiştir. Dürer, melankolik mizaçtaki insanın gücünün sınırlarını, sonluluğunu sezinlemeye başladığı anda duyumsadığı acıyı, korkuyu, huzursuzluğu saptamaya çalışmıştır. Ayrıca ruh ve beden yaşamın ağırlığı altındadırlar. Bundan kaçış yoktur. Kanatlar melankoliği, "ruhun kalesine" taşımaya yetmez. Gökyüzüne uçmak, idea/tin ya da tanrıyla bütünleşmek olanaksızdır. Bu kanatlar, bu ağırlığı taşıyamazlar.

1.3. MELENCOLIA I'İN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

Sokrates'in *Alkibiades* diyalogu, antikçağ Grek kültürünün ulaştığı doruk noktalarından biridir. Sokrates bu –belki de en önemli– diyalogunda, insanlara “kendine özen göster”, “kendini tanı” çağrısında bulunmuştur.³⁰

Sokrates, tüm yaşamını adadığı “insanı bulma” yolunda büyük bir adım atmış, düşünmenin ağırlık noktasını, dış dünyadan iç dünyaya, doğadan insana kaydırmaya çalışmıştır. Sokrates'in bizlere, insanın ilk bilgilenme, ilk araştırma konusunun bizzat kendisi olması gerektiğini vurgulamasının önemi büyük olmuştur.^{31,32}

Bu arada sanatın –müziğin, resmin, yontunun, yazının– insanın özbenliğini araştırmasında en önemli yöntemlerden biri olduğu görülmüştür. Rönesans hümanizmi ve sanatı, gelişmesini bir anlamda Sokrates'in başlattığı bu noktadan devam ettirmiştir.

Yeniplatonicular, özellikle Plotinus (MS- 205-270) ve sonra da Augustinus (354-430) dinbilimini derinleştirmek, insanın içindeki tanrıyı bulmak amacıyla da olsa, insanın özbenliğini araştırma konusu yapmışlardır. Augustinus, Yeniplatoniculuk ile Hıristiyanlık arasındaki bağlantıyı kurabilmek için, insanı tanımakla tanrıyı tanımanın aynı şeyler olabileceğini söylemiş, tanrı-insan yaklaşmasını tartışmış, insanın

varlığının içyüzünü anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır. Augustinus, varoluşu anlayabilmek için ruhun derinliklerini inmek gerektiğini görmüş. Bu nedenle de bizzat kendi benliğini araştırma konusu yapmış, özben'in kendi iç yapısının topografisini bulmaya, kendi benliğini analiz etmeye çalışmış, zaman süreci içinde kendi "öz ruhunun evini" şaşırtıcı bir içtenlikle irdelemiştir. Augustinus, anısız ruhun tarihsiz kalacağını düşünmüş ve tüm ayrıntılarıyla kendi anılarını yazmaya çalışmıştır. Anıların sürekliliğinde kimliğinin güçlendiğini görmüş; anıların akışındaki düzensizliğin, geleceğin beklentilerinde de aksaklığa neden olacağını düşünmüş; anıların insanın "organik zamanını" belirlediğini ve zamanın, anıların bulunduğu yer olduğunu ileri sürmüştür. Bu amaçla Augustinus, bir tür "içe-bakış" yöntemi geliştirmiş ve insanın dünyadaki zaman akışı içindeki ruhsal durumunu, heyecanlarını, korkularını, sevgisini, öfkesini, istemlerini irdelemeye çalışmıştır.^{33, 34}

Augustinus, 1600 yıl öncesinden, Marcel Proust'un, varoluşculuğun, fenomenolojinin ve hepsinden önemlisi psikanalizin öncülü olmuştur. Augustinus'un araştırmaları, melankolik mizacı biraz daha yakından tanımamıza, özellikle de melankoliklerde görülen zaman akışını, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı algılama ve değerlendirme huzursuzluklarını anlamamıza yardımcı olmuştur.

15. yüzyılda, Medici Ailesinin yönetimindeki Floransa, sıklıkla Perikles dönemi Atina'sıyla karşılaştırılmıştır. Dünyanın pek çok yerinden gelen aydınlar, sanatkarlar bu kentte toplanmışlar ve yeni bir dünya görüşünün, Rönesans Hümanizmi'nin kültürel temellerini oluşturacak yapıtlar vermeye başlamışlardır. Örneğin 1439 yılında, Osmanlı Sultanı II. Murat'ın tehdidinden kaçan Bizanslı Georgios Gemistos

Plethon (1355-1450) Floransa'ya gelmiş. Cosimo de Medici tarafından Floransa'da Platon Akademisi'ni kurmakla görevlendirilmiştir. Bu akademi, izleyen yüzyıllardaki Avrupa kültür yaşamına son derece önemli etkilerde bulunmuştur."

Bizanslı Gemistos Plethon'un, Platon üzerine verdiği konferanslar büyük bir ilgiyle izlenmiş. Marcilio Ficino, Pico della Mirandola gibi İtalyan, Melancton ve Reuchlin gibi Alman hümanistler burada eğitim görmüşler, çalışmışlardır.

Cosimo, 1444'te, Avrupa'da ilk kez kamuoyuna açık Medici kütüphanesini kurmuş. Bundan esinlenen Vatikan, 30 yıl sonra Vatikan kütüphanesini halkın kullanımına açmıştır.³⁶

Floransa'daki Medici kütüphanesinde daha ilk elde on bini son derece değerli, çoğu antikçağ el yazmalarından oluşan, yetmiş bin kitap toplanmıştır. Bu kitaplık sonradan, San Lorenzo Manastırı'na ait bir yapıya taşınmış; yeni kütüphanesinin planları 1524-34 yılları arasında Michelangelo tarafından yapılmıştır.³⁷

Cosimo de Medici, ünlü İtalyan hümanisti Marcilio Ficino ile yaptığı bir sözleşmeyle, Platon'un tüm yapıtlarının Latinceye çevrilmesini istemiştir. Cosimo, ölmeden ilk çevirileri görmüş. Ficino, 1463-1468 yılları arasında, Platon'un yapıtlarının tümünü Latinceye çevirmiş. 1491 yılında, Platon'un tüm yapıtlarının Latince çevirisi bitmiş ve hemen satışa sunulmuştur.³⁸

Marcilio Ficino, Cosimo'nun ölümü üzerine, "Platon'a çok şey borçluyum; ama Cosimo'ya daha azını değil; onun sayesinde Platon'u öğrendim" demiştir.³⁹

Rönesans hümanistlerinin en önde gelenlerinden olan Ficino (1433-1499), "insanın kendisini tanıması" yolunda, insanların ilişkilerini tartışırken, insanın ruhsal dünyasının da bir küçük evren, bir mikro-kozmos olduğunu ve insanın benli-

ğinde tanrının büyük evreninin makro-kozmosun tüm yetkinliğini topladığını söylemiştir.

Ficino'nun mikro-kozmos anlayışı, Rönesans hümanizminde insan-evren bütünlüğünde önemli rol oynamıştır.

Ficino Platon –özellikle de Plotinus– felsefesiyle Augustinus mistiğini birleştirme denemesinde, *İncil* ile Platon'un *Timios* diyalogu bütünleşmesinde ve “tanrısal sanatkar” tanımlamasında somutlaşmıştır. Burada Ficino, insanın ruhsal dünyasının ve özellikle de melankolik mizacın oldukça ayrıntılı tanımını yapmıştır.

Ficino, yaratıcı insan etkinliğini tanrının yaratısıyla karşılaştırmış; özellikle Aristoteles geleneğini sürdürüp, yeni bir “yaratıcı kişilik” (dâhi) konsepsiyonu geliştirmiş. Melankolik mizacın, ruhsal acı çekmenin, korku duyumunun bilgelğin bir uzantısı olduğunu söylemiştir.

Ficino, ayrıca melankoliklerde istem, bilme ve yapma arasında bir yarıklık oluştuğunu ve bu yarığın melankolik insanda bir tür ruhsal karmaşaya (konfüzyona) neden olduğunu vurgulamıştır. Ficino, arkadaşı Ciavanni Cavalcanti'ye, 1475 tarihinde yazdığı bir mektupta, içinde bulunduğu bu tür ruhsal durumu tüm içtenliğiyle şöyle anlatmıştır: “Böyle zamanlarda ne istediğimi bilmiyorum, belki bildiğimi hiç istemiyorum, bilmediğimi istiyorum. Balık burcunda duran Jüpiter'den sana verilen güven, aslan burcunun etkisindeki Satürn'ün olumsuzluklarında bana verilmiyor...” Ancak Ficino, Cavalcanti'den beklediği yanıtı alamamış. Cavalcanti, Ficino'yu bir Hıristiyan ve bir Platon uzmanı olarak, yıldızların, insanların ruhsal dünyalarını etkilemelerine inanmasından dolayı eleştirmiş... Ficino, her şeye karşın içinde bulunduğu ruhsal durumdan pek çok kez yakınmış. Ve Cavalcanti'ye yazdığı başka bir mektubunda, “Bana hak vermiyorsun; ama ben bu du-

rumdan bir çıkış yolu bulacağım. Ya senin istediğin gibi, melankolinin Satürn gezegeninin etkisinde ortaya çıkmadığını göstereceğim. Ya da, Aristoteles'in de söylediği gibi, melankolinin tanrısal bir veri olduğunu kanıtlayacağım" demiş;⁴⁰ ve bir süre sonra, 1489 yılında üç ciltlik ünlü *Libri de Vita Triplici* (Yaşam Üzerine Üç Kitap)'ın yazımını tamamlamış. Rönesans hümanistlerini uzun yıllar etkileyen bu kitaplar, 1505 yılında yayımlanmaya başlamıştır.

Ficino'ya göre bilge kişilikler, ruhsal huzursuzlukları, hüznüleri, ruhsal acıları, felsefi deneyimleriyle bilinçli olarak algılamaya başlarlar.

Felsefe bu tür acılı bilinçlenmeyle başlar. Ve bilinçlenmenin artmasıyla (da) ruhsal acı duygusu yoğunlaşır. Ancak bu acıyı aşmanın tek yönü (de) bu bilinçlenmeyi geliştirmekten geçer. Ficino'ya göre, duyumsanan ruhsal acıyı aşabilmek için insanın kendi bedeninin sorunlarını duymayacak kadar, tüm bilincini ruh/tin üzerinde yoğunlaştırması gerekir. Bu aşamaya gelindiğinde ruhsal acı, mutluluğa dönüşebilir. İnsanın ruhu artık bir tür ışıkla beslenmeye başlar. Bu durum ruhun uzanabileceği en yüksek aşama, tanrıya yaklaşma düzeyidir. Bu aşamada, dünyaya en uzak, tanrıya en yakın konumda bulunan Satürn gezegeninin yardımı olabilir. Ruhun tanrıya yaklaşması Satürn aşamasıdır. Bundan sonra ruh, gelişmesini sürdürebilirse, "ruhun kalesi" olan tanrıya daha da yaklaşabilir.⁴¹

Ficino, bu noktada hemen çok önemli bir tehlikenin altını çizmiş; insanın, bu öznelleşme ve özgürleşme sürecinde, dünyayı ve günlük yaşamı tümüyle yitirme korkusunun ortaya çıkabileceğini anımsatmıştır. Ve gene bu süreç içinde insanın, toplumdan ve pratik yaşamdan uzaklaşıp yalnızlığa düşebileceğini, "ruhun kalesi" üzerine çok düşünmenin de

insanı fanteziler, hezeyanlar, sanrılar ve bir tür psikoz içine sokabileceğini belirtmiştir..⁴²

Ficino, entelektüel çalışmaların getirebileceği ruhsal tehlikelere dikkat çeken belki de ilk bilge olmuştur. Ficino'ya göre, ruhsal acılardan kurtulmanın yolu, günlük yaşamdan arınma, temizlenme, yücelme ve evrenin merkezi "kaleye" ulaşmaktır. Ancak bu durum olağanüstü bir çabayı ve yaratıcı kişiliği gerektirmektedir. Ficino, ozanlar, filozoflar, din-bilimciler gibi yaratıcı kişiliklerin Satürn gezegeninin, buna karşın politik yanları ağır basan kişiliklerin (ratio) Jüpiter gezegeninin etkisi altında olduklarına inanmıştır. Ficino, melankolinin Satürn etkisindeki kişiliklerde ağır bastığını savunmuş ve "*melancholia generosa*"a durumunu, yaratıcı insan olarak tanımlamıştır. Ficino, bu tür yaratıcı kişiliklerde uyku uyanıklık gibi doğal ritimlerin çabuk bozulduğunu, bu insanlarda gece-gündüz farkının yitirildiğini, uyku-uyanıklık sürelerinin birbirlerine karıştığını ve bu durumların kimi zamanlar ciddi sağlık bozukluklarına değin vardığını söylemiştir..⁴³

Ficino, kendisinin de Satürn etkisinde bulunduğunu, sürekli korku krizleri içinde yaşadığını ve Satürn'ün bu olumsuz etkisini dengelemek için Jüpiter gezegeniyle ilgili bir talisman-muska taşıdığını ve bunu başkalarına da önerdiğini yazmıştır.

Bu konuların uzmanlarının hemen tümünün birleştikleri ortak nokta, genel olarak Rönesans Alman hümanizminin, özel olarak da Albrecht Dürer'in kişiliğinin oluşmasında, Ficino'nun yapıtlarının etkisinin büyük olduğudur.

1.4. "BEN, NÜRNBERGLİ ALBRECHT DÜRER, 28 YAŞINDA KENDİ KENDİMİ YARATTIM."

Albrecht Dürer, 21 Mayıs 1471 tarihinde, aynı adı taşıyan baba Dürer ile anne Barbara Holper'in üçüncü çocukları olarak, Nürnberg'de dünyaya gelmiştir.

Baba Dürer, ömrü boyu çok çalışan, ancak bu çalışmasının sonucunu alamayan, az kazanan usta bir kuyumcudur. Dürer ailesi 1455 yılında Macaristan'ın "Ajtas" yöresinden Almanya'ya, Nürnberg'e göç etmişlerdir. Ajtas, Macarca Ajto, Almancada "Tür" ya da "Dür" olarak söylenegelmiştir. Ailenin soyadının olasılıkla bu "Dür"den kaynaklandığı sanılmaktadır.

Dürer'in dedesi de kuyumculuk öğrenmiş bu meslek bir anlamda dededen babaya ve sonra da toruna geçmiştir.

Albrecht Dürer, çok kısa süren bir temel okul eğitiminden sonra, babasının yanında kuyumculuk öğrenmeye başlamış. Dürer'in olağanüstü yanı hemen görülmüştür.

Dürer'in, (1484) yılında 13 yaşındayken, aynaya bakarak yaptığı kendi resmi bunun en somut kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Dürer, burada Macar soyundan gelmenin kalıtı olarak değerlendirilen elmacık kemiklerindeki hafif çıkıntıları vurgulamayı bile görmezlikten gelmemiştir. Viyana Müze-

si'nde bulunan bu resim, salt 13 yaşında bir çocuğun yaptığı bir çalışma olarak sanat tarihinin değil, bir insanın kendisini bu denli içtenlikle ve ayrıntılarıyla dışa vurmaya çalışmasının bir örneği olarak ruhbilim tarihinin de önemli yapıtlarından biri sayılır. Dürer, yaşamının sonraki yıllarında da ruhsal bunalıma düştüğü zamanlar sıklıkla kendi kendisinin resmini yapmış; bu bunalımlı an'larını olanca ayrıntılarıyla tespit etmeye çalışmıştır. Ruhbilimleri Dürer'in bu yapıtlarından çok şeyler öğrenmiştir. Alman resminin öncülü sayılan Dürer'in bu yalansız-içtenlikli tavrı sonraki yüzyıllarda da pek çok sanatkârı etkilemiştir. Örneğin, Beckmann, Otto Dix, Ernst Ludwig Kirchner, Oskar Kokoschka, Arnold Schönberg vb. gibi sanatkârlar ruhsal bunalımlara düştükleri zamanlar sıklıkla o anlardaki özbenliklerinin resmini yapma geleneğini sürdürmüşlerdir.

Dürer, 30 Kasım 1486 tarihinde, Nürnberg'in en önde gelen ressamı Michael Wolgemut'un yanında çalışmaya başlamış. Bu eğitimi 1489 yılına değin sürmüştür.

1490 yılında Avrupa'nın çeşitli kentlerini kapsayan eğitim gezisine çıkmış. 1491-92 yılları arasında çağının en önde gelen kültür merkezlerinden biri olan Basel'de tahta baskılar üzerinde çalışmış. Sonra Strasburg'a geçmiş. 1494'te Nürnberg'e geri dönmüş. 18 Mayıs ya da 7 Temmuz 1494 tarihinde, ailesinin de isteği üzerine Agnes Frey ile evlenmiştir.

Bu evlilikte her iki taraf da aradıklarını bulamamışlar. Agnes Frey, usta bir sanatkâr kuyumcuyla evlendiğini sanmış, ancak kocası dâhi bir ressam çıkmış. Dürer de kültür düzeyi oldukça mütevazı olan Agnes Frey'de düşlediği kadını bulamamanın bunalımını yaşamıştır. Dürer'in yaşamöyküsünü yazarlardan, Agnes Frey'i, Sokrates'in karısı Xanthippe'ye

Albrecht Dürer'in kendi resmi 1484, (27,5 x 19,6 cm.),
Viyana Sanat Müzesi.

**Albrecht Dürer'in kendi resmi 1493,
Erlangen Üniversite Kütüphanesi.**

benzetenler olmuştur. Dürer-Agnes Frey evliliği çocuksuz sürmüş; bu durum olasılıkla birlikteliğin sıkıntılarını daha da artırmıştır. 1528 yılında, Dürer'in biraz erken ve beklenmedik ölümüne karısı Agnes Frey pek de üzülmemiş; hatta Dürer'in kimi arkadaşlarının kanısına göre, "Dürer'in bu ani ortadan kalkışını" biraz da sevinerek karşılamıştır.^{44, 45}

1494 yılında, Nürnberg'de büyük bir veba salgını çıkmış. Dürer, bu durumu da fırsat bilerek, yaşamına çok önemli değişiklikler getiren ilk İtalya gezisine çıkmış. Venedik'e gitmiş. Rönesans'ın büyük ustalarının resimlerini görmüş. Antik çağ sanatını biraz daha yakından izleme olanağını bulmuştur.

Dürer, daha ilk İtalya gezisinde, kendisi gibi bir kuzeylinin İtalya Rönesans sanatı düzeyinde resim yapacak birikime sahip olmadığını, kendi "kültür" dağarcığının bu konuda oldukça mütevazı olduğunu anlamış.⁴⁶ Kusursuz güzelliğe ulaşmak için başka bir yöntem araştırma gerektiğini düşünmüş. Bunun için de insan vücudunun perspektif ve anatomi çalışmalarına önem vermesi gerektiğine karar vermiştir.

Alman kültürü, ne İtalya ne Fransa ne İngiltere ve hatta ne de Hollanda kültürü gibi evrensel stiller oluşturmamış. Buna karşın, birey-insanın ruhsal irdelenmesinde önemli gelişmeler yapmıştır.⁴⁷ Alman kültürünün bu özel durumu üzerine pek çok varsayımda bulunulmuştur. Belki de Alman Ulusal Birliği'nin, Alman Devleti'nin geç kurulması, bireyin kendisini sürekli kriz halinde ve boşlukta duyumsayıp daha çok kendi bireysel trajedisıyla ilgilenmesine neden olmuştur. Bu konuda başvurulabilecek en temel yapıt hiç kuşkusuz, Walter Benjamin'in *Alman Yas Oyununun Kökeni* adlı klasik

çalışmasıdır. Bu bağlamda Alman resim sanatı modern ruh-bilimlerinin ortaya çıkmasında büyük katkılarda bulunmuş. Bu gelişmeler psikanalizin ortaya çıkmasında daha da somutlanmıştır.

Dürer, 1505-1507 yılları arasında, 18 ay kadar ikinci kez İtalya'ya gitmiş. Venedik, Roma, Floransa kentlerinde kalmış. Oldukça kapsamlı bir eğitim olanağı bulmuş. Özellikle, Leonardo, Michelangelo, Reffael gibi büyük ustaların yapıtlarından çok etkilenmiş. Yaşamının sonraki bölümlerinde sürekli olarak proporsiyon üzerine çalışmış. Dürer'in yaşamı sonraki yıllarda oldukça yalın ve sakin geçmiştir. Bu ara bir iki kısa gezi dışında, 1520-21 arasında gene görece kısa süren bir Hollanda gezisi olmuş. Buna karşın, sıklıkla ruhsal bunalımlar geçirmiştir. Dürer, bu tür bunalımlı dönemlerinde kendisinin son derece gerçekçi resimlerini yapmıştır. Örneğin, 1522 yılında yaptığı kendi resminde içinde bulunduğu ruhsal durumu tüm içtenliğiyle sergilemiştir.

Dürer'in hümanist kişiliğinin oluşmasında yakın arkadaşlarının büyük etkisi olmuştur. Dürer'i etkileyen Nürnberg hümanistleri arasında, Willibald Pickheimer, Sebastian Brant, Konrad Celtis, Dr. Hartman Schedel, Yargıç Peter Danhauser öncelikle anımsanan isimlerdir.

Bunlar Dürer'e, mitolojiyi, antikçağ felsefesini ve sanatını, özellikle Yeniplatoncuğu tanıtmışlardır. 1490 yıllarında Nürnberg kent kitaplığında, çoğunu antikçağ klasiklerinin, Platon'un, Cicero'nun, Diogenes Laertios gibi yazarların oluşturduğu 371 cilt kitabın bulunduğu söylenir. Bu birikimin oldukça mütevazî görünmesine karşın, kitaplığın 1500 yıllarında Nürnbergli hümanistlerin gelişmesine katkısı büyük olmuştur.

Latince sanat anlamına gelen *ars* sözcüğü, İngilizce ve Fransızcaya *art* olarak geçmiştir. Dürer'in anadili Almancada *ars*'ın karşılığı "*kunst*" dur. *Kunst* sözcüğü, "*kennen*" (bilmek) ve "*können*" (yapmak) köklerinden gelir. Alman kültürünün gizini de içinde taşıyan bu son derece önemli tanımlama, sanatın ancak *bilmek* ve *yapabilmek* birlikteliği içinde söz konusu olabileceğini vurgular. Bu anlayışa göre iyi bir sanatkâr olmak için salt *bilgi* ya da salt *yetenek* yetmez.⁴⁶

Dürer'in gelişmesinde büyük katkısı olmuş ozanlardan, ünlü *Deliler Gemisi* yapıtının yazarı Sebastian Brant, matematik bilmeden güzel resim yapılamayacağını savunmuş; Dürer de "*Yetenekli, ama bilgisiz bir ressamın, sırlanmamış-parlatılmamış bir aynaya benzetilebileceğini*" söylemiştir.

Ortaçağ bağnazlığından çıkış yolları arayan Dürer'e göre, tanrıyı en iyi görebilen ve anlayabilenler sanatkârlardır. Gerçek sanatkârlar, tanrının yaratıcı gücüne benzer bir yetenekle güzel yapıtlar verebilirler. Bu tür sanatkârlar, tanrıya en yakın insan-tanrılardır. Tanrısal yaratı ile sanatsal harmoni, simetri, geometri, matematik, astronomi arasında büyük yakınlıklar vardır. Güzel sanat yapıtları, tanrısal yaratıdan sonra hemen onu izleyen yaratılardır.

Yaratıcı insanın yeteneklerinin tanrısal olduğu görüşü hem Hıristiyan dinbilimlerini ve hem de Rönesans hümanistlerini etkilemiştir. Plotinus, bu iki eğilimi ortak bir payda altında toplamaya çalışmış ve tanrısal başarıyı "*taklit ederek*", güzellikler yaratarak tanrısallaşmak önerisini getirmiştir. Bu tür bir bağlam içinde, özellikle resim-heykel sanatları insanı tanrısallaşmaya götüren en somut ve soylu yol olmuştur. Burada sorun hiç kuşkusuz dış görünümle birlikte ruhsal durumun canlandırılmasında düğümlenmiştir.

Hümanistler, saldırgan norm sistemlerinin egemen olduğu bir dünyada, barışçıl, sevecen, mutlu bir dünya/ütopya düşleyen insanın ruhsal özelliklerini yansıtmaya ayrıca özen göstermişlerdir. Rönesans hümanistleri, doğabilimlerini, geometriyi, matematiği çağlarının en devrimci silahları olarak kullanmışlardır.

Dürer de bir insanın kişiliğini yansıtmada teolojinin tutsağı olmaktan kurtulup, geometrinin, matematiğin, doğabilimlerinin bilinmesinin gerektiğine içten inanmış; bunu sanatının önkoşulu saymıştır. Dürer'e göre, hümanizmin temelinde sevgi vardır. Sevgi güzelliştir. Ve böyle bir sevgi-güzellik ancak geometri, matematik, simetri ve harmoniyle anlatılabilir. Dürer, ancak bu yoldan altınçağın arı güzelliğinin kavranabileceğini düşünmüştür.

Dürer'in hümanist anlayışına göre, hakikate ulaşmak sanat aracılığıyla olabilir. Sanat, hakikate ulaşmanın en somut yollarından biridir. "Sanatkâr, hakikate en yakın insandır. Hakikate ulaşmanın araçları, geometri, matematik, simetri, proporsiyondur.

Dürer, Rönesans İtalyasının büyük ustalarının etkisiyle, tanrısal yaratıyla geometri, insan bedeninin simetrisi, proporsiyon arasındaki ilişkileri araştıran dört cilt kitap yazmış. Bu kitapların son düzeltmeleri üzerinde çalışırken, 1528 yılında, 57 yaşındayken ölmüştür. Bu dört ciltlik proporsiyon araştırmaları Dürer'in ölümünden kısa bir süre sonra basılabilmıştır.

1500 yılı, Avrupa düşün tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra ortaçağ, hiç olmazsa düşünce düzeyinde iyiden iyiye gerilerde kalmış, dünyada yeni bir tarihsel çağ başlamıştır.

1500 yılı, Dürer için de son derece önemli olmuştur. Bu tarih öncelikle Dürer'in yaşamının hümanist sanatsal evriminin olgunlaşma noktasını belirlemiştir.

Mutlakiyetçi dünya görüşlerine karşı liberal burjuva devrimlerinin, reformasyonların başladığı bir dönemde Dürer, tüm bu gelişmeleri, yaptığı kendi resminde somutlaştırmıştır. Bu yapıt insanın özgürleşme süreci tarihinde önemli bir sıçrama taşı olmuştur denebilir.

Dürer'in, 1500 yılında yaptığı kendi resmi, hem kendi yaşamında hem de sanat ve ruhbilim tarihinde son derece yazgı belirleyici nitelikte olmuştur.

Burada Dürer, kendisini İsa gibi resimlemiştir. Hristiyan dinbilim öğretisinde, öteden beri İsa benzeri bir yaşam, İsa'ya öykünme, "İsalaşma", insanın İsa denli özgürleşmesi... yaradılışın en yüce aşaması, insanın olağanüstü özgürleşmesi olarak tanımlanmıştır. Bu öğretilen, İsa'ya benzeme "imitatio Christi" ya da "Christomorpho Gestaltung", "Christustypus" düşünceleri, inançları oluşmuştur.⁹

Ancak ortaçağın koyu dönemlerinde, İsa'ya öykünmeler-Conformitas- bir tür günah sayılmış.

Fakat Rönesans'ın başlaması, İtalyan hümanisti Ficino'nun makrokozmos-mikrokozmos ilişkisini yeniden yorumlamasıyla yaşam yeni boyutlar kazanmıştır.

Ficino, Platon'un iki bin yıl önce "mutlak güzele mantıksal matematikle ulaşılabilir" öngörüsünü geliştirmiş ve İncil'deki "Liber Sapientia" ilkesinde "Sen her bir şeyi ölçü, sayı, ağırlık ile düzenledin," şeklindeki tespitten hareketle, idea, tin, tanrı gibi bilinemezlerin sayılar ve çizgilerle gösterilebileceğini yazmıştır.⁵⁰

Ficino'nun savlarının kökenleri eskilere uzanır. Hristiyan dini yazmalarında İsa için, "sen insanların en güzelisin," diye

yazılmıştır (45. Psalm). Hristiyan dinbilimleri İsa'da bulunduğunu öngördükleri kusursuz tinsel/ruhsal-bedensel güzelliği tanımlamaya çalışmış. Bunu sanatkârlardan istemişlerdir. Ancak İsa'daki bu güzelliğin yansıtılabilmesi için bazı önemli ilkeler öne sürülmüştür. Bunlar üç kümede toparlanabilir.⁵¹

a) *Bütünlük, dürüstlük*: Konunun bütünü İsa'nın dürüstlüğüne uygun, eksiksiz ve kusursuz –mükemmel– biçimde tamamlanmış olmalıdır. Onun doğasında bulunan hiçbir şey eksik olmamalıdır. Ayrıca onun bu nitelikleri daha da geliştirilerek sergilenmelidir.

b) *Proporsiyon, oran, simetri*: Kusursuzun tasviri, çeşitlilik ve ayrıntılar içinde bütünlüğü verebilen tam bir harmoni ile gösterilmelidir...

c) *Arılık, açıklık*: Onun içsel, tinsel doğası, en uygun, en güzel şekiller, desenler, renklerle yansıtılmalıdır. Bu ilkelere uygun olarak İsa'nın resminin yapılabilmesi Augustinus'a göre "şiişsel ihtişam düzeni" (Splendor Ordinis), Plotinus'e göre "eidos" "tanrısal ideayı" resimlemek demektir.⁵²

Bu "kusursuz güzelliğin" nasıl bir yöntemle, teknikle yapıta aktarılacağı sorusu; sayıların, şekillerin, majik gizemli gücüyle... diye yanıtlanmıştır hep.

Ortaçağ sanatında "yaratının düzenine" matematik ve geometri ile ulaşılabilceği varsayılmış. Tanrının gizeminin, sayıların ve şekillerin gizemiyle yansıtılabileceği düşünülmüştür.

Konu şöyle toparlanabilir belki: Hristiyan dinbilimsel merkezli düşünceye göre tanrı, kusursuzu, arılığı, açıklığı, aydınlığı, şeffaflığı simgeler. Tanrı, her zaman evrensel harmoninin kaynağıdır. İsa, bu tanrısal güzelliğin, evrensel har-

moninin insan biçimindeki görünümüdür. İsa'nın resimlerinde tüm bu nitelikleri, insansal organlarda, ellerde, yüzde, gözlerde göstermek gerekir... İsa, tanrı ile insan arasındaki bağlantıyı, köprüyü oluşturur... Sanatkâr, İsa aracılığıyla tanrıya ulaşabilir...⁵³

Paulus, Korintlilere yazdığı ikinci mektupta, "*Aynaya bakan insan, tanrının peçesiz yüzünü görür...*" (3/18) demiştir. Paulus'un bu tespiti, Rönesans sanatkârlarının temel ilkelerinden biri olmuştur...⁵⁴

Dürer, bu hümanist birikimden hareketle insanın kendi içinde saklı bulunan tını / ideayı / tanrıyı, kendi yüzünde yansıtarak özgürleşebileceğini düşünmüş... Bu mertebeye erişmek, özgürleşmek için de, insanın kendisini geometri, simetri, harmoni kuralları içinde –ve kadın-erkek ölçülerini birbirleri içinde kaynaştırıp– resmedebileceğini öngörmüştür.

Dürer, bu savdan hareketle, 1500 yılında yaptığı kendi resminde, tanrı ile yaratıcı insan arasındaki ilişkiyi ve benzerliği (hatta özdeşliği) kendisinde somutlaştırmıştır. Antikçağ felsefesi ile Hristiyan dinbilimini birleştirme denemesine giren Dürer, bu resminin üzerine, "*Ben, Nürnbergli Albrecht Dürer, 28 yaşında, kendi kendimi yarattım*" diye bir not düşmüştür.⁵⁵

Dürer'in bu tür bir yöntemle, kendi-özbenliğini resimlemesi, dünyanın dönüm noktalarından olan 1500 yılına, –insanın özgürleşmesi yoluna– yeni bir boyut daha eklemiştir. Dürer'in bu yapıtında, özellikle Kuzey Avrupa ve Alman kültürünün yeni bir *hümanist erdem* anlayışına ulaştığı kabul edilmiştir.

Dürer uzmanlarından Winzinger, Dürer'in uyguladığı yöntemi ortaçağda bilinen geometrik çember-üçgen-dörtgen

Albrecht Dürer'in kendi resmi (1500). İhlamur ağacı üzerine yağlı boya (67 x 49 cm.) Münih Eski Resim Müzesi (Alte Pinakothek). Resmin sağ üst köşesindeki yazı: "Ben, Nürnbergli Albrecht Dürer, 28 yaşında kendi kendimi yarattım".

şemalarıyla gerçekleştirdiğini nefis bir araştırmayla bizlere göstermiştir. Winzinger'e göre, İsa üzerinden tanrıyı belirlemek için, geometrik şekiller, kutsal üçgen ve dörtgenler kullanmak geleneği Bizans ikonagrafi ustalarından İtalya'ya geçmiştir. Floransalı Giotto (1266-1337), Padua'da, Arena Kapel-lası tavanına 1306 yılında yaptığı İsa'yı bu tür geometrik çember-üçgen-dörtgen teknikleri kullanarak resimlemiştir... Ancak, bu tekniği geliştiren, Jan van Eyck (1390-1441) olmuştur. Eyck'in 1438 yılında yaptığı İsa resmi, bunun somut örneğidir. Dürer'in Eyck'in tekniğini geliştirerek kullanmış olabileceği düşünülmektedir...*

20 Eylül 1502'de Dürer'in babası ölmüş. Babasının ölümü Dürer'i çok etkilemiş. Günlüğüne, "*Babamın ölümü beni büyük acılara düşürdü,*" diye yazmış. Annesi Barbara, Dürerlerin yanına taşınmış, birlikte yaşamaya başlamışlardır. Yine bu ara Dürer'de ciddi melankolik krizler, ruhsal dalgalanmalar görülmüş.

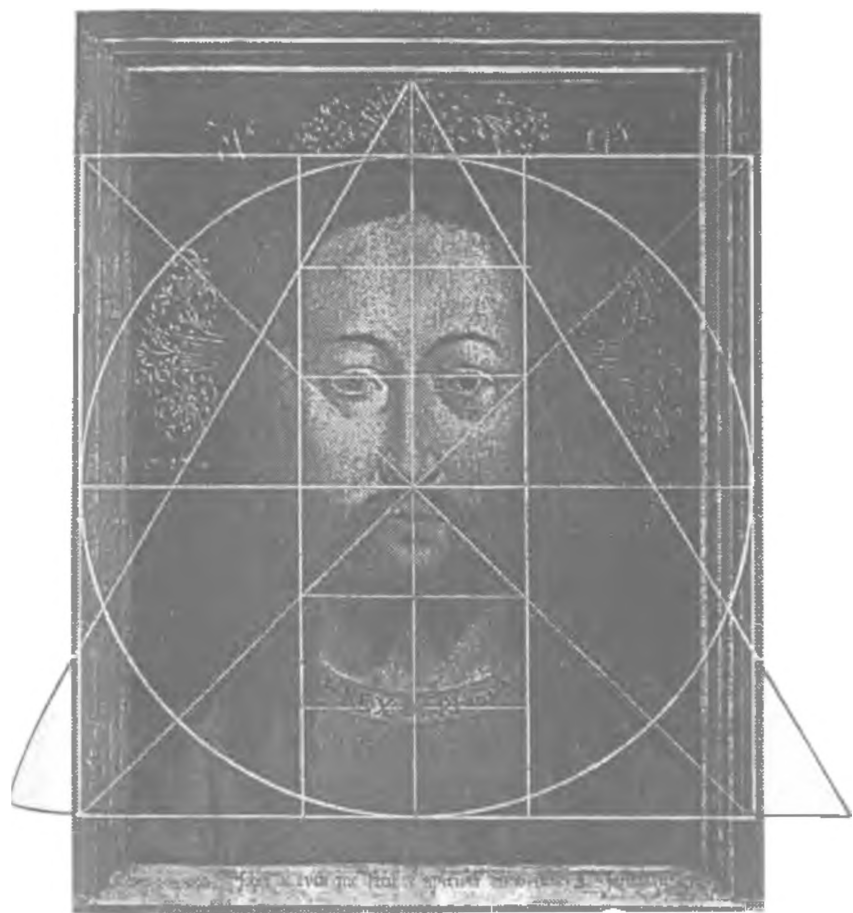
1512 yılında, Kaiser Maximilian, 3-13 Şubat tarihlerinde Nürnberg'e gelmiş. Dürer'le görüşmüşler. Kaiser, Dürer'e övgülerde bulunmuş. Yeni yapıtlar ısmarlamış, ayrıca yılda 100 Gulden -gelire- bağlamıştır.

Dürerlerin ekonomik durumu artık biraz düzelir gibi olmuş. Çevresinde, onun sanatını kabul edenlerin sayısı çoğalmış. Fakat izleyen yıllarda Dürer'in kendisinde ve annesindeki melankolik krizler yeniden artmış. Dürer'in içine girdiği bu ruhsal durumu, ünlü Alman hümanisti Melanchton, "*melancholia generosissima Düreri*" diye tanımlamıştır.*

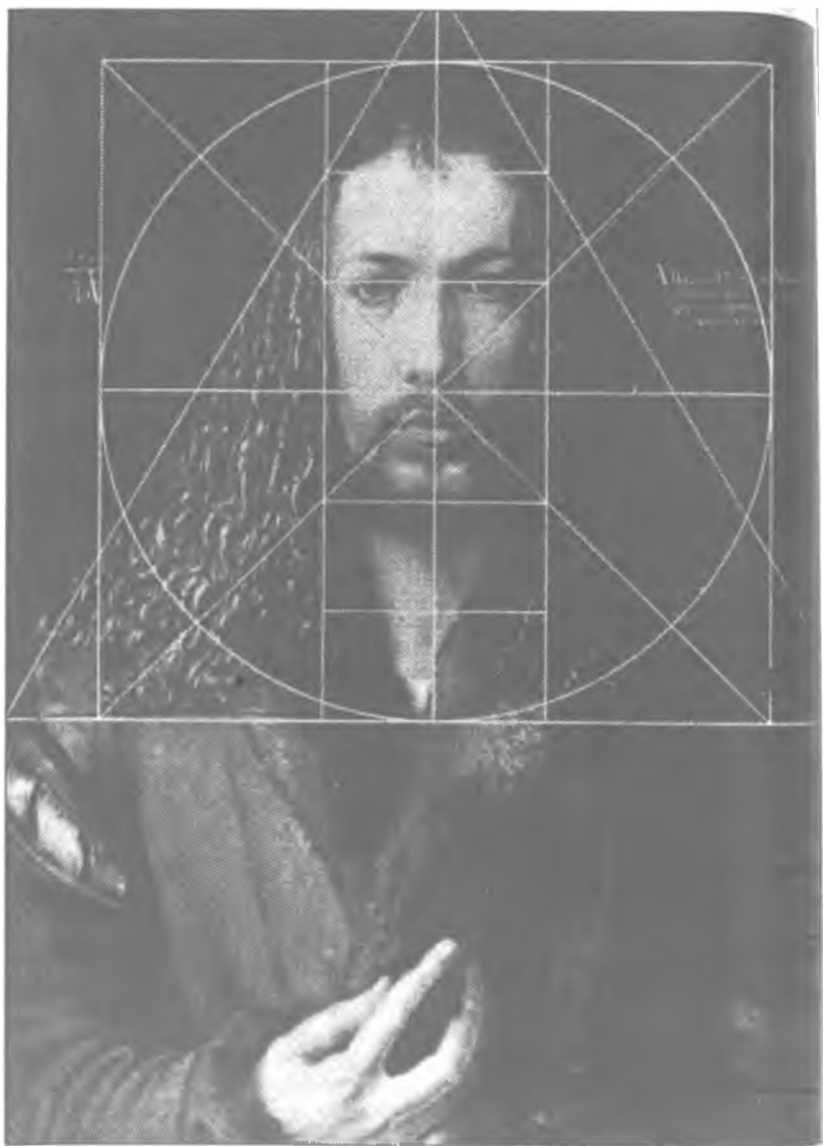
Dürer, 19 Mart 1514'te annesinin olağanüstü gerçekçi bir resmini yapmış. Barbara Dürer'in yüzünden ruhunun acılar içinde kıvrandığını -bu resme bakan herkes- duyumsayabilir.

Giotto'nun Padua Arena Kilisesi'ne yaptığı İsa.

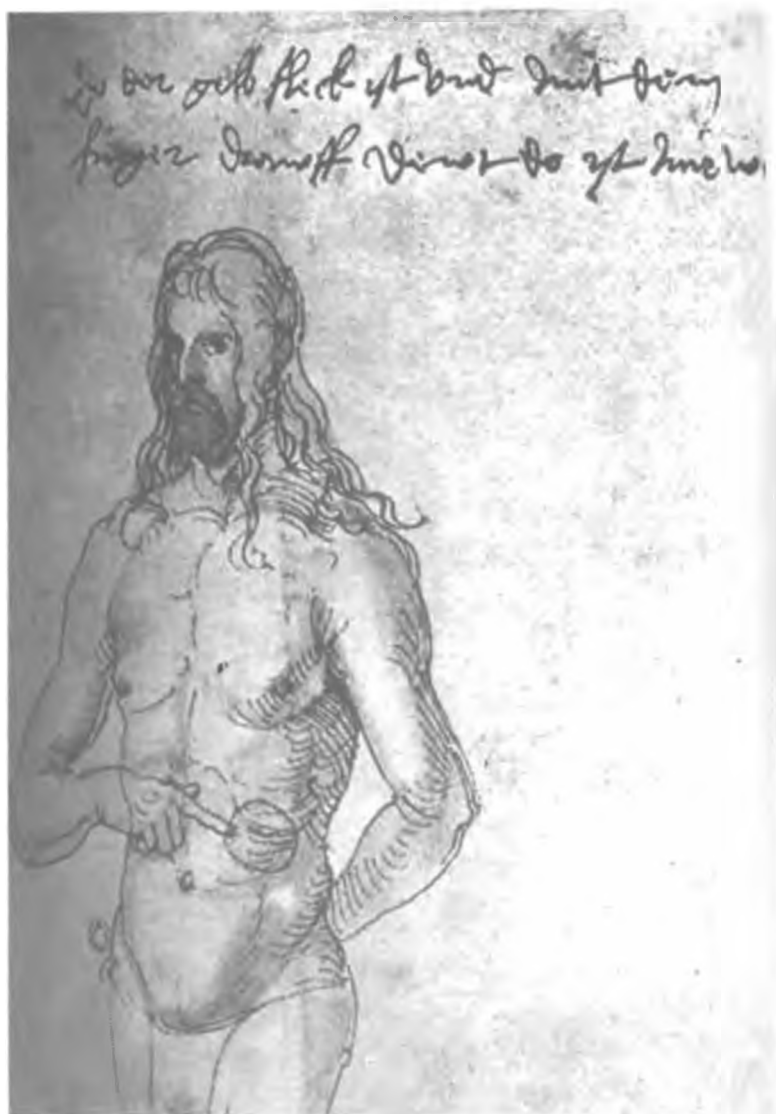
Jan van Eyck, Berlin, Isa.

Winzinger'in Dürer'in resmine getirdiği yeni yorum.

Albrecht Dürer'in annesinin resmi, 1514, (42,1 x 30 cm.)
Berlin Devlet Müzesi.

Albrecht Dürer'in kendi resmi, Hasta Dalağım Acıyor.
1512-13, Bremen Sanat Müzesi.

Albrecht Dürer, *Acı Çeken Adam*, 1522, Bremen Sanat Müzesi.

16 Mayıs 1514'te Dürer'in annesi Barbara Dürer ölmüş. Dürer yeniden büyük acılar içinde kalmış. Günlüğüne, "*Dindar anam 18 çocuk doğurdu, bunları büyüttü, vebaya yakalandı, diğer başka ağır hastalıklar geçirdi... ağır yoksulluk çekti. Çok olumsuz koşullarda yaşadı, çok acı çekti... anamın ölüsü sağlığındakinden çok daha rahat ve sevimli görünüyor...*" diye yazmıştır.⁵⁶

Dürer, 1513/14 yılları arasında, sanatının doruk noktasını oluşturan "*Şövalye, Ölüm ve Şeytan*", "*Aziz Hieronymus*" ve "*Melencolia I*" gravürlerini yapmıştır.

Melencolia I gravürü ile annesinin ölümü ve kendi ruhsal krizleri arasındaki bağlantı hep tartışlagelmiştir.

Analitik yönelimli ruhbilimciler, bu bağlantıyı –Freud'un ünlü araştırmasından da esinlenerek– Leonardo da Vinci ile annesi ve Mona Lisa arasındaki ilişkiye benzetmişlerdir.

Kaiser Maximilian'ın 1519'da ölümü, Dürer'i olumsuz yönde çok etkilemiş. Dürer, günlüğüne, "*Dürer'in durumu kötü,*" diye yazmıştır. Reformasyona ve Martin Luther'e büyük umutlar bağlamış; Luther'le görüşme olanakları aramış. Ancak bağnaz boyutlarda melankoli ve melankolik insan karşıtı Martin Luther ile Dürer'in yüz yüze gelip konuşma olanakları yaratılamamıştır. Dürer'in bu son derece sıkıntılı, bunalımlı ve kendisini olağanüstü yalnız ve terk edilmiş duyumsadığı yıllarda Rotterdamlı Erasmus onun en güvenilir dostu olmuştur.

1.5. MELENCOLIA I, MONA LİSA, HAMLET, BAUDELAIRE vb.

Dürer'in alegorik gravürü *Melencolia I*'in gizemli etkisi, salt Rönesans döneminde değil, aydınlanma dönemi ve modern çağlarda da sürmüştür.

Ünlü Alman ressamı, reformist, Dürer'in çağdaşı, Martin Luther'in yakın arkadaşı, Lucas Cranach (1472-1553), Dürer'den etkilenmiş, kendine özgü biçimiyle, melankoli konusunu pek çok kez resimlemiştir.⁵⁹

Cranach, 1528 yılında özellikle Dürer'in ölümünden sonra, sanki melankolinin ne demek olduğunu dünyaya yeniden anlatmak istercesine, melankoli adı altında pek çok çalışma yapmıştır. Olasılıkla Martin Luther ile olan dostluklarının da uzantısında, Cranach'ın resimlerindeki melankolik kadınların, Dürer'in gravürüne oranla çok anlamlı boyutlarda "dünyevi" kişilikler oldukları görülür.⁶⁰ Kuşkusuz Cranach'ın çalışmaları da anıtsal yapıtlardır. Fakat bunların ruhbilimcilere olan etkileri, Dürer'e oranla görece mütevazı konumda kalmışlardır.

Dürer'in Goethe üzerinde özel bir etkisi olmuştur. Goethe, *Melencolia I*'deki "Özgürlüğüne kavuşma sürecinde acılar içinde kıvrılan bu Rönesans tanrıçasının etkisiyle büyülenmiştir". Goethe, Faust yapıtında Dürer'in kişiliğindeki Faustik öğeleri dizelerinde sergilemiştir. Goethe, Dürer'in yapıtlarının "Sağlık-

lı insan beynini sarstığını, onun altını üstüne getirdiğini” söylemiştir.⁶¹

Goethe’nin melankoli üzerine olan dizeleri, Dürer’in gravürünün belki de en güzel yorumunu yapmıştır:

“Gökkuşağı gibi duygulu şiir,
ancak karanlık bir temelden çıkarılır,
bu yüzdendir ki, dehasına şairin,
melankolik öğeler katılır.”

Ayrıca Goethe’nin *Genç Werther’in İstirapları* romanının yaptığı etki –Werther’in melankolik kişiliği ve intihar– “*Werther sendromu*” olarak iki yüzyıla yakın zamandır tıp ve yazın dünyasında tartışılmaktadır.

Goya’nın yapıtı *Kapris*’te (Los Capriches) (1775-79), Dürer’in etkisi tüm görkemiyle sergilenir.

Robert Burton, 1621 tarihinde yayımladığı anıtsal yapıtı *Melankolinin Anatomisi* ile melankoli konusunda dünyayı sarsan bir etki yaratmıştır. Bu büyük yapıt, vazgeçilmezliğini günümüzde bile korumaktadır. Robert Burton’un *Melankolinin Anatomisi* çalışması, Dürer’in İngiliz düşün dünyasına girmesini kolaylaştırmıştır.

Bu etkinin özellikle John Ruskin’de somutlandığı anımsanabilir. Ruskin, Dürer’in doğduğu kenti, sanatını, onun tekniğini biraz daha yakından tanımak istemiş. 1858 yılında Dürer’in kenti Nürnberg’e gitmiş. Nürnberg üzerine çeşitli desenler yapmıştır. Turner, Dürer’e özel ilgi duyan İngiliz sanatkarlar arasında sayılmıştır.

Pek çok ozan, kendi bulunduğu kenti Dürer’in gravüründeki karanlık-gri yerleşim yeri ile karşılaştırıp melankoli üzerine şiirler yazmışlardır. Bunlardan James Thomson’un

Karanlık Gecede Kent (1870-74) en çok anımsananlardan biridir.⁶²

Aydınlanma dönemi Paris atölyelerinde, insan ruhunun özgürleşme, bireyselleşme sürecinde geçirdiği acılı serüven çok kez Dürer'in *Melencolia I* gravürü ile birlikte anımsanmıştır. Casper David ile Eugène Delacroix bunların arasında en önde gelenler olmuşlardır.

Delacroix, 1825 yılında, Goethe'nin Faust'unu desenlemeyi düşünürken, en büyük esin kaynağı ve yardımcısı Dürer'in gravürleri olmuştur.

Aydınlanma kültüründe, insan ruhunun, melankolinin anlaşılmasında Faust'un; Faust'un anlaşılmasında da, Dürer'in gravürünün önemli katkıları olmuştur. Bu iki başyapıt birbirlerinin anlaşılmalarda, birbirlerine katalizatör etkisinde bulunmuşlardır.

Delacroix, Faust ve Wagner'i kale kapısının önünde birlikte desenlerken, Goethe sanki Dürer'in gravürüne bakarak konuşur gibidir...

"Bu yanılgı denizinden,
çıkabileceğini umut edene ne mutlu.
Tam da bilmediklerin gerekli olur,
ve bildiklerin işe yaramaz.

....

Ah, tinin kanatları öyle kolayca
dönüşemez ki gövdenin kanatlarına."⁶³

Aydınlanma döneminden modernizme doğru gelişmeler sürdükçe, aydınlar arasında da iyimserlikten kötümserliğe ve hatta nihilizme ve küskünlüğe doğru eğilimler artmıştır. Bu gelişmelere yöndeş, Théophile Gautier 1834'te "Melanko-

à Paris chez M. Huet
S. May

Edouard Manet (1832-1883), Charles Baudelaire portresi, desen ikinci aşama.

lia" adlı uzun şiiri yazmıştır. Gene bu koşullarda Victor Hugo'nun Dürer'e karşı özel bir ilgisi olmuş. Hugo, Dürer'in gravürüne bakarken, Hamlet'i anımsadığını söylemiş. Albrecht Dürer ile William Shakespeare, *Melencolia I* ile *Hamlet* arasındaki şaşırtıcı birlikteliğe değinmiştir.⁶⁴

Victor Hugo'nun Dürer hayranlığı Jules Michelet'i etkilemiş. Michelet, Dürer üzerine pek çok olumlu yazı yazmıştır. Michelet'in Dürer üzerine yazdıkları bu kez Charles Baudelaire'i aynı konu üzerinde tartışmaya götürmüştür. Eduuard Manet, ünlü Baudelaire portresini yaparken (1866) resmin altına, Dürer'in gravüründeki yarasanın kanatları arasında duran panonun benzerini çizmiş. Birkaç yarasanın taşıdığı panonun üzerine, *Melencolia I*'in çok benzeri bir biçimle "C. H. Baudelaire" yazmıştır.^{65 66}

Walter Peter, bu kez Leonardo da Vinci'nin (1452-1519) ünlü yapıtı Mona Lisa (1502) ile Dürer'in melankolisi arasındaki gizil benzerliğe dikkat çekmiş.

Birinin gülümsemesine ve diğerinin hüznünlü durmalarına karşın tarihin bu iki ünlü kadınının (Femme Fatale) tinsel/ ruhsal yakınlıkları tartışılmaya başlanmıştır.⁶⁷

Melencolia I ile birlikte *Mona Lisa* ve *Hamlet*... Tarihin bu üç büyük gizemli kişiliği üzerine yapılan "açıklama çabaları" bugüne değin bir türlü bitmek tükenmek bilmemiştir. Umberto Eco'nun başlangıçta değindiğimiz tanımlamasını yinelersek, bu üç büyük yapıt bugüne değin bir türlü tüketilememişlerdir...

Burada, Dürer'in gravürü ile ilgili olarak, Walter Benjamin'in benzer doğrultudaki bazı dizeleri bir özdeyiş gibi anımsanabilir: "Alegori, dağılan bir dünyanın, şeylerle anlamın birbirinden koptuğu bir dünyanın biçimidir... Kültür bir bütün değil, bir enkazdır ve enkazdan ancak parçalar kurtarılabilir"... ve "Hakikati zihinsel bir bütünden çok, yıkıntılarda, eski sistemlerden arta kalanda, kırık dökük parçalarda aramak gerekir".⁶⁸

2. BÖLÜM

ANTİKÇAĞ KÜLTÜRÜNDE MELANKOLİ

2.1. HOMEROS DESTANLARINDA MELANKOLİK KİŞİLİKLER: BELLEROPHONTES, AİAS ve AGAMEMNON

*"Ama bir gün tanrılar tiksindi Bellerophontes'ten
Aleion ovasında kaldı o tek başına
İnsan uğrağından uzakta, yedi kendi kendini."
(İlyada. 6, 200-203)*

Homerostestanları^{1 2} salt şiir-yazın ve tarih dünyasının değil, ruhbilim çalışmalarının da vazgeçilmez başyapıtlarıdır. Ruhbilim araştırmalarının ilk yazılı kaynağı, Homeros destanlarındaki kahramanların, tanrıların serüvenleridir. Bu kahramanların, tanrıların konuşmaları, düşleri, düzenleri, sahtekârlıkları, öfkeleri, heyecanları, hezeyanları, hastalıkları ve hatta tedavi önerileri, binlerce yıldır ruhbilimcilerin temel bilgilenme kaynağını oluşturmuştur.^{3, 4, 5, 6, 7, 8}

Melankolik insan mizacının anlatılma ve anlaşılma serüveni de Homeros destanlarına kadar uzanır. Daha somut söylersek, melankolik insan mizacının yazılı kültürde betimleniş i ilk kez Homeros destanlarında görülür.

Hmeros destanlarında melankoli sözcüğü/tanımı henüz kullanılmaz. Ama Hmeros'un bazı kahramanlarındaki melankolik davranışlar ve melankolik mizaç, olağanüstü bir yetkinlikle sergilenir.

Hmeros destanlarındaki kahramanlar arasında melankolik durumun örnekleri olarak öncelikle Bellerophontes ile Aias gösterilir. Ayrıca, Agamemnon'da da, zaman zaman da olsa, melankolik kişiliğe özgü ruhsal dalgalanışlar görülür.⁹

Hmeros destanlarında genellikle tanrısal gazaba uğramış insanlarda görülen mitolojik melankoli/psikoz örnekleri sergilenir. Bu durum, tarih boyu tanrı-insan ilişkilerini anlamada son kerte önemli ipuçları verir.

Hmeros'un mitolojik destan kahramanlarından Bellerophontes, nedeni pek bilinmez biçimde tanrıların gazabına uğrar. Tek başına, yapayalnız bir yaşama mahkûm edilir. Kalbi acılar içinde yer bitirir kendisini. Aias ise uğradığı haksızlık sonucu ortaya çıkan öfke ve hezeyanlarla çıldırır; intihar eder.

Antikçağın melankoliye yaklaşımını anlayabilmek için bu iki melankolik insanın serüvenlerini biraz daha yakından tanımamızın yardımı olabilir.

Bellerophontes, yazılı din dışı tarihin tespit ettiği ilk melankolik kişilik, ilk arke-tip'tir. Bu görkemli, mitolojik, melankolik kişilik, Hmeros'un *İlyada* destanının 6. bölümünde anlatılır.¹⁰

Troya önlerinde, Diomedes ile Glaukos teke tek savaşırken birbirlerine ilginç gelirler; savaşmaya ara verip, nereden gelip nereye gittiklerini, hangi soylardan olduklarını sorarlar. Glaukos, *İlyada* destanının en ilginç öykülerinden birini anlatmaya başlar.

Bellerophontes, Sisyphos'un torunudur. Dedesi Sisyphos da tanrıların gazabına uğramış, ömür boyu, sonu gelmez

-saçma- (A. Camus) bir işi yapmaya mahkûm edilmiştir. Torun, Bellerophontes'in yazgısı belki bundan da beterdir. Bellerophontes, söylenceye göre, kusursuz bir insan güzeldir. Yürekli, onurlu, erdemli. Tanrısal Antenia tutulur ona. Birlikte olmak ister. Bellerophontes kayıtsız kalır bu tek yanlı sevgiye. Antenia, bu kez kocası Kral Proilos'a yalan söyler. Bellerophontes'in zorla kendisinin koynuna girmek istediği yalanını uydurur.

Kral Proilos, kıyamaz Bellerophontes'i öldürmeye. Ona son bir olanak tanımak ister. Şifreli bir mektup verip eline, kayınpederi Lykia kralı Iobates'in yanına gönderir. Lykia kralı töre gereği, önce onu bir güzel ağırlar; sonra beraberinde getirdiği şifreli mektubu okur. Onun kahramanlığını bir kez daha sınamak ister. Bellerophontes, bu sınav için de Khimaria ile, Solymalarla, Amozonlarla savaşır. Yener hepsini.

Bu kez, Lykia kralı kendi kızını verir Bellerophontes'e. Ve Bellerophontes, karısı ve üç çocuğuyla mutlu bir yaşam sürmeye başlar...^{11 12}

Fakat, destanın tam burasında, Homeros birden,

"Ama bir gün tanrılar tiksindi Bellerophontes'ten

Aleion ovasında kaldı o tek başına

İnsan uğrağından uzakta yedi kendi kendini." diye yazar.

(*Ilyada*, 6, 200-203)

Neden tiksinişlerdir tanrılar Bellerophontes'ten?.. Neden tanrılar terk etmiştir onu ve neden insanlar uzak durur ondan... Bilemiyoruz. Homeros bu konuda sır vermez bize.

Bilebildiğimiz tek olgu, Bellerophontes yalnızlığa mahkûm olmuştur... Ve kalbi acı içinde yer bitirir kendini...

Kuşkusuz alegorik bir anlatımdır bu. Bu ilk mitolojik melankolik durumun felsefi, toplumsal, ruhbilimsel boyutlarının tartışılması bugüne değin süregelmiştir.

Euripides, bu serüveni aynı adı taşıyan trajedisinde işlemiştir ayrıca.

Homeros'un suskunluğuna karşı, genel kaniya göre Bellerophontes, ölümsüz tanrılar düzeninden kuşku duymaya başlamıştır. Bellerophontes, tüm tanrılardan nefret eder. Dahası bu tanrılar düzenini yıkmak ister. Mitolojinin ünlü kanatlı atı Pegasus'un üzerine binip onu Olympos dağına sürer. Zeus kızar onun bu davranışına. Gökten aşağıya atar. Bellerophontes, Aleion ovasına düşer ve başlar yapayalnız yaşamaya. Keder ve acılar içinde.^{13, 14}

Bu durum, insanın tanrılar düzenine başkaldırısını yansıtır gerçekte. Bellerophontes, olasılıkla tanrılar düzenine başkaldırdığı için, melankolik bir yaşama mahkûm edilmiştir.

Bellerophontes'in bu tavrı, insanın tanrıların boyunduruğundan kurtulma ve özgürleşme çabasının ürkütücü bir örneğidir. Ve melankoli, daha Homeros destanlarından bu yana, *tanrısal düzenlere* başkaldırmaya çalışan insanların yazgısını sergiler bir anlamda. Bellerophontes, insanı tanrılara tutsak eden yazgıdan kurtarmaya çalışmış ve –ayrıca sıradan– insanlar tarafından da terk edilmiştir... Bellerophontes'in durumu, olağan üstü insanlara özgü bir davranışı ve gene olağanüstü insanlara özgü bir yaşam tarzına mahkûmiyetini göstermiştir. Bu serüven, melankolinin tek nedeni olmasa da en önemli bir nedeni üzerine ciddi ipuçları verebilmektedir.

Ilyada destanında anlatılan Bellerophontes'in bu öyküsünden sonra, Diomedes ile Glaukos birbirleriyle dost olmaya karar verirler. Bırakırlar silahlarını. Ancak iki insanın dost

olmasını –bile– tanrılar yine kıskanırlar. Ve hemen yeniden düzen kurarlar, insanların akıllarını başlarından alırlar:

*"Değişelim gel silâhlarımızı,
bellesin Akhalar, Troyalılar
atalarımızın konuk kardeşi olmakla övündüğümüzü.
Böyle konuşup, atladılar arabalarından
ei sıkışıp and içtiler.
Ama Kronosoğlu, Zeus, tam o sıra,
Glaukos'un aklını başından aldı,
Tydeus oğlu Diomedes'le değişti silâhlarını
altını tunçla değişti,
yüz öküzlük silâhı dokuz öküzlük silâhla."
(İlyada, 6, 228-237)*

Ancak buradaki eylemlerin tümü tanrılara mı, yoksa gene –bizzat– insanların kendilerine mi aittir, bilemiyoruz. Homeros, bilgece bir kuşku düşürür içimize haklı olarak. Olasılıkla insanların bireysel bencil eylemlerini, çok kez tanrılara yükleme, tanrılar sorumlu tutma alışkanlığı daha mitolojik dönemde başlamış ve bu durum Homeros'un gözünden kaçmamıştı. Homeros, Hegel'in vurguladığı gibi, tanrılara yüklenen karakterleri bireylerde, onların iç yaşamları olarak açığa çıkarmaya çalışmış. En azından bunu bize sezinletmiştir. Böylece Homeros'ta, *tanrılar bireyselleşmiş görünürlerken insanlar tanrılaşmışlardır*.¹⁵ Hegel'e göre Homeros'ta tanrıların ve insanların eylemleri sürekli olarak birbirleriyle kesişerek devam etmiş; tanrılar insanlara yabancı olan şeyler ortaya çıkarıyor görünseler de yine de yalnızca insanın içsel yüreğinin tözünü oluşturan şeyi edimsel olarak etkin kılmışlardır. Homeros'ta tanrılar bağımsızlıklarını yitirmişler ve insan yü-

reğine özgü güçler, duygular olarak ortaya çıkmışlardır. Bu durum, onların hem ciddiyetlerini ortadan kaldırmış hem de “*tapınmanın ironisini*” oluşturmuştur. Bu bağlam içinde, Homeros destanlarında insanların kendi içsel duygularıyla tanrısal etkilerin aynı kaynaktan türediği görülmüştür. (Hegel)

Homeros destanlarında diğer bir hezeyanlı melankolik psikoz örneği, Salamis Kralı Telamon’un oğlu Aias’ın serüvenleridir.

Aias, Troya savaşlarının Akhilleus’tan sonra gelen en yiğit savaşçısıdır. Güzelliği ve yiğitliğiyle görenlerin gözlerini kamaştırır. Gönüller alır. Ayrıca, *İlyada* destanının en erdemli yiğidi olarak görülür.

Akhilleus öldükten sonra, onun silahlarının doğal sahibinin Aias olması beklenir. Herkes gibi Aias da bunu umar. Hakkını ister. Ancak tanrılar katında yeni bir hile düzeni kurulur. Agamemnon ile Menelaos, Akhilleus’un silahlarını Odysseus’a verirler.¹⁶

Aias, bu durumu onuruna yediremez. Dertlenir, hüznlenir. Tarıfsız acılar içinde kalır. Ağır sinir krizleri geçirir. Tanrıça Athena bir kez daha yanıltır Aias’ı. Gözlerini kamaştırır, görmez yapar ve çıldırtır onu. Aias, hezeyanları içinde Akha ordusu sanarak bir sığır sürüsüne saldırır... Sonra işin ayırıcına varır. Yaptığı yanlışlığı, içine düştüğü olumsuz durumu görünce dayanamaz ve kendi kılıcı üzerine atar kendini, intihar eder.^{17, 18}

Sophokles, bu konuyu Aias Trajedisi’nde ayrıca anlatır ve olayın gerçek gizi üzerine son derece önemli ipuçları verir.. Sophokles’e göre insan, insanlığın hudutlarını aşan boyutlarda düşünürse, tanrılar onun başına felaket yağdırırlar. Aias da böyle yapmış ve insanlığının hudutlarını aşan boyutlarda düşünmüş ve konuşmuştur. Örneğin savaşa giderken babası, Aias’a, “*Oğlum, savaşta galip gelmeye çalış; ama daima tanrıların*

yardımla." demiş. Aias ise, "baba, tanrıların yardımından sonra değersiz bir insan da zafer elde edebilir. Benim ise tanrılar olmadan da bu zaferi kazanacağıma güvenim var" diye yanıt vermiş. (Sophokles, Aias, dize 754-69). Ve bu sözlerle övünmüştür. Ve başka seferinde tanrıça Athena kendisini, öldürücü elini düşmanlara çevirmeye özendirirken Aias şu müthiş, işitilmemiş yanıtı vermiş: "Kraliçe, sen öteki Akhaların yanına git; düşmanı benim bulduğum taraftan hattı asla yaramaz." Bu sözlerle Aias insanlık haline uymayan tarzda düşündüğü için tanrıçanın dehşetli öfkesine uğramıştır. (Dize 770-780)...

Sophokles'e göre Aias, düştüğü yanılgıdan sonra, dünyada hiçbir değerinin kalmadığına, insanlar ve tanrılarla tüm ilişkilerinin koptuğuna inanmış. Kendisine karşı yapılan bu hileyi bir türlü içine sindirememiş. Kendisini boşlukta duyumsamış. Yaşadığı içsel huzursuzluk ve korku tüm ruhsal ve mantıksal düzenini bozmuş, dağıtmıştır. Sonunda hezeyanlar içinde çıldırmış. İntihar kaçınılmaz olmuştur.^{19 20}

Odysseus, ünlü serüvenleri sırasında, ölümler ülkesi Hades'e indiğinde, Akhilleus'un ruhundan sonra Aias'ın ruhuyla da karşılaşır. Ancak Aias'ın ruhu, Hades'te bile uzakta durur Odysseus'tan. Odysseus, yalvarır barışalım diye... Ama Aias dinlemez bile onu... Geçer gider...

Homeros, görkemli bir dille anlatır bu karşılaşmayı:

*"Göçmüş gitmiş ölümlerin daha başka ruhları
keder içinde durup anlatıyorlardı dertlerini,
bir Telamonoğlu Aias'ın ruhu vardı yanaşmayan,
uzakta durmuş, bana yenildiğini unutamamıştı bir türlü,
ben kazanmıştım gemilerin yanında yapılan yarışmada
Akhilleus'un silahlarını, ulu anası Thetis'in verdiği,
ve Troyahların kızlarıyla Pallas Athene'nin bana bağışladığı.*

Keşke kazanmasaydım ne olurdu böyle bir ödülü,
çünkü bu silahlar yüzünden yuttu toprak bu başı,
güzellikte ve yiğitlikte, kusursuz Akhilleus'tan sonra,
geçerdi Aias öbür Danaoları tekmi.
Bal gibi tatlı sözlerle seslendim ona, dedim ki:
–Ölmüşken de mi unutmayacaksın, Aias, Telamon'un oğlu,
o silahlar yüzünden bana olan kinini?
Bu uğursuz silahları tanrılar ortaya
Argoslulara belâ olsunlar diye koymadılar mıydı:
Yitirdik seni yitirmekle biz en önemli kalemizi,
biz Akhalar nasıl yandıysak Akhilleus'un ölümüne,
öyle ağladık senin ölümüne de, öyle yandık,
daha da dinmiş değil yüreğimizdeki acı
ama sen bunu bizden bilme sakın,
Zeus, kargı salan Danaolara düşman kesilmişti,
o yüzden bu korkunç kadere çarptı seni,
ne olur, buraya gel, dinle beni efendim,
dinle de bastır ulu yüreğinin öfkesini.–
Ben böyle dedim, ama o karşılık vermedi, gitti
geçmiş geçmiş ölümlerin ruhlarıyla, Erêbos'a doğru.”
(*Odyseia*, 11, 541-567)

Tanrıça Athena, Aias'ın aklını karıştırıp onu çıldırtınca, Aias ölümcül yazgısını sezinler ve yüzüne melankoliklerin ünlü ironik gülümsemesi gelir... “Aias gülüşü” ünlenir. Bu ölümcül ironik gülüş, melankolik kişiliğin ayrılmaz parçası olarak bellenir bugüne değin.²¹

Agamemnon, *İlyada* destanının en ilginç ve renkli kişiliğidir. Helene'nin tanımlamasıyla, “hem iyi bir kral hem de güçlü bir savaşçıdır”. Krallar kralıdır.²² Ve yüreği hep öfke doludur.²³ Agamemnon'u şöyle tanımlar Homeros:

"Kalktı hırsla

*gücü yaygın Agamemnon, yiğit Atreusoğlu,
kapkara bir öfkeyle doluydu yüreği,
yanıyordu iki gözü yalım yalım."*

(İlyada, 1, 102-105)

Agamemnon sürekli öfkelenir, köpürür, kızar, kinlenir...

*"Bir zaman öfkesini yenerse de unutamaz kinini,
dışarı vurana dek taşır yüreğinde onu."*

(İlyada, 1, 78-79)

Ancak Agamemnon'un davranışlarında, gerçekten de birini tutmayan çocuksu bir yan, "bir sakarlık" vardır. Bir yanıla krallar kralıdır, bir yanıla çocuk. Hem hemen öfkelenir hem hemen geri çekilir. Yaptığına üzülür. (Erhat) Örneğin, Akhilleus şöyle eleştirir Agamemnon'u:

*"Ey doymak bilmez adam... Seni gidi edepsiz, çıkarına düşkün
yürek... Seni şarap fıçısı, seni it gözlü, seni geyik yürekli... Halkını
kemiren bir kralsın sen"...*

(İlyada, 1, 122)

Tüm bu ağır eleştirilere karşın Agamemnon sesini çıkarmaz. Sakin sakin durur... Belki kendi kendine tüm bu söylenenlere hak bile verir... üzülür... fakat sonra gene öfkelenir... köpürür... Örnek bir manik-melankolik mizaç sergilenir burada. Antikçağın ünlü hekimi Kapadokyalı Aretaus, olasılıkla Homeros'un Agamemnon tanımlamasını da örnek alarak kendi özgün mani-melankoli yaklaşımını geliştirmiştir. Aretaus'a göre, bazı melankoliklerde öfkeli ve saldırgan davran-

nışlarda bulunma isteği, üzüntü ve korku duygularını bastırır. Melankoli, bir anlamda öfke nedeniyle ruhun ve iç organların kararması çöşkunun-acının birbirlerine karışmasıdır.²⁴

2.2. HOMEROS DESTANLARINDA MERKEZİ ORTA BÖLGENİN KARARMASI ve ÖFKELENME

Homeros dönemi Grekçesinde melankolik kişiliği ve melankoli belirtilerini tanımlamak için, “*bedenin orta bölgesi*”, “*kararma*”, “*öfkelenme*” gibi, kimi son derece önemli ve kapsamlı sözcükler kullanılmıştır.^{1, 2, 3, 4, 5}

Bu tanımlamalar/sözcükler, ne salt tin/ruh ne de salt beden ile sınırlıdır. Bunlar ruh/beden bütünlüğünü kapsarlar.

Bu sözcüklere biraz daha yakından bakılabilir:

1. *φρεϋς* merkezi organ-orta bölge anlamında kullanılmıştır. Bu sözcük, her bir şeyden önce tanrısal bir orta noktaya gönderme yapar. Bu nokta insan bedeninde göğüs ve üst-karın bölgesini kapsar. Organsal-tinsel-ruhsal bir çekim yeridir. Homeros yazınında daha çok topografik bir orta yeri vurgular. Soluğun kaynaklandığı, “yedinci duygunun” bulunduğu bölge olarak düşünülür. Bu sözcük, söyleyenin ve anlayanın yorumuna göre, kalp, tin/ruh, *bedensel-tinsel çekirdek* olarak da düşünülür; ayrıca bilinç ve bellek olarak da anlaşılır. Göğüs, üst-karın bölgesindeki akciğerler, kalp ve özellikle de diyafram ve mide gibi birkaç organı birden kapsar.

Sözcüğün özünde bedensel ağırlıklı bir vurgu varmış gibi görülür. Ancak günlük yaşamda yaşanan olaylarla, bu bölgenin durumu, işlevleri ve hatta yapısı (anatomisi) da değişebilir. Önemli yaşantılarla birlikte bu bölgede gene önemli bir şeyler olmakta; salt anatomik, topografik bölge olmanın ötesine çıkmakta; tüm bedeni ve ruhu etkileyen özellikler kazanmaktadır. Ayrıca kozmik dünya ile insan bedeni arasında ilişkinin kurulabildiği bir bölgedir burası.⁶

Homeros, *φρευσ* sözcüğünden başka, ruh anlamına gelen bir sözcük kullanmamıştır.⁷

Bu sözcük de tam bir ruh / beden bütünlüğünü kapsamaktadır. Bu nedenle de Homeros yazınında –ve o dönemin Antik Grek kültüründe– melankolik mizacın, melankolik davranışların ruh / beden bütünlüğünden kaynaklandığına inanıldığını düşünmek yanlış olmaz.⁸

2. Homeros yazınında konumuz yönünden önemli bir diğer sözcük *αμφιμελαιναι*’dır.

Bu sözcük de çeşitli anlamlara gelir. Sözcüğün tam karşılığı “kararma” demektir. *αμφιμελαιναι*, *kararma* sözcüğüyle bedenın görünmeyen iç kesimlerinin kararması anlatılmak istenmektedir. Bu sözcük, öfkelenme sonucu bedenın orta bölgesinin kararmasını içerir. Daha somut söylemek gerekirse, öfkelenme sonucu ortaya çıkan duygusal yoğunlaşma sonucu, ruhun, bedenın, içorganların şişmesini, kararmasını kapsar... İçorganların şişmesi ve kararması dışarıya yansıtılmayan duygu toplanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Korkular, heyecanlar, hüznün, kaygı, bedenın orta yerinde birikmekte ve bu bölgeyi karartmaktadır.^{9 10}

Bu sözcükte de hem bir ruh / beden bütünlüğü ve hem de ruh / beden ayrımı vardır. Kararma, hem göğüs ve karnın üst

bölgelerinde kanın ve safranın toplanmasıyla ortaya çıkar hem de heyecan, öfke vb. gibi duygu birikimleri sonucu görülür. Anatomik, fizyolojik, psişik bir kararmadır bu... Örneğin, Homeros destanlarında sıkça sözü edilen, "*kalbin kararması*", can sıkıntısı, kızgınlık, korku, kaygı sonucu ortaya çıkabilir..."¹¹

Tek bir tümcede toparlamaya çalışırsak, "*orta bölgenin kararması*" organ bozukluklarından çok, yaşanan olaylar sonucu ortaya çıkmaktadır.

3. Homeros destanlarında sıkça kullanılan üçüncü bir önemli sözcük, *χολος*, *öfke*'dir. Gene çift anlamlı bir sözcüktür. Bu sözcük, bedenın orta yerinin şişmesine, kararmasına neden olan duyguyu belirler. Bu öfke nedeniyle bedenın ortası, akciğerler, kalp, diyafram, safrakesesi, karaciğer, mide ve dalağın bulunduğu -orta- bölge şişmekte ve ağrırmaktadır.^{12 13}

Öfke duygusu, özellikle dışarıya yansıtılmadığı zamanlar bedenın orta yerinde toplanmakta, buraları şişirmekte, karartmakta ve önemli davranış bozukluklarına ya da bedensel rahatsızlıklara neden olmaktadır. Homeros yazınının bu mantığı, bugünün ruhbilimlerinin düşüncesine de dayanak oluşturmaktadır.^{14, 15, 16}

Homeros, *Ilyada* destanında, Hektor'un duruşunu şu dilerle tanımlamıştır:

"Dağ başında bir yılan vardır da
deliğinde bekler durur insanı,
zehirli otlarla beslenmiş, öfke sarmıştır içini,
çöreklenmiş deliğin önüne, bakar yalım yalım
Hektor da tıpkı onun gibi işte

söndürülmez bir öfkeyle yana yana,

.....

öylece bekledi."

(İlyada, 22, 93-99)

Homeros bu dizeleriyle Hippokrat ve sonrasının ve hatta bugünün tıbbının, ruhbilimlerinin gelişmesine ışık tutmuş, humoral patolojinin temelini oluşturmuştur.

Akhilleusda Hektor'un ardından, öfkenin bir duman gibi insanın içine girmesini, bedeninin orta yerinde toplanmasını, insanın içini karartmasını –aynı zamanda– bu durumun –“bal damlası gibi”– haz ve coşku içinde insanın aklını başından almasını anlatır bize.

"tanrılarda, insanlarda yok olsun o kavg,

aklı başında adamı bile çelen o öfke,

bir bal damlası gibi akar insanın içine,

sarar göğsünü bir duman gibi,

beni de böyle çıkardı çileden."

(İlyada, 18, 107-111)

Hektor'un anası Hekabe de gene öfkeden Akhilleus'un ciğerini çiğ çiğ yemek ister.

"Isırmak isterim o zorbanın ciğerini,

bir geçse elime, koparır yerim çiğ çiğ."

(İlyada, 24, 214-215)

Homeros destanlarında öfke ile safra ilişkisi bir kez Akhilleus'un yoldaşlarına karşı yaptığı söylevde söz konusu edilir:

"Katı yürekli Peleusoğlu diyorsunuz bana,
 diyorsunuz anan seni safrayla mı besledi,
 şu gemilerin yanında tutuyorsun yoldaşlarını zorla.
 Böyle kötü bir öfke sürüp gidecekse yüreğinde."
 (İlyada, 16, 203-206)

(Homeros'un İlyada'da öfke ve etkileri üzerine ayrıca bkz. İlyada, 2, 326; 9, 675; 13, 660; 14, 50; 14, 207; 14, 306; 16, 616; 20, 29.)

Mitolojik söylencelerde, kahramanlar çok kez değişik ve çelişkili ruhsal durumlarda görünmüşlerdir. Kahramanların davranışları genellikle, korkulu öfkelenme ile saldırma-gerileme kutupları arasında salınır. Örneğin, İlyada'da kahramanların davranışlarında da coşma, öfkelenme, gerileme, başkaldırı isteği, tanrısal cezalandırılma korkusu, önder olma duygusu, tek başına kalma korkusu gibi kutuplaşmalar sıklıkla görülür. İnsan onurunun yaralanması sonucu ortaya çıkan öfkelenme –ve sonrası ruhsal gerilim– yazılı dünya tarihinde ilk kez Homeros'ta görülür. Bu durum salt sanatın değil, ruhsalbilimlerinin de başlangıcıdır.

Homeros destanlarının bu saptamaları, Hippokrat, Theophrast, Aristoteles ruhsalbilimlerinin temellerini atmıştır.

2.3. HİPPOKRAT YAZININDA MELANKOLİ

*“Korku ve hüznün uzun sürerse eğer,
melankolik bir durumdan söz edilebilir”.*

Hippokrat¹

I.

Antik Grek düşüncesinde melankoliye yaklaşımın kapsamını kestirebilmek için, Homeros destanlarından Hippokrat Okulu’na gelene değin –MÖ 8-5. yüzyıllar arasında– İyonya kültür dünyasının, mitolojiden doğa felsefesine dönüşümünü anımsamak gerekir.

İyonya kültürü, bu üç yüzyıllık dönem içinde, hem eski uygarlıkların tinini korumuş hem de Homeros’un şiir/destan dünyasının havasını solumuştur. İyonya’daki bu dönemin gizi tek tümceyle söylenmeye çalışılırsa, MÖ 8-5. yüzyıllar arasında İyonya’da, ne yeryüzünde ne de gökyüzünde despot vardır...^{2,3} Bu dönem, İyonya–hatta tüm Anadolu–tarihinin oldum olacak en özgün ve en özgür dönemini oluşturmuştur.

Bu çok özgün koşullarda görece özgürleşen insan, ilk kez doğayı tanımaya çalışmış. Sonra da bizzat insanın kendisini araştırmaya, gözlem konusu yapmaya başlamıştır.

Bu dönemde mitsel öge, gelişmekte olan ussallaşma karşısında gerilemiş ama tümüyle yitip gitmemiştir. Bu boyut varlığını bugüne değin korumuştur. Hep söylendiği gibi, İyonya felsefesi –belki– arı bir felsefe olamamış. Fakat her şey karşın, dünyaya ve insana ussal bir yaklaşımda bulunmaya çalışan ilk Grek felsefe girişimi olmuştur (Copleston).

II.

Hippokrat (MÖ 460-377) ve okulu, Sokrates öncesi İyonya doğa felsefesinin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Romalı Cesus'un tanımına göre Hippokrat, İyonya felsefesinin yeni başladığı bu dönemde, tıbbi felsefeden ayırmaya çalışmış. Ayrıca özgün bir bilimsel tıp anlayışı ve tıp yazın dilini geliştirmiştir.⁴

Hippokrat, hekimlik mesleğinde ödünsüz ampirik bir gözlemci, usçu, tanı koyucu olmaya çalışmıştır. Tıbbın bilimsel nitelik kazanmasına, tanrıların bilgileriyle, insanların bilgilerinin birbirlerinden ayrılmasına katkıda bulunmuştur. Hippokrat ile birlikte hekimler –artık– doğa bilimcilerinin doğayı incelerken gösterdikleri ussal gözlem yöntemini, birey-insanın bedensel-ruhsal sorunlarının anlamında ve çözümlemesinde de kullanmışlardır. Din, batıl inanç, majik düşünce, ussal düşünce karşısında, tıp alanında (da) kendi konumlarını yeniden belirlemek zorunda kalmıştır.

Hippokrat ve okulu, insanı ve insanın ruhsal dünyasını tanrılar dünyasından kurtarmaya ve ussallaştırmaya, insanın ruhsal rahatsızlıklarını, genel bedensel rahatsızlıklar, hastalıklar dizgesi içine entegre etmeye çalışmıştır. Bu dönemde, tin ile madde arasında ciddi bir ayrım oluşmadığı için, yapıtların çoğunda anlaşılır nedenlerden, maddeden alınan terimler, kavramlar kullanılmıştır. Ancak tüm eksik-

liklere karşı, giderek yeni bir “özgür-orijinal” insan anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsanların genel olarak ruhsal rahatsızlıkları ve özel olarak melankolik davranışları üzerine tartışmaların başlamasıyla klasik trajedinin gelişmesinin aynı tarihsel dönemlere –5. ve 4. yüzyıllara– denk düşmesi rastlantı değildir.

Ayrıca günümüze değin ulaşabilmiş az sayıdaki yapıttan Sophokles’in Aias, Euripides’in Bellerophon ve Herakles gibi trajedilerinde özellikle melankolik kahramanların serüvenlerini anlatmaları da son derece önemli ve öğreticidir.

Melankoli, çok genel bir anlamda, insanın dış dünya karşısında yetmezliğini, eksikliğini sergilemiş. İnsanın varoluşunun insanlaşma süreciyle birlikte ortaya çıkan bu garip “normal anormallik” ya da “erdemli rahatsızlık” durumunun sorgulanmasını içermiştir.

Melankoli olgusunun tartışılmaya başlanması, bir anlamda –artık– insanın kendisinin (de) düşünölmeye başlanması’nın tarihini kapsar. Ayrıca melankolinin tartışılma kalitesi, insanın böyle bir yaşam tarzına yaklaşımı, o toplumun kültürel evrim düzeyini de gösterebilir...

Romalı hekim Galenus (129-200), Antik Grek düşüncesinde, Hippokrat’ın, insan bedeni/ruhu üzerindeki bilgilerde derinleşmesiyle, Platon’un “İdea” (Tin) üzerinde yoğunlaşması arasındaki ilişkiye daha iki bin yıl öncesinden dikkat çekmiştir.⁵

III.

Hippokrat’ın elde bulunan Tüm Yapıtları (*Corpus Hippocraticum*) 62 başlık altında, 74 kitaptan oluşmaktadır. Bunların Grekçeden çevirileri büyük boy on ciltlik “Hippokrat, Tüm Yapıtları” olarak yayımlanmıştır.⁶

Ancak elde bulunan *Hippokrat Tüm Yapıtları*'nın ne kadarının gerçekten Hippokrat'ın kendi elinden çıktığı kesinlikle bilinmemektedir. Bu konu bugün bile gizemini korumaktadır. Darenberg gibi tüm yaşamını bu konuya adanmış ünlü Hippokrat araştırmacıları bile kışkırtmacı yaklaşımlarla, "acaba Hippokrat gerçekten hiç kitap yazmış mıydı?" diye sormaktan kendilerini alamamışlardır.⁷

Hippokrat'ın *Tüm Yapıtları* olasılıkla onun ölümünden sonraki yıllarda Kos Adası üzerinden İskenderiye Kitaplığı'na geçmiş, oradan da batı dünyasının eline ulaşmıştır.

Genel kanıya göre, Hippokrat'ın daha yaşarken kazandığı olağanüstü saygınlıktan dolayı, Kos Adası Kitaplığı'nda bulunan tüm tıbbi yapıtlar onun sanılıp, *Hippokrat Yapıtları* olarak tanınmıştır. Ancak gerçeğin bu olmadığı düşünülmektedir.

Galenus, Antik Grek tıbbında üç büyük tıp okulu –tıp korosu– bulunduğunu söyler. Galenus'a göre bunlar, Kos Adası Okulu, Knidos Okulu ve Sicilya Tıp Okulu'dur. Büyük bir olasılıkla Kos Adası'nda bulunan yapıtların önemli bir bölümü, Knidos Tıp Okulu'nun, Trakya bölgesi ve yakın adaların tıp okullarının ve Sicilya'daki hekimlerin yapıtlarını kapsamaktadır. Örneğin *Hippokrat'ın Tüm Yapıtları* ndan en az 12 kitabın Knidos Tıp Okulu'na ait olduğu ve bunların sonradan Kos Adası Kitaplığı'na getirildiği düşünülmektedir.⁸

Ancak Hippokrat'ın damadı Polyboys'un topladığı yazıların Hippokrat'a ait olduklarına kesin gözüyle bakılmaktadır. Bunlar özellikle, MÖ 400 yıllarında yazılan "İnsanın Doğası Üzerine", "Epidemiler Üzerine", "Aforizmalar" ve diğer bazı traktatları kapsamaktadır.

Antik Grek felsefesi ve tıbbını okuyan herkesi hem büyüleyen hem de korkutan konu, hiç kuşkusuz –"kara safra"–

melankoli olmuştur. Grek hekimlerinin melankoli olgusuna nasıl geldikleri yeterince bilinmemektedir. Melankoli sözcüğüne, tanımlamasına ilk kez MÖ 430-410 yılları arasındaki Hippokrat yazınında –damadı Polybos’un derlediği *İnsanın Doğası* kitabında– rast gelinmiştir.⁹ Hippokrat bu tanımlamayı yaşamının özellikle son yirmi yılında yazdığı yapıtlarında kullanmıştır.^{10 11} Ancak bu tanımlama sistematik olarak kullanılmamış; çeşitli bölümlerde parçalar/fragmanlar olarak değinilmiştir. Örneğin *kara safra, melankoli baş ağrısı, baş dönmesi, ateş, epilepsi nöbetleri, konuşma azalması ya da hiç konuşmama, bacaklarda kasılmalar, ishal... yapabilmektedir, şeklindeki tespitlerin, çeşitli yapıtlarında yer aldığı görülmektedir.*¹²

Hippokrat’ın, *Epidemiler VI* yapıtında, “melankolinin çok kez epilepsi, epilepsinin de çok kez melankoli ile birlikte görüldüğüne” değinilmektedir.¹³

Ancak gene de melankoli tanımlamasının Hippokrat yazınına ve tıp söylemine nereden geldiği bilinmemektedir.

Bir olasılık, halkın zaten birlikte kullanageldiği “çılgınlık” ve “melankoli” sözcüklerini, ünlü komedi yazarı, Aristophanes 423 yılında yazdığı, sofistleri ve özellikle de Sokrates’i eleştirdiği *Bulutlar* yapıtında kullanmıştır. Aristophanes - *Bulutlar*’da, “demek senin deliliğin bu karasevodalılara (melankolilere) inanacak hale geldi?” diye yazmış.¹⁴ Ayrıca Grek yazınının ve söylencelerinin çeşitli yerlerinde bir “kara hastalıktan” söz edilmekte.¹⁵ Bu hastaların, kara maya gibi kustukları, kusmuğun bazı kereler kanlı, şarap posası ya da mürekkepbalığı salgısı gibi kara, ekşi ve keskin olduğu... kusanların ağızlarının, boğazlarının yandığı anlatılmaktadır...¹⁶

Sophokles, *Trakhis Kadını*ları trajedisinde melankoliyi isim olarak değil, “kara safra gibi...” diye sıfat olarak kullanmıştır. Sophokles’e göre melankoli bir olgu değil, durumdur.

Hippokrat, davranışların düzenlenmesinde beyne özel bir önem vermiştir. Örneğin Hippokrat:

"İnsanların mutlu, neşeli, şakacı ya da hüznünlü, acılı, keyifsiz, ağlar konumlara gelmelerinde... düşünmelerinde, anlamalarında, görmelerinde, işitmelerinde, güzel ya da çirkin, iyi ya da kötü olmalarında beyinlerinden başka kaynakları yoktur... Gene beyin ile coşkulu, hezeyanlı, korkulu, kaygılı, uykusuz, unutkan, yanılgılı oluruz... Normal değil de sıcak ya da soğuk, kuru ya da kara safra- lı bulunduğu beyin normal çalışmaz, bu durumda insanlar çılgın, hezeyanlı olabilirler..." diye yazmıştır.¹⁷ Ancak tüm görkemli tanımlamalara karşın, Antik Grek tıbbında ve özellikle de ruhbilimlerinde, "bedenin orta bölgesi"nin, beyinden çok daha fazla önemsenmesinin gizi yeterince anlaşılmış değildir.

Hippokrat yazınında melankoli kara safra tanımı temelinde, "içeride", "göğsün içine gömülü", "içkin" (Immanez) bedensel bir sağlık bozukluğu -hastalık- durumunu anlatır.¹⁸

Safrakesesinin salgıladığı safranın suyunun kuruması, koyulaşması, acılaşması -bir tür zehir niteliğine dönüşmesi- sonucu ortaya çıkan bir sağlık sorundur bu durum. Kos Adası Okulu'nun görüşüne göre, üşümüş, soğumuş, suyu kurumuş safrakesesinin salgıladığı kara safra, bedenin diğer özsularının karışımını bozabilmektedir. Bu koşullarda beden zehirlenmekte, baş, mide-bağırsak-karaciğer ağrıları, bilinç bulanıklıkları ortaya çıkabilmektedir.

Melankoliklerde uykusuzluk, korku nöbetleri, çevresinden uzaklaşma, dalgınlıklar, öfke krizleri, hüznü görülür. Bu insanlar konuşmak istemezler. Sorulduğunda kısa ve isteksiz yanıtlar verirler. Melankoliklerin göğüs bölgeleri özellikle hassas ve ağrılıdır. Kusmalar olur. İdrar, dışkı koyu renk almıştır.¹⁹

Hippokrat, başka bir yapıtında şöyle tanımlar melankolik insanın durumunu: Çökkün, umutsuz, tüm cesaretini yitirmiş bir durum. Üzüntülü. Acı içinde kıvranma. Işıktan ve insandan kaçma. Karanlığı sevmek... Konuşmaktan, herhangi bir şeye, soruya muhatap olmaktan kaçınma. Karın ve diyafaram bölgesinin dışarıya doğru çıkmış gibi görünümü... Bu bölgeye dokunulduğunda burasının ağırlı olduğu görülür. Bu insanlar korkulu bir şey görmek, üzüntülü bir haber duymak istemezler. Hastalık genellikle ilkbaharda ortaya çıkar. Hastalar çok halsiz görünürler. Çok az yemek yerler... Bu tür hastalara –*karaboynuzotu* (Helleboruz, Nieswurz) içirilir. Kusma ve ishal sağlanır. Eşek sütü ile çok yağlı, çok baharatlı, çok tuzlu olmayan hafif yemekler verilir. Bu hastaların şarap içmeleri iyi değildir. Su ya da sulandırılmış şarap –şaraplı su– verilmelidir. Bu durumda bedensel yorgunluk iyi değildir. Hastalığın uzaması ya da tekrarlaması öldürücü olabilir.²⁰

Hippokrat, *Aforizmalar*'da melankoliklerin bağırsaklarının bol bol boşaltılmasının gerekirse de kusturulmalarının önemini vurgular. Hippokrat, ayrıca melankoliklerde hemoroidlerin ortaya çıkmasının hastalığı iyileştirdiğini tespit etmiştir.

Boynuzotu bitkisi, binlerce yıl melankoli tedavisinde kullanılmış. Söylenceye göre, ilk bulunuşunda bir çobanın yardımı olmuş. Çoban, karaboynuzotu yiyen keçilerinin sütünden içen melankolik insanların iyileştiklerini görmüş. Sonra aynı keçi sütünü, hastalığı dillere destan olan Protios'un kızıma da içirmiş; bu melankolik kızın da sağlığına kavuşmasını sağlamıştır. Özellikle Protios'un kızının iyileşmesinden sonra karaboynuzotu bitkisinin melankoliyi sağaltıcı etkisi ünlenmiş, kullanımı yaygınlaşmıştır. Dağların kuru topraklı,

serin havalı yamaçlarında büyüyen karaboynuzotu türleri özellikle değerli görülmüş. Buralardan toplanan bitkilerden elde edilen sıvı-eksrakt (özüt) çok fazla bekletilmeden melankolik hastaların tedavisinde kullanılmıştır. Antikçağda özellikle Antikya bölgesinin karaboynuzotları çok ünlenmiş. O dönemlerde, biraz hüznü görünenlere yapılan şakalarda, "*Antikya'da yaşamaya hak kazandığı*", "*Antikya'ya yelken açma zamanlarının geldiği*" söylenmiştir.²¹

Antik Grek tıbbında insanların mizaçlarını belirleyen dört temel özsuynun varlığı öngörülmüştür. Bunlar, *kan*, *salgı/phlegma* (ya da balgam), *sarı safra* ve *kara safra*'dır. Bu dörtlü şema, İyonya doğa filozoflarının, evrenin, toprak, su, hava ve ateş gibi dört temel maddeden oluştuğu yolundaki savlarından esinlenerek düşünülmüştür.

Antikçağ tıbbının melankoli anlayışına göre, bu temel öz-suların doğal/normale bir karışımında bulunmaları insanların sağlıklı beden/ruh durumunu belirler. Ancak bu öz-suların "*karışımının*" nicelik ve niteliğindeki değişme, insanların bedensel ve ruhsal sağlıklarını bozabilir. Hastalık durumları ortaya çıkarabilir. Burada melankolik mizacın, bir tür bedensel/ruhsal eğilim, yatkınlık (predispozisyon) olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Ayrıca Hippokrat, melankolik durumu, bir duygulanım (affekt) bozukluğu olarak değil, ruhsal yeteneklerde azalmaya neden olan bedensel bir rahatsızlık (hastalık) durumu olarak değerlendirmiştir. Hippokrat'ın kanısına göre burada, kara safranın, diğer öz-sularla karışımı (oranı) bozulmuştur. Kara safranın niteliği değişmiş, koyulaşmış, acılaştırmıştır. Ayrıca niceliği de çoğalmıştır.²²

Kara safranın, nicelik ve niteliğinin değişmesi, Antik Grek tıbbı düşüncesinde yenilen yemeklerle de ilişkili görülmüştür. Hippokrat bu konuya çok önem vermiş. Bu nedenle de

sağlıklı beslenmeyi, perhizi, midenin, bağırsakların sürekli boş tutulmasını ısrarla önermiştir. Ancak melankoli hastalığının salt yenilen besin maddeleriyle ortaya çıkmadığı, bunda daha başka dış etkenlerin de önemli belirleyici etkilerde bulunduğu düşünülmüştür. Örneğin Hippokrat, yazın-sonbaharda esen kuru kuzey rüzgârlarını kara safralı melankolik mizaçlar için olumsuz görmüş; kuru kuzey rüzgârlarının, sulu, nemli safrakesesini kuruttuğunu, safranın koyulaşmasına, niteliğinin değişmesine neden olduğunu düşünmüştür.²³

Hippokrat, melankolide yapısal bir eğilim ile çevresel değişmelerin etkisini düşünmüş, dört mevsimden özellikle sonbaharın, soğuk ve kuru geçmesinin melankolik mizaçlarda, melankoli hastalığının ortaya çıkmasına neden olabileceğini öngörmüştür.

Burada, Antik Grek toplumlarında, 5. yüzyılda yaz mevsiminin henüz dördüncü bir mevsim olarak ayrılmadığını, sonbahar-yazı ya da meyve-yazı olarak, sonbaharın bir bölümünü oluşturduğunu anımsamak gerekir. Yaz, sonraki dönemlerde ayrı bir mevsim olarak tanımlanmıştır.

Hippokrat, ayrıca makrokozmos-mikrokozmos etkileşimi içinde, makrokozmostaki yıldızların, planetlerin değişimlerinin de insanın bedeninin özsularını ve bunların karışımını etkileyerek, özellikle melankolik mizaçlarda, melankoli hastalığını başlatabileceğini düşünmüştür. Hippokrat'ın yapıtları salt tıp dünyasını değil, felsefeyi de çeşitli biçimlerde etkilemiştir. Örneğin, Hippokrat'ın düşünce tarzı ve terminolojisi, Platon'a önemli esin kaynağı olmuştur.

Platon'un, Hippokrat'ın yazılarını asıllarından okuyup okumadığı bilinmiyor. Olasılıkla, başka Koslular üzerinden Hippokrat'ın yapıtlarından haberdar olduğu düşüncesi ağır-

lıklardır. Kos Tıp Okulu'nun, burada anımsatılan "çevre" tanımını, Platon felsefesine "üniversum" olarak geçtiği öngörülmektedir. Ayrıca Hippokrat'ın çevre-insan ilişkisi de Platon'da insan ruhu-üniversum-idea ilişkisi olarak ifade bulunmuştur.²⁴

Hippokrat Kos Okulu'nun düşüncelerini özetlemeye çalışırsak: Kara safranın etkilediği bedensel özsuların karışımına sahip melankolik mizaçlı insanlar, yaşamları boyunca değişken davranışlar gösterebilirler. Bunlar, kimi kez hüzünlü, korkulu, kimi kez heyecanlı, çöşkuludurlar... Davranışlarındaki bu değişkenlik, salt mevsimsel değildir... Melankolik mizaçlı insanlar bir günlük zaman dilimi içinde bile, kimi zaman hüzünlü, kimi zaman heyecanlı olabilirler.

Bu tür davranışları birbirleriyle çok çelişkili olmayan insanlarda, büyük bir heyecan potansiyeli bulunabilir... Bunlar arasında çok yönlü, yetenekli –hatta dâhi tipli– kişilikler görülebilir... Vurgulamak gerekirse, bu tür melankolik mizaçlı insanlardan genellikle melankoli hastalığı değil, olağanüstü kişilikler ortaya çıkabilir...

Hippokrat'ın oldukça yaklaştığı *melankoli* ile *olağanüstü kişilik* ilişkisi sonraki yıllarda, Theophrast ve Aristoteles'in yapıtlarında giderek *sorunlaşıp* tüm düşün dünyasını binlerce yıl etkileyecek tespitlere neden olmuştur.

2.4. DEMOKRİTOS ve HERAKLEİTOS: GÜLEN VE AĞLAYAN MELANKOLİK FİLOZOFLAR

Antikçağın efsaneleşen iki melankolik kişiliği Demokritos ile Herakleitos'tur. Demokritos gülen, Herakleitos ağlayan melankolik filozoflar olarak tanımlanmışlardır. Bir olasılık, bu iki filozofun yüz ifadeleri, trajedi ve komedi tiyatrolarının simgesi olmuştur.

Demokritos (MÖ 460-370) Trakya'da, Abdera'da doğmuş. Daha çocuk yaştayken evlerinin arka bahçesine kendisi için küçük bir kulübe yapıp orada tek başına yaşamaya başlamış, "garip kişiliği" hep dikkat çekmiştir. Genç yaşta babasından kalan kalıtın tümünü paraya çevirmiş. O zamanın koşullarına göre büyük bir servet olduğu söylenen 100 talent tutarındaki bu parayla Demokritos, çocukluğundan beri düşlediği büyük bir geziye çıkmış. Mısır'a, Mezopotamya'ya, İran'a -olasılıkla- Hindistan'a gitmiş. Kendi anlatımıyla "Gökyüzü ile yeryüzü arasında çok yer görmüş, pek çok bilgeyle konuşmuş". Astronomi, fizik, tıp, coğrafya, geometri, teoloji gibi konularda çok şeyler duymuş, öğrenmiş...¹

Bu arada Atina'ya gitmiş. Olasılıkla Atina'da Demokritos ile ilgilenen pek olmamış. Fakat Sokrates, Demokritos Atina'ya gelmiş olsaydı, onu mutlaka tanıyacağını söylemiştir.²

Sonunda parasız kalıp geriye Abdera'ya dönmüş ve son derece yalın bir yaşam sürdürmeye başlamıştır. Cicero, bu geziyle ilgili olarak, "*Demokritos, dünyanın yarısını gezmiş ama –olasılıkla– aradığını bulamamıştır,*" demiştir.³

Demokritos, giderek yalnızlığa kaymış. Tek başına, fakat kendi kendine yeterli (autarkie) bir yaşamın içine girmiştir. Bu ara Demokritos'un yüzünde garip bir gülümseme belirmiş. Abdera'da geleneksel cemaat hayatı sürdüren yakınları, bu garip gülümsemeye bir anlam veremedikleri için, Demokritos'u üzü yaygın hekim, Koslu Hippokrat'a göstermeye karar vermişler.⁴

Kimileri, "Demokritos ve yüzündeki garip gülümsemeye ilgili olarak, genelde 'budaların' (İdiotların) yaşadığı Abdera doğumlu biri için bunun –'normal bir anormallik'– hiç de hayret verecek durum olmadığını söylemişler," kimileri onun çıldırdığını sanmışlardır...⁵

Hippokrat ile Demokritos'un karşılaşmaları düşünce tarihinde önemli bir olay olmuştur. Aralarında uzun süreli büyük bir dostluk başlamış. Bir olasılık, yıllarca birbirleriyle mektuplaşmışlardır.

Demokritos ile Hippokrat'ın karşılaşmalarını Bizanslı bilge Iohannes Tzetzes, olası bir belgeye dayanarak şöyle tanımlamıştır:

Hegesistratos'un oğlu,/Leukippos ile Melissos'un öğrencileri./Hakikati ve iyiyi bilen, her bir şeyin filozofu/yaşamın çılgınlığına gülen Demokritos'u/Hemşerileri Abderalılar deli olduğuna inandılar/10 Talentlik hediye ile Hippokrat'a götürdüler./Ve Kos'lu hekimden, onu iyileştirmesini istediler./Fakat tersi oldu, hekim almadığı gibi parayı/Demokritos'u gördükten sonra/Daha çok kendisi tedavi oldu/Tedavi edeceğinden fazla./Abderalılara teşekkür etti/Böyle bir bilge insanla tanıştırdıkları için... (Rutten, 139)

Hippokrat, Demokritos'un hasta değil, büyük bir bilge olduğunu, gülümsemesinin bir tür savunma yöntemi işlevi gördüğünü, gülerек içindeki öfkeyi azaltmaya çalıştığını söylemiş.

Demokritos, bu arada çok çeşitli konularda pek çok kitap yazmış. Kitapları, düşünceleri, garip yaşam tarzı, ironisi ve yüzündeki garip gülümseyişiyle "*gülen filozof*" olarak ünlenmiştir.⁶

Hippokrat'ın söylediğine göre Demokritos, salt kendisiyle birlikte tıbbi çalışmalarda bulunmakla, hayvanların, melankoliklerin otopsilerine katılmakla kalmamış, ayrıca melankoli üzerine bir de kitap yazmış. Yazık ki pek çok kitabı gibi, Demokritos'un bu yapıtı da kaybolmuştur. Dünyanın atomlardan ve boşluktan ibaret olduğu savı öylesine ilgi görmüştür ki Platon, tüm yazılarında onun adını bir kez olsun anmamış. Ve söylendiğine göre, "*Elinden gelse, bu denli materyalist Demokritos'un tüm yapıtlarını toplayıp yok etmeyi düşlemişti*" ...⁷

Platon'un bu düşüncesinde hiç de haksız olmadığını zaman göstermiş. Platon'un savları idealizm dünyasında ne denli etkili olmuşsa, Demokritos'un atom kuramı da modern doğa bilimlerinin gelişmesinde o denli büyük rol oynamıştır.

Ancak Demokritos'un atom kuramı kadar onun kişiliği ve yüzündeki gülümseme de çok ünlenmiştir. Demokritos'un kişiliği ve gülümsemesi üzerine pek çok tartışma yapılmıştır. Örneğin, ortaçağın bitiminden sonra bile ünlü *Güneş Devleti* (1643) yazarı Tommaso Campanella (1568-1639) Engizisyon Mahkemesi tarafından, Demokritos'a benzer bir yaşam tarzı sürdürmeye öykündüğü için 27 yıl hapis yatmaya mahkûm edilmiştir.⁸

Nasıl olmuş da Demokritos'un gülüşü, dünya tarihini bu denli ilgilendirmiştir?

"Sağlam bir teori bulmayı Pers kralı olmaya yeğlerim," diyen Demokritos, gerçekten Abderalı bir Prens Mişkin, bir İdiot (Dostoyevski) mudur? Yoksa Hippokrat'ın bile tanu koymakta zorlandığı bir "gülen melankolik" mi?

Bu konuya yaklaşmak için onun yaşamöyküsüne biraz daha yakından bakmak son derece öğretici olabilir.

Demokritos'un bazı öngöröleri, bilici yanları yurttaşlarının çok ilgisini çekmiş. Örneğin, bu "saf görünömlü" Abderalının kuşların ötüşlerinden onların ne demek istediklerini anladığını söylemesi ya da içtiğı sütlerin hangilerinin kara keçilerden sağıldığını bilmesi, çevresindekilerce, onun atom kuramından çok daha önemsenmiştir. Ayrıca Hippokrat'ın karşılaştığı bir hanımı, ilk kez "günaydın güzel kız!", ertesi gün, "günaydın güzel hanım!" diye selamlamasının nedenini soranlara, bu iki gün içinde, genç kızda bazı önemli şeylerin değiştiğini söylemiş... Gerçekten de genç kızın, o gece ilk kez bir erkekle kaldığı anlaşılmış. Gene çevresindekiler Abderalı Demokritos'un bu tür şeyleri bilebilmesine hayran olmuşlar. Şaşırmışlar. Ancak Demokritos, tüm ısrarlara karşın, genç kadının bu ilk sevgilisinin kim olduğunu söylememiş... Olasılıkla, dostu Hippokrat'ı ele vermek istememiştir. Demokritos, yaşlandığında kendi isteğiyle gözlerinin önüne gümüş kaplamalı bir metal plaka koydurmuş. Gözleri görmez olmuş. Daha doğrusu, görmesini kendi elleriyle önlemiş.⁹ Kendi kendisini kör etmiş... Bunun nedenini soranlara, bedeniyle/gözleriyle görmektense ruhuyla görmek, ruhsal görme yeteneğini geliştirmek istediğini söylemiştir. Yurttaşları onunla gene alay etmişler, Abderalı Demokritos'un artık yaşlandığını ve genç kadınları görmeye dayanamadığı için gözlerini kör ettiğini söylemişlerdir. Oysa Demokritos'u bu tür davranışlarda bulunmaya iten ruhsal dinamikler, olası-

lıkla çok daha başka yerlerden kaynaklanmıştır. Decimus Laberius, Demokritos'un bu trajik davranışının gizini, bu konuda yazdığı kısa bir şiirinde kısmen de olsa sezinletmeye çalışır bizlere:¹⁰

*Abderalı fizikçi Demokritos, koymuştu bir zamanlar,
güneşin doğuşuna karşı bir şilt,
o parlıyan cevher gözlerini kamaştırsın diye.
Böylece körleştirdi görme gücünü güneş ışınlarında,
görmemek için kötü yurttaşlarının iyi yaşadığını.*

Demokritos, sıkıntı, yoksulluk, yalnızlık içinde uzun yaşamış. Fakat Demokritos sıklıkla uzun yaşamanın, gerçekte uzun ölmek olduğunu söylemiştir. Giderek çok az yemek yemeye başlamış. Sonunda hiç yemez olmuş. Tam ölmek üzereyken bu kez kız kardeşi, eğer hemen ölürse kentte yapılan şenliklere katılamayacağını söylemiş. Bunun üzerine, Demokritos, birkaç gün daha yaşamak zorunda olduğunu görmüş; sıcak ekmek getirtmiş; ekmeklerin içlerini açıp yüzüne kapamış. Böylece üç gün daha yaşamasını sağlamış. Kız kardeşinin şenliklerin bittiğini söylemesi üzerine Demokritos, ekmekleri yüzünden çekmiş ve hemen ölmüştür. Onun bu davranışını Diogenes Laertios şöyle tanımlar:¹¹

*Kim kıyaslanabilir onun bilgeliği ve büyük yeteneğiyle.
Kim vardı, Demokritos gibi bilgili her alanda?
Oydu, ölümü üç gün evinde tutabilen.
Ve sıcak ekmek kokularıyla besleyen...*

Demokritos'un anlaşılmaz gülümseyişinin ve "garip kişiliğinin" gizi olasılıkla, MÖ 399 tarihinde Sokrates'in öldürül-

mesi olayında düğümlemiştir. Ayrıca, bir süre sonra, melankolinin, öfkeli gülümseme, ironi boyutlarının daha yakından tanınması, Demokritos'un konumuna "Abderalı oluşunun" ötesinde biraz daha fazla açıklık getirmiştir.

Sokaklarda, pazar yerlerinde, yalınayak, yoksul, aç, garip görünümü ve konuşma tarzıyla "hakikati arayan" Sokrates'in, çok açık bir haksızlıkla Atina yönetimince öldürülmesi, tarihin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Sokrates, ısrarla politikayla ilgilenmediğini söylemiş, buna karşın gene ısrarla, insanları erdemli olmaya çağırmıştır. Sokrates, bir anlamda, Sophokles'in *Antigone* trajedisindeki Krenon karşısındaki Antigone tavrını koymuştur. Ancak onun ciddi bir ironiyle politikaya karşı olduğunu söylemesi, Atina yöneticilerini huzursuz etmiş; politikacılar kendilerini tehdit altında duyumsamışlardır. Gerçekten Sokrates büyük bir *pathos* örneği sergilemiş; politikayla ilgilenmeyip erdemi savunarak, etkileri günümüze değin uzanan, son derece ciddi bir politika yapmıştır.

Hegel'in tespitiyle Sokrates, Atina Kent Yönetimi'ni yıkmış –ya da yıkmaya çalışmış– Atina Yönetimi de onu öldürmüştür. Bir yanıyla sorun bu kadar basittir. Burada, felsefe, bir yandan insanın ussal gücünün enginliğini, öte yandan gene insanın günlük yaşam içindeki şaşırtıcı güçsüzlüğünü, yetersizliğini, çaresizliğini gözler önüne sermiştir.

Sokrates'in öldürülmesinden sonra filozoflar, kendi konumlarını ve yaşam tarzlarını bir kez daha düşünmek ve yeniden belirlemek zorunda kalmışlardır.

Ayrıca olayların gelişmesi, salt Sokrates'in öldürülmesiyle de kalmamış... Perikles'in yakın dostu olmasına karşın Anaxagoras'ın ölümden zor kurtulup Atina'yı terk etmek zorunda kalması; Demokritos'un hemşerisi, diğer bir Abderalı Protagoras'ın, "insan her bir şeyin ölçüsüdür... tanrılar hakkında

hiç şey söyleyecek durumda değilim, varlar mı yoklar mı bilmiyorum”, demesi... ve öznel düşünceyi, kozmik yasaların bile önüne koymaya çalıştığı gerekçesiyle mahkeme önüne çıkarılıp ölüm cezasından kıl payı kurtulması... tüm felsefe-düşün dünyasını altüst etmiştir.

Bu duruma karşı en sert tepki Sokrates ardılı Kynik akımı ya da Kynik Okulu’ndan gelmiştir. Kynik adının, köpek gibi yaşayanlar anlamına gelen “kyon” sözcüğünden gelmediği, daha çok bu akıma katılanların, Atina surlarının hemen dışında, Ilissos ırmağı yakınlarında, kente alınmayan yabancı öğrencilerin eğitim yaptıkları Kynosargen Gymnasium’unda toplanmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.¹²

Sokrates’in dostları, özgür düşünceli insanlar, filozoflar için yeni bir yaşam tarzını savunmuşlardır. Burada her bir şeyden önce bilge bir insanın, yurtsuz (atopos), dünya vatan-dışı olduğunu bilmesi ve ayrıca, yalnızlığa, açlığa trajik bir yaşama alışkın, kendi kendine yeterli (autarkie) bir yaşam tarzı sürdürmesi gerektiğini savunmuşlardır. Kendi kendine yeterli olabilmesi (autarkie), insanın kendi kendisini koruyabilmesinin erdemli kalabilmesinin güvencesinin önkoşulu olarak görülmüştür. Bu tür bir bağlam içinde Sinoplu Diogenes, kendisini yurtdışında yaşamaya –yurtsuzluğa– mahkûm eden mahkeme üyelerine verdiği yanıtta, *“Sinoplular beni, yurtdumdan uzakta yaşamaya mahkûm ederse, ben de onları, ömürleri boyu yurtlarında yaşamaya mahkûm ediyorum,”* demiş¹³ ve ömrü boyu yersiz yurtsuz, tek başına yaşamıştır.

Sokrates, yakarmayan, ağlamayan, sızlanmayan, konumundan şikâyet etmeyen ve öfkesini ünlü ironisiyle dış dünyaya anlatmaya çalışan bir yaşam tarzı sergilemiştir. Sokrates’in ardılları, onun bu yaşam tarzını daha da pekiştirerek sürdürmüşlerdir.

Kynikler, erdemli bir yaşam tarzını sürdürmek pahasına her türlü özveriyi göze almışlardır.

Doğa yasalarından başka her türlü değer sistemini ve yasaları yadsıyan bu filozoflar, hem özgürleşmenin hazzını hem de tüm değer ölçülerinden uzaklaşmanın getirdiği boşlukta kalmanın acısını ve korkusunu duymuşlardır. Ironi ve anlamsız gibi görünen *trajik gülümsemeler* bu özgürleşmenin bedeli ve simgesi olarak ortaya çıkmıştır çok kez.

Bu koşullarda, Kyniklerin *gülümsemeleri* ve *ironileri* son derece politik bir anlam içermiştir. Doğa verileri dışında, her bir şeyi yadsıma, kendi kendine yeterli konuma gelme ve içinde biriken öfkeyi gülümseyerek topluma yeniden yansıtma, bir tür ödünsüz muhalefetin –mutluluğun, özgürlüğün ve acının– simgesi olmuştur.

Demokritos'un gülümsemesi, olasılıkla Sokrates'in, Diogenes'in ironilerinin devamı olmuştur. Bu ironi ve gülümseme melankolinin tartışılmasına da yeni boyutlar katmıştır."

Sokrates'in, Kyniklerin, Demokritos gibilerin bu tür ironik gülümsemeler içinde politik değilmiş gibi görünen, ancak ağır eleştiriler içeren politik tavırları, ortaçağda pek çok manastır öğrencisine ve aydına esin kaynağı olmuştur. Ancak bu durum kilisenin gözünden hiç mi hiç kaçmamıştır. Melankoli, ister gülen ister ağlayan görünümüyle olsun, düzene karşı kuşku ve büyük bir başkaldırı olarak tanımlanmış ve ölümcül günahlardan biri –*acadia*– içinde değerlendirilmiştir. Kilisenin bu tutumu, 4. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar, 1300 yıl insanların ne gönül dolusu gülmelerine ne de ağlamalarına olanak tanımıştır. Hüzünlenmek, hem din hem de devlet tarafından bu kadar uzun yıllar yasaklandıktan sonra, insanlar artık gerçekten de hüzünlenilmesi gereken yerlerde bile hüzünlenemez olmuşlardır. Bunun somut örneği, günü-

müz koşullarında yaşanan büyük trajediler karşısında (bile) insanların büyük bir kesiminin, yoğun bir ilgisizlik ve bir tür "moral anestezi" durumu sergilemelerinde gözlenebilir.^{15, 16}

Tüm bu toplumsal gelişmelerle birlikte, Theophrast, Aris-
toteles, Aretaus ve başkaları, melankolinin sessizlik, korku,
donakalma ile coşku, ekstaz arasındaki kutuplarda gidip ge-
len -salınımlı- ruhsal bir fenomen olduğunu tespit etmişler-
dir.

Bu ruhsal durumdan (da) gene kara safra sorumlu tutul-
muş. Ancak burada safranın soğuması ya da kanla karışıp
ısınması da söz konusu edilmiştir.

•Buradaki bir tür ısı dalgalanmasına, Klibanski ve arkadaş-
ları, "thermodynamischen amphiobolie" termodinamik çok
yönlülük adını vermişlerdir.¹⁷

Antikçağda savunulan bu bedensel ısı dalgalanmasına
yemeklerin, iklimlerin, yaştın, gökyüzünün, yıldızların, geze-
genlerin, kısacası makrokozmosun da etkili olabileceği düşü-
nülmüştür. Sonuçta gene beden özsularının karışımında bir
değişim olabileceği öngörülmüştür. Buna göre karışımın,
kanlı, sıcak safralı konuma kaymasıyla melankolinin özel bir
tipi ortaya çıkmaktadır. Kanlı-canlı ya da "*sangunik melanko-
li*" durumunda insanlar öfkelerini çoğu kez gizleyebilmekte-
dirler. Bunlar sevecen, çabuk sinirlenen, coşkulu, kızgın,
kavgacı, insan canlısı görünüşleri sergileyebilmektedirler.

Bu tür melankolilere, "*sangunik melankoli*" ya da Demok-
ritos'un gülümsemesinden esinlenerek "*gülen melankolikler*"
denmiştir. Zaman içinde ve toplumsal değişikliklere koşut
olarak, "*gülen melankoliklerin*", "*ağlayan melankoliklerden*" hiç
de az olmadığı görülmüştür.¹⁸

Antikçağda "*gülen melankolik*" Demokritos'un tersine, He-
rakleitos "*ağlayan melankolik*" olarak tanımlanmıştır.

Herakleitos, Efes-Kuşadası'nda, aristokrat kökenli bir aileden dünyaya gelmiş. Olasılıkla, MÖ 540-470 yılları arasında yaşamıştır.

Kentin bu soylu ailesinin –basileus– unvanını taşıma hakkı babasından Herakleitos'e geçmiş. Ancak Herakleitos, bunu kabul etmeyip, kardeşine devretmiştir. Onun salt bu tavır bile, kişiliğini anlamaya yönelik kimi ipuçları verir nitelikte görülmüş ve uzun tartışmalara neden olmuştur.

Kalabalıklar içinde yaşamaktan hoşlanmayan, yalnızlığı seven, huysuz, somurtkan, asık suratlı Herakleitos'ı çevresindekiler hep “*hüzünlü Herakleitos*”u diye tanımlamışlardır.

Herakleitos, ömrü boyu, soylu, bilge ve yalnız bir insan olarak yaşamıştır. Herakleitos olasılıkla düzenli bir eğitim görmemiş, kendi kendisini yetiştirmiştir. Ussal filozofların en önde gelenlerinden biri olan Herakleitos, özellikle yaşamının son yıllarına doğru, tümüyle yalnız bir yaşama çekilmiş. Kendisini dış dünyadan yalıtılmıştır. Artemis Tapınağı'na kapanmış. Çok az yemek yemeye, salt tahıl ve suyla yaşamaya başlamış. Tek yanlı beslenmesi nedeniyle vücudunda açlık ödemleri oluşmuş. Bu kez de vücudunda toplanan bu suyu kurutma düşüncesiyle bir tanıdığının önerisi üzerine, bir ahırın içine kapanmış ve gübrelerden çıkan ısırın vücudundaki suyun kurumasına yardım edeceğini ummuştur. Yaşamı boyu hekimlere karşı hiçbir sempati duymamış. Oabildiğince hekimlerden uzak durmaya çalışmıştır.

Herakleitos bilinen filozofların en kötümserlerinden biridir. Tüm yaşamı süresince ölüme bu denli övgü düzen filozof az görülmüştür. Bu alanda Nietzsche'ye, Schopenhauer'a öncülük eder. Herakleitos, insanın yaşamak için doğduğunu, ancak doğduğu andan itibaren ölüm –ya da dinginlik– özlemi içinde olduğunu yazmıştır. Herakleitos'un bu tespiti,

2500 yıl sonra Freud'da "ölüm içgüdü"nün savunulmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Herakleitos, dünyayı pek çok gücün etkisinin boy ölçüştüğü bir savaş alanı olarak tasarlamış ve bu savaş alanında, kendisini sürekli olarak üzgün, hüznü, korku içinde duyumsamıştır. Bu dünyanın, *ne tanrı ne de insanlar tarafından yaratıldığını, her şeyin değişim ve hareket halinde olduğunu* söyleyen Herakleitos, en güzel yaşamın, plansız programsız bir yaşam olduğunu savunmuştur. Herakleitos, savaşın her şeyin babası olduğunu, ancak zaferin de bunu kazananın intiharı olduğunu öngörmüştür.

Binlerce yıldır tüm düşünen insanların esin ve umut kaynağı, ussal filozofların en ussal olan Herakleitos, kötümser filozofların da en kötümseridir. Herakleitos, yaşamı boyu kalabalıklardan nefret etmiş, insanlardan kaçmıştır. Antikçağın melankolik filozofu dendiğinde ilk akla gelen Herakleitos, yalnızlık, kötümserlik, umutsuzluk içinde MÖ 470 yılında tek başına ölmüştür.

Antikçağın bu ünlü ağlayan ve gülen filozofları üzerine pek çok araştırma yapılmış, yazı, şiir yazılmıştır. Montaigne, Denemeleri'nde Herakleitos ile Demokritos'un konumlarını tartıştıktan sonra, insanın salt gülen değil, gerçekte gülünç bir hayvan olduğunu yazmıştır. Seneca'nın *Grek Antolojisi*'ne aldığı, fakat yazarının kim olduğunu kesinlikle bilmediğini söylediği küçük bir şiir, bu iki filozofun tüm çağlar içinde güncel olan konumlarını belki de en iyi anlatanlardan biri olmuştur.

"Ağla bu yaşama Herakleitos, ağla daha çok!

Yaşam hiç bu denli ağlanası olmamıştı.

Gül bu yaşama Demokritos, gül eskisinden daha çok!

Yaşam hiç bu denli rezilcesine-gülünç olmamıştı.

*Ben aranızda durup size bakıp soruyorum kendime:
Sizin ardınızdan mı ağlayayım? Sizinle birlikte mi güleyim?*

Theophrast'ın "kara safralı", melankolik filozof dediği Herakleitos'un geride bıraktığı yazılarının okunması, anlaşılması, hatta çözümlenmesi, konunun uzmanları için bile Dürer'in gravürünü anlamaktan hiç de -daha- kolay olmamıştır.

Anektotlara inanmak gerekirse Euripides, Sokrates'e bir gün Herakleitos'un bir yazısını okumuş ve ne anladığını sormuş... Sokrates, yazıyı inceledikten sonra, "Tabii" demiş, "kuşkusuz anladım, hiçbir şey anlamadığımı..." ve eklemiş "En iyisi bunu Delphi'deki biliciye bir gösterelim..."

25. THEOPHRAST/ARİSTOTELES: "NEDEN OLAĞANÜSTÜ KİŞİLER HEP MELANKOLİKTİR?"

"Neden, ister felsefede ya da politikada, ister şiir ya da sanatta olsun olağanüstü kişilerin hepsi melankoliktirler?" ...

Aristoteles'in (MÖ 384-322), *Sorunlar* (Problemata Physica) adlı yapıtının, XXX. Kitabı'nın bu ilk cümlesi, 2500 yıl boyunca tüm antikçağ, ortaçağ ve sonrası yılların insanlarını, tıbbını, felsefesini, sanatını gene *olağanüstü* bir biçimde etkilemiştir. Yazılı tarihte pek az cümle, düşün dünyasında bu denli uzun süre tartışma konusu olmuştur.

Diagones Laertos'a göre, *Aristoteles'in Sorunlar* yapıtının ünlü, XXX. Kitabı'nı, öğrencisi Theophrast (MÖ 372-288) yazmıştır. Theophrast, melankoli üzerine ayrıca bir kitap yazmış, ancak bu kitap, sonraki yıllara ulaşmamıştır. Fakat, Theophrast'ın melankoli üzerine olan yazılarından Cicero'nun, Seneca'nın ve özellikle de Galenus'un haberi olmuştur.¹

Theophrast-Aristoteles, neden böyle bir konuda konuşmak, tartışmak ve kitap yazmak gereğini duymuşlardır? Neden olağanüstü kişilerin melankolik durumlarını bir sorun olarak görmüşlerdir?.. Kesinlikle bilemiyoruz.

Bunun yanıtı olasılıkla Antik Grek trajedilerinde bulunabilir. Kolayca anımsanabileceği gibi, Antik Grek trajedileri-

nin önemli bir bölümü, olağanüstü melankolik kişilerin yaşamöykülerini, yazgılarını konu edinmiştir. Bu durum, özellikle Sophokles'in yapıtlarında açıkça görülür.

Sorun (problem) tanımlamasını, Grek Aydınlanma Çağı'nda, sofistler sıkça kullanmışlardır. Bu konuda ilk rastgelelinen yazılı metinlerden birinin Platon'un, "Sofist" diyalogu olduğu sanılmaktadır. Burada bu tanım, çevresi duvarla sarılı bir yerin, bir siperin aşılması anlamında kullanılmakta... böyle bir benzetmeyle, içeriği yeterince bilinmeyen bir olguyu, çevresini saran gizemli ortamdan sıyrıp, anlaşılır konuma getirmek amaçlanmaktadır. Bir anlamda, toplumsal, ruhsal / tinsel kültürel olayları, çevrelerini kuşatan bilgisizliklerden "büyülerinden arındırmak" çabası söz konusudur...²

Bu konuda Platon'un "Sofist" diyalogunda öğretici bir bölüm vardır:

"THEAITETOS, ... karşımıza çıkardığı her sorun, kendisini yakalamaya varmamızdan önce, aşılması gereken bir kaledir. Şimdi yokluk yoktur diyerek önümüze girdiği duvarı aşar gibi olur olmaz, hemen karşımıza başka birini dikeyor...

*YABANCI, ... Atalar sözünün dediği gibi, böyle bir kahraman kaleyi alıncaya kadar sabah olacaktır. Azizim, madem ki şimdi dediğim ispatı sonuna getirdik, öyleyse aşılması gerekli en zor duvarı aştık demektir. Bundan sonrası daha kolay, daha az önemli olacaktır."*³

Kuşkusuz, yanıtlanması gereken her şey, burada vurgulanmak istenen düzeyle sorun kapsamına girmez. Ayrıca her yanıt da sorunu çözmek anlamına gelmez. Sorunlaşmış bir olgunun özünün anlaşılması, kapsamlı bir çalışmayı –belki de tarihsel bir gelişmeyi– beklemeyi gerektirir. Eğer bu kapsamlı çalışma gösterilmez, tarihsel gelişmişlik düzeyine ula-

şılmaz ise, sorunun çevresindeki koruyucu, örtücü duvar aşamaz ve sorunlar oldukları gibi, *sorun* olarak kalırlar.

Filozofun, sofistin görevi (daha somut, varlık nedeni), sorunları ayrıntılarına kadar irdelemek, bunlara ussal açıklamalar getirmek ve bir anlamda, problemi çözmektir.

Bu bağlam içinde filozoflar, toplumsal, tinsel, ruhsal, kültürel, "kuşatmaları" kaldıran insanlardır. Filozofları olmayan toplumlar, tarihleri boyu, toplumsal, tinsel/ruhsal, kültürel kuşatmalar altında yaşamaya mahkûm olmuşlardır.

Sorunlar başlığı altında yaptılar veren ilk filozofun Demokritos olduğu sanılmaktadır. Demokritos, pek çok doğa fenomenini sorun olarak görmüş ve bu konular üzerine sorular sormuş, uygun yanıtlar araştırmıştır...

Sorunlar XXX. Kitabı, hiç kuşkusuz melankoli ve kara safra üzerine yazılmış, bize kadar ulaşabilmiş, monografi niteliğinde ilk ve en kapsamlı başyapıttır. Theophrast/Aristoteles'in bu yapıt içinde yer alan ve özetlemeye çalışacağımız görüşlerine göre, kara safra her insanda vardır. Fakat insanlar bu nedenle de kendilerini her zaman rahatsız ya da hasta hissetmezler.⁴

Kara safra, yemekler, iklim, yaş vb. gibi nedenlerle niteliğini değiştirebilir. Ancak melankolik mizaç ile melankolik hastalık birbirlerinden ayrılır. Melankolik mizaca, melankolik hastalığa oranla daha çok rastlanır. Sıradan insanlarda melankoli hastalığı görülür. Doğaları gereği melankolik –mizaçta– olanlar hasta değillerdir. Bunlar, *özgün bir ahlâk (ethos) ve özünde haklı çıkmış tutkulu bir güçle heyecanlanabilme (pathos) yeteneğinde insanlardır...* Bunlar sıradan insanlardan farklıdır. Buradaki farklılık ve olağanüstülük, olumlu anlamdadır. Bu durumda, kara safra hastalık yapmaz, fakat mizacı belirler. Burada, düşünce merkezlerine yakın yerlerde toplanan

kara safra, insanların yeteneklerini uyarır. Melankolik mizaçlarda, normal koşullarda baskı altında tutulan yetenekler ve yaratıcı güçler özgün koşullarda serbest kalır. Psişik etkiler ruhsal yapıyı harekete geçirir. Normal koşullarda insanların varlığından haberdar olmadığı olanakları, yetenekleri ortaya çıkar. Melankolik mizaç ile melankolik hastalığı arasında her zaman belirli bir sınır koymak (da) kolay değildir. Bu sınır zaman zaman aşılabılır. Gerçekte melankolik mizaç, olağanüstü psişik boyutlarıyla çok az ortaya çıkar.

Şarap da –melankolik mizaçlılara– benzer etkiler yapar. Şarabın insan ruhu üzerine olan etkilerini kara safranın etkisiyle karşılaştırmak olasıdır. Şarabın psişik etkisi insanı hem neşelendirir, hem de hüzünlendirir konuşkan, coşkulu ya da donuk, ilgisiz yapabilir. Şarap pek çok –olağanüstü– psişik durumu ortaya çıkarır. Fakat kara safranın etkisinden farklı olarak, şarabın etkisi geçicidir. Şarap insanı kısa süreli “olağanüstü” yapar. Doğal kara safralı mizaç, insanı ömürboyu olağanüstü kılar. Burada “normal bir anormallikten” söz etmek olasıdır.

Kara safranın durumunu her bir şeyden önce, sıcak ve soğuk koşullar etkiler. Burada sıcaklığın değişmesiyle bağlantılı olarak, insan kişiliğini belirleyen dinamik bir nedensellik vardır. Klibansky ve arkadaşlarının tanımlamalarıyla, *termodinamik ikilem* (thermodynamische ambivalenz) durumu söz konusudur.²

Bu çok ünlü ve bir anlamda “tarih yazan” melankoli monografisinin asıl metninden alıntılarla kısa bir özetini vermek son derece yararlı olabilir.³

“Neden, ister felsefede ya da politikada, ister şiir ya da sanatta olsun, olağanüstü kişilerin hepsi melankoliktir? Hem de bu öylesine şiddetlidir ki, kara safradan ileri gelen hastalık belirtileri bile

gösterirler; örneğin kahramanlar arasında Herakles'in başından geçenlerde anlatıldığı gibi..."

"Ayrıca aklını tamamen yitiren Aias ile yalnızlığa sığınan Belerophonates için de durum aynıdır."

"Daha sonraki dönemlerde ise Empedokles, Platon, Sokrates ile ünlü birçok kişinin, ayrıca ozanlardan büyük bir bölümünün adlarını sayabiliriz..."

"Bu kişilerin birçoğunun vücudunda bir tür karışımdan ileri gelen hastalık görülmekte, diğerlerinin yaradılışları ise böylesi hastalıklara yatkın olma eğilimi göstermemektedir."

Yazarlar, burada melankoli ile alkol almış insanlar arasında karşılaştırma yaparlar.

"Çok miktarda içilen şarabın, insanı, melankoliklere isnat ettiğimiz duruma getirdiği meydandadır. Şarap insanda değişik ruh halleri yaratır; örneğin, insanı öfkeli, iyiliksever, yufka yürekli ya da gözüpek yapar..."

Çok fazla şarap insanı güçsüzleştirir ve ahmaklaştırır... Melankoliklere çok yakın duruma sokar. Belirli miktarda şarap içen kişilerin ruh halleri nasıl değişiyorsa, bazılarının ruh halleri (daha doğuştan) böyledir...

Bunlar zaman zaman çok duygulu, ölçsüz ya da suskun bir şekilde davranırlar. Bazıları da tamamen susarlar, özellikle vecde gelen melankoliktir. Ama şarap insanın sevgi eğilimi duymasına da neden olur...

Demek ki şarap, olağanüstü bir durumun uzun süre değil, sadece kısa bir süre doğmasına neden olmaktadır; ama yaradılış sürekli, insan yaşadığı sürece devam eder. Nitekim kimi doğuştan saldırgan, başkası suskun, öteki yufka yürekli, bir diğeri korkaktır... Bütün bunlar sıcaklık kapasitesinin değişmesinin sonucudur.

Pek çoğu sarhoş olduktan sonra intihar eder. Melankoliklerden bazıları da içki içtikten hemen sonra depresyon geçirirler. Şarabın

sıcaklığı doğal sıcaklığı söndürür. Vücudun, düşünmemizi ve umut etmemizi sağlayan kısmına yakın yerindeki sıcaklık ise bize keyif verir, bizi neşelendirir. Bu nedenle de herkes içerek sarhoş olma eğilimindedir, çünkü çok miktarda şarap, tıpkı delikanlılar, gençler gibi, herkesi dünyaya umutla baktırır. Çünkü yaşlılıkta umut etmek zordur, ama gençler umut doludur. Aynı nedenden dolayı başkalarının içtikten sonra geçirdiği depresyonları kimileri daha içerken geçirirler. Depresyon geçirenler, eğer sıcaklık kaybolmuşsa, kendilerini hemen asmak isterler. İşte bu yüzden gençler, yaşlılara göre, kendilerini hemen asmak isterler. Çünkü yaşlılık, sıcaklık kaybı sağlar, ama bu durum yaşlılarda doğaldır ve sıcaklık kendiliğinden kaybolur. Ama bazılarında ise, (eğer sıcaklık) birdenbire azalırsa, (depresyonlar görülür), ve bunların çoğu intihar eder, daha önce herhangi bir belirti görülmediği için de herkes bu işe şaşakalır.

Demek ki, kara safradan kaynaklanan karışım çok soğuk olursa, dediğimiz gibi, çeşitli depresyonların meydana çıkmasına neden olur, ama sıcaksa o zaman keyif verir, neşelendirir.

İnsanların birçoğu cinsel ilişkiden sonra da depresif olurlar... Kimileri de şiddetli depresyonlar geçirir; bunlar cinsel ilişkiden sonra, vücutlarındaki gerekli sıcaklık oluşturunca öğeler eksildiği için, hemen soğurlar..."

Özetlersek: Kara safranın etkisi düzensiz olduğu için, melankoliklerde bir kararda değildir. Kara safra hem çok soğuk hem de çok sıcak olabilmektedir. Kara safra ruh hallerini etkilediği için –çünkü sıcaklık ve soğukluk öncelikle ruh hallerimizi etkiler– tıpkı şarap gibi vücutla az ya da çok miktarda karışmasına göre üzerimizde etki yaratır; bizler ruh hallerimiz bakımından değişik mizaçlara sahibizdir...

Bütün melankolikler, hastalık sonucu değil, yaradılışları sonucu olağanüstü kişilerdir...

Problemata Physica, Aristoteles'in en çok ilgi çeken yapıtlarından biridir. Yazılış tarzı, soru-yanıt biçimindedir. Konunun ustası soruyu sormakta, sonra da buna uygun yanıtlar aranmaktadır. Canlı bir söyleşi biçimidir.

Aristoteles'in, *Sorunlar* yapıtının –*Problemata Physica*– onun ölümünden sonra yazılı hale getirildiği sanılmaktadır. Bu yapıt olasılıkla Aristoteles'in öğrencisi ve yapıtın ünlü melankoli bölümünün –XXX. Kitap– yazarı Theophrast'ın, MÖ 288 yılında ölümü üzerine, okulun yönetimine gelen Lykon'un, MÖ 272-228 yılları arasındaki yöneticilik döneminde yazılıp kitap haline getirilmiştir.'

Theophrast/Aristoteles'in *Sorunlar* yapıtının XXX. Kitabı'nda sözü edilen olağanüstü ve melankolik insanlardan Belerophon'tes ile Aias'ın serüvenlerine daha önce değinmeye çalıştık. Platon ve Sokrates'in durumlarının tartışılmasının başlıbaşına ayrı bir çalışma konusu olabileceğini düşünüyorum...

Ancak burada, Herakles ve Empedokles'in yaşamöykülerini kısaca anımsamamak olanaksız...

Herakles (Latin yazınında/söylencelerinde, Hercules), mitolojinin en trajik kahramanlarından biridir. Olağanüstü gücüne, yeteneklerine karşın, gene olağanüstü acılı bir yazgısı vardır. Herakles'in trajedisi, daha ana-rahmine düştüğü an başlar. Zeus, düzen kurarak Alkmene'nin koynuna girer ve kendi kanından tüm insanlara egemen olacak bir insanın doğacağını söyler. Fakat aynı anda, tanrıça Hera kıskanır bu durumu. Zeus'un doğacak çocuğuna karşı çeşitli düzenler kurmaya başlar. Herakles, her şeyden önce tanrısal bir babadan ve dünyevi bir anadan doğar. Bu ikilem, yaşamboyu onun çelişkilerinin, hezeyanlarının temel nedenlerinden birini oluşturur. Herakles'in tüm yaşamı, bitmez tükenmez serüvenler, ruhsal bunalımlar içinde geçer. Herakles, ne tanrıdır

ne de sıradan insan. Garip bir alacakaranlık ortamda, sürekli kişilik ve kimlik krizleri içinde yaşar. Yaşamı boyu hiçbir arkadaşı, yoldaşı olmaz. Tanrıça Hera, çıldırtmaya, aklını almaya çalışır Herakles'in. Ve bu tür çılgınlık zamanlarında, alacakaranlık ortamlarda, Herakles'in bilmeden, görmeden, kendi öz çocuklarını bile yediği olur.⁹

Herakles, ne tanrılar dünyasından ne de insanlar arasından yaşamına dayanak noktaları bulur. Zeus'un ne zaman kızacağı ne zaman seveceği, arka çıkacağı belli olmaz. Hera ise, sürekli nefret eder ondan... Herakles'in yazgısı hep iki arada kalır. Bu iki aradalık, çıldırtır onu.¹⁰

Herakles, hep bilmediği yerlerde, bilmediği zamanlarda yaşar. Olağanüstü gücü, güçsüzlüğü olur. Hiçbir yerde kendisini yurdunda, evindeymiş gibi duyumsayamaz. Tam bir yurtsuzluk örneği sergiler. Olağanüstü gücüyle hep dövüşür durur. Kahramanlıklarını hep çaresizlikten, zorla yapar. Herakles, tüm yaşamı boyu, hep hüznü, mutsuz, acılar ve hezeyanlar içindedir... Sonunda kendisini yakarak, tümüyle ortadan kaldırmaktan başka bir seçeneği kalmaz. Sophokles'in trajedisinde yaşamöyküsü ayrıntılarıyla anlatılır.

Ancak acılı yazgısının, intihar etmesinden sonra da sürdüğünü, Homeros, *Odysseus* destanında anlatır.

Odysseus, ölümler ülkesi Hades'te dolaşırken Herakles'i görür.

*"Sonra da Herakles'in gücüne ilişti gözüm,
ama kendisi değildi bu, görüntüsüydü Herakles'in.
Şölenleydi kendisi, ölümsüz tanrılar arasında."*

(Odysseia, II, 603-605)

Ruhbilimleri açısından olağanüstü bir betimlemedir bu. Ölümünden sonra bile Herakles'in ruhu başka bir yerde, bedeni başka bir yerededir.

Bu olağanüstü kahraman, intiharından sonra bile ruh-beden bütünlüğünü bir türlü sağlayamaz.

Odyseus, sürdürür gözlemlerini:

"Ölüler uçuşuyordu çevresinde, yırtıcı kuşlar gibi çığlık çığlığa, oturmuştu Herakles, bir kara gece gibi"...

"Gözleriyle görür görmez Herakles hemen tanıdı beni."

*"Sen de mi o kara bahtı sürüklersin, sen de mi
bir vakitler güneşin altında benim süreklediğim gibi?
Ben Kronos'un torunu ve Zeus'un oğluyken
ne sonsuz acılar çektim gene de, bir düşün"...*

(Odyseia, II, 605-611)

Antikçağ ozanları, *"Olağanüstü insanların mutsuzlukları tanrıların kıskançlığından kaynaklanır,"* demişler. Aristoteles yapıtlarından birinde anımsatır bu trajik tanımlamayı. Bu, özdeyiş niteliğindeki tespit Herakles'in yaşamına ve acılı ölümüne de çok uygun düşer.

Empedokles, olasılıkla MÖ 492-430 yılları arasında yaşamıştır. Antikçağın en renkli kişiliklerinden biridir. Tüm araştırmacılar, onun çok parlak bir beyni olduğu konusu üzerinde birleşirler. Empedokles pek çok konuda olağanüstü bir kişiliği sergilemiştir. Empedokles, filozof, hekim, ozan, doğabilimci, fizikçi, gizemci, demokrat, devrimci, siyasal göçmen olmuş... Sık sık ruhsal bunalımlara, melankolik krizlere girmiş. Ve, 60 yaşında intihar etmiştir.¹¹

Empedokles, soylu ve ünlü bir aileden gelmiştir. Dede Empedokles, 71. Olimpiyat Oyunları'nda en iyi hayvan yetiştiricisi olarak birinci seçilmiş. Empedokles adı tüm Grek dünyasında ünlenmiştir. Empedokles daha on altı yaşındayken, Herakles Tapınağı'nda Ksenophanes'i dinlemiş.¹¹ Konuşmanın sonunda Empedokles, Ksenophanes'e, *"bilge bir insan nasıl tanınır?"* diye sorunca Ksenophanes, bunun için *"tanınmak isteyenin kendisinin bilge olması gereklidir,"* diye yanıt vermiş... Empedokles, bundan böyle ömrü boyu bilge insan aramaya başlamıştır. Empedokles çok yönlü, hareketli, heyecanlı kişiliğiyle hiçbir felsefe okulunun sürekli ve disiplinli bir öğrencisi olamamış. Ancak zamanının en iyi doğabilimcisi, fizikçisi ve hekimi olarak ünlenmiştir. Uzun süreler komada kalmış, soluğu bile duyulmaz olmuş bir hastayı sağlığına kavuşturmakla ünlenmiş... İnsan anatomisi üzerine çok önemli yapıtlar vermiştir. Tam bir Dr. Faust (Goethe) tavrıyla, bir yandan anatomi, fizyoloji araştırmalarına devam ederken, bir yandan da Mısır ve diğer Kuzey Afrika ülkelerinden gelen bilicilerden ve büyücülerden hipnoz, ruhlarla konuşma, düşünceyi okuma gibi ilginç konuları öğrenmeye merak salmış... Bu nedenle, bir ara şarlatanlıkla suçlandığı bile olmuştur.¹²

Empedokles, aristokratların despotik davranışlarına karşı yaşadığı kentin halkını ayaklanmaya kıskırtmış. Ayaklanma başarıyla sonuçlanmış. Empedokles bu konuda (da) çok ünlenmiş. Kendisine kentin tiranı olması önerilmiş. Empedokles, bu öneriyi yadsıyıp, görece münzevi yaşama çekilip doğabilimleri ve özellikle de fizik üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Empedokles, antikçağın en büyük ozan-filozofu olarak tanınmıştır. Pek çok şiir yazmış. Homeros tarzı, hexa-

metran uyaklı "Arınma Şarkıları"ndan birinin 5.000 dizeli olduğu söylenir. Aristoteles, Empedokles'in en az 43 trajedi yazdığını söylemiştir. Ayrıca Empedokles'in çok iyi şarkı bestelediği ve söylediği bilinir. Ancak bir gün, bir hüznülü anda, Empedokles kız kardeşine, "tüm bu yazıları yakıvermesini" rica etmiş... Yapıtlarının büyük bölümü yanmış, yitip gitmiştir.'

Empedokles, dünyanın toprak, su, ateş, hava ve de tüm bunları bir araya getiren sevgiden oluştuğunu söylemiştir. Onun öğretisi sonraki bin yılların temel düşüncesini belirlemiştir. Ancak sevgi boyutu çok kez görmezlikten gelinmiş, hatta ısrarla yadsınmıştır.

Empedokles, doğanın, tinin, öznenin, kendisinin gücünün nerede başlayıp nerede bittiğini bir türlü kestiremeyen, sınır bilmeyen bir olağanüstülükte çalışmıştır.

Dünyanın bir küre biçiminde olduğunu ilk kez Empedokles düşünmüş; havanın ayrı bir töz olduğunu göstermiş; merkezkaç gücünü, bitkilerin de cinsiyetlerinin olduğunu; ayın yansıyan bir ışık kaynağından aydınlandığını söylemiştir... Ayrıca rüzgârları denetleyebilmek için planlar yapmış, hipnoz üzerine çalışmış, ruh çağırmış, anatomi-fizyoloji kitapları yazmış, otopsi yapmış, şiir/trajedi yazmış, sonra bunların tümünü yakmış; şarkı söylemiş, sık sık hüznlenmiş ve -belki de artık yapabileceği başka bir şey kalmadığını sandığı bir an- 60 yaşında intihar etmiştir.¹⁴

Empedokles'in olağanüstü kişiliği yaşarken de öldükten sonra da efsaneleşmiştir. İntiharı ile ilgili pek çok söylence anlatılmıştır. Kimilerine göre, yatağında yatarken tanrının sesini duymuş, gitmiş ve bir daha da geri dönmemiştir. Kimilerine göre, kendisini boğmuş ya da kızılık dalına asmıştır. Ona en uygun görülen sava göre Empedokles, yaşamın

temel ögesi olan ateşin içinde eriyip arınarak büyük evrensel harmoniye kavuşabilmek için, kendisini Etna yanardağının kraterinden aşağıya atmıştır.

Sonraki yüzyıllarda, özellikle de Aydınlanma ve Romantik çağlarda, Empedokles'in çok yönlü olağanüstü kişiliği üzerine bir tür ağıt niteliğinde pek çok yazı yazılmıştır. Bunların içinde en önemlilerinden biri, Alman romantik yazının da en önde gelen ve kendisinde de Empedokles'e benzer bir yazgı sergileyen Hölderlin'in *Empedokles'in Ölümü* adlı trajedisidir.¹³

Hölderlin'in *Empedokles'in Ölümü* adlı ayrı bir kısa şiirini buraya almadan yapamadım...

EMPEDOKLES

*Yaşamı arıyorsun, arıyor, ve parlıyor ve taşıyorsun
Yerin derinlerinden seni çeken tanrısal ateş,
Ve sen ürpertici istekle
Etna'nın alevlerine atıyorsun,kendini.*

*Kabarcıkları böyle erir şarapta, coşkunun
Kraliçesinin; ve ama sen!
Ah Şair, salt kendi zenginliğine,
Keşke kurban etmeseydin kendini,
O içinde kaynayan kadehte!*

*Kutsalsın sen gene de benim için,
Seni bizden alan, yığıtçe öldüren dünyanın gücü gibi!
Ve izlemek isterdim, o derinliğe değin,
O kahramanı, tutmasaydı aşk beni.*

2.6. ANTİKÇAĞDA MODERN MELANKOLİ ANLAYIŞLARI

Kapadokyalı Aretaus
Efesli Soranus
Efesli Rufus
Bergamalı Galenus

Antikçağda modern ruhbilim/psikiyatri anlayışına uygun yapıtlar verenlerin başında Kapadokyalı Aretaus gelir. Kapadokyalı Aretaus'un yaşamöyküsü üzerine –yazık ki– pek fazla bir şey bilinmiyor. Aretaus, olasılıkla ikinci yüzyılın ilk yarısında yaşamış; yapıtları daha çok Cornelius Celsus ve Galenus üzerinden Latince'ye çevrilmiş, yaygınlaştırılmış ve ünlenmiştir.^{1 2}

Aretaus, felsefe ve tıp yazınında ilk kez melankoli ve maninin kapsamlı bir tanımını yapmış ve bu iki ruhsal rahatsızlık durumunun, aynı hastalığın farklı görünüşleri olduklarını söylemiştir. Aretaus'un bu tespiti, iki bin yıl sonra günümüzün modern psikiyatrisinin kurucularının ve özellikle de Emil Kraepelin'in (1856-1926) çalışmalarının öncülü olmuştur. Bu bağlamda Aretaus, antikçağ ile modern psikiyatri arasındaki köprünün temelini atan başlıca filozof-hekimlerden biri olarak tanımlanmıştır. Tıpkı, De-

mokritos'un atom kuramının, modern fiziğin öncülü olduğu gibi.¹

Areteaus, "İnsanda öfke, hüznün, çökkünlük görüldüğü zaman onun bu durumuna melankoli tanısı konur... Melankoli, çok kez kısa süreli bir mani kriziyle başlar ve sonra gene kısa bir mani kriziyle sonlanır..." diye yazmış. Melankoliklerde görülen öfkenin çok kez ağır bir hüznün ve umutsuzlukla birlikte ortaya çıkmasına karşın, manilerdeki öfkenin hastaları keyiflendirdiğini tespit etmiştir. Areteaus, ayrıca melankolinin, umutsuzluk ve hezeyanlarla başladığını, maninin de benzer belirtilerle ortaya çıkabileceğini... melankolinin ileri bir aşamada manieye dönüşebileceğini... manide de bir süre sonra melankolinin ortaya çıkabileceğini öngörmüştür.

Areteaus'a göre, benzer nedenlerle ortaya çıkan çılgınlık, melankolide sakin, çökkün görünümle; manide ise coşku, heyecanlı hareketlerle görülür.

Areteaus, melankolinin ve maninin ortaya çıkış nedenini, antikçağ geleneğine uygun olarak, beden ve safranın kurumasına bağlamıştır. Areteaus'a göre, melankolide ateş görülmez; ancak uykusuzluk, korku, boşluk duygusu yanında, duygulanım (affekt) bozuklukları bulunur. (Tallenbach)... Kuruyan safra, bedenin orta bölgelerinde toplanır... Mani krizlerinde ise kara safra kana karışır; kanlı-kara-safra karışımı özsular beyni etkiler. Melankoliklerde, çökkünlüğün ve unutkanlığın arttığı dönemlerde intiharlar görülür... Genç erkeklerde intihar olaylarının kadınlara oranla daha fazla olduğu tespit edilir...⁴

Kapadokyalı Areteaus, melankoli-mani hastalığının gelişmesinde başlıca üç aşama tespit etmiştir... Hastalık, genellikle uykusuzluk, baş ağrısı, kulak çınlaması, mide-bağırsak şikâyetleri, gözlerin önünde renkli şekillerin uçuşması, hüznün,

korku ya da aşırı heyecan vb. gibi bedensel, ruhsal belirtilerle başlamakta, bu sırada hastaların, nedeni açıklanamayan bir çökkünlük, öfke, umutsuzluk içinde oldukları görülmektedir... İkinci aşamada, hastaların yoğun bir korku ya da abartmalı bir canlılık, heyecan artması, hareketlilik, aşırı cinsel istek, anlamsız cimrilikler veya aşırı-savurgan davranışlar gösterdikleri tespit edilir... Üçüncü aşamada, hastalarda korku, insanlardan ve aydınlıktan kaçma eğilimi, içeriği ve nedeni anlaşılmayan yakınmalar, yeme içme bozuklukları, yaşamlarını hiçe sayan davranışlar, gözlerin kızarması, derinin kara-sarı renk alması görülür. Bu belirtilerin uzun sürmesi durumunda, intiharlar ya da kendiliğinden ölümler ortaya çıkabilir.⁴

Areteaus, melankoliklerde ve manilerde, hezeyanların sanrıların ortaya çıkabileceğini... melankoliklerin kara, manilerin kırmızı renkli resimler-şekiller gördüklerini... manilerin ayrıca borazan seslerine benzer sesler duyduklarını... melankoliklerin, boşluk duygusundan yakınmalarına karşın, manilerin şiddetten şikâyet ettiklerini... bu her iki tip ruhsal rahatsızlık için de yaşamın bir anlam ifade etmediğini, ancak manilerin salt kendilerinin değil, başkalarının yaşamlarına da saygılı davranmadıklarını vurgulamıştır...

Areteaus, "maniakoli" adını verdiği, batıl inançlı hezeyanların görüldüğü bir mani-melankoli tipi tanımlamıştır. Bu psikoz, batıl inançların kökten dindarların egemen olduğu bölgelerdeki günümüz ruhbilim pratiğinde de sıklıkla görülmektedir.

Areteaus, sevgi-aşk nedeniyle ortaya çıkan melankolik durumları anlatan ilk hekim olmuştur. Kapadokyalı, muayene ettiği bir genç adamın, sevgilisine ulaşamadığı için melankoli krizi içine girdiğini, yapılan tüm tedavilerin başarısız kal-

diğını, gencin, ancak sevdiğine kavuşmasından sonra melankolik belirtilerin geçtiğini söylemiştir. Bu anlatılanların gerçek bir melankolik durumu yansıtıp yansıtmadığını yeterince bilemiyoruz, ancak konuyu bu boyutlarıyla da gündeme getiren ilk hekimin Aretaus olduğunu görüyoruz.

Kapadokyalı Aretaus'un, melankoli tedavisine getirdiği en önemli boyut, hekimin hastaya yaklaşımındaki temel yönetsel yenilik olmuştur. Aretaus'a göre, melankolik insana hiçbir şeyi zorla yaptırmaya çalışmamak gerekir. Kuşkusuz, hafif yemekler yemesi, şarap içmemesi, bağırsaklarını boşaltması gibi önlemler salık verilebilir. Ama hekim, bunları zorla yaptırmaya kalkışmamalıdır. Ayrıca hastalar, kendilerini yalnız ve terk edilmiş gibi duyumsayacakları, duvarları çıplak, büyük odalarda yatırılıp tedavi edilmemelidir. Hastaların yattığı odalar, ne çok büyük ne de küçük olmalıdır. Bu alanda en uygun ölçü, insanın kendisini rahat duyumsayacağı büyüklükte ve düzenlemedeki mekânlar olmasıdır... Hastaların cinsel ilişki kurmalarına olanak tanınmalıdır. Aretaus'a göre, sevgi ve cinsel ilişki tedavide unutulmaması gereken önemli noktadır. Kapadokyalı Aretaus, ayrıca, melankolik hastalarla konuşup, onların sorunlarını anlamaya çalışmanın tedavinin en önemli yanını oluşturduğunu söylemiş, psikoterapinin önemini vurgulamıştır... Cornelius Celsus, Kapadokyalı Aretaus'u antikçağın en hümanist hekimi olarak tanımlamıştır.^{6 7 8 9}

Efesli Soranus, "akut ve kronik hastalıklar" üzerine yazdığı kitaplarıyla ünlenmiştir. Birinci yüzyılda yaşadığı sanılan Soranus'un yapıtlarını, Coelius Aurelianus, 5. yüzyılda Latince'ye çevirmiş, yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Antikçağın ilk dönemlerinde etkili olan –bedensel öz-sulara dayalı– humoral patoloji, yerini doku-organ bozuklukları-

na dayalı solider patolojiye bırakmaya başlamıştır. Soranus, bu akımın savunucularından olmuştur. Soranus'a göre melankoli, karın ve diafragma bölgesinin yapı/yaradılış gereği bozukluğuna bağlı bir hastalığı –phrenitis–dır. Soranus, ayrıca phrenitislerin salt göğüs bölgesinde değil, beyin, kalp ve yaygın olarak diğer organlarda da görülebileceğini düşünmüştür.¹⁰

Hastalık, birden –akut– olarak başlarsa, çok kez ateş ve bilinç bulanıklığı ile birlikte ortaya çıkabilir. Bu tür görünüm-lerin gidişatı –prognozu– kötü olabilir. Çok kez hastalar yitirilir.

Efesli Soranus, Kapadokyalı Aretaus'tan farklı düşünmüş ve melankolinin göğüs yöresi, maninin ise beyin bölgesi hastalıkları olduklarını savunmuştur. Soranus da çağın geleneğine uygun olarak, melankolide kara safranın kuruduğunu, koyulaştığını düşünmüş. Ancak, Soranus, melankolide gerçek hastalık nedeninin kara safradan çok, göğüs-karın bölgelerindeki organlardaki –kimi– dokusal/yapısal bozukluklar olduğunu söylemiştir.¹¹

Efesli Soranus, melankolik hastaların tedavisine önemli öneriler/katkılar getirmiştir. Örneğin, bu hastalarda görülen uykusuzluğa karşı ilaç verilmesi yerine, hastaların tiyatroya, konserlere, söyleşilere götürülmesini salık vermiştir. Soranus ayrıca hekimlerin, hastalarının yaşam tarzlarına, mesleklerine uygun olarak konuşmalarının önemini vurgulamış; örneğin köylülerle tarlalar, hayvanlar; gemicilerle gemiler, geziler, serüvenler üzerine konuşmanın gereğini anımsatmıştır. Bu bağlamda, Efesli Soranus, modern psikoterapinin önkoşullarını hazırlamıştır.¹²

Çağın diğer ünlü bir filozof-hekimi Efesli Rufus'tur. Rufus, olasılıkla 2. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve melankoli

üzerine ünlü bir kitap yazmıştır. Antikçağ ve ortaçağ tıbbı, Rufus'un yapıtlarına çok sahip çıkmışlar. Özellikle Arap hekimler –çoğu kez onun adını anmaya bile gerek duymadan– Rufus'un yapıtlarını kendi ders kitapları olarak okutmuşlardır. Rufus, ayrıca keskin bir klinik gözlemci olarak da ünlenmiş; melankolik belirtilerin başlamasını ve gelişmesini ayrıntılarıyla anlatmış; şaşırtıcı klinik tespitlerde bulunmuştur. Örneğin Rufus, melankolik hastalarda, göğüs bölgesinin şişkin görünümüne karşın, alt karın bölgesinin incelendiğini, derinin koyu renk aldığını, bedendeki kılların seyrelip döküldüğünü, sesin incelendiğini, melankoliklerin konuşurlarken dillerinin hızlı titreşimler yaptığını ve bu nedenle de bunların bazı sözlerinin anlaşılmasında zorluk çekildiğini yazmıştır... Ayrıca hastalarda ruhsal olarak, kararsızlık, nedensizmiş gibi görünen endişe, korku, kaygı, yemeklerden ve insanlardan tikslenme, yalnız kalma ve ölüm üzerine konuşma isteği bulunduğunu, –daha somut olarak– bu tür insanların “toprağa doğru baktıklarını” söylemiştir... Bunlarda, herhangi bir şeye karşı aşırı düşkünlük, öfke, hüznün, sabırsızlık, huzursuzluk, korkulu düşler ortaya çıkabileceğini tespit etmiştir...¹³

Rufus, melankolik insanların tüm bu ruhsal, bedensel rahatsızlıklarına karşın, gerçek bir tehlike karşısında, en doğru yöntemi bulmada ve uygulamada olağanüstü beceriler gösterdiklerini gözlemiştir. Rufus'un, bu bağlamda Aristoteles'in söylemine yaklaştığı ve melankoli ile olağanüstü kişilikler ve davranışlar arasında kimi ilişkileri kurmaya çalıştığı düşünülmüştür.¹⁴

Rufus, ayrıca kavrama yeteneği güçlü ve duygulu insanların, imgelemlerinin de güçlü olduğunu ve bunların kolayca heyecanlanabildikleri için de gene kolayca melankolik ruh haline girebildiklerini söylemiştir.¹⁵

Efesli Rufus da kara safranın insanın tüm bedenini ve düşüncelerini kararttığını, sarı safranın ise insanlarda, vahşi hayvanlara benzer aşırı hareketlere neden olduğunu yazmıştır.

Rufus, melankolinin tedavisinde, diğer klasik önlemlere ek olarak, sürekli cinsel ilişkiyi önermiştir. Efesli Rufus'un savına göre, cinsel ilişki (coitus) vahşi hayvanlarda bile, belli bir süre de olsa görece bir sakinleşmeye neden olmaktadır... Bu nedenle ruhsal huzursuzluğu artmış -agitata- melankoliklere önerilmesi uygundur... Efesli Rufus'un melankoli tedavisine getirdiği bu yeni boyut, kendisine günümüze değin süregelen artı bir ün sağlamıştır...^{16, 17 18}

Antikçağ düşününde, melankolinin hekimsel bir gözle son önemli değerlendirmesini yapan kişi Bergamalı Galenus (129-200) olmuştur. Galenus, öncelikle tıp ve felsefe eğitimi görmüş, sonra İzmir, Korent ve İskenderun'a gitmiştir.¹⁹ 28 yaşında Bergama'ya geri dönmüş. Gladyatörlerin hekimi olarak çalışmaya başlamıştır.²⁰

Ancak bu dönemlerde, artık dünya kültürünün yoğunlaşma yerleri Ege Denizi kıyılarından İtalya yarımadasına doğru kaymış.

Galenus da 162 yılı sonbaharında Roma'ya gitmiş; yaşam boyu Roma'da çalışmıştır. Galenus'un asıl parlak dönemi Roma'da geçmiştir. Antik Grek tıp literatürünün Latince'ye kazandırılmasında Galenus çok önemli çabalar göstermiştir. Pek çok önemli kaynak, onun çabaları sonucu Latince'ye çevrilmiş, yitip gitmekten kurtulmuştur.

Galenus, Roma'ya yerleştikten sonra da uzun süreler gladyatörlerin hekimi olarak çalışmış. Melankoli konusuna dolaylı yollardan değinmiş; daha çok Antik Grek bilgilerini değerlendirmiş; yeniden sistematize etmeye çalışmıştır.

Galenus, beslenmeyle çok ilgilenmiş. Beslenmenin insanların bedensel ve ruhsal sağlığı üzerine olan etkilerini araştırmış. Bu arada melankoli ile beslenmenin ilişkisi üzerinde durmuştur.

Galenus'un mide-bağırsak şikâyetleri ile melankoli arasındaki ilişkilere ağırlık veren görüşü temelde, Diokles'ten kaynaklanmıştır. Mide bölgesinde şişkinlik, gaz birikimi, sancı gibi rahatsızlıklarla melankoli arasındaki bağlantıyı en ayrıntılı tartışan antikçağ hekimi Diokles olmuştur. Kuşkusuz Hippokrat, *Hastalıklar Üzerine* yapıtında (VII 108 kap 72), kederli düşünceler içindeki insanlarda mide ve bağırsak şişkinlikleri olduğunu ve bunlarda mide-bağırsak bölgelerinde ağrıların ortaya çıktığını yazmıştır.²¹ Ancak Diokles bu konuyu Hippokrat'tan daha ayrıntılı biçimlerde irdilemiştir.

Diokles, olasılıkla, MÖ 4. yüzyılın ortalarında yaşamış. Platon Akademisi'ne gitmiş; gene bir olasılık, Aristoteles'le tanışmıştır. Diokles, yaşadığı dönemlerde "genç Hippokrat" olarak da ünlenmiştir.²²

Diokles, besin maddeleriyle ruh sağlığı arasındaki ilişkileri araştırmış... Soğuk yenen besin maddelerinin midenin içindeki sıcaklığı aldığını, karın bölgesini soğuttuğunu, zor hazmedilir besin maddelerinin mide-karın bölgelerinde şişkinliklere ve ağrılara neden olduğunu yazmıştır. Diokles, ayrıca, mide-karın bölgesi ile melankoli arasındaki ilişkiyi tartışmış. Bir olasılık, *hypochondre* tanımını tıp yazınına ilk kez Diokles kazandırmıştır.^{23 24}

Galenus, Diokles'in etkisi altında, mide-karın bölgesine lokalize olan melankoliler, hypochondriler üzerinde ısrarla durmuştur...

Galenus, melankolinin alınan besin maddeleriyle kanda, kara safra oranının artmasıyla ortaya çıkacağını düşünmüş

ve bu savdan hareketle, üç temel melankoli türü tanımlamıştır. Bunlar genel çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

- Kara safralı kanın bedende toplandığı melankolik rahatsızlık durumları,

- Kara safralı kanın beyin bölgesinde toplandığı melankolik rahatsızlar,

- Mide bölgesinden, sindirim organlarından başlayan ve beyne yayılma olasılığı gösteren melankolik hypochondrik rahatsızlıklar. Hipokondirik melankoli...^{25 26}

Galenus'a göre, hazımsızlık ve mide şişkinliği, genellikle melankolinin başlangıç şikâyetlerini oluşturmaktadır. Bu bölgelerde ortaya çıkan kara safranın beyin bölgelerinde toplanması durumunda hezeyanlar ortaya çıkmaktadır. Galenus, Hippokrat'ın da vurguladığı gibi, melankolik hastalardaki kaygı ve bezginlik duygularının artışı ayrıca önemsemıştır. İnsanlarda kaygı ve bezginliğin artması durumunda, kara safranın beyin bölgesinde toplandığını, bunun sonucu olarak hezeyanların ve intihar düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olduğunu söylemiştir.

Galenus, melankoli tedavisi için, tüm antikçağ geleneğini de kapsayan uzun ve ayrıntılı bir liste yazmıştır. Bunlar arasında, kusturucu ilaçların verilmesi, bağırsakların boşaltılması, kolların üst tarafına, başın alın bölgesine hacamat yapılması, sülük yapıştırılması gibi önlemler vardır. Ayrıca hastalara soğuk duşlar, yağ banyoları, tüm bedeni kapsayan masajlar yapılması önerilmiştir.

Melankolinin genellikle gereğinden çok ve uygunsuz yemek içmekten ve az hareket etmekten kaynaklandığı yolundaki -klasik- görüş, Galenus'ta da ağır basmıştır. Bunun için de melankoli eğilimi taşıyanlara uzun bir diyet listesi sunulmuş. Bunların başında, mide-bağırsak bölgesinde şişkinlik,

kaynama yapması olası besi maddelerinin kısıtlanması ya da büsbütün yenmemesi önerilmiştir. Bu nedenle de özellikle kara safranın ve diğer kara beden özsularının yapımını artırması olası, koyu-kara renkli ve ekşi besi maddelerinin yenmesi ve içilmesi tavsiye edilmemiştir. Örneğin melankoliklere keçi, sığır, eşek, deve, tavşan, yabandomuzu, tilki, köpek etleri, kara ekmek, yeşil mercimek, kaşar, koyu kırmızı şarap vb. gibi besi maddelerinin yenmesi ve içilmesi salık verilmez. Bu tür kara renkli besi maddelerinin insanlara hüznü ve korku verdiği –ruhlarını kararttığı– düşünülmüş... Buna karşın taze, açık renkli, hafif yiyeceklerin yenmesi –zorunlu kalındığı durumlarda çok su katılmış şarabın içilmesi– önerilmiştir.²⁷

Melankolik insanlara ve hastalara müzik dinletilmesi eski bir gelenektir. Galenus da bunu çok önemsemiş, bu tür sorunları olanlara ısrarla müzik dinlemelerini salık vermiştir.

Antikçağ kültüründe müzik eğitiminin çok özel bir yeri olmuş; müzik, dünyayı ve insanı karmaşadan ve kaostan kurtarıp, evrensel harmoniyi kurabilecek bir (ya da tek) sanat olarak tanımlanmıştır. Pythagoras, müziğin, astronomi, geometri, matematik, insan ruhu ve evren arasındaki harmoniyi kurabileceğini savunmuştur. Platon, dünya ruhunun evrensel harmoniyi içerdiğini, müziğin, makrokozmos ile mikrokozmosu en güzel ve en erdemli biçimde birleştirip, insanın hakikati anlamasına yardım edebileceğini düşünmüştür.²⁸

Sanatlar içinde sadece müziğin insan ruhunun en derin noktalarına kadar ulaşp, en yoğun duyguları bile evrensel harmoniyle bütünleştirebileceği öngörülmüştür.

Antikçağda sağlık, erdem, dostluk, sanat, felsefe gibi, bilge insanlara özgü niteliklerin hep bu bireysel-evrensel har-

moninin değişik görünümüleri olarak ortaya çıktığına inanılmış ve düzenli müzik dinlenilmesi, en eski ruh eğitim yöntemlerinden biri olarak kullanılmıştır.²⁴

Melankolik insanlara düzenli müzik tedavisi en azından Theophrast/Aristoteles döneminden beri ısrarla öngörülmüştür. Bu tedavi uygulanması ayrı ton/art düzenlemelerini de kapsamıştır. Örneğin, Caelius Aurelius'un belirttiğine göre, hüzünlü insanlara Frigya melodileri, düzene pek uymayan safça insanlara Dor müziği dinletilmesi öngörülmüştür. Ruhsal huzursuzluk içinde olanlara İyonya tipi (fis-Moll), gene aşırı duyarlı çocukların eğitimleri için de Likya tipi (Es Moll) müzik dinletilmesi salık verilmiştir...³⁰

3. BÖLÜM

ORTAÇAĞDA MELANKOLİ

3.1. ÖLÜMCÜL GÜNAH: ACEDIA/MELANKOLİ

"Melankolik kafa şeytanın banyosudur."

Martin Luther (1566)

"Melankoli şeytanın sütninesidir."

Ortaçağ Özdeyişi

I.

Antikçağdan ortaçağa geçişle birlikte yaşamın tüm alanlarını kapsayan önemli değişiklikler olmuştur. Bunu, konumuzu da göz önüne alarak tek tümcede söylemek istersek, bu süreç içinde Antik Grek felsefesinden, Hristiyan teolojisine geçilmiştir, diyebiliriz.

Ortaçağda Hristiyan düşüncesi, insanın tüm yaşamını, dinbilim-inanç merkezli bir felsefe, doğabilimi, hukuk ve tıp sistematigi içinde yeniden yoğurmaya başlamıştır.

Bu arada Aristoteles'in melankoliye yaklaşımı ortaçağın din-inanç anlayışına ters düşmüş. Dışlanmış. Unutulmaya ve unutturulmaya çalışılmıştır. Melankoli, Hristiyan dinbilimcilerince, kişilik ve yaşam tarzı olarak değil, inançsızlık, tanrısal düzene başkaldırı ve bunun karşılığı olarak da bir tür tanrısal cezalandırma olarak tanımlanmış. Ölümcül bir günah olarak değerlendirilmiştir.

Ortaçağ yönetimleri ve Hristiyan dinbilimleri, neden melankoliye ve melankoliklere karşı bu denli katı ve şiddetli davranma gereksinimi duymuşlardır sorusunun yanıtını tek tümcede özetlemeye çalışırsak: Yönetimler melankolik düzeyde bile olsa, toplumsal-bireysel muhalefeti ortadan kaldırmak istemişlerdir, diyebiliriz.

Görünür-bilinir politik karşıtlarla klasik yollardan mücadele edilmiş; bunlar elden geldikince ortadan kaldırılmıştır.

Ancak politik hiçbir örgütlenme içinde olmayan, günlük yaşamdan sıyrılmış, geri çekilmiş, kendi içine kapanmış, hüznü insanların davranışları (bile), bir tür başkaldırı ve başka bir düzen özlemi olarak görülmüş ve bu melankolik tavır, dolaylı yollardan da olsa, ağır bir toplumsal kritik –düzene muhalefet– olarak değerlendirilmiştir. Ancak bunun salt ortaçağda değil, Aydınlanma döneminde, modernleşme sürecinde de başka yöntemlerle de olsa süregeldiğini söylemek gerekir. Kuşkusuz bu arada norm sistemleri değişmiş. Tanrıya inanmak-irtanmamak suçlaması yerine, akla-teknığe güvenmek-güvenmemek düşüncesi gelmiş. Fakat melankolikler için değişen pek bir şey olmamıştır. Melankolikler, rahipler yerine bu kez de hâkimler ve hekimler aracılığıyla psikiyatri kliniklerine kapatılmışlardır.

Melankolik insan, her çağda içinde bulunduğu toplumsal koşullardan mutlu olmadığını –olmadığını– yaşama bir anlam veremediğini, topluma uyum sağlayamadığını, daha somutu, toplumsallaşamadığını, bunun için de bir tür “iç-göçle” kendi içine geri-çekilerek ruhunun bir kısmını olsun kurtarmaya çalıştığını söylemiştir...

Ortaçağda melankoliklerin yaşama anlam verememeleri, mutluluğu kendi içlerinde aramaya çalışmaları, tanrıya karşı güvenin yitirilmesi, hatta tanrıya karşı inançsızlık, dahası büyük bir başkaldırı ve günah olarak kabul edilmiştir.

Hristiyan dünyasında, üç yüzlü yıllardan, Aydınlanma Çağının başladığı, bin yedi yüz yıllarına değin, 1400 yıl boyunca melankoliyle ilgili tartışmalar inanç-din-günah kapsamına alınmış. Melankoli, ölümcül yedi büyük günahtan dördüncüsü olarak kabul edilmiştir. Melankoli ya da o dönemde aynı anlama gelen *acedia*, ortaçağ boyunca din ve devlet adamları, hukukçular ve hekimler ve hatta Dante Alighieri (1265-1321) gibi sanatkârlar tarafından bile tartışılmış ve yargılanmıştır.

Melankoliklere karşı alınan tavır, din ve devlet politikası olarak benimsenmiş, melankolikler izlenmiş, kovuşturulmuş. Melankoli/*acedia* tanısı/yargısı konanlardan “günahı” sabit görülenlerin büyük bir bölümü öldürülmüşlerdir.^{1 2}

Acedia sözcüğünün kökeninin antikçağa, Grekçeye değin uzandığı izlenmiştir. Bu sözcük temelde “sorunu olmayan ruhsal durum” anlamında kullanılmıştır. Ancak bu “sorunu olmayan ruhsal durum” ile “sorunsuz”, “sorumsuz” ruhsal durumlar ikili anlamda birbirleriyle karıştırılarak kullanılmıştır. Cicero, olasılıkla ilk kez olumsuz anlamda, hiçbir şeyi kendine sorun yapmayan –sorunsuz ve sorumsuz– gamsız, anlamlarında kullanmış. Zaman içinde sözcüğün olumsuz anlamda kullanımı artmış. Giderek salt olumsuz anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır.³

Acedia sözcüğü –Cicero’dan sonra– tembel, uyuşuk, üşengeç, çalışmasını sevmeyen, enerjisi-vitalitesi tükenmiş, toplumsal yaşamdan geriye, kendi kabuğuna çekilmiş insanları tanımlamak için kullanılmıştır. Özcesi bu tanımlamalarla, bir tür Oblomov yaşam tarzı anlatılmak istenmiştir.⁴

Ortaçağın başlangıcında *acedia*, önceleri birbirinden ayrırt edilmesi oldukça zor, hatta çok kez olanaksız, üç ayrı anlamda kullanılmıştır. Bunlar: 1) Tembellik ve üşengeçlik, 2) Cincilimcilik, spiritüel deneyimler, 3) Melankolidir.⁵

Zaman içinde ayrıntılar silinmiş. Acedia genel olarak, geçimini sağlayamayan, toplumsal ve dinsel görevlerini yapmakta kusur gösteren, hüznünlü melankolik insanlar anlamında kullanılmıştır. Ayrıca iç ve dış etkilerle ortaya çıkmış, sıkıntı, çaresizlik, kederli durumlarla ilgisiz, yorgun, canından bezmiş, tükenmiş mizaçları/kişilikleri tanımlamak için de hep *acedia* sözcüğü kullanılmıştır.⁶⁻⁸

Tembellik-üşengeçlik ya da *acedia*'nın da içinde yer aldığı ortaçağın ünlü yedi büyük ölümcül günahı şöyle sıralanmaktadır: *Gurur, hırs-tamah, şehvet düşkünlüğü, hüznünlü tembellik-üşengeçlik (acedia), oburluk, kıskançlık, öfke...*⁹⁻¹⁰

Ortaçağ Hristiyan ahlâkına göre, inancı tam ve doğru bir insanın melankoliden uzak yaşaması gerekmiştir. Ancak melankolik hüznü, çalışmama (ya da çalışmama), tembellik, aylıklık, sonraki burjuva dönemi içinde de günah ve ahlâksızlık olarak görülmüştür. Max Weber'in son biçimini verdiği kapitalist/protestan ahlak kuramı, melankolik yaşam tarzı gibi hüznünlü aylıklıkları ağır şekillerde eleştirmiş, suçlamıştır. Modern dönemlerde bu tavır daha da sertleşmiş, bu tür insanlar asosyal olarak tanımlanıp toplama kamplarına -bile- gönderilmişlerdir.

Hristiyan dünyasında, Albrecht Dürer'in *Melencolia I* gravürünü yaptığı 16. yüzyılda bile toplum içinde tam bir "şeytan edebiyatı" yaygınlaşması izlenmişti. Örneğin, aile içi yaşamı bozan "*aile şeytanı*", erkekleri dinsiz imansız eden "*panolon şeytanı*", kadınların gebe kalmalarını önleyen ya da sağlayan "*gebelik şeytanı*", avcılarını elleri boş döndüren "*av şeytanı*"... vb. gibi pek çok şeytan türü tanımlanmıştır.¹¹

Fakat bunların içinde en önemlisi, insanları tembelleştiren, hüznünlendiren ve sonunda ölüme götüren "*melankoli şeytanı*" olmuştur. "Melankoli şeytanı" üzerine tam bir litera-

tür patlaması görülmüş. Örneğin, “tembellik tüm günahların başlangıcıdır”, “tembel şeytanın yaşadığıdır”, “melankoli ölümün sevgilisidir,” gibi ortaçağ özdeyişleri bu dönemlerin ürünleri olarak ortaya çıkmışlardır.

Melankolik hüznün, şeytanın insan üzerinde tanrıyla yarışması ve sonunda zafer kazanması olarak yorumlanmıştır.

II.

Hristiyan dünyasında melankoli / acedia üzerine çalışmalar –görece– erken dönemlerde başlamıştır.

Daha üç yüzlü yılların sonlarına doğru manastırlarda –askese– yaşayan keşişlerde, çilecilerde melankoli benzeri ruhsal durumların sıklıkla görülmeye başlaması üzerine, ünlü dinbilimci Evagrius Pontikos durumu araştırmış. Bu konuda ilk kapsamlı bilgileri vermiştir.¹²

Evagrius Pontikos (345-399), Kuzey Karadeniz’de, eski Pontus devletine bağlı Ibor’a’da doğmuş. Babası da ünlü bir din bilgini olan Evagrius Pontikos, Kapadokya yöresi din okullarında yetişmiş. Sonra İstanbul’a gitmiş. 381’de toplanan ünlü Konsül’e katılmış. Sonra da olasılıkla sonu hüznüyle biten bir aşk serüveni nedeniyle İstanbul’dan ayrılıp çileci bir yaşama başlamak üzere ilk kez Kudüs’e gitmiş. Burada hastalanmış. Altı ay kadar ölümcül sıkıntılar içinde yatmış. Sonra, İskenderiye kentinin 50 km. güneydoğusunda Kellia bölgesindeki ünlü çöl manastırlarında kendini tanımak, tanrıya yaklaşmak, İsa’nın dünyaya yeniden gelişini karşılamak için, çileci yaşama başlamış.¹³

Mısır’daki bu çöl manastırları o zamanlar çok ünlenmiştir. Buralarda Hristiyan dininin ilk öncüleri olağanüstü koşullarda yaşayıp hem kendilerini hem de dinsel ilkeleri sınamışlar. Deneyimlerini artırmışlar ve birbirlerine aktarmışlardır.

Çömezler, haftalarca hücrelerinden çıkmadan, uzun süreler birbirleriyle olsun konuşmadan, kendi benliklerini tanımaya çalışmışlar. Ayda bir yapılan küçük grup toplantılarında, birbirlerine bu "sessiz-suskun" dönemlerinin bilgi birikimlerini aktarmaya çalışmışlardır. Bu çöl manastırlarında yaşayan çileci din adamları tüm Hristiyan dünyasında saygın "Çöl Babaları" olarak tanımlanmışlardır.

Fakat bu çöl manastırlarındaki katı çileci yaşam koşulları, buralarda kalan pek çok din adamında ermişliğin yanında, önemli ruhsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların önemli bir kesiminde, toplu çalışmalara, dinsel törenlere katılma isteğinin azaldığı, disiplinli çileci yaşama karşı ilgisizliğin arttığı, kendi sağlıklarıyla bile ilgilenemez konumlara geldikleri tespit edilmiştir. Bu keşişlerde özellikle sıcak yaz günlerinde öğle uykularının uzadığı ve sonunda hüznü, isteksiz, ilgisiz bir ruhsal durum içine girildiği ve sıklıkla intihar edildiği görülmüştür.

Katı disiplin ve yasal düzenlemeler getiren tüm önlem ve engellemeler, bu melankoli benzeri ruhsal durumların önlenmesine ya da azalmasına yetmemiş, tersine bunları arttırmıştır.

Zaman içinde hem bu çöl manastırlarında, din okullarında ve hem de sivil kurumlarda benzer ruhsal durumların giderek artması, Hristiyan dünyasında ciddi bir sorun olmaya başlamış. Kilise bu konuyu sistematik olarak inceleme gereği duymuştur.

Hristiyan dünyasında bu konuyu düzenli biçimde ilk araştıran dinbilimci de Evagrius Pontikos olmuştur.^{14 15}

Pontikos, manastırlardaki din adamlarında, çömezlerde ortaya çıkan "*hüznü tembellik durumunu*" bir tür "*cin çarpması*" olarak düşünmüştür. Özellikle de bu insanlardaki

çile uykularının uzaması göz önüne alınarak, bu rahatsızlıktan "öğle uykusu cinlerinin" sorumlu olduklarını varsaymıştır.

Cin-bilimciliği Arap araştırmacılarının da etkisiyle, Orta-doğu bölgesinde hep araştırılır, tartışılır bir konu olmuştur. Başlangıçta tanrının yarattığı bir şey kötü olmaz, savından hareketle, cinlere hiç de olumsuz gözle bakılmamıştır.

Pontikos da cinlere olumsuz gözle bakmamış. Bunların olumsuz etkilerinin, kendilerine ve tanrıya yabancılaşmış insanlarda ortaya çıktığını düşünmüştür.

Pontikos, burada insanları günahkârlığa götüren acedia yoluna nasıl girdiklerini, kendilerinde ne gibi değişiklikler başladığı, ruhsal dünyalarının nasıl etkilendiğini anlatan ünlü yapıtlarını vermeye başlamıştır.

Melankolik kişiliğin ve melankolik yaşam tarzının ağır bir günah sayılması olayı bu dönemde başlamış. Ve artarak, gelişerek sürmüştür. Johannes Cassia (360-435) ve özellikle de Bonaventura (1217-1274) döneminde en gelişmiş, katı, bağnaz biçimini almıştır...¹⁶

III.

Hristiyan Kilisesi, İyonya filozoflarının doğa bilimleri anlayışlarını da göz önüne alan, inanç-dinbilim merkezli sistematik bir dünya görüşü oluşturabilmek için büyük çabalar harcamıştır.

Bu inanç-dinbilim merkezli sistematik içinde, gene İyonyalıların ve Empedokles'in öngördükleri, toprak, su, hava ve ateşten oluşan dört temel element ve bunların oluşturdukları *karışım* temel alınmıştır. Ancak bu *karışımın* oluşumu ve gelişimi Hristiyan dinbilim anlayışına göre çok karmaşık biçimlerde, yeniden yorumlanmıştır.

Bu bağlamda insan yaşamının ana-rahmindeki ilk anlarından ölümüne değin geçirdiği her aşaması, ruhsal-bedensel yapısı, kişiliği, toplumsal ilişkileri hep bu inanç-dinbilim merkezli yapılanma içinde ayrıntılı betimlemelerle yerli yerine oturtulmaya çalışılmıştır.

Gene bu sistematikler içinde düşünen Hristiyan ruhbilimcilerinin melankoliye yaklaşımı –Hristiyan dinbilim mantığı açısından– son derece öğretici özellikler sergilemiştir.

Bu konuda en kapsamlı ve kalıcı çalışmaları Bonaventura yapmıştır.

Bonaventura'nın kuramının odak noktasını antikçağda olduğu gibi insanın özünü belirleyen özsuların "karışımı" oluşturur.

Karışım –complexio– sözcüğü Hristiyan dinbilimlerinde son derece önemli bir yer almıştır. Dinbilginleri, binlerce yıl bu kavramı yeniden ve yeniden tanımlamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır.

Bonaventura'nın kuramına göre, her şeyin temelini madde oluşturur. Madde, ilk önce "çıplak" olarak ortaya çıkmış, yaratılmıştır. Bu ilk "çıplak" maddenin biçimi yoktur. Bu madde için her türlü olasılık söz konusu olabilir. Buna, biçime girmemiş madde "materia informis" (ungeformten Materie) denilir. Bu madde, dışarıdan etkilenmeye uygun bir yapıdadır. Varoluşun ilk temel taşı bu biçimlenmemiş madde-dir. Bu maddenin içinde çeşitli biçimlere girme eğilimi (disposition) ve açlığı (appetitus) vardır."

Bu "çıplak" madde, gelişebilir ve mükemmelleşebilir. Son şekline gelmemiş madde henüz bilinçsiz (confuse permixta) bir aşamada bulunuyor demektir.

Maddenin bu bilinçlenme aşamaları canlı insan embriyosunun gelişmesinde izlenebilir.

Embriyon ana rahminde ilk oluşmaya başladığı anda biçimlenmemiş madde düzeyindedir. Ancak bu maddenin gelişme eğilimi vardır. Fakat gelişmesinin ne yöne doğru olacağı ve hangi aşamaya ulaşacağı belli değildir. Embriyonun pasif durumdan aktif duruma geçmesini göksel güçler (tanrı, tin, kutsal ruh) etkiler. Embriyon toprak, su, hava ve gökyüzünün etkisinde oluşmaya başlar. Biçimlenmemiş madde, ana rahmindeki suyun içinde gökten gelen uyarımın etkisiyle gelişir. Toprak, bedenin temelini oluşturan elementlerdir. Bu elementler, embriyonun, toprak/dünya/yeryüzü bölümünü oluştururlar.

Ana rahminde yeryüzü suyu ile gökyüzü suyunun özel bir karışımı içinde embriyon gelişmeye başlar. Bu savın temel dayanağı, *"Tanrı insanı bir damla sudan yarattı"* sözüdür. Ana rahminde, yersel ve göksel güçler birleşirler. Biçimlenmemiş madde, biçimlenmeye başlar. Burada sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk önemli rol oynar. Embriyonun gelişmesinde dört niteliğin uygun ve ölçülü karışımı söz konusudur. Embriyonun oluşmasını belirleyen toprak, su ve hava ötesinde, ateşin etkisi, yıldızlar, gezegenler gibi göksel cisimler üzerinden gelirler. Tüm bunlar, basit bir canlı maddenin/bedenin gelişmesi için gerekli önkoşullardır. Göksel yapı, bu aşağı düzeydeki bedenin gelişmesi için yardım eder. Etkide (influenz) bulunur. Bu etki, gökyüzünün ve yeryüzünün ana karnında embriyonda buluşma noktasında gerçekleşir. Embriyon oluşmaya başladığı andan itibaren yaratıcı gökyüzünün etkisi altındadır. Embriyonun aydınlığı, şeffaflığı, parlaklığı bunun kanıtıdır. Ancak tanrının bulunduğu bir yer bu denli aydınlık, parlak, şeffaf olabilir. Burada önemli olan nokta şudur: Göksel güç, kendisinin bir parçasını embriyona vermez. Bir anlamda onun geleceği konusunda

dolaysız sorumluluk almaz. Sadece onu etkiler. Embriyonun gelişip, kendisine uygun biçimi bulmasına, yeni bir yaşamın gerçekleşmesine yardım eder.”

İnsan bedeni özel bir karışımdır. Bu özel karışımın mükemmele ulaşma olasılığı vardır. Gerçekte Adem ve Havva’ya “ilk günah”tan önce mükemmele ve ölmezliğe ulaşma olanağı içeren bir *karışım* verilmiştir. Ancak “ilk günah”tan sonra bu *karışım* bozulmuş. İnsan geçici olarak bedensel ve ruhsal bir sefalet durumunda (status miseriae) kalmıştır. İnsan cennetten çıkarıldıktan sonra bedeni ve ruhu yediği besinlerle de ayrıca bozulmuştur. Fakat insan bugün içinde yaşadığı sefil durumu mükemmel ve görkemli bir duruma –“iyi bir karışıma”– dönüştürebilir. “İlk günah”tan sonra insanın karışımı değişmiş. Günahkârlığa eğilim (Laster) artmıştır. Fakat güçlü bir tanrı sevgisi, inanç ve irade gücüyle bu kötü karışım mükemmele doğru değişebilir. Buna karşın kuşkulu, inançsız, iradesi zayıf insanlarda günahkârlığa eğilim ya da günahkârlık, melankoli (acedia) kaçınılmaz olur (Bonaventura).

Ortaçağın dinbilim merkezli ruhbilimlerinin başlangıç noktası, insanların tanrı sayesinde mutlu olabilecekleri temel görüşüne dayanmıştır. İnsanın güçlü bir inancı varsa, umudunu yitirmemesi gerekir. İnsanın umudunu yitirmesi günahdır, suçtur. Tanrı insanı yarattığına, onun embriyosunu gerçekleştirme olanağı verdiğine göre, onu düşünecektir. Bundan kuşku duymak inançsızlıktır. Bundan kuşku duyanlarda, karışım, daha da bozulur. Buna yanıt olarak, tanrının cezası –melankoli– acedia ortaya çıkar...

IV.

Ortaçağ Hristiyan dinbilimleri anlayışına göre, melankoli her şeyden önce inançsızlık, tanrıdan uzaklaşma, düzenden

kuşku duymakla başlamaktadır. Kuşku, melankolinin ilk başlangıç belirtisidir. Kuşkulu insan tembelleşmekte, hüznü-
lülü çalışmaz, konuşamaz duruma gelmektedir.

Oysa çalışmak tanrıya inancın kanıtıdır. Bonaventura da kuramında, tüm evrenin çalışkan olduğunu, Güneş'in her gün doğup battığını, bitkilerin her yıl yapraklanıp çiçeklenip meyveler verdiğini, karıncaların örnek bir çalışkanlık içinde yaşadıklarını vurgulamış; çalışmanın evrenin temel ilkesi olduğunu, buna uymayanların günahkâr olduklarını yazmıştır.

Bonaventura ayrıca *melankoliyi, tanrıyı yoksamak, şeytanı sevindirmek ve insanın karışımını daha da bozmak* olarak tanımlamıştır. Hristiyan'ın yılda en az bir kez kiliseye gidip toplu ibadetlere katılmasının zorunlu olduğunun bilinmesine karşın, melankoliklerin buna uymadıkları, tanrıyı ve kiliseyi yoksadıkları vurgulanmıştır.

Ancak ortaçağda din adamlarının tümü Bonaventura ve yakınlarının görüşünü paylaşmamışlardır... Bir kesimi Bonaventura gibi bağnaz tavır almışlar, diğer bir kesimi de içinde yaşanan olumsuz dünya koşullarında, melankoliklerin hüznülenmekte pek de haksız olmadıklarını düşünmüşler; bu duruma –uzlaşmacı– bir çıkış yolu olarak, iki türlü hüznün ve üzüntünün bulunduğunu savunmuşlardır.

Bunlar, *iyi niyetli hüznün* (tristitia otilis) ile *kötü niyetli hüznün* (tristitia mortifera) ayrımını getirmişlerdir.

Bu ayrımı yapmakta Hristiyan din adamlarının elindeki en önemli kaynağı, Pavlus'un Korintoslulara ikinci mektubu oluşturmuştur. (7/10) Burada Pavlus: "Allah'a göre hüznün kurtuluş için nedametsiz tövbeyi hasil eder; fakat dünyanın hüznü ölümü hasil eder" diye yazmıştır. Pavlus'un mektubunun devamı şöyledir: "... Mektubumda sizi hüznülendirdiğense nadim de-

ğilim; şimdi seviniyorum; tövbe için hüznülenmiş olduğunuzdan seviniyorum; çünkü Allah'a göre hüznülenmiş oldunuz, ta ki, hiçbir şeyde bizden ziyan çekmeyesiniz...

Allah'a göre hüznülenmiş olmanız sizde ne gayret ve gücenme, ne korku, ne özleyiş, ne intikam hasıl etti!"¹⁹

Bu savdan hareket eden Hristiyan din adamları, antikçağın melankolik kişiliği ile melankoli hastalığı ayırımına benzer bir yaklaşım içine girmeye, melankolik günah eğilimi (Laster) ile melankolik günahı (Sünde) birbirlerinden ayırt etmeye çalışmıştır. Bu konuda yapılan yorumlara göre, insanın yapısını oluşturan karışım çeşitli etkilerle bozulabilir. Bunun sonucunda da insan ruhunun bir bölümü şaşkınlık içinde kalabilir... Ancak bu, tanrının büyüklüğü ve güzelliği önünde duyulan hüznülü şaşkınlıktır. Bu durum geçicidir. Melankolik kuşku ise başkadır. Burada, tanrının varlığından, düzenden kuşku duyulmaya başlanır. Bu kuşku ve şaşkınlık içinde ruh ölür. Bu durum ölümcül bir günah niteliğine dönüşür ve tanrı tarafından cezalandırılır. Buradaki melankolik hüznün, tanrıdan, iyiden, güzelden ayrılma (timor mali) sonucu yanlış güzelliklerin ardından gitme (amor inordinatas) nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu konuma gelmiş ve tanrının cezasını hak etmiş insanlara, ortaçağ söyleminde "*homo accidiosus*" denmiştir. *Homo accidiosus* konumuna gelmiş insanların yaşamdan utanç duymaya başladıkları, çevresindekilere öfkelenedikleri, huzursuz ve korkulu oldukları sonunda sıklıkla kendi canlarına kıyıp intihar ettikleri görülmüştür.²⁰ Zaten intihar etmeden yakalananlar engizisyona teslim edilmişlerdir.

V.

Antikçağda olağanüstü insanlara özgün bir nitelik sayılan melankolik kişilikler, ortaçağın sanat yapıtlarında, uykulu,

uyuşuk, yerinden kalkacak gücü kalmamış, bilgi ve zekâ düzeyi oldukça mütevazı, özcesi aptal insanlar olarak gösterilmişlerdir.

Dante de *İlahi Komedya*'nın çeşitli bölümlerinde, özellikle de, Yirmi Birinci Şarkı'da, "accidia" suçunu işleyenlerin Araf önünde ya da Araf'ın öteki katlarında, üç yüz yıl süreyle yerlerde yatışlarını, sürünüşlerini anlatmıştır.^{21, 22}

VI.

1400 yıl boyunca insanların düşünme ve ruh dünyalarını etkileyen ortaçağın dinbilim-ahlak, tıp kuramı, acedia/melankoli anlayışı, Aydınlanma Çağı'yla birlikte birdenbire ortadan kaybolmuştur.

1700 yıllarına değin kitapların, sözlüklerin, ansiklopedilerin önemli bölümlerini oluşturan acedia konuları üzerine, Diderot ve arkadaşlarının çıkardıkları ansiklopedide tek bir satır görülmemiştir. Fransız aydınlanmacıları, ortaçağ dinbilim-ahlak dünyasının temelini oluşturan "günah" üzerine son derece öğretici ve ironik söz oyunları yapmışlardır. Örneğin, ansiklopedide, "günah"ın Fransızca karşılığı olan "peche" sözcüğü, balık avlanma ve gene "ölümcül günah" karşılığı kullanılan "pecher" sözcüğü de şeftali ağacı karşılığı olarak kullanılmıştır.²³ Aydınlanma Çağı düşünürlerini, balık avcılığı ve şeftali ağaçları, "günah"tan çok daha fazla ilgilendirmiştir...

Acedia tanımlaması, 1800 yıllarının ortalarında yeniden ama bu kez çok daha başka bir bağlam içinde anımsanmıştır. Sanayi devrimi ve modernizm ile birlikte yeni bir melankolik kişilik tipi ortaya çıkmıştır.

1848 devrimler döneminin, bu yeni "uyumsuz", "düşünen ahlak", melankolik tipinin, Charles Baudelaire (1821-1867) kişiliğinde ve yaşamında somutlaşması klasikleşmiştir.

Baudelaire'in artık eskisi gibi, Rousseau'nun önerdiği "doğru durumu"na bile kaçacak olanağı ve şansı kalmamıştır.²⁴

Bu yeni melankolik aylak "flâneur" büyük kentin ürünü olarak orta çıkmıştır ve gene büyük kentin pazarında –"pasajlarında"– tüketilmeye mahkûmdur. (Bu konuda vazgeçilmez başyapıt Walter Benjamin'in *Pasajlar* çalışmasıdır.)²⁵ Toplumsallaşamayan aylak insanla artık engizisyon bile ilgilenmez... Ortaçağ dinsel inançlarının elinden kurtulduğunu sanan melankolik aylak insan, bu kez tüketim toplumunun mistik, gizemli ortamında metalaştığını, pazara sürüldüğünü görür (Marx)... Engizisyon önünde yargılanmaktan bin beter acılara sokar onu, metalaştığını, pazara sürüldüğünü duyumsamak...

Bir türlü "toplumsallaşamayan" Baudelaire, son bir seçenele çağdaşı Herman Melville (1819-1891), *Moby Dick*'te balinaların yaşamı üzerinden yaptığı bir metafora uygun olarak, *buzlar arasında sıcak kalarak, bulunduğu dünyada o dünyanın bir parçası olmadan yaşamaya, her mevsimde kendi sıcaklığıyla yetinmeye çalışır*.²⁶ Toplumun organik hayatından koptuğunu, "organik zamanı" yitirdiğini görür. Genç yaşta intihar girişiminde bulunur. Başaramaz. Dünyaya uymak ister. Beceremez. Dünya başkenti Paris'te yaşayacak, barınacak bir yer bulamaz. Parasızlıktan ama daha çok ruhsal huzursuzluktan, kısa bir zaman dilimi içinde 44 kez ev değiştirir.²⁷ Sartre, ünlü Baudelaire denemesinde, onun yaşamı boyu yüzlerce kez ev değiştirdiğini yazar.²⁸ Ölüm, tek kurtuluş yolu olarak, "geç kaldın yıllanmış korkak!" diye çağırır durur.²⁹ Sonunda 46 yaşında kurtulur yaşamaktan ve ateist olmasına karşın "bir tapmağa sığmır gibi"³⁰ anasının kolları arasında ölür, modern çağın "toplumsallaşamayan" örnek melankoliği.

Baudelaire'den 200 yıl kadar önce yaşayan René Descartes (1596-1650), korkudan ve iç huzursuzluklarından, Paris'ten kaçıp Hollanda'ya sığındıktan sonra, ardında iz ve adres bırakmadan, "sadece" 24 kez ev değiştirmiştir." Descartes sonunda İsveç'e gitmiş. Ancak çok yeni bir araştırmanın verilerine göre Vatikan, bir ateistin İsveç kraliçesine ders vermesini uygun görmeyerek filozofu arsenik ile zehirletmiştir.

Aradan geçen 200 yıllık süre ve modernizm koşulları, Baudelaire örneğinde görülebildiği gibi, insanların ne iç huzurlarını ve korkularını azaltabilmiş ne de herhangi bir toplumsal güvence verebilmiştir. Tersine bütün bunların tümünü olumsuz yönlerde birkaç kez artırmıştır.

3.2. KRONOS-SATÜRN ve MELANKOLİ İLİŞKİLERİ

I.

Melankoli, özellikle ortaçağ dünyasında, çekim gücü yüksek bir "kara-delik" işlevi görmüş; çok kez eğretilene bir tanımlama olarak kullanılmıştır. Bu kavramı kullananlar çok şeyler anlattıklarını ve anladıklarını düşünmüşlerdir hep...

Çoğu zaman somut temellerini ve nedensellik ilişkilerini açıklamak olanaksız olsa bile melankoli kadar, çok değişik konularda ve çok şeyler anlatan bir kavram/tanımlama az görülmüştür.

Melankoli üzerine anlatılan mitolojik söylenceleri, astrolojik yakıştırmaları bu tür bir bağlam içinde değerlendirmek uygun olabilir.

Antik "altınçağ tanrısı" Kronos ile zaman tanrısı Chronos ve Antik İtalyan tarım tanrısı ve Satürn gezegeni ile melankolik mizacı/kişiliği bağdaştıran mitolojik söylencelerin, astrolojik-kozmolojik varsayımların çokluğuna karşın, bunların nasıl ve nereden ortaya çıktıkları yeterince bilinmemektedir... Oysa ortaçağ boyunca -kimi zaman bugün bile- melankoliklere "*Satürn Çocuğu*" dendiği hep bilinmektedir. Bugün de örneğin İngilizcede melankolik insanlara, hüzünlü yüz

ifadesi olanlara, "saturnine" denmektedir. Ayrıca gene İngilizce'de, ortaçağ inançları uzantısında, cumartesi gününe, Satürn gezegeni etkisinde kalmış gün anlamına gelen, "saturday" denmektedir. Bu örnekler diğer kültür alanları için de çoğaltılabilir.¹

Ovidius, *Dönüşümler*'de "altınçağ tanrısı" Saturnus'un karanlık Tartanus'a atılmasından sonra evrenin Jüpiter'in buyruğuna girdiğini yazmıştır:

*"Atılınca karanlık Tartanus'a, Saturnus girmiş Jüpiter
buyruğuna*

*Evren, başlamış altından düşük, keskin, parlak
Tunçtan değerli gümüş çağı"²*

II.

Melankolik insanların dünyalarının çelişkiler ve zıtlıklarla dolu olduğuna inanılmıştır. Örneğin: Bilgi açlığı ile bilginin anlamsızlığı; bilgelik ile büyücülük; varlık ile hiçlik; büyük işler başarma isteği ile intihar; mutluluk ile mutsuzluk; güçlülük ile güçsüzlük; geçmiş zaman ile şimdiki zaman çelişkisi; varlık ile yokluk; ilgisizlik ile duyarlık; her şeyi evetleme ile her şeyi tahrip etme istemi vb. gibi duygu ve düşünceler, melankoliklerde görülebilen çelişkilerin sadece ilk akla gelenleri olabilir.

Melankolik insanlardaki bu çelişkiler ile antikçağ tanrısı Kronos'un kişiliği arasında –olasılıkla– bu tür bir bağlam içinde ilişki kurulmuş olabilir. Kronos'un yaşamı da melankolikler gibi tam bir çelişkiler yumağıdır. Kronos, gökyüzü tanrısı Uranos ile yeryüzü tanrısı Gaia'nın oğludur. Söylençelere göre Gaia, günün birinde Uranos'a kızar ve oğlu Kronos'un eline ekin biçmek için kullanılan demir bir orak verip babasının cinsel organlarını kesmesini ister... Kronos da ba-

tasının cinsel organlarını kesip denize atar... "Tanrı babalar ile oğulları" arasındaki güç-egemenlik kavgalarını anlatan mitolojik söylenceler burada bitmez. Tersine başlar.

Kronos, babasını "güçsüzleştirip" Olimpos dağına oturduktan sonra, sürekli korku içinde yaşamış; kendisinin de günün birinde çocukları tarafından, gene aynı biçimde "güçsüzleştirilip" öldürüleceğini düşünmüş. "Benzer bir saray darbesini" önlemek için de doğan tüm çocuklarını yutmaya başlamıştır. Karısı Rhea, son oğlu Zeus'u babasından gizli doğurmuş... Girit adasında bir mağarada saklamış. Zeus, beklendiği gibi günün birinde babası Kronos'u "güçsüzleştirip" yeraltına kapamıştır.

Kronos'un serüvenleri bu kadarla da kalmaz. Kronos aynı zamanda "altınçağ tanrısı"dır. Bolluğun, bereketin, yeryüzü cennetinin simgesidir. Kronos'un, bir yandan babasına ve çocuklarına karşı bu denli acımasız davrandığı anlatılırken, öte yandan onun yeryüzü cennetini kuran "altınçağın ilk tanrısı" olduğu söylenmiştir... Kronos, babasının cinsel organlarını kestiği demir orak benzeri bir saban ile toprağı-doğayı yaralayan bir düzenin (Hesiodos/Theoqonie), hem kastrasyonun hem de bolluğun ve bereketin simgesidir...

Kronos, oğlu Zeus tarafından egemenliğine son verilip "güçsüzleştirilip" yeraltına kapatıldıktan sonra kaçmış. Uzun bir yolculuktan sonra İtalya'ya gitmiş... Burada gene "altınçağ tanrısı" Satürn'e dönüşmüştür. Kronos burada da yurdundan kaçmak, sürekli ve zorunlu bir göç -sürgün- sürecinde yaşamak zorunda kalmıştır...

Mitolojiye göre, Satürn'ün İtalya'daki yaşamı görece dingin geçmiş. Büyük çelişkiler olmamıştır. Satürn, İtalyanlara tarımı, hayvancılığı öğretmiş, yeni bir "altınçağ" kurma denemesine girişmiştir.

Kronos'un çelişkileri şöyle toparlanabilir: Kronos, babası-
rı "güçsüzleştirmiş", oğlu tarafından da kendisi "güçsüzleş-
tirilmiştir". Demir saban, hayvan besiciliği ile doğa-insan
birlikteliğini, bütünlüğünü bozmuş...

Doğa-insan arasında geri dönüşsüz ikilemin başlamasını
neden olmuş... İnsan, doğaya egemen olmaya başladıkça,
kendi özgürlüğünü yitirmiş... Egemenlik altına girmiş... Kro-
nos, "altınçağ"ı kurmaya çalışırken, yeraltına kapatılmış...
Sonsuz mutlu bir yaşamı düşlerken, yurdundan kaçmak zo-
runda kalmış, ömür boyu yurtsuz, sürgün yaşamaya mah-
kûm olmuştur...

Kronos'un yaşamının bu aşamasında zaman tanrısı Chro-
nos, devreye girmiştir. Zamanın, zıtları ve çelişkileri hem or-
taya çıkardığını hem de -kendi mantığına göre- çözdüğünü
gösterir. Ancak zaman akışı içinde, olumlu görülenler, olum-
suzlaşabilir. Ya da olumsuzlar olumlu olabilirler. Zıtlıklar çe-
lişkiler zaman içinde çözülürler.

Burada da pek çok mitolojik düşünce, söylence birbirine
karışmış, ancak sistematik olmasa da gene de insanların gün-
lük yaşamlarında son derece önemli "birşeyleri" anlatmaya
çalışmıştır. Bunlardan hayli eklektik birliktelikler olmuş ama
isteyenler bu söylencelerden gene de çok şeyler anlayabil-
mişler ve anlatabilmişlerdir...

III.

Antik Grek kültüründe evren üzerine pek çok varsayımda
bulunulmuş ancak bu gözlemler genellikle gökyüzü, yıldız-
lar, Güneş ve Ay ile sınırlı kalmıştır. Grekler, gezegenler üze-
rine ayrıca fazla bir şey söylememişler; örneğin Grekler'in
gezegen tanrıları olmamış; gezegenlerin birey-insan üzerin-
deki etkileri pek fazla tartışılmamıştır... Gezegenler bilgisi

Grek-Roma kültürlerine, genellikle Babil ve diğer Önasya kentleri üzerinden gelmiştir. Arap kültürünün bu etkisi çeşitli zamanlarda ve mekânlarda ortaya çıkmıştır.⁴

Bir olasılık, Babil Tapınağı bilgelerinden, MÖ 350-340 doğumlu Berosson, Kos Adası'nda bir astroloji okulu açmış, burada Babil astrolojisi okutmuş ve *Babilonica* adlı bir yapıt bırakmıştır. Berosson'un bu yapıtı Grek ve Roma aydınlarına Babil astrolojisini anlatan önemli bir kaynak olmuş. Sonraki yıllarda Bizanslı bilgelerin Mezopotamya-Arap astrolojisi bilgisinin Avrupa kültürüne iletilmesinde önemli katkıları olmuştur.⁵

Geç Grek kültürü döneminde, Atina, Bizans ve İskenderiye kentlerini kapsayan büyük bir kültür üçgeni oluşmuştur. Bu üçgende oluşan bilgi birikimleri öncelikle Bağdat ve diğer Önasya, Arap, Pers kentlerinde toplanmış ve oradan da özellikle Kuzey Afrika ülkeleri üzerinden bir yan kol İtalya, Salerno'ya, anayol ise İspanya, Toledo, Cordoba ve Paris üzerinden, Avrupa'ya yayılmıştır.⁶

Babil astrolojisi beş gezegen tanımıştır. Bunlar Jupiter, Venüs, Mars, Merkür ve Satürn'dür. Bu gezegenlerin insanlar üzerine olan etkilerinin olumlu, olumsuz ve yansız olduğu düşünülmüştür. Buna göre: Jupiter ile Venüs'ün etkilerinin olumlu, Mars ile Satürn'ün etkileri olumsuz, Merkür'ün etkisinin yansız olabileceği öngörülmüştür.

Arap astrolojisine göre, Satürn gezegeninin, bedendeki "kardeş organı" dalaktır. Ve bu inanca göre Satürn gezegeni, özellikle dalak üzerinden insan bedenini, ruhsal dünyasını ve kişiliğini etkiler. Dalak, karaciğerin tersine kuru ve soğuktur... Batı dillerinde dalak anlamına kullanılan "spleen" sözcüğü ile melankoli ilişkisi bugüne değin süregelmiştir. Örneğin, Baudelaire'in ünlü yapıtı "Paris Sıkıntısı" ya da "Paris

Hüznü" anlamına gelen "Spleen de Paris"de dalak anlamına gelen "spleen", hüznün/sıkıntı karşılığı kullanılmıştır.

Diğer gezegenler ve gök cisimleriyle organlar arasındaki ilişkiler de şöyle tanımlanır: Jupiter, karaciğeri; Mars, san safrayı; Ay, akciğeri; Merkür, beyni; Güneş, kalbi; Venüs, midneyi etkiler; kan, tüm bendensel harmoniyi sağlayan temel öz sudur.

Avrupa'da gezegenler üzerine yapılan tartışmalar için temel kaynağı, dokuzuncu yüzyıl Arap bilgelerinden Ebû Ma'ser'in astroloji kitapları oluşturmıştır. Ebû Ma'ser, Horasan'da Belh bölgesinde doğmuş, Bağdat'ta ölmüştür (785?-886).⁷ Astroloji üzerine olan yapıtları, yüzyıllar boyunca ortaçağ kültürlerini etkilemiştir. Ebû Ma'ser'in, özellikle Satürn üzerine yaptığı varsayımlar önemli olmuştur. Ma'ser'e göre Satürn gezegeni, soğuk, kuru, acı, kara, koyu, pürüzlü, ağır rüzgârlı bir yapıdadır... Satürn gezegeni etkisinde kalan "Satürn Çocukları" çok yerler, sevgilerinde sadıktırlar, dost canlısıdırlar; tarım, inşaat, su işleri gibi çeşitli alanlarda çalışabilirler, bol kazançları olabilir, çok hediye verirler, yoksulluğa düşerler; bu nedenle hırsızlık yapabilirler, sıklıkla öfkelenirler, hüznülenirler, yalnız kalırlar, onurludurlar; bunların arasından kahramanlar çıkabilir; tiranlaşabilirler, şiddet kullanma eğilimindedirler; sıklıkla deniz yolculuğuna çıkmayı severler, hapse düşerler, yavaş hareket ederler, anlayışlıdırlar, deneyimlidirler; kolay öfkelenirler, öfkelerine hâkim olamazlar, gizemlidirler... düşlerini, düşüncelerini, gizlerini kimseye paylaşmak istemezler vb.⁸

Ma'ser'in bu tür varsayımları, Satürn-melankoli ilişkisi üzerine yapılan tartışmaları uzun süre etkilemiştir.

Ortaçağ inançlarına göre Satürn gezegeni, insanları kendi yapısına uygun yaydığı kara, kuru, soğuk, gamlı bir aura

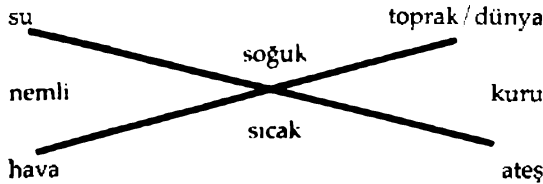
(hale) ile etkiler. Bu etki, insanları huzursuz, hüznü, yalın, günahkârlığa eğilimli ve bilge konumlara getirir... "Satürn Çocukları"nın ruhları acı içinde olmalarına karşın, tanrısal işlerle uğraşırlar... Yaşamları boyu günahkârlığa özel bir yatkınlık içinde, acı çekmek, hüznü, yetenekli ve bilge olmak, bu insanların yazgısıdır...

IV.

Antikçağın beden özsuları (humores) öğretisi, ortaçağda kişilikler / mizaçlar (temperament) ve gezegenler öğretileriyle karıştırılıp yeniden yorumlanmıştır.

Bunun için antikçağ İyonya, materyalist filozoflarının ve özellikle de Empedokles'in dört asıl element öğretisi temel alınmıştır. Büyük evren ve birey insanla ilgili pek çok olgu, bu dört temel öğeye indirgenip, birbirleriyle bağdaştırılıp bütünleştirilip, dört temel kişiliğe / mizaca uygun özelliklerde kristalize edilmeye çalışılmıştır.

Evrenin (Kozmos'un) temel aşamaları, öncelikle yeraltı, yeryüzü, gökyüzü ve tin/idea/anlayış olarak gene dört gelişme düzeyinde düşünülmüş. Evrenin çoğalması, genişlemesi ve gelişmesi dört asıl element ve ısı durumuyla birlikte mantıksal dörtgen içinde gösterilmiştir.

Mantıksal dörtgen*

Dört Temel Element:	Hava	Ateş	Toprak	Su
Dört Temel Özsu:	Kan	Sarı safra	Kara safra	Salgı
Dört Temel Isı:	Sıcak/nemli	Sıcak/kuru	Soğuk/kuru	Soğuk/nemli
Dört Temel İklim:	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Dört Temel Yaş Dilimi:	Çocukluk	Gençlik	Orta yaşlılık	Yaşlılık
Günün Dört Temel Zaman Dilimi:	Sabah	Öğle	Öğle sonrası	Akşam
Dört Temel Renk:	Kırmızı	Sarı	Kara	Beyaz
Dört Temel Tat:	Tatlı	Acı	Acı/ ekşi	Tuzlu
Dört Temel Ruhsal Durum:	Neşeli	Yiğit/atılgan	Asık suratlı	Uyuşuk
Dört Temel Gezegen:	Jüpiter	Mars	Satürn	Merkür
Dört Temel Kişilik / Mizaç:	Sanguiniker	Chloriker	Melankolik	Phlegmatik
	Canlı	Kızgın	Melankolik	Ağırkanlı
	Heyecanlı	Öfkeli		

Bu mantıksal dörtgenin çeşitli boyutlarda çoğaltılmasıyla karmaşık kişilik/mizaç cetvelleri ortaya çıkmıştır. Bu tür öğretileri somutlaştırmak için, en genel çizgileriyle bir örnekleme sergilemek yararlı olabilir.^{10, 11}

Buna göre melankoliklerin, toprak, kara safra, kuru/soğuk, sonbahar, orta yaşlılık, öğleden sonrası, kara, acı/ekşi, asık suratlı, dik kafalı, hüznü... parametrelerin ortaya çıkacağı bir humoral patolojinin “humor melancholicis”ün oluşturduğu “karışımın” kişilikleri/mizaçları olabilecekleri öngörülmüştür...

Ortaçağda öne sürülen bu son derece karmaşık savlar, Cornelius Agrippa’nın *Gizemli Felsefe (De Occulta Philosophia)*

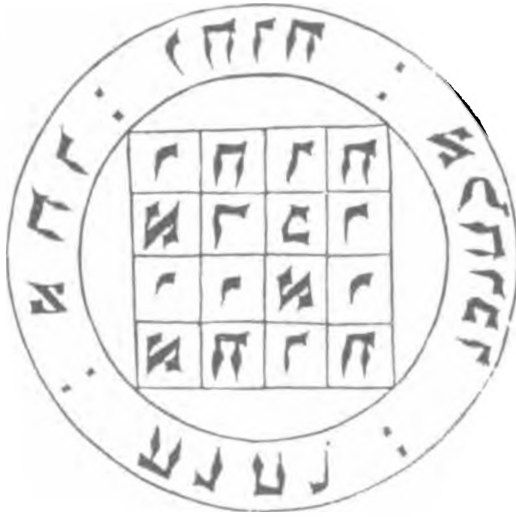
yapıtında, gizemli evren görüşü olarak sistemleştirilmeye çalışılmıştır...¹²

V.

Heinrich Cornelius, Agrippa'nın yazdığı *Gizemli Felsefe* (*De Occulta Philosophia*) yapıtı kadar 16. yüzyıl ve sonrasını etkileyen başka bir yapıt zor bulunur. Rönesans hümanistleri ve bu arada özellikle de Albrecht Dürer üzerinde büyük etki yapan Agrippa'nın yaşam öyküsüne ve yapıtına biraz daha yakından bakmak "ortaçağın ruhunu" anlamaya yardım edebilir.

Agrippa'nın yapıtı çok karmaşık bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. 15. yüzyılın sonu, 16. yüzyılın başlarında, ortaçağın ekonomik, toplumsal, kültürel boyutlarda dağılmaya başladığı dönemlerde yaşanan büyük boyutlu "korkutucu boşluk" içinde, dünyayı, şeytanların, cadıların, cinlerin, insan kılgına girmiş hayvanların ya da hayvan biçimine dönüşmüş insanların kapladığı düşünülmüştür... Bu koşullarda Machiavelli'nin bile cinlere karşı muska taşıdığı söylenmiştir. Bu tarihlerde, salt Paris'te 30.000 astroloğun, simyacının, büyücünün toplandığı sanılmaktadır. Sadece sokaktaki insanın değil, Hristiyan dininin tanrıya en yakın temsilcisi Papa III. Paul'un bile Vatikan'da yıldız falına baktırmadan, ne bir toplantıya katıldığı ne de bir geziye çıktığı bilinmektedir... Bu dönemde insanların en büyük umutlarının Mezopotamya, Mısır, Arabistan-Önasya kökenli bir muska-uğur ve benzeri koruyucu taşımak olduğu söylenegelmiştir.¹³

Agrippa -bu koşullarda- 14.9.1486 tarihinde Köln'de doğmuş. Hukuk okumaya başlamış. Çok erken yaşlarda gizli bilimlere (magie), Kabala'nın harfçilik, sayıcılık gibi gizemli evren öğretilerine ilgi duymuş. 1507'de Avrupa'nın en ün-

Agrippa'nun kitabında, melankoliye karşı olduğu söylenen muskarın
ön ve arka yüzü

Σ	ϙ	Γ
ι	π	κ
ι	κ	π

Σ	ϙ	Α
Γ	ε	Ε
θ	Ι	8

Agrippa'nun kitabına göre tanrısal harflerin, şekillerin gizemi.

l  gizli bilimcilerinin toplandığı Paris'e gitmiş. Bu konu onun hukuktan çok daha fazla ilgisini çekmiş. Sonra parasal nedenlerden ötürü Köln'e geri dönmüş. Yeniden Paris'e gitmiş... Köln, Paris ve hukuk ile gizli bilimler arasında karar kılmakta çok sıkıntı çekmiş. Bir ara gizli bilimlere karşı duyduğu ilginin engizisyon tarafından öğrenilme tehlikesinin getirdiği korkunun etkisiyle teoloji eğitimi görmeye başlamış... Kilise adına gönüllü asker yazılmış ve bazı savaşlara katılmıştır.¹⁴

Agrippa, bu sıralar ünlü yapıtı *Gizemli Felsefe*'yi (*De Occulta Philosophia*) yazmaya başlamıştır. Agrippa bu yapıtında, Hristiyanlık, gizemli evren öğretileri ile Yeniplatonculuğu ve Antik Grek felsefesini yeni bir sentez içinde toplamayı denediğini... felsefe, bilgelik, gizli bilimler ile gökyüzü güçlerinin desteğini alarak, yeryüzündeki bozuklukları yeniden denetim altına almaya çalıştığını söylemiştir. Ancak Agrippa'nın bu iyi niyetli savlarını kilise pek anlamamış. Hakkında dava açılmış. Agrippa, engizisyonun k lpay  kurtulmuştur.

Agrippa'nın kişiliğini ve yaşadığı koşulları biraz daha yakından tanıyabilmek için Fransa'nın Metz kentinde savunma avukatı olarak katıldığı bir "Cadı Davası"nı anımsamak gerekebilir. 1519 yılında, Metz kentinin Vapey yöresinde bir kadın "cadılıkla" suçlanmış ve engizisyon mahkemesi önüne çıkarılmış. Engizisyon Dominikar Sevini'nin iddianamesine göre kadının annesinin de bir zamanlar "cadılıkla" ilişkisi olmuş... Kadın şeytanla yatarak  ocuk doğurmuş... Ve çocuklarını cinlere vaftiz ettirmiş... Hukuk, tıp, teoloji doktoru olan Agrippa, kadının savunmasını üzerine almış. Savunmasında kadının yaşam tarzının, davranışlarının değil, engizisyon mahkemesi yargıçlarının tavrılarının, mantıklarının tanrıta-

nımazlık ve dinsizlik olduğunu söylemiştir. Engizisyon, Agrippa'nın savunmasını olumlu bulmuş. Kadın aklanmış. İşkence edilerek öldürülmekten kurtulmuştur. Fakat Agrippa, mahkemenin bitiminden hemen sonra Metz'i terk etmek ve yeniden başka bir kente göç etmek zorunda kalmıştır...¹⁵

Korku, acı, hüznü dolu bir yaşam sürdüren Agrippa, 1535 yılında, Grenoble'da, 49 yaşında ölmüştür.¹⁶

Gizemli Felsefe'nin (Agrippa) önsözü 1510 yılında yazılmış. Az sayıda ön baskısı yapılmış ya da el yazması bu yıllarda çoğaltılmıştır. Kitabın asıl basımı 1530 yılında gerçekleşmiştir. Agrippa'nın *Gizemli Felsefe* kitabı, 16. yüzyıl aydınlarını, bu arada özellikle Alman hümanistlerini çok etkilemiştir.

Nürnberg hümanist çevresi bu yapıtı daha ilk ön baskısından, bir anlamda el altından ve olasılıkla Willibald Pirckheimer'in evinde okumuşlardır. Dürer, bu yapıtın özellikle etkisi altında kalanlardan olmuştur. Agrippa'nın çalışması *Melencholia I* gravürünün tinsel bazını oluşturan başlıca yapıtlardan biri olmuştur.

Büyük bir zaman dilimi içinde pek çok hümanisti etkilemesine karşın, Agrippa'nın bu yapıtında gerçekten ne demek istediği bugün bile yeterince anlaşılmamıştır¹⁷ Agrippa, bu büyük çalışmasında dört temel elementi, Hristiyan tanrısını, Babil bilimcileriyle Parisli büyücüleri, Platon ve Aristoteles ile Augustus ve Aquinolu Thomas'ı bir potada eritip yeni bir güç ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Sistematiği olmasa da ortaçağın tekdüze karanlığından bunalmış hümanistlere soluk alma olanağı vermiştir. İnsanlar bu yapıtla, "Batıl inançlı olmasa bile, batıl inançların yardımıyla, daralmış dünyalarının dışında umutlanma olanağına kavuşmuşlardır."¹⁸

Agrippa'nun Satürn gezegeni ve diğer göksel olaylarla melankoli arasındaki ilişkileri yoğun örneklerle betimlemesi ve buna karşı çeşitli koruyucular önermesi, özellikle melankolik hümanistler arasında ilgiyle karşılanmıştır.

Agrippa hekim olmasına karşın, hekimlerin verdikleri ilaçların sağaltmaya çalıştıkları hastalıklardan kötü olduğunu, insanların, dini ve tanrıyı incitmeden, sihir ve büyü yoluyla hastalıklardan kurtulabileceğini savunmuştur. Bunun için de hangi tür doğa ve doğaüstü güçleri kullanarak evren ve insanın dingin birliğinin, "konstellation"un kurulabileceğini bulmaya çalışmıştır. Aristoteles öğretisinden hareketle, melankoliklerin bilge, yetenekli, imgelemleri ve anlayışları güçlü, yaratıcı, sanatkâr insanlar olduklarını sergilemeye çalışmıştır. Agrippa, Satürn gezegeninin, insanları dalakları üzerinden nasıl etkilediğini ve buna karşı nasıl önlemler alınması gerektiğini sayfalarca anlatmıştır. Özellikle Kaba-la'dan öğrendiği yazıcılık, şekilcilik ile ilgili pek çok bilgi vermiş, muska ve benzeri koruyucu örnekleri göstermiştir...^{19, 20, 21}

IV.

Toplumsal törenlere, dinsel ayinlere katılmayan, her türlü ritüelden kaçan Satürn Çocukları çağlar boyunca "toplumun barış içinde uyumlu yaşamasını bozan uyumsuzlar" olarak kovuşturulmuşlar, tutuklanmışlar, yakılmışlardır. Sorun her zaman -eksiksiz bir biçimde- (din-devlet) *gücünün* birey-insan düzeyinde koşulsuz içselleştirilmesini gerektirmiştir (Foucault).²² Toplumsal disiplini sağlamaya salt "pazarın kontrolü" yetmemiş. Bunun için, duyguların da denetimi gerekmiştir. Bu alanda tıp, din, hukuk, toplumbilimler, politika hep birlikte çalışmışlardır.²³ Ortaçağ boyunca sürdürülen "cadı avları" ile

“Şeytani Melankolik” cadı kadınların dünyada egemenlik kurmaları durumunda varsayılan, eski anaerkil düzeni geri getirip -erkeklerle uygulayacakları yöntem...

16. Yüzyıl kilise yontusu, ayrıntı. (Ines Brenner / Gisela Morgenthal)

melankolik Satürn Çocukları'nın izlenmesi ve avlanması arasında çok yakın ilişkiler görülmüştür. Gerek *melankoliklerin* gerekse *cadıların* yaşamdan, toplumsal yapılanmalardan, insanlararası ilişkilerden olumsuz (negatif) deneyimleri olduğu açıktır. Ortaçağ engizisyon kayıtlarına göre, cadılar da melankolikler gibi, toplumsal yerleşim yerlerinden uzaklarda barınan, insanlarla ilişkileri pek sevmeyen (misanthropie), yalnız yaşayan, toplumsal kurumları, aile ilişkilerini (bile) yadsıyan, yüzlerinde öfkeli bir hüüzünle az konuşan, kuşkulu bir kaygıyla çok düşünen, donuk yüzlü, bedensel ve ruhsal işlevleri yavaşlamış ama bilgili insanlar olarak betimlenmişlerdir. Cadılar çok kez "*şeytani melankolik*" (melancholia diabolica) olarak tanımlanmışlardır.²⁴ ²⁵ Ancak dinbilimcileri salt *cadıları* değil, genel olarak kadınları, hep inançsız insanlar olarak düşünmüşlerdir. *Femine* tanımı etimolojik olarak *fides-minos* sözcüklerinden oluşmuş; bunlar da *az inanan ve inancından çabuk ayrılabilen* anlamında kullanılmıştır.²⁶

Bu nedenle toplumdan uzakta, tek başına yaşayan, çok düşünen, az konuşan, pek çok şey bilen, hastalıkları sağaltan ilaçlar (bile) yapabilen kadınlar, özellikle tehlikeli görülmüşlerdir. Bunların potansiyel düzen karşıtları olarak şeytanla birlikte dünya düzenini değiştirmeyi amaçladıkları düşünülmüştür. Kuşkusuz, bilinebildiği kadarıyla, ne *melankolikler* ne de *cadılar* herhangi bir yerde ne örgütlenmişler ne de politik istemlerde bulunmuşlardır. Ancak onların yaşam tarzları öylesine bir kökten yadsımayı (inkârı) ve her zaman olmasa bile çok kez ödünsüz bir tanrıtanımazlığı sergilemiştir ki yöneticiler, bu tavırları, her dönemde ve her yerde, ağır bir toplumsal ve politik eleştiri olarak kabul etmişlerdir.

Süreç içinde, *melankoliklerin* ve *cadıların* gösterdikleri yaşam tarzlarının "günah", "hasta" "suçlu" ya da "normal" gö-

rölüp görülmeyeceği, toplumların içinde bulundukları gelişmişlik düzeyine göre değişmiştir.

Cadı yakılması, Hollanda'da 1610, İngiltere'de 1692, Fransa'da 1745, Almanya'da 1775, İsviçre'de 1782, Polonya'da 1793 tarihlerinde –hiç olmazsa resmen– son bulmuştur.²⁷

Ortaçağda “günah” olan melankoli, modern çağlarda “suç” olmuş, “toplumsal segmentin” bu bölümü yönetimler tarafından her zaman “dikkatle izlenmiş” ve denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

VII.

Rönesans ile birlikte Satürn gezegeninin insanlar üzerine olası etkilerine başka bir gözle bakılmaya başlanmıştır. Satürn, uzak ve soylu, usun, düşüncenin, duygu ve yeteneklerin en fazla yoğunlaştığı, ozansal esrimelerin, “tanrısal çılgınlığın” gezegeni olarak tanımlanmıştır. Satürn’ün melankolik ozanların yaratıcı coşkularını oluşturan, onların koruyucu gezegen tanrısı olduğu düşünülmüştür.

VIII.

Sözü geçen yetkililer melankolikleri tarih boyu çeşitli biçimlerde değerlendirmişler, sınıflandırmışlardır. Buna karşın, tarihin ünlü melankolik filozofu Herakleitos, toplumu *gösterişçi dönekler* ve *aptallar* olarak ikiye ayırmıştır. Hekimleri, politikacıları, din adamlarını, bilicileri ve tüccarları birinci gruba, geri kalanları da ikinci gruba sokmuştur.²⁸

3.3. ORTAÇAĞDA DİNDİŞİ MELANKOLİ YAKLAŞIMI: AFRİKALI KONSTANTİNUS: "DE MELANCHOLIA"

Afrikalı Konstantinus (Constantinus Africanus), ortaçağ boyunca Hippokrat geleneğini sürdüren efsaneleşmiş az sayıdaki hekimlerden biridir. Özellikle melankoli üzerine yazdığı monografisi çok ünlenmiştir. Üzerinde çok tartışılmış olmasına karşın bu yapıt, ortaçağ boyunca kendi alanında en az 600 yıl salt hekimlerin değil, aydınların ve hümanistlerin de en temel başvuru kitaplarından biri olmuştur. Konstantinus, bu yapıtında, kilisenin-dinbilimcilerin yoğun etkisine karşın, Antik Grek, Hippokrat geleneğinin din-dışı "somatik ruhbilim anlayışını", melankolik olmak pahasına ömrü boyu savunmuştur.¹

Afrikalı Konstantinus (1010-1087), Kartaca'da doğmuştur. Öğrenme ateşiyle yanan bir gençlik ve orta yaş dönemi geçirmiş. Erken yaşta doğum yerini terk edip uzun bir eğitim serüvenine atılmış. Uzun yıllar çeşitli Arap ülkelerindeki ünlü tıp merkezlerinde çalışmış; felsefe, tıp, dinbilim, astroloji öğrenmiştir.²

Konstantinus, asıl temel bilgisini antikçağ hekimlerinin birikimlerinden, özellikle de Efesli Rufus'un yapıtlarından edinmiştir. Efesli Rufus'un yapıtlarının bir kesimini Arap he-

kimlerinin kitaplarında bulmuş, bunları Arapça'dan okumuştur. Ayrıca Arap hekimlerinden çok şey öğrenmiş: bunların kimi yapıtlarını Latince'ye çevirmiştir. *Melankoli* (*De Melancholia*) kitabında Rufus'un etkisi kolayca görülür. Ayrıca Konstantinus bunu açıkça yazmıştır. Bunun dışında Konstantinus, *Melankoli* kitabında, Rufus'un adını, Hippokrat ve Galenus'un adlarından en az iki kez fazla anarak Rufus'a olan hayranlığını somutlamıştır.³

Afrikalı Konstantinus, uzun eğitim yıllarından sonra, Avrupa'ya dönmüş. Güney İtalya'da, Napoli kentinin güneyinde, antikçağın ünlü tıp okulunun bulunduğu Salerno'ya yerleşmiş. Monte Cassino manastırına kapanmıştır. Konstantinus, burada ömrünün sonuna değin, çok sakin, içine kapanık –olasılıkla melankolik– bir tür çileci (askese) yaşam sürmüştür. Bizans, Arap, Antik kültür bölgelerinden toplayıp birlikte getirdiği son derece değerli el yazmalarını, kitapları düzenlemiş; bunların bir kısmını Latince'ye çevirmiş. Ayrıca kendi yapıtlarını yazmıştır.

Afrikalı Konstantinus'un yazdıklarının önemli bir bölümünün yitip gittiği trajik bir gerçektir. *Melankoli* kitabı, onun bu son derece çileci yaşam sürdüğü dönemin çalışmasıdır. Önceleri az sayıda el yazması çoğaltılmış. Sonra, 1515 yılında Lyon'da ve daha sonra da 1536/39'da Basel'de tüm yapıtlarından arta kalıp bulunabilenlerle birlikte basılmıştır.⁴

Konstantinus'un *Melankoli* monografisinin en önemli yanlarından biri, onun antikçağ Grek ve Arap hekimlerinin düşüncelerini bir araya getirip, ortaçağ Avrupa'sına aktarmasıdır. Ayrıca Konstantinus, ortaçağın dinsel ortamının etkisinde kalmamış. Melankoliyi ortaya çıkaran nedenler arasında cinleri, şeytanları, doğaüstü güçleri hiçbir şekilde kabul etmemiştir.⁵

Konstantinus'un melankoli çalışmasının ruhbilimleri tarihinde önemli bir yeri vardır. Yapıt, antikçağ ile modern ruhbilimleri arasında yadsınması olanaksız önemli köprülerden birini oluşturmaktadır.

Her zaman kolaylıkla ulaşma olanağı bulunamayan bu yapıtın uzunca bir özetini –okurun sabrına güvenerek– buraya aktarmaktan kendimi alamadım.

Afrikalı Konstantinus'un *Melankoli* kitabından:

MELANKOLİ (De Melancholia)⁶

Birinci Bölüm: “Nedenleri ve belirtileri”

Ben, Monte Cassinolu keşiş Konstantinus Afrikanus, pek çok bilimsel kaynağı araştırıp, Latince kitapları da okuduktan sonra, melankoli üzerine özel bir kitap yazdım. Çünkü bu hastalık sanıldığından çok sık görülüyor. Bu kitabı hazırlarken, bu konuda çalışmış pek çok hekimin kitabından yararlandım. Daha öncelerinden de bilindiği gibi, bu hastalığa, özellikle kara safra neden olduğundan, melankolinin kesin bir ayrımını yapmak kolay olmadığından ve bunların her türüne de melankoli denilebileceğinden, ben de kitaba melankoli adını verdim.

Burada genel olarak iki türlü melankoli ayırt edilebilir. Bunlardan birine “hipokondriya” denir. Hipokondriya’da, hastalık bedene, özellikle de midenin ağzına yerleşmiş –ya da midenin ağzından kaynaklanmıştır. Diğer tipinde, hastalık beyinden kaynaklanır ya da gelip beyine oturur... Her iki türde de ruh acılar içindedir. Bu insanlarda ruh özellikle acılı, hüznü ve kaygılıdır. Bazı zamanlar insanlarda ruhsal bir karmaşa (çılgınlık) durumu bile görülür. Hüznün, gerçekte sevilen bir nesnenin yitirilmesinden, kaygı ise gelecek

bir felaket beklentisinden kaynaklanır. Ancak melankoliklerde -çok kez- bu durumlar söz konusu değildir. Melankolikler bunları kendi imgelemlerinde üretirler...

Melankolinin ayrımı oldukça zordur. Melankolinin bir türünde, korku ve kaygı giderek kuşkuyu doğurur... Kaygılanacak, üzülecek, kuşkulananak nedenler ortada olmadığı halde... Bunların nedeni safranin koyulaşması ve kararmasıdır. Koyulaşan safra, beyne doğru çıkar. Orada yerleştiği yere-bölgeye göre, ussal düşünmeyi bozar. Anlama, düşünme, yetenekleri bozulur. Düşünce kararır. Kuşku ortaya çıkar... Duyulara, kalbe kaygı dolar. Bu acılı durum tüm bedene yayılır. Uykusuzluk, zayıflama ve doğal gücün azalması ortaya çıkar.

Melankolinin oluşmasında pek çok neden etkili olur. Ayrıca melankoli de çok çeşitli görünümle ortaya çıkar. Beden özsurelerinin oluşturduğu karışımın önemli ve belirleyici etkisi vardır. Örneğin, erkeklerde spermilerin bozulmuş olması, kadınlarda aylık kanamaların özsurelara karışması ve bunların etkisiyle foetus'un olumsuz etkilenmesi söz konusudur.

İklimlerin insan ruhu ve bedeni üzerindeki etkileri çok önemlidir. Çok fazla sıcak iklimler, özellikle duyarlı insanlarda melankoliye neden olabilir. Çok soğuk ya da çok sıcak yerlerde oturanlar ya da sürekli karanlık, kuru soğuk sonbahar benzeri iklimin etkisinde kalanlar, kara safranin olumsuz etkisinden yakınırırlar... Bataklık, vadilik yerler, büyük nehir yataklarının yakınlarında da benzer şikâyetler görülür. Buralarda da hava ağırlaşır, dolanım yavaşlar ve kara safra artar... Ayrıca beden temizliğini göz ardı edenlerde, yıkanmayan, hacamat olmayanlar, terlemeyenlerde, zaman zaman kusturucu ya da müshil almayanlarda da benzer biçimde dolaşım sistemi ağırlaşması olur...

Çok yemek yemek ve içki içmek de melankoli nedeni olabilir. Bunu ortadan kaldırmak için hareket, uyku, dinlenme zamanları-

nın ayarlanması, yenen ve içilenler ile dışarı çıkarılanların dengelenmesi gerekir.

Kötü besin maddelerinin yenmesi, bedensel özsuların bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle melankoliklerin içinde kuru koyu kan bulunduğu için tavşan eti yemeleri doğru değildir. Ayrıca mercimek de kanı kurutur, koyulaştırır... Keçi, deve, dana, tuzlanmış balık, midye, hurma, incir, ceviz, sakız vb. gibi besin maddelerinin çok yenmesi karışımı bozar, safrayı karartır ve koyulaştırır, melankoliye neden olabilir...

Ağır koyu şarap içenlerde de melankoli eğilimi görülür. Burada, şarap bir yandan usu, bilinci bulandırır, diğer yandan kanı koyulaştırır, dolanımı ağırlaştırır... Her iki durumda da beyin olumsuz yönde etkilenir. Bunlarda, melankolinin yanında epilepsi, el titremeleri ve felçler görülür...

Ancak çok düzenli yaşayan, az yemek yiyen, şarap içmeyen, düzenli uyuyan ve dinlenen insanlarda da melankoli görülür. Uzun uzun uyuyanlarda ve çalışmayanlarda mide suyu artar ve bu da zamanla kara safraya dönüşebilir.

Öfke, üzüntü, korku, kaygı, umut, istem gibi ruhsal etkinliklerde artma, ya da azalma da melankoli nedeni olabilir. Büyük bir özlemle, tanrısal adaletin egemen olacağı öteki dünyadaki yargılanmaları düşünüp, tanrıdan korkmayı abartıp, sonsuz adaletle tutkulu yaşayan pek çok dindar insanda melankoli görülebilir. Bunlar, sürekli olarak tanrıyı, öbür dünyayı düşünüp, dua ve ibadet ederek melankolik durumların içine girerler... Hippokrat söylemiştir: "Çok yürümenin bedeni, ayakları yorması gibi, çok düşünme de beyni ve ruhu yorar; korku ve hüznün ortaya çıkarır..." Bilgelik ve hakikat arayışları da abartılı boyutlara varırsa melankoli ortaya çıkarabilir...

Melankolikler için kaygı, korku ve üzüntü veren şeylerin gerçek olması gerekmez. Onlar, bunları imgeleleriyle üretebilirler; bundan kaygı, korku ve üzüntü duyarlar. Bu durum, beynin ye-

terli çalışmadığını gösterir. Koyu safra, tinin ışığını karartır, ruhsal karmaşaya neden olur. Uss, gerçeği açık ve net olarak görüp değerlendiremez.

Melankoli midenin ağzına da beyne de otursa, her tarafa yayılma eğilimindedir. Beyne gelen, bazen ateş yapabilir. Beyin zarları iltihabı ile birlikte ortaya çıkabilir.

Bazen, tam kara safra oluşmaz, o zaman öfke, coşkunluk, kızgınlık ağır basar. Beyne giden karışımın niteliği bozulur. Buna "aslan" "leonine/löwen) tipi denir.

Hastalar, kendilerini bir aslan gibi cesaretli duyumsarlar. Bunların iyileşmeleri de zor olur. Mide asidi artmış ve kana karışmıştır; bu durumlarda bunlara "kara mide asitli" denir. Ancak bunlar bir süre sonra normal melankoliye dönebilirler.

Midenin ağzında yoğunlaşan kara safra, önemli bedensel ve ruhsal rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olur. Bu durumda, mideye komşu organ kalpte de önemli şikâyetler görülür. Cesaretsizlik, kaygı, ürkeklilik, ölüm korkusu ortaya çıkar. Bu insanlar kendi yakınlarından bile kuşku duyabilirler. Ussal düşünce ortadan kalkar.

Midenin her rahatsızlanışında kara safra artar. Midenin ağzı kararır, bulutlanır. Ve buradan beyne doğru kara safra buğusu yayılır. Mide ile beyin arasındaki kalp, bu kara soluğu (spiritus) beyne gönderir. Bu soluk, ussal ruhu (rationalis anima) bozar...

Hipokondri durumlarında sindirim sistemi işlevleri bozulur. Besi maddelerinin hazmı ve dışkılama olmaz ya da çok artar. Ayrıca bu belirtilerde kronikleşme eğilimi de görülebilir.

Melankoliklerdeki bu tür belirtilerin yanında algılama bozuklukları, hezeyanlar, sanrılar da ortaya çıkabilir. Bunlar görülmeyen, duyulmayan şeyleri de gördüklerini, duyduklarını söylerler... Örneğin bu hastalar, gözlerinin önlerinde korkunç yaratıklar, kara kara insanlar, flüt çalan çalgıcılar gördüklerini sanırlar; bunların seslerini bile işittiklerini söylerler... Bazıları, kendi kafalarının olmadıklarına inanırlar. Efesli Rufus, bir keresinde böyle bir has-

taya, kurşundan bir şapka yaptırmış... ve hasta başının olmadığı-
nı söylediği zaman, bu kurşun şapkayı giydirmiş ve ağırlığını
duyduğuna göre başının da olduğu... güvencesini vermiş...

Bazı hastalar, etraflarında hiçbir şey yokken, at sesleri, nal ses-
leri duyduklarını, bazıları, etraflarında kötü söylentilerin dolaştı-
ğını işittiklerini ya da duyumsadıklarını söylerler. Bazıları ağızla-
rının tat almadığına, bazıları kendilerinin topraktan yapıldığına
inanırlar. Bir kısmı göğe uçacağını düşünür...

Melankoliklerde uykusuzluk, baş ağrıları, gözlerin önünde si-
yahlar uçuşması, göz kürelerinin ağrması sıklıkla görülür. Ayırı-
ca baş dönmesi, başta ağırlık duygusu... olabilir. Bazı hastalar çok
yemek yerler, bazıları hiç yemezler. Bazı hastalar yalnız karanlık
bir odada kalmayı ister, bazıları ise, suların aktığı aydınlık bir bah-
çede oturmayı... Bir kısmı hiç konuşmak istemez... Bazıları konu-
şanların yanında oturmayı yeğlerler... Kara safranın beyne çok
baskı yaptığı durumlarda hastalar çok uyurlar... Beyin kuruyup
huzursuzlaşırsa bu kez de hastaların uykusuzluktan yakındıkları
görüldür... Beyne giden kara safranın beynin çalışmalarını huzur-
suz yapması durumunda da ağlamalar ortaya çıkar...

Melankoliklerde zaman zaman gülme eğilimleri görülür. Hip-
pokrat, gülen ruh hastalarının tehlikeli olmadıklarını, melankolide
korku duyusunun çok daha tehlikeli olabileceğini söylemiştir. Ba-
zı melankolik gençler uykularında gülerler. Bunlarda bol ve taze
kanlı bir karışımın bedene dağılması söz konusudur... Bedende, te-
miz, taze kanın arttığı durumlarda gülmeler çoğalır... Sonra bu
hastalarda normal melankoli ortaya çıkabilir...

İkinci Bölüm: "Tedavi"

Melankoliklerin tedavisinde en önemli nokta, hekimin hastayla
konuşmasıdır... Hekimin öncelikle derinlere kök salmış önemli ruh-
sal sorunları olan melankoliklerle yumuşak, hoş bir ilişki kurmaya

Kara safrayı temizleyip bedeni arındıran pek çok reçete önerilir. Bunlardan birini örneklemek istiyorum:

50 dirhem kekik otu, safran, beyaz ve kara boynuz otu, 5 litre sıcak su, üçte bire inene kadar kaynatılır. Bunun üzerine bir tas yanmış şeker ve 3,5 litre oluncaya kadar şıra ya da taze şarap eklenip yeniden kaynatılır. Köpüğü alınır. Hastaya bardakla verilir.

Ancak burada Galenus'un bir sözünü vurgulamak gerekir: *Eğer hasta hekimle işbirliği içinde çaba göstermezse, hekim ikinci bir Hippokrat bile olsa, tek başına bir sonuca ulaşamaz...*

Afrikalı Konstantinus'un çalışmasının temel dayanağını, bu çok kısa özetle bile kolayca görülebileceği gibi, Hippokrat'ın "kara safranın etkisiyle bedensel özsuların karışımının değişmesi" düşüncesini belirleyen *humoral patoloji* mantığı oluşturmıştır.

Konstantinus, çok kez eski bilgi birikimlerini yeni bir söylemle tekrarlamasına karşın, melankoliye pek çok önemli noktada yeni açılımlar getirmiştir. Örneğin menenjit, ensefalit, epilepsi gibi organik psikozları, özellikle de organik kökenli depresyonları, bu yapıtta çok iyi anlatmıştır. Konstantinus'un en önemli tespitlerinden biri, melankolinin özünü oluşturan, korku, kaygı, hüznlenme, kuruntu, kuşku vb. gibi duygulanım ("affektion") bozukluklarını ön plana çıkarmasıdır. Bugünün modern psikiyatrisinde melankoli karşılığı olarak kullanılan "endogen depresyonları"nın duygulanım bozuklukları oluşturduğu artık hep kabul edilir. Hatta "endogen depresyonlar", "şizofreniler" ile birlikte *duygulanım bozuklukları* ya da *duygulanım psikozları* paydası ya da başlığı altında toplanırlar... Bu bağlamda Afrikalı Konstantinus'un, antikçağ düşüncesi ile modern psikiyatri arasında, daha 11. yüzyılda üstlendiği önemli sorumluluk biraz daha somutlanabilir.⁸

Konstantinus, ayrıca, duygulanım bozukluklarını oluşturan hüznün, kaygı, kuruntu, kuşku gibi görünümünün dinamiğine de açıklık getirmiştir. Afrikalı Konstantinus'a göre hüznün, sevilen bir nesnenin kaybindan sonra ortaya çıkan duygu; kaygı ve korku, geri dönüşümü olmayan, olumsuz, kötü şeyler beklentisi olarak tanımlanmıştır... Konstantinus'un bu tespitleri, 800 yıl sonra, Freud'un aynı ruhsal görüngüler üzerine yaptığı tanımlamalara öncülük eder. Biraz abartmalı da olsa, başka türlü söylemeye çalışırsak, psikiyatri, bugün bile bu tür görüngüleri (fenomenleri) Afrikalı Konstantinus'a benzer biçimlerde tanımlamaktadır...⁹

Afrikalı Konstantinus tüm bunlara ek olarak, melankoliklerde görülen hüznün, kaygı, korku, kuşku gibi ruhsal görüngülerin oluşumunu açıklayacak gerçek nedenler bulunmadığını, melankoliklerin bunları kendi imgelemelerinde üreterek gerçekmiş gibi düşündüklerini söylemiş, bu konuda da modern psikiyatriye çok yaklaşmıştır...¹⁰

Afrikalı Konstantinus, somatik kökenli nedensellik anlayışına bağlı kalmasına karşın, melankolinin oluşumunda ve tedavisinde ruhsal nedenleri son derece önemsemiş, bedensel-ruhsal rahatsızlıklar arasındaki karşılıklı etkileşimi defalarca vurgulamıştır. Örneğin, bedensel nedenlerle ortaya çıktığına inandığı hüznün, kaygı, kuşku, korku gibi duygulanım rahatsızlıklarının, yeniden insanın bedenine yansıyor uykusuzluk, sindirim bozukluğu, aşırı zayıflık ve hatta ölüm nedeni olabileceğini öngörmüştür...¹¹

Afrikalı Konstantinus, ortaçağda ölümcül günah olarak tanımlanan melankoli (acedia) üzerine, din-dışı ruhbilim anlayışıyla bu konuda çağının en kapsamlı yapıtını yazmıştır.

4. MELANKOLİ-MÜZİK İLİŞKİSİ

Melankoli ile müzik arasındaki etkileşim konusunda, ancak çağ sonrası düşün ve sanat dünyasını belirleyen temel aynağı, Tevrat'ta, Samuel'in kitabındaki, Saul ile David arasındaki ilişkiler bölümü oluşturmuştur. Burada, melankolik bir insanla bir müzisyen arasındaki ilişkiler, din kitabı kapımı içinde, sayfalar boyu, olanca açıklığıyla anlatılmıştır:

"Rabbin ruhu Saul'den ayrıldı ve Rab tarafından kötü bir ruh onu üzüyordu. Saul'ün kulları kendisine dediler: İşte şimdi Allah tarafından kötü bir ruh seni üzüyor. Efendimiz, karşısında olan kullarına emretsin, iyi harb (çenk) çalan bir adam arasınlar ve vaki olacak ki Allah tarafından senin üzerine kötü ruh geldiği zaman elile çalar ve sen iyi olursun. Ve Saul, şimdi benim için iyi çalabilen bir adam hazırlayın ve bana getirin dedi. Ve vaki oldu ki, Allah tarafından Saul'e kötü ruh geldiği zaman Davud harb çalardı ve Saul dinlerdi ve iyi olurdu ve kötü ruh kendisinden ayrılırdı... Ve ertesi gün Allah tarafından Saul'ün üzerine kötü bir ruh kuvvetle geldi, Davud her gün yaptığı gibi elile harb çalıyordu. Ve Saul'ün elinde mızrak vardı ve Saul, Davud'u duvara çakayım diye mızrağı attı. Fakat Davud onun önünden iki kere yanca çekildi. Ve Saul Davud'dan korktu, çünkü Rab onunla beraberdi".¹

Saul'deki melankolik durum burada görüldüğü gibi zaman zaman hezeyanlı boyutlara varır. Defalarca, Davud'u

ıldürmek ister. Davud, Saul'ün oğlu Yonatan'ın da öğütlerine uyar ve görece dingin davranır; harb çalmayı sürdürür, Saul'ü sakinleştirir...

Samuel'in kitabında, müziğin sihirli etkisi sergilenir.

Müzik, ruhsal huzursuzlukları ortadan kaldırır, kötü ruhları, cinleri kovar. Ruhunu yeniden dinginliğine kavuşturur.

Saul'ün zaman zaman tanrının gönderdiği kötü ruhların etkisiyle melankolik ruhsal duruma girişi, Davud'un müzik çalarak onu iyileştirmesi, Hristiyan dünyasında, 4. yüzyıldan beri çeşitli sanat yapıtlarında anlatılmıştır. Rönesans ve sonrası dönemlerde, pek çok ressam Saul-Davud konusunu resimlemişler, büyük boyutlu yapıtlar ortaya koymuşlardır. Örneğin, Rembrandt'ın (Müzik Sahnesi-Den Haag) yapıtı hemen ilk akla gelenlerden biri olabilir.

Marcilio Ficino, ünlü *De Vita Triplici* adlı yapıtında (1. Kitap, 5. ve 9. Bölüm) melankoli ile müzik arasındaki ilişkilerin gene bir tarihsel dökümünü verir. Platon ile Pythagoras'ın hüznünlü oldukları zamanlar gitar eşliğinde şarkı dinlediklerini, Saul'ün, Davud'dan harb dinleyerek melankolisinin acısını hafifletmeye çalıştığını, Galenus'un bu konuda kapsamlı öğütler verdiğini, Augustinus'un ruhunun acılarını dindirmek için müziğin yardım edici etkisine sığındığını, Afrikalı Konstantinus'un melankolide müziğin tedavi edici yardımını vurguladığını anımsatır... Ve kendisinin de "*güzel müzik dinleyerek acılı melankolisini tatlılandırdığını*" söyler. Ve bu yöntemi herkese salık verir...

Ficino'ya göre, melankolikler yeni bir soluğa "spiritus"a gereksinim duyarlar. Müzik, melankoliklerin yitirdiği bu soluğu getirir. Müziğin titreşimleriyle tinselleşen, yücelen hava yeni bir niteliğe dönüşür. İnsana yeni uyarımlar verir. Müziğin titreşimleriyle değişen hava, bedeni, aklı, heyecanları,

tüm ruhu etkiler... Tinsel/ruhsal yenilenme olur... Ficino, müziğin bu etkisini sürekli kılmak için kendisi (de) *reba* çalmış. Ayrıca bu tür bir çalgıyı tüm melankoliklere önermiştir

Daha önceki bölümlerde de anımsatıldığı gibi, antikçağdan beri müziğin, ruh ile madde, mikrokozmos ile makrokozmos arasındaki harmoniyi sağladığı öngörülmüştür. Platon, insan sağlığının bedensel ve ruhsal öğelerin harmonisi olduğunu, kara safra (melankoli) yoluyla bu harmoninin bozulduğunu, müziğin bu harmoniyi yeniden düzenlediğini vurgulamıştır. Platon'un *Devlet*'inde gençlerin çok iyi müzik eğitimi görmeleri öngörülmüş; ancak bu tür bir eğitimden geçmiş gençlerin bilge olabilecekleri düşünülmüştür.²

Gene antikçağ ve ortaçağ düşün dünyasında, müziğin beden tıkanan hava yollarını açarak ruhun havalanmasına yardım ettiği ve bu açılan yollardan cinlerin ve kötü ruhların uçup gittiklerine inanılmıştır. Ayrıca ilaçların bedeni, müziğin ise ruhu sağalttığı varsayılmış. Müziksiz bilimin eksik olacağı, en doğru bilimsel çalışmaların bile ancak müziğin yardımıyla tamamlanıp, kusursuzlaşacağı öngörülmüştür.

Tevrat, antikçağın bu genel düşüncesini Saul-Davud ilişkisinde sürdürmüştür. Tüm ortaçağ yazınında ve sanatında, hüznlenmenin ve melankolinin kötü ruhların ve şeytanın etkisinde ortaya çıktığı, buna karşın tanrısal müziğin bu olumsuz etkileri ortadan kaldırdığı söylenmiştir. Ancak burada tanrıya çok yakın biri olan Saul'e, gene tanrının neden kötü ruhları gönderdiği, onu melankolik yaptığı, bir türlü açıklanmamıştır.³ Bu gizi irdelemeye yönelik sorulara yanıt arayan pek çok bilge, insanların bir kısmının dünyasal eşitsizliklerden sıkıldıkları için hüznlendiğine değinmiş ve "kardeşimiz Saul'de de bu tür bir durumun olduğu, Saul'ün, şeytanın etkisiyle değil, tanrıya yakın olmanın verdiği heye-

Giovanni Serodine (1594-1631), Hüzünlü Baccantin, Melankoli, Milano.

canla hüzünlendiği"ni söylemiştir. Ayrıca ortaçağ inancına göre de *"tanrının kendisini düşünmeleri için insanların kalpleri- ni hüznle doldurduğu"* söylenmiştir.⁴

Oysa durum hiç de din adamlarının ve din kitaplarının anlattıkları gibi değildir. Ve Kral Saul'un (MÖ 1025-1000 ?) serüveni, melankolinin oluşumu üzerine bizlere son derece önemli ipuçları verir. Saul, varlıklı bir köylünün oğludur. Güzel ve güçlü bir insandır. Samuel, birgün kendisini evine konuk eder ve tanrının emriyle İsrailoğulları'nın kralı ve ordu komutanı olacağını söyler. Saul, böyle bir görev için hazır olmadığı yanıtını verir. Fakat kabul ettiremez. Bunun tanrısal bir buyruk olduğu söylenir. Samuel hep arka planda durur ve Saul'e, tanrının isteği üzerine düşmanları Amalekitler'e saldıracaklarını söyler. Çok barbarca bir saldırı olur. Salt askerler ve erkekler değil, kadınlar, çocuklar, hayvanlar

Domecio Fetti (1589-1624), Melankoli, Louvre Müzesi, Paris.

bile öldürülür. Bu saldırı yazılı tarihte bilinen ilk soykırım denemesidir. Tüm ekinler, bitkiler yakılır. Saul, bu acıyı bir türlü içine sindiremez... Tanrıya, bu saldırıya ne gerek olduğunu sorar... Fakat yanıt alamaz... Saul burada din ile ahlak arasındaki büyük trajik ikilemli sürtüşmeyi yaşamaya başlar... Tanrıya soru sorması, itaatsizlik ve kuşku olarak yorumlanır. Tanrı tarafından Saul'ün üzerine kötü ruh gönderilir ve melankolik acılara boğulur. İtaatkâr olmadığı için kurban olur. Saul, itaatsizlik ve günahkârlıkla tanımlanır ve melankoliyle cezalandırılır. Saul, tanrı ve diğer insanlar tarafından terk edilir. Neler olup bittiğinin ayırdına varamaz. Durumunu sormak için Saul'e yalnızca Endor'lu bilici bir kadın/cadı, tanrının ve kralın (Saul'ün bizzat kendisinin koyduğu) biliciliği yasaklayan yasalarına karşın, kendi yaşamını riske ederek, çaresiz kalmış Saul'e yardım eder. Tanrının artık kendisine yardım etmeyeceğini söyler. Saul, düşmanlarının eline geçme korkusu içinde kendi kılıcını karnuna sokup intihar eder...

Georg Friedrich Händel (1685-1759), 1738 tarihinde Saul Oratoryosu'nu bestelemiştir. Ancak burada da Saul'ün melankolisinin nedeni olarak onun, David'e karşı duyduğu kıskançlık ön plana çıkarılmıştır. Melankolinin nedeninin bu denli yanlış yorumu sonucu, bu büyük müzik yapıtının bile Saul'ün acılarını dindirmeye yetip yetmediğini kestirmenin zor olduğunu düşünüyorum.

1482 yılında İspanyol, Ramos De Pareja'nın *Musica Pratica* yapıtı yayımlanmış. Burada tonlar, kişilikler ve gezegenler arası ilişkilere değinilmiştir. Örneğin, *tonus protus*, phlegmatik kişilikler ile Ay; *tonus deuterus*, safranın ağır bastığı kişiliklerle Mars gezegeni; *tonus tritus*, kanın etkin olduğu kişiliklerle Jupiter gezegeni; *tonus tetartus*, melankolikler ile Sa-

türn gezegeni arasındaki ilişkileri düzenlediği söz konusu edilmektedir.⁵

Kilise, eskiden beri müziğin gizemli gücünü görmüş; müziğe ve müzisyenlere karşı çekingen ve biraz kuşkuyla bakmıştır. Bu nedenle de olacak, örneğin Saul ile Davut ilişkisini yansıtan yapıtlarda her ikisi de birlikte görünmelerine karşın, Saul'e öncelik verilmiştir. Saul, genellikle orta mekân da yer almış, buna karşın Davut geri planda tutulmuş ve yandan gösterilmiştir. Sonraki dönemlerde, müzisyenlerin toplumsal yaşamda kendilerini saraylarda kanıtlamaya başlamalarından sonra Davut da bir tür saray müzisyeni olarak ortaya çıkmış, toplumdaki ve saraydaki konumu yükselmiş, Davut'un kendisine ve sanatına güveni artmıştır. Davut artık görkemli giysiler içinde ve yapıtın görece görünür yerlerinden birinde bulunmaya başlamıştır.

Resim sanatında, Saul ile Davut ilişkisi dışında, melankoli ve müzik, "büyük günah" ve "arınma" konularını çeşitli biçimlerde işleyen pek çok değişik yapıt anımsanır... Bu yapıtlarda, genellikle, melankolik yüz ifadesiyle, yarı çıplak, güzel kadın, kendisine "mutlu bir son" arayışı içindedir. Bunun için, salt güzellik ve varsılık yetmez... Bulunulan mekân, kitaplar, notalar, müzik aletleri, kafatası, kum saati gibi pek çok şey dağılmıştır. Bu görünüm, Dürer'in, *Melancholia I*'deki karmaşık mekânı anımsatırlar... Burada, "Kutsal Günahkâr", kendi kendisiyle hesaplaşarak -aynaya ruhunun derinliklerindeki duyguları dışarı yansıtıp, bir tür günah çıkararak- kutsal kitapları okuyarak ve müzik çalarak arınıp erdemli bir sona ulaşabilir...⁶

Müziğin etkisiyle göksel kusursuz harmoninin yeryüzünde de yaratılabileceğine, böylece de sonsuz düzenin müzik aracılığıyla içselleşebileceğine inanılmıştır. Bu bir anlamda, Orp-

heus ile Apollon bütünleşmesi olarak düşünmüştür. Ancak burada, salt müzik ve sağlığın bütünleşmesi söz konusu edilmemekte, bundan öte, bu birleşmeden –artık– geleceği görülen kâhinlerin, bilicilerin ortava çıkabileceği varsayılmaktadır. Orpheus ile Apollon bütünleşmesine benzer konuma gelen arınmış insanların, öldükten sonra Hades’e gitmedikleri, gökyüzüne yakın bir ara bölgede –gökyüzüne gitmek için– beklediklerine inanılmıştır. Gene antik inanca göre müziğin anlayana, “*aklın ışığından göksel hakikati sezinleme*” olanağını verebileceği düşünülmüştür.

Fakat gene antikçağdan beri insanlardaki “çelişkili duyguların birliğine” uygun olarak, müziğin de insanlardaki etkisinin değişik olabileceği düşünülmüş. Ayrıca melankoli ya da melankoliye eğilim, insan ruhunun tümüyle felç olduğu bir evreyi değil, tersine etkin ve kimi yeteneklerin arttığı, hatta –negatif boyutlarda da olsa– insanın coşkulu (ekstase) olduğu dönemleri kapsadığı varsayılmıştır. Bu koşullarda müziğin etkisinin de çelişkili, hatta zıtlıklarla dolu olabileceğine inanılmıştır. Bu durumlarda, müziğin gücü, sirenlerin etkisiyle karşılaştırılmış. Sirenler gibi müziğin de pek çok başı dertte kalmış insana, hem yol gösterebildiği hem de onları canından edebildiği öngörülmüştür.

Antikçağdan beri müziğin hem geleneği pekiştirdiği hem de insanı gelenek dışına çıkmaya kışkırttığı; harmonik ritimlerin, duyarlı dokuları, “karışımı” titreştirdiği, sağlıklı görülen insanlarda –bile– melankolik belirtiler ortaya çıkardığı söylenmiştir...

Kanıyla göre müzik, insani duygularda hem harmoniyi güçlendirmekte hem de gizil güçleri tüm dizginlerinden boşanmaya itelemektedir... Müzik, salt göksel ve tinsel değil, aynı zamanda dünyasal, bedensel ve tensel hazları da telkin

edebilmektedir... Müziğin etkisindeki insan, içinde bulundu-
ğu öznel ve nesnel koşullara göre salt bilici değil, büyücü de
olabilmektedir.

Bu bağlam içinde müziğin, melankoliyi salt iyileştirmekle
kalmayıp, aynı zamanda kimi insandaki gizil melankolik ye-
tenekleri ve eğilimleri de ortaya çıkarabileceği düşünülmüş
ve "tatlı bir müziğin, insana tatlı bir melankoli yaşatabilece-
ği" öngörülmüştür. Ficino'nun dediği gibi, müzik sadece
"acı melankoliği tatlandırmaz", ayrıca tatlı melankolik duy-
gular da uyandırabilir...

17. yüzyılın İngiltere'sinde yaygın bir moda olarak özellik-
le romantik aydınlar, yazarlar arasında, müzik yoluyla "swe-
etest melancholly" oluşturmanın (ortaya çıkarmanın) yolları
aranmış. Buna uygun müzik lokalleri açılmıştır. Bu yollardan
insanlarda melankolik duygular üzerinden haz, coşku (eksta-
se) uyandırılmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz, burada sorun in-
sanları hastalandırmak değil, coşku içinde arınmalarını sağla-
mak olmuştur. Bunun için, acılı-haz yaşantısı –haz dolu acı ya
da tersi, acılı haz– oluşturulmaya çalışılmıştır.⁹

Lucas Cranach'ın 1533 tarihinde yaptığı *Melancholie* yapı-
tında da müziğin, insanlar-çocuklar üzerine olan değişik et-
kileri sergilenmiştir. Bu çok kapsamlı yapıtın sol kenarında,
çok güzel ve oldukça "dünyevi" bir melankolik kadının ya-
nında iki müzisyen görülür. Bunların önünde, on üç çocuğun
müziğe karşı gösterdikleri değişik tepkiler izlenebilir. Bun-
lardan beş tanesi dans eder; iki tanesi oturmuş etrafına ba-
kınmaktadır; bir tanesi ayaktadır ama henüz ne yapacağına
karar verememiştir... Müzisyenlere en yakın dört tanesi yere
yatmışlar, uyumaktadırlar; diğerleri ise uyku ile uyanıklık
arasındadırlar.¹⁰ Müzik, bu çocukların her birinde ayrı ruhsal
durumlar ortaya çıkarmıştır.

II.

Rönesansın başlamasıyla birlikte artık kutsal kitaplarda yazılan serüvenlere ciddi kuşkularla bakılmaya başlanmıştır. Büyük sanatkârlar, bu tür olayları 1500 yıllarının görece özgür ortamına uygun eleştirel yaklaşımlarla yeniden yorumlamışlardır. Örneğin Michelangelo, ünlü *Pieta*'sında, artık Meryem ile İsa arasındaki bütünlüğü kutsal ana-oğul ilişkisi olmanın ötesinde, sıradan iki genç sevgili olarak yorumlayıp anıtlastırmıştır. Leonardo, Milano'daki küçük Santa Maria Kilisesi'nin duvarına yaptığı *Son Akşam Yemeği* çalışmasında, alışlagelindiği gibi, İsa'nın havarilerini kutsayışını göstermemiştir. Bu tür, hep "*mutlu sonla*" biten söylenceler dönemi geçmiştir artık. Leonardo, bunu en iyi bilenlerden biridir. Bu nedenle de Leonardo, *Son Akşam Yemeği*'nde, İsa'nın havarilerine, "*içinizden biri bana ihanet edecek,*" dediği anda, İsa'nın ve havarilerinin yüz-ruh-beden ifadelerini yansıtmaya özen göstermiştir.¹¹

Dürer'in, 1503-1504 yılları arasında *Jabach Altarı* için yaptığı Eyüp çalışması ile 1511 yılında yaptığı *Acı Çeken Adam ve Passion* çalışması pek çok tartışmalara neden olmuştur. Hristiyan dinbilimlerinde İsa tiplemesi, yaşam tarzı, öldürülmesi ve ardından gelenleri etkileme gücüyle, Sokrates'e öykünümlere geliştirilmiştir. Fakat Sokrates'in ateist görüşleri, insanların bireysel özgürlüklerini, bir din önderi için gereğinden fazla savunması ve özellikle de eşcinsel ilişkileri, Hristiyan sanatında Sokrates betimlemelerinden kaçınılmasına neden olmuştur. Özellikle Rönesans öncesi dönemlerde, başta Augustinus olmak üzere, pek çok Kilise Babası, Sokrates'ten uzak durulmasını önermişlerdir. Fakat Floransa hümanistleri, Rönesans dönemiyle birlikte Sokrates'in yaşam tarzına, eleştirel tavırlarına, insan özgürlüklerine yaklaşımına çok daha sıcak bakmaya başlamışlardır.¹²

Albrecht Dürer, Eyüp ve Müzisyenler.

Albrecht Dürer, Eyüp, Frankfurt

Dürer'in *Jabach Altarı*'nın konusunu Nürnbergli hümanistlerle tartışırken, Eyüp-Sokrates yakınlaşmasını düşündükleri kuvvetle olasıdır. Bu, öncelikle Eyüp'ün başkaldırısını vurgulamak için bir önkoşul olmuştur. Ayrıca o yıllarda çok okunan, Diogenes Laertius'un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Düşünceleri* kitabında¹³ Sokrates'in karısı Xanthippe ile olan sorunları, Eyüp'ün karısı Rahma¹⁴ ile olan farklılıkları için de örnek oluşturabildiği düşünülmektedir. Fakat burada, kanımca asıl Dürer'in kendi karısı Agnes Frey ile olan ilişkileri, yapıtın, kompozisyonun oluşmasında etkiye bulunmuş olabilir.

Sonuçta, *Jabach Altarı*'nda görülen Eyüp'e ve karısıyla ilişkisine, bir Sokrates-Eyüp, İsa ve Dürer bütünlüğü içinde bakılabilir.

Bu ismarlanmış çalışmanın ancak iki bölümü yapılabilmiş, bütünü tamamlanmadan kalmıştır. Tamamlanmama nedeni kesinlikle bilinmemektedir. Bir olasılık, siparişi veren kilise yetkililerinin yapılan iki bölümü gördükten sonra, kuya düşüp önerinden vazgeçmeleridir. Diğer bir olasılık, tam da o yıllarda Nürnberg'de çıkan veba salgını ve Dürer'in, bu salgını da fırsat bilerek, düşlediği ikinci İtalya gezisine çıkması ve 18 ay kadar Nürnberg'den uzaklarda kalmış olması düşünülebilir.¹⁵

Jabach Altarı'nın tamamlanan iki bölümünden birinde, yaşamöyküsünü din kitaplarından bildiğimiz Eyüp yere oturmuş, acılar içinde kıvrılırken görülür. Eyüp'ün görünümü, hiç de dinsel söylencelerde anlatılan, tanrının her verdiğine ses çıkarmadan katlanan sadık kulu, "sabırlı Eyüp" gibi değildir. Eyüp, burada, Tevrat'ta anlatıldığı gibi, içinde bulunduğu konumdan şiddetle yakınmakta ve tanrıyı sorumlu tutmaktadır. Eyüp, burada tanrıya karşı "sen, benim fesadımı arı-

yorsun ve suçumu araştırıyorsun; bilirsin ki ben kötü değilim. Ve senin elinden kurtulan yoktur," diye feryat etmektedir.

Yapıta bakan insan, Eyüp'ün haykırışlarını, tanrıya başkaldırışını duyar gibi olur: Eyüp, "İnsan ki kadından doğmuştur, günleri kısıdır ve sıkıntıya doğar." "Doğmuş olduğum gün yok olsun." "Ben niçin doğunca ölmedim, rahimden çıkınca son soluğumu vermedim?" "Çünkü korktuğum şey başıma geliyor. Ve yıldıgım şey üzerime geliyor. Kaygısız değilim ve sükûnda değilim ve rahat değilim; ancak sıkıntı geliyor." "Rahimde bir erkek peyda oldu diyen gece de yok olsun." "Gaddarlık ediyorsun..."¹⁶ Tervat'ta Eyüp'ün ağzından insanın doğumuyla ilgili bu tespitler, geçen yüzyılın ortalarında Sören Kierkegaard'ın yapıtlarında varoluşçu felsefenin temel taşlarını oluşturur.

Eyüp'ün yakınmaları bitmez tükenmez, ayrıca üstüne üstlük Eyüp bu durumdayken, ondan çok ayrı bir tinsel/ ruhsal, kültürel dünyada yaşadığı açıkça sergilenen karısı Rahma'nın, Eyüp'ün üzerine ironiyle su döküşü betimlenmiştir.

Altar'ın tamamlanan diğer bölümünde ise iki müzisyen, Eyüp'ün acılarını hafifletmek için –gene gizlemeye çalıştıkları bir ironiyle– ona müzik çalarlarken gösterilmiştir. Fakat görüldüğü gibi tanrısal müzik, yazık ki burada da Eyüp'e yardım edememektedir.

Dürer'in 1511 tarihinde yaptığı *Acılı Adam* ve *Passion* tahta oymalarında, bu kez de alışlagelinmişin ötesinde bir İsa görülür. Dürer'in bu yapıtlarında İsa, dinsel söylencelerde anlatıldığı gibi, kendisine güvenli, yaptığı işten emin, haçını onurla taşımış bir insan konumunda değildir. Tersine İsa burada, Eyüp'te olduğu gibi, bedensel ve ruhsal acılar içinde kıvranmaktadır. İsa, melankolik yüz ifadesi içinde, dünyaya fırlatılıp atılmışlığın, tüm olup bitenlerin, varo-

luşun saçmalığını gören ve acı çeken sıradan bir insan, bizlerden biridir.^{17 18}

İsa'nın dikenli tellerden yapılmış tacı ile başı bir yana düşmüş, acılar içinde, şaşkın, çaresiz, öfkeli ve isyankârdır. Kendisine uygulanan bu anlamsız cezayı anlayamamıştır. Tam bir bedensel ve ruhsal tükenmişlik içindedir. Konuşacak kadar olsun gücü kalmamıştır. En acısı ve anlamsız, İsa'yı bu konuma, onun en yakınının getirmesidir. Peki ama neden? Tanrı babası, neden ona bu işkenceleri yapmıştır. Yoksa (temel bir metafor olarak) insan gerçekten de *babasız bir toplumda* (Freud) mı yaşamaktadır? Ya da İsa için bile olsa, tanrı gerçekten yok mudur?^{19 20}

Ve bilinen hiçbir passion, İsa'nın acılarını dindiremez. 1500 yılında kendisini İsa'ya benzeterek özgürleşeceğini düşleyen Dürer, 1511 tarihinde yaptığı İsa ile durumun hiç de öyle sandığı gibi olmadığını görmüş, göstermiştir. Dürer'in salt bu yapıtlarıyla bile Nietzsche'yi öncellediğini düşünmek olasıdır.

Burada, belki de tüm olup bitenlerin gizini sezinletecek en önemli ipuçlarını yakalayabilmek için, Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* romanındaki "Büyük Engizisyon" bölümünü bir kez daha anımsayabiliriz.

Albrecht Dürer, *Passion*, 1510-11.

Albrecht Dürer. *Passion*, 1511.

3.5. MELANKOLİ-KARASEVDA İLİŞKİSİ

Ruhbilimleri tarihinde, sevgi-aşk-karasevda gibi konulara genellikle hep kuşkuyla bakılmış. Bu tür duygular çok kez “nasıl bir sevgi?” sorusuyla birlikte tartışılmıştır.

Ortaçağ süresince, Grekçe “eros”, Latince “amor” çok kez özünden saptırılıp çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Sevgi –aşk– bedensel hazdan yalıtılıp tanrıya karşı duyulan tutku-ya –bir tür tapınmaya– yüceltilmiş ya da indirgenmiştir. Ortaçağda günlük yaşam içinde sevgi, bedensel ilişkiden çok insanların birbirlerine karşı duymaları gereken “şefkat”e dönüştürülmüştür. “Amor”u, şefkat yerine “yasak aşk,” “şehvet” anlama yanılışına düşenler, ağır bir günahkârlıkla suçlanmışlardır.

Bunun dışında sıradan, çalışan insanların çoğalmaya, üremeye yönelik, ölçülü ve normal sınırlar içinde kalan bedensel cinsel birleşmeleri, ailenin bir tür ev ödevi olarak –ama gene de sabırlı bir anlayışla– görmezlikten gelinmiş, günah dışı tutulmuştur. Tinsel/ruhsal/bedensel bütünleşmeleri kapsadığı varsayılan “eros”un, Latince karşılığı olan amor, ortaçağ boyunca, tanrıya yönelik bir aşk (Caritas), tanrı uğruna kendini hiçleştirme ya da dostluk, arkadaşlık (amicita, passio) olarak kullanılmıştır.

Ancak sıradışı yaşam koşullarında, bazı insanlarda, kimi zaman ölümcül sonlanabilen olağanüstü tutkular, karasevdalar gözlenmiştir.

Antikçağ tıp yazınında ilk kez Areteaus, melankoli kapsamına giren bu tür karasevdalardan söz etmiş. Sonra, hemen hemen her ünlü hekim bu konuda ayrıntılı örneklemeler sergilemiştir. Efesli Rufus sevda-melankoli ilişkisini önemle vurgulamış. Bergamalı Galenus, Roma'nın sanat ve soylu çevrelerinde rastladığı karasevdalı insanları ayrıntılıyla anlatmıştır.

Özellikle Galenus'un vurgulamalarında karasevda, ağır bir hüznün, ruhsal acı, ruhsal/bedensel tükenme durumuyla sürmekte ve kimi kez ölümle sonlanmaktadır. Antik Roma yazınında bu tür sevdaların kahramanlara özgü bir kişiliği ve tutkuyu gerektirdiği düşünülmüş ve bu nedenle de kahramanlara özgü sevdanın anlamına gelen "amor hereos" olarak tanımlanmıştır.⁴

Kahramanlara özgü karasevda (amor hereos), hem Latin hem Roma hem de Arap yazınında –tıp ve tıp dışı alanlarda– çok işlenmiştir. Hemen her Arap hekiminin kitabında, çok kez Antik Grek hekimlerinin ve özellikle de Galenus'un vakalarını anımsatan pek çok örnekleme rastlanmıştır.

Antik Grek hekimleri, karasevdayı melankolinin neresine koyacaklarını pek de bilemeden, gördüklerini anlatmışlardır. Galenus (130-200) ise karasevdayı daha çok, sonradan ortaya çıkan (arızı) bir illet olarak tanımlamıştır. Galenus, karasevdayı melankoli gibi yapısal bir rahatsızlık olarak görmemiş, bazı insanlarda biraz da rastlantı sonucu sonradan ortaya çıkabilen bir tür ruhsal durum olarak değerlendirmiştir. Galenus, bu hüznü ruhsal durumun, melankolinin aynısı değil, benzeri olduğunu vurgulamıştır.

Galenus'un tespitlerine göre, karasevdalı insanlarda canlılığın (vitalite) azalması, yorgunluk, iştahsızlık, zayıflama, deri renginin solması, gözlerin çukurlarına kaçması, kan basıncının azalması, nabız atışlarının zayıflaması gibi bedensel belirtilerle birlikte, uykusuzluk, hüznün, inleme-sızlanma, düşüncenin sevilen kişi üzerine yoğunlaşması, patolojik bir suçluluk duygusu, düşüncelerin giderek hezeyan niteliğine dönüşmesi ile ruhsal durum psikotik niteliklere dönüşebilmekte... ve bazı durumlarda ölüm kaçınılmaz olmaktadır...

Galenus, karasevdalı insanlara, banyolar, hafif şarap, müzik, düşünceyi başka yönlelere kaydıracak arkadaş toplantıları, spor, bedensel çalışmalar, geziler önermiştir.

Bergama kökenli, Bizanslı Oreibaos (325-405), Egeli Paulos (625-690), karasevdalı insanların kafalarının içinin hüznün, ruhsal huzursuzluk, uykusuzluk, iştahsızlıkla dolu olduğunu, duygu ve düşüncelerinin sevilen kişi üzerine takıldığını yazmışlardır...²

Antik ve ortaçağ boyunca karasevda genellikle melankolinin bir türü, alt grubu ya da benzeri bir rahatsızlık/hastalık olarak düşünülmüş. Karasevdalı insanlarda -çoğunluğunun erkek olmaları göz önüne alınarak- cinsel-tohum hücrelerinin aşırı ısınmasından söz edilmiş ve bu denli ısınan hücrelerin düşünceyi, karar verme yeteneklerini bozduğu, sonuçta insanların hezeyanlı, sanrılı çılgın-ruhsal durumlara girdikleri düşünülmüştür. İtalya'da Fonamirali Johannes (1329-1396), karasevdeden ölen insanların otopsilerini yapmış. Bunların beyinlerinde 3. karıncığın kuruduğunu tespit etmiştir. Johannes, bu otopsi bulgularından hareketle düşünme, imgelem bozukluklarının, hezeyanların ve sanrıların beynin bu bölgesinin kurumasından kaynaklandığını düşünmüştür.

Karasevda, 14. yüzyıldan sonra, melankolinin içine (integre) dahil edilmeye başlanmış. Melankoli paydası altında toplanan ruhsal rahatsızlıklar/hastalıklar içinde/arasında değerlendirilmiştir.

Floransalı ünlü Dominikar dinbilimci, Girolama Savonarola'nın büyük babası, Giovanni Micaele Savonarola (1384?), Antik ve ortaçağ Latin ve İslam düşüncelerini toparlamaya çalışarak, melankolinin ve karasevdanın aynı hastalığın çeşitli görünümüleri olduğunu düşünmüş. Melankolinin bedensel kurumaya (dyskrase) bağlı olmasına karşın, karasevdanın sonradan rastlantısal bir nedenle ortaya çıktığını öngörmüştür.³

Karasevda konusu, kadın-erkek ilişkilerinin son derece sınırlı olduğu Arap toplumlarında özellikle büyük ilgi görmüştür. Arap kökenli yazında, karasevdalı âşık (çılgın/bilge) tiplerinin, olağanüstü serüvenli yaşam tarzları, sonları çok kez ölümle de bitse, genelde hep toplumsal bir hoşgörüyle olumlanarak, özlemle anlatılmıştır.⁴

Karasevdalılardaki somut sevginin kimi zaman giderek soyut bir tutkuya ve sonra da mistik fantezilere dönüştüğü izlenmiştir.

Türkiye kültürüne, melankoli üzerine bilgiler daha çok Arap kültürü üzerinden yansımış. Bu nedenle de karasevda (ve mâlîhulyâ) tanımı melankoliden daha çok benimsenmiştir.

Burada karasevdalı kişi, kendi yaşamöyküsünü tümüyle sevdiği insan üzerine kaydirmakta, düşsel düzeyde de olsa, kendi varlığını sevdiği insana bağlamakta, bunun dışındaki bir yaşamı, varoluşu, saçma ve anlamsız bulmaktadır. Bu konuda, benliğin canlılığı, yaşama sevinci azalmakta, ruhsal donuklaşma ortaya çıkmakta, ruhsal bedensel enerji -vitali-

te- azalmasıyla birlikte sıklıkla psiko-somatik şikâyetler görülmektedir. Sonuçta, pasif, öfkeli, kuşkulu, çökkün, zaman zaman saldırgan bir kişilik değişikliği izlenebilmektedir. Karasevdalılarda gözlenen, dış dünyaya ilgisizlik, insanlardan kaçma, kendi iç dünyalarına göç, güçsüzlük, acılı ruhsal huzursuzluk, mutsuzluk, kendini suçlama, hatta hezeyan ve sanrılar gibi bulgular, melankolide gözlenenlere benzerlik gösterir. Ancak gene de karasevdalı insanlar, içinde bulundukları çaresizliğe bir neden gösterebilirler. Sevdalandıkları insana kavuşmaları durumunda tüm sorunlarının çözüleceği sanısını taşırlar. Böyle bir durum, melankolide söz konusu olmaz.

Eskiden melankolinin (endogene depresyon) kapsamı içinde görülen karasevdalı ruhsal durumlar, günümüz ruhsal bilimi anlayışında "reaktif depresyon" paydası altında değerlendirilir. Buna göre karasevda yapısal değil, olağanüstü bir yaşantı sonucu -reaktif- (arızı) ortaya çıkan ruhsal çökkünlük-depresyon- durumlarıdır. Kuşkusuz, burada yaşantı-âşık olma- ile tepki-hüzünlü ruhsal durum- arasında bir oransızlık vardır. Ancak bu durum çeşitli olasılıklara açıktır: Büyük bir olasılıkla zaman içinde normalleşebilir... Bazı ke-reler hezeyanlar, sanrılar ile birlikte psikotik bir duruma dönüşebilir... Süreklilik kazanabilir. Kişilik değişikliği ortaya çıkabilir, yeni bir yaşam tarzı olarak sürebilir.

4. BÖLÜM

AYDINLANMA ÇAĞINDA MELANKOLİ: TOPLUMSAL SUÇ “ZAVALLI AKILSIZ DELİ”

4.1.

Sophokles, “*Oidipus Kolonos’ta*” trajedisinde koroya, “Her kim ki insan oğullarının ömrünü kısa bulup uzun bir hayat dilerse bence gerçekten çılgındır. Sayısız günlerin bize getirdiği, çoğu mutluluktan çok hüzne benzer. Ömrün her merhalesini, çoğu kim-selerin öldüğü merhaleyi aştıktan sonra insan, neşeyi artık hiç bir yerde bulamaz... Hiç doğmamış olmak, yazgının en güzeli; ona en çok yakışan da dünyaya gelir gelmez hemen dönmek, gene eski yerimize dönmektir.” diye söyler.¹

Tevrat’ta, Eyüp’ün yakınışları,² Sophokles’in trajedileri, 16. yüzyılın sonlarında yeniden ve sıklıkla anılmaya başlamıştır.

Dürer’in de mutlu bir rastlantıyla ilk gençlik yıllarında tanıştığı ve ünlü yapıtının önemli bir bölümünü resimlediği Sebastian Brant’ın *Deliler Gemisi* (1492) kitabı büyük ilgi görmüştür.³

Sebastian Brant, *Deliler Gemisi* yapıtında, Eyüp ve Sophokles geleneğini sürdürüp, insan olarak varolmanın tanrısal ödüllendirme değil –yaşanan toplumsal koşullarda– tam bir işkence olduğunu, insanın içinde bulunduğu çaresizliği, güçsüzlüğü ve içine yuvarlandığı hezeyanlı dünyayı, “çılgınlığı”, “deliliği” sergilemiştir. Dünyanın ve insanların durumuna iyimser gözle bakmaya çalışanlara, Brant’ın “*Deliler Gemisi*” ile verdiği yanıt oldukça sert olmuştur.

bir hüznün, acının varlığı sezinlenir. More'un yaşamöyküsü gizemli ironik davranışlarla doludur. More, son derece dindar biriymiş. Öncelikle rahip olmak istemiş. 1501-1505 yılları arasında manastıra kapanmış. Oruç tutmuş. Dua etmiş. Sert yataklarda yatmış. Kıldan örme gömlekler giymiş... Sonra âşık olmuş, evlenmek için manastırdan ayrılmış. Fakat, Erasmus'un anlatmasına göre, âşık olduğu kız, ailenin ortanca kızı olduğu ve ablası dururken kardeşinin evlenmesinin hoş olmayacağı düşüncesiyle asıl âşık olduğu, uğruna manastırdan ayrıldığı kızın yerine ablasıyla evlenmiştir..."

More, olağanüstü erdemli kişiliğiyle büyük ün yapmış. Hiç de istemediği halde, İngiltere baş 'ırgıcı ve parlamento başkanı olmuştur. Ancak İngiltere'de patlak veren bir kriz nedeniyle tüm görevlerini bırakmış. Evine kapanmış. Bundan böyle yaşamını balık avlayarak geçireceğini söylemiş. Bir şiirinde, "*Aman ne güzel/Artık güneşe günaydın diyorum/Devlete iyi geceler*" diye yazmıştır..."¹² Ancak her şeye karşın Thomas More ölüme mahkûm olmaktan kurtulamamıştır. More, kapatıldığı Londra kalesinden kızına yazdığı mektupta, "*Beni buraya kapayanlar, büyük kötülükler yaptıklarını sanıyorlar bana. Ama sevgili kızım, dinimin üzerine yemin ederim ki, eğer karıma ve siz çocuklarıma karşı sorumluluğum olmasaydı, çoktan böyle bir hücreye, hatta çok daha darına kapatırdım kendimi,*" diye yazmıştır.¹³

More, öldürüleceği haberi geldiği zaman, "*Bu güzel haberi-nize candan teşekkür ederim. Bana ara sıra ödülleri ve şerefleri veren krala her zaman saygılı kaldım. Ama tanrım üzerine yemin ederim ki, beni buraya kapattığı ve ölümümü düşünmeyim diye, hem yer ve hem de bol bol vakit bağışladığı, hele mutsuz dünyanın acılarından beni bu kadar çabuk kurtarmak lütfunda bulunduğu için, ona daha da minnettarım...*"¹⁴ diyebilen ender kişiliklerden biridir.

Diğer bir ünlü ütopya yazarı Tommaso Campanella'nın (1568-1639) yaşamöyküsü ve ünlü yapıtı -Filozofça Devlet Tasarısı- *Güneş Devleti*, Thomas More'un yaşamöyküsüne ve yapıtına benzerlikler gösterir.

Campanella (da) "*Demokritos'un düşüncelerini benimsemek, din kurallarının dışına çıkmak, kiliseye karşı düşmanca duygular beslemekle*" suçlanmış. 27 yıl tutuklu kalmış.¹⁵ Olağanüstü ağır işkenceler görmüş. Öldü sanılıp bir kenara atılmış. Diğer tutukluların yardımıyla biraz da beklenmedik bir biçimde ölümden kurtulmuştur. Campanella'nın çağdaşı Rossi, "*Campanella'ya otuz beş saat boyunca yaptıkları işkence öylesine vahşicediydi ki, kıcının bütün kan damarları kopmuş, açılan yaralardan durmadan kanlar boşalıyordu. Bununla beraber, dişlerini sıkıp işkenceye öylesine dayandı ki, ağzından, bir filozofa yakışmayacak bir tek sözcük bile alamadılar*",¹⁶ diye anlatmıştır yapılan işken-ceyi.

Ütopya projeleri insanlara sevgi, mutluluk, gönenc ve hepsinden önemlisi, özgürlük umudu veren, bir anlamda "*anti-melankolik*" düşler olarak öngörülmüşlerdir. Buralarda insanların daha özgür ve mutlu koşullarda yaşayabilecekleri düşünülmüştür.

Buna karşın, Ütopya Adaları'nda insanların uymakta oldukları çok katı toplumsal kurallar konmuştur... Örneğin, *Güneş Devleti*'nde, kadınlar ile erkeklerin birleşme zamanları, ekin, hasat, bağbozumu zamanları bile rahipler tarafından belirlenir...¹⁷ *Güneş Ülkesi*'nde kadınlar saçlarını kesmezler. Tek tip topuz yaparlar, tepelerinde toplarlar. Erkeklerin saçları usturayla kazınmış, tepelerinde bir tutam bırakılmıştır... Erkekler, genel olarak başlarına takke giyerler, üstüne de kukuleta geçirirler... Yöneticilerin şapkaları biraz daha süslü ve biraz daha yüksektir...¹⁸

En büyük sorunları, katı norm sistemlerine uyamamak, bir anlamda, "toplumsallaşamamak" olan melankoliklerin bu tür ütöpik toplumların "cennet adaları"nın gerçekleşmesi durumunda nasıl bir tavır içinde olacaklarını –yazık ki– bilemeyeceğiz.

İnsanın bu çelişkili durumu tarih boyu çözülemeden, daha önemlisi anlaşılamadan kalmıştır.

Her şeye karşın "ütopya projeleri" son derece ciddi toplumsal eleştiri yapıtlarıdır. Tüm ütöpik düşüncelerde, toplumsal ya da bireysel bir tür başkaldırı vardır. Bu nedenle de ütopya yazarlarının hemen hemen hiçbiri yönetimler tarafından bağışlanmamışlardır. Sokrates, More, Campanella örneklerinde görebildiğimiz gibi bunlar, çeşitli nedenlerle ya öldürülmüşler ya da uzun yıllar hapis yattıktan sonra kul payı ölümünden dönmüşlerdir...

Robert Burton (1577-1640) da İngiltere’de yetişen büyük melankoli araştırmacısı ve anti-melankoli yazarlarından. 1621 yılında yayımladığı *Melankolinin Anatomisi* yapıtı dünya ölçeğinde haklı bir ün kazanmıştır.¹⁹

Burton, bu dev araştırmasında, insanın içinde yaşadığı durumu, bulunulan varoluşsal çaresizliği ve melankoliklerin *susunkuluklarıyla* gösterdikleri tepkileri anlatmış. Sonraki dönem İngiliz ozanları tarafından "donmuş-taşlaşmış öfke" olarak da tanımladıkları bu *susunkun* yaşam ve davranış tarzını anlaşılır kılmaya çalışmıştır.

Burton’un kitabının önemli bir bölümü Demokritos övgüsüyle doludur. Burton, burada sayfalarca Demokritos’un Hippokrat ile karşılaşmalarını, Abderalı hemşerilerinin onu nasıl çılgınlıkla suçlayıp Hippokrat’a getirdiklerini, Hippokrat’ın Demokritos’u çılgın ve akılsız bulmadığına göre neden, "normal" Abderalıları tedavi etmediğini ironiyle anlatır.

Burton’un *Melankolinin Anatomisi* yapıtının günümüze değin uzanan haklı bir etkinliği olmuştur.

4.2.

Rönesans sonrası Aydınlanma dönemlerinin dünya görüşleri, ortaçağın dinbilim merkezli anlayışlarından çok farklı bir temele dayanmış. Bu süreç içinde, insanların ruhsal yaşamları (da) din-dışı rasyonel yöntemlerle incelenmeye çalışılmıştır.

Doğabilimlerinin gelişimi, her şeyi kökten değiştirmiş. Buna uygun olarak insanların ruhsal dünyaları, davranışları yeniden değerlendirilmiş. Tanrı ve günah anlayışları yadsınmış. Toplumlar ve insanlar dinsel inançların yerine rasyonel ilkelere göre yönetilmeye ve eğitime başlanmıştır.

İnsanların ruhsal yaşamları, batıl inançların, dinlerin otoritesinden kurtulmaya başlamış fakat bu kez de rasyonalizmin katı norm sistemlerine uydurulmaya zorlanmıştır. Rasyonalizm norm sistemlerine göre yaşamayan ve çalışmayanlar, "günahkâr-dinsiz" yerine, bu kez de "akılsız-çılgın" ya da "zavallı-deli" olarak tanımlanmışlardır.²⁰

Psikiyatri doğa-bilimleri içindeki yerini aldıkça, "akılsız çılgın" ya da "zavallı-deli", psikiyatrinin araştırmalarının nesnesi olmuştur. "Anormal delinin" bir araştırma nesnesi olarak normal akıllıya teslim edilmesi, "günahkârların" engizisyona teslim edilmesinden pek de farklı olmamıştır. "Çılgınlık" ya da "delilik", insanın varoluşsal, yaşantısal, ruhsal bir durumu

olarak değil, toplumların üretim sorunu olarak görülmüştür. Ruh sağlığı mutluluk için değil, çalışmak ve üretmek için bir araç (bir önkoşul) olarak değerlendirilmiştir.²¹

Toplumların öngördükleri beceri içinde çalışmayanlar, "hazır yiyici çılgınlar" olarak değerlendirilmişler. Ve bu "akılsız-çılgınlar", bu kez de Aydınlanma Çağı toplumlarından dışlanmaya başlanmışlardır... Modern toplumlarda çoğunluğu oluşturan akıllı, normal yurttaşlar, "akılsız-delileri" toplumdan dışlamışlar. Bunlar, ilk önce genel hastanelere, sonra da özel psikiyatri kliniklerine kapatılmaya başlanmıştır.

Psikiyatriye, toplum-devlet adına bu "akılsız-delileri" kliniklere kapama ve "tedavi etme" yetkisi verilmiştir. Michel Foucault, anıtsal yapıtı *Deliliğin Tarihi*'nde bu tarihsel olaya "büyük kapama" adını vermiştir.²¹

Yeni çalışma ve kentleşme düzenine uyamadıkları için, "zavallı-akılsız-çılgın-deli" tanısıyla tutuklananların sayısı zaman zaman nüfusun yüzde 10-30 dolaylarına ulaştığı görülmüştür. Örneğin, 18. Yüzyıl Almanya'sında bin nüfuslu bir yerleşim yerinde, ortalama iki yüz dolayında dilenci ve elli-seksen kadar "çılgın-deli" bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların önemli bir bölümü "çalışma", "eğitim" ya da "tedavi" hastaneleri ve evleri adı verilen kurumlara gönderilmişlerdir.²²

Bu dönemlerde "deliler", ortaçağda olduğu gibi yakılmamışlar, fakat pek çok yerde hücrelere kapatılmışlar, zincire vurulmuşlar ve demir kafeslerin içinde teşhir edilmişlerdir.

İlk büyük "deli salgını" İngiltere'de görülmüş. "İngiliz hastalığı", "The English Malady", Madness, "English Splen-en", "İngiliz melankolisi" gibi çeşitli adlarla tanımlanmıştır. Ve gene ilk "büyük kapatma" hazırlığı, ilk orijinal modern

burjuva devleti İngiltere’de başlamış. İngiltere, ilk büyük hastane (houses of correction)’yi 1575 tarihinde kurmuştur. Burada, merkantilizmin gelişmesine koşut, topraklarından, evlerinden kovulan ve yeni kentleşme düzenine uyamayan köylüler, işsizler, yoksullar, dilenciler, evsiz-barksız kalmışlar, alkolikler, serseriler ve en başta da melankolikler, şizofrenler vb. toplanmaya başlanmıştır.²³

Avrupa’da ilk genel hastane (hospital général) 1612 yılında Fransa’da Lyon kentinde açılmış. Fransız Devrimi’ne değin 33 genel hastane yapılmış. Almanya’da ilk kez, 1620 yılında Hamburg kentinde bir genel hastane açılmış. Sonra her bölgede, en az bir genel hastane ya da psikiyatri kliniği açılması öngörülmüştür. 1667 yılında Basel’de, 1668 yılında da Breslau’da genel hastaneler kurulmuştur.²⁴

Modern dünya anlayışının öngördüğü “çalışma ahlâkı”, ortaçağın tüm “günahlarının” önüne geçmiş. Yeni düzenlere uyamayan, beklenen beceriyi gösteremeyen “deliler,” sözü edilen “eğitim”, “yetiştirme” ve “tedavi” kliniklerine kapatılmaya başlanmıştır...^{25, 26, 27}

Rasyonalizmin, kendisinden olmayanlara karşı başlattığı “büyük kapama” hareketi, aklın –ratio– gelişmesiyle birlikte hızlı devrim kazanmıştır.

İlk önceleri genel hastanelere, sonra özel psikiyatri kliniklerine kapatılan “deliler”, zaman zaman kendi hallerine ölümüne terk edilmişlerdir.

Fakat evrim kuramının, Darwinizmin giderek sosyal darvinizm biçimini almasıyla, toplumda çoğunluğu oluşturan normallerde, azınlığı oluşturan delileri radikal olarak temizlemek istemi giderek artmıştır.

Bu düşünce, rasyonalizmin irrasyonalizme dönüştüğü Almanya’da 1933-1945 yılları arasında “delilerin” (melanko-

likler, şizofrenler, epileptikler, alkolikler vb.) sistematik olarak yok edilmelerine dönüşmüştür.²⁸

25 Mayıs 1939 tarihinde, Leipzig Üniversitesi Çocuk Hastalıkları Kliniği'nden Prof. Dr. Werner Catel'in Berlin, Tiergarten sokaktaki 4 numaralı evinde yapılan bir konuşmadan sonra alınan karar sonucu uygulanmaya başlandığı için tarihe "T-4" uygulaması olarak geçen kararlar "delilerin" rasyonel olarak ortadan kaldırılmalarına başlanmıştır. Bunlardan bir bölümü toplama kamplarına gönderilmiştir. Diğer bir bölümü çeşitli kliniklerde öldürülmüş ya da yakılmışlar, ortadan kaldırılmışlardır. Ayrıca 16 Aralık 1941 tarihinde, Berlin'den gelen ve ruh hastalarının daha da sistematik yok edilmelerini öngören 14-f kod numaralı bir yazı, ilk kez 13 dosya numaralı "hastada" uygulandığı için gene modernizmin ve deliliğin tarihine "14-f-13" adıyla geçen aksiyonu başlatmış. Burada da topluma pahalıya mal oldukları, çalışanların sırtından beslendikleri gerekçesiyle, bilinebilen ve yakalana-bilen tüm ruh rahatsızlığı gösteren insanlar *temizlenmiştir*.²⁹

Böylece Homeros'tan bu yana çeşitli yönleriyle tartışılan melankoli yaşam tarzı içindeki insanlar, modern toplumlar-da insan aklının bulduğu rasyonel yöntemler sayesinde gene rasyonel olarak yok edilmeye çalışılmıştır.

5. BÖLÜM

MELANKOLİDEN DEPRESYONA

5.1.

Melankoliden depresyona geçiş sürecinin yadsınması olanaksız, anımsanmaya değer, öğretici bir tarihi vardır.

Doğabilimlerinin ussal anlayışı –kendi mantığına uygun haklı nedenlerden dolayı– melankolinin gizemli, felsefi, romantik, şiirsel tanımlamalarıyla bağdaşamamış; benzer ruhsal durumları, günlük yaşam ritmine uygun, daha *anlaşılır ve anlatılabilir* bir adlandırma gereksinimini ortaya koymuştur. Bu bağlam içinde, depresyon tanımı –melankoli kapsamında olmadığı görülse de– uzun tartışmalar sonucu genel bir kabul görmüştür.

Günlük pragmatik akla uygun görünse de melankoliden depresyona geçiş *“ruh öldü, yaşasın vücut!”* mantığına uygun, son derece sancılı ve kaba anlayışları da beraberinde getirmiştir.

Anımsatmaya çalıştığımız gibi, melankoli üzerine olan düşüncelerin gelişimi kesintisiz bir bütünlük oluşturmamış. Önerilen savlar, etkinliğini uzun ya da kısa süreler devam ettirebilen düşünce parçaları (fragmanlar) halinde sürmüştür.

Aydınlanma Çağı ile başlayan olağanüstü gelişmeler, insanların kendi ruhsal sorunlarına bakışlarını da tümüyle değiştirmiş. İnsan beyninden bağımsız bir “ruh” anlayışı yadsınmış. Bunun yerine, merkezi sinir sisteminin işlevi sonucu

ortaya çıkan –ussal– (rasyonel) “anlaşılabilir ve anlatılabilir” yeni bir ruh anlayışı getirilmeye çalışılmıştır.¹

Bu gelişmelere koşut olarak ruhsal rahatsızlıkları ve hastalıkları (da) bu yeni anlayış içinde yeniden yorumlama denemelerine girişilmiştir. Bu bağlam içinde, Aydınlanma Çağı sonrası ruhbilimleri, genellikle melankolinin gizemli tarihinden ve tanımlamalarından kurtulup, bu tür ruhsal durumlara ussal açıklamalar olanağı veren çabalar içinde sürmüştür.

Aydınlanma Çağının, Fransız Devriminin, doğa ve toplumbilimlerine getirdiği yenilikleri ruhbilimlerine taşımaya çalışan hekimlerin başında öncelikle Philippe Pinel (1745-1826) gelir. Bu kuşaklar, ortaçağdan modernizme, dinbilimden modern tıba geçilen köprüleri oluşturmuşlardır. Örneğin Pinel, ilk kez dinbilim (teoloji) okumuş, sonra tıp eğitimi yapmıştır. Pinel, büyük bir tıp devrimcisi ve hümanist olarak, hekimliği yeniden “Hippokrat geleneğine” göre yapılandırmaya çalışmış. İnsanları önyargısız, ampirik gözlemle anlamaya çalışmanın, onların kendilerini mutlu duyumsamaları için gerekli olan koşulların, klinik ve toplumsal yaşamda sağlanması gerektiğini savunmuştur.²

Pinel, bir J. J. Rousseau hayranı olarak, Fransa’da eğitim ve tıp reformları için son derece angaje çalışmış. “Delilerin özgürlüklerine” kavuşmaları için Napolyon’a danışmanlık etmiştir. Pinel, kliniklerde “delileri zincirlerinden kurtarma” hareketini başlatmış. İlk kez 1793 yılında, kırk “delinin” zincirlerini kendi elleriyle çözmüş. İnsanlar hiç olmazsa bu bağlamda, “zincirlerinden kurtulmaya” başlamışlardır.

Pinel, Rousseau’nun “doğa durumu” anlayışının etkisi altında, insan-doğa ilişkilerine yeni bir mantıkla yaklaşmış. Devrimin, doğa-insan bütünleşmesini yeniden sağlamasını

ve yeni bir toplumsal ahlak ve insan kimliği anlayışının gelişmesi gereğini düşünmüştür.

Pinel, ruh hastalıklarını “yabancılaşma rahatsızlıkları” olarak tanımlamış. 1801 yılında *Tinsel Yabancılaşma Üzerine Tıbbi-Felsefi Araştırmalar* kitabını yayımlamış. Toplumlara yabancılaşıp ruh rahatsızlığı geçiren insanların, doğadan kopmadan, tarım alanlarında çalışarak, kendi kendilerinin geçimlerini üretebileceklerini, kendi aralarında –benimsenebilir– yeni norm sistemleri ve insanlar arası ilişkiler oluşturabileceklerini savunmuştur.

Pinel, melankoli ve mani türü ruh rahatsızlıklarını, birbirlerine dönüşebilen “yabancılaşma”, “çılgınlık” durumları olarak değerlendirmiş. Ruh rahatsızlıklarını ve hastalıklarını oluşturunca nedenler arasında kalıtıma öncelik vermesine karşın, yanlış eğitimin önemini vurgulamış. Ayrıca düzensiz yaşamın, korkunun, öfkenin, tutukluluk, göç vb. gibi etkenlerin insanların ruhsal yapılarını tahrip ettiğini sergilemiştir.³

Esquirol, Jena-Etine-Dominique (1772-1860), Pinel’den sonra, modern psikiyatrinin kurucusu olarak tarihe geçmiştir. Esquirol da Pinel gibi, önce dinbilimleri sonra tıp okumuş. Ancak Pinel’in iç-hastalıkları uzmanı olmasına karşın, Esquirol, meslekten psikiyatri eğitimi yapmıştır. Esquirol, herşeyden önce devrim sonrası Fransız psikiyatri okulunu kurmuş, psikiyatri kliniklerindeki reformları, Pinel’in düşüncelerini uygulamayı sürdürmüştür. Esquirol, bir yandan ruh hastalıklarının nedenlerini –Aydınlanma Çağının, modernizmin mantığına uygun olarak– beyin dokusu bozuklukları olarak görürken, öte yandan da bunların toplumsal değişimler sonucu ortaya çıkan altüst oluşlardan, yabancılaşmalardan (aliénation), bireysel yalıtılmalardan ortaya çıkabileceklerini söylemiştir.⁴

Esquirol, melankoliyi beyin dokusu bozukluğuna bağlı “devri çılgınlık” (folie circulaire) olarak tanımlamıştır.

Fransız Aydınlanma Okulu’ndan gelen diğer araştırmacı, J. P. Falret de (1764-1870), 1851 yılında yazdığı yapıtında, Kapadokyalı Areatus’tan beri süzülüp gelen görüşlerin ışığında, melankolik-manik ruhsal duruma gene “devri çılgınlık” (delilik) tanısı konulmasını önermiştir.

Özellikle Fransız ruh bilimcilerinin kullandıkları “devri çılgınlık” tanımlamasının kökeninin çok eskilere değin uzandığı bilinir. Yaz-kış, gece-gündüz, uyku-uyanıklık, Ay’ın devrimleri, menstrasyon kanamaları vb. gibi olayların “devri” özellikleri hep ilgiyle izlenmiştir. Ayrıca bazı mevsimlerde ya da dolunay durumlarında ortaya çıkan ruhsal değişimler “Lunatismus” hep söylenegelmiştir. Antikçağlardan beri insanların “duygulanım” (affektion) durumlarında da devri değişimler gözlenmiştir. Ruhsal duygulanım durumlarının bu tür olası değişimlerinin psikoz boyutlarına gelişleri, kozmik güçlerin insanların içsel yapılarını etkileyip “endo-koz-mik psikozları” koşulladığı varsayılmıştır.

Devri ruhsal rahatsızlıklar ya da psikozlar, Aydınlanma Çağında da sinir sisteminin duyarlılığının devri olarak artışı ya da azalışı biçimindeki söylentilerle sürmüştür. *Devri melankoli* (ya da “devri çılgınlık”) tanımı güncelleşmiş. Pinel ve Esquirol, bu geleneği, modern psikiyatri anlayışı içinde yeniden belirlemeye çalışmışlardır.

18. yüzyılda beyin dokusu ve fizyolojisi üzerine araştırmalar çok artmış. Albrecht von Hallers (1708-1777) sinir sistemine uyarılar yapmaya başlamış. Bunun öğrencileri Cullen (1710-1790) ve J. Brown, nöro-patoloji ve psiko-fizyoloji çalışmalarını geliştirmişlerdir. Bu arada Cullen’den yazgı belirleyici bir öneri gelmiştir. Cullen, ruhsal rahatsızlık gösterenler-

de beyin-sinir dokusunun uyarılabilme gücünün azaldığı ya da bozulduğunu düşünmüş... Bu savdan kalkarak, beyin çalışmasında ve ruhsal rahatsızlıkların ortaya çıkmasında nöropatolojik bir model öngörmüştür. Cullen, sinir sisteminin görece yavaş tepkiler gösterdiği durumlarda ruhsal yapının, hüznü, korkulu, çökkün, yorgun, özcesi melankolik görünümde olduğunu, buna karşın, sinir sisteminin daha canlı tepkiler verebilecek konumda olduğu zamanlarda, öfkeli, coşku-lu, kızgın bir ruhsal yapının gözlemlendiğini savunmuştur.

Cullen, bulgularından hareketle, merkezi sinir sisteminde damarların normal gerginlik –tonus– durumunu yitirip, gevşek –“atonik”– konumlara gelinmesi sonucu, beyin dokusu kanlanmasının azalabileceği depresyon durumlarından söz etmiştir. Depresyon, burada beyin kan dolanımındaki azalmayı anlatan fizyolojik bir durum olarak düşünülmüş. Ancak *depresyon durumlarında* bedensel ve ruhsal canlılık –vitalite– azalmalarının görülebildiği savunulmuştur. Cullen’in önerisi genel bir kabul görmüş. Önceleri melankoli tanısıyla birlikte kullanılmış. Fakat anlatımı ve anlaşılması kolay olduğu için, giderek melankoli karşılığı olarak da kullanılmaya başlanmıştır.¹

Melankoli karşılığı önerilen devri çılgınlık, kronik keyifsizlik (dsythymie) gibi tanımlamalar uzun süreler denenmiş. Bu konudaki tartışmaların günümüze değin sürmesine karşılık *depresyon* tanımı genel bir kabul görmüştür.

İzleyen yıllarda, beyin anatomisi ve fizyolojisi araştırmalarındaki gelişmelere koşut olarak, melankolinin nedenleri ve tanımlaması üzerine çeşitli varsayımlar yapılmaya başlanmıştır.

Kahlbaum, Karl-Ludwig (1828-1899), ruhbilimleri için en önemli sorunun yöntem seçimi olduğunu savunmuş. Kendi-

sine özgü, total-komple psikoz (vesaniae) ile parsiyel psikoz (vecordiae) ayırımını getirmiş. Sonra bu iki psikoz durumu da “nedeni bilinmeyen” (idiopathische) psikozlar paydası altında toplamış... Bu tür psikozlara ilk önce anatomik-fizyolojik bir neden düşünülmüş. Sonra bunları nedeni bilinmeyen devri psikozlar (cyklothymie) başlığı altında tartışmış. Melankoliyi de nedeni bilinmeyen devri psikozlar içinde değerlendirmiştir.⁶

Kraft-Ebing, 1874 tarihinde yazdığı melankoli monografisinde, melankolik ruhsal durumu, beynin kansız kalması sonucu ortaya çıkan bir tür beyin kansızlığı (anemisi) olarak düşünmüş. Ayrıca melankoliklerde sıklıkla görülen ve özellikle de göğüs bölgesinde yoğunlaşan ağrıları da duyu sinirlerinin aşırı duyarlılığı ile açıklamaya çalışmıştır. Melankolik sanrıları ve hezeyanları beynin bazı bölgelerinin gereğinden fazla kanlanması sonucu olabileceğini öngörmüştür. İzlenme hezeyanlarına, insanların kendi çılgınlıklarının farkına varmalarının neden olduğu varsayılmıştır.⁷

Geçen yüzyılın ruhbilimsel tartışmalarını çok yönlü etkilmede sözü geçenlerden biri de hiç kuşkusuz Viyanalı Theodor Meynert (1833-1892) olmuştur. Çağın en önde gelen nöro-anatom ve nöro-fizyologlarından biri olan Meynert, ruh hastalıklarının özellikle ön-beyin bölgelerinin işlevsel-yapısal bozukluklar sonucu ortaya çıktıklarını düşünmüş. Ayrıca beyin kabuğu ile orta beyin bölgeleri arasındaki uyumsuz çalışmaların ruhsal rahatsızlıklara neden olabileceğini varsayımıştır. Meynert, beyin kabuğunun genel uyarım eşiğindeki değişimin melankolinin ve maninin oluşmasına neden olabileceğini söylemiştir...⁸

Beynin kan dolaşımının fazlalığının mutluluk, coşku gibi duyguları ortaya çıkarabildiğini, bunun tersine kan dolaşı-

mının azalması durumunda, hüznün ve korkunun görülebileceğini düşünmüş. Bu devri ruhsal değişim durumlarına *değişken keyifsizlik* anlamına gelen “zyklothymien” adının verilmesini öngörmüştür. Zyklothymien, Grekçe, uzunca süren keyifsizlik anlamına gelen *dysthymie* sözcüğünden kaynaklanmış. Hippokrat, bunu gene aynı anlamda kullanmış. Geçen yüzyılda, Carl Friedrich Flemming (1779-1880), melankoli karşılığı kronik keyifsizlik anlamına “dysthymie” kavramını önermiş. Ancak beklenen ilgiyi görmemiştir.

Meynert’in bilim dünyasına yaptığı diğer bir önemli katkı, Freud’u yanında yetiştirip, sonra da onun Paris’e gitmesini teşvik etmesidir. Meynert, ayrıca Freud’u Paris dönüşü kaldığı sıkışık durumlarda, histerik hastaları tedavi etmeye, bulgularını açıkça söylemeye kışkırtmış ve salt ruhbilimlerinde değil tüm düşünce dünyasında bilinen devrimsel nitelikli gelişmelerin dolaylı hazırlayıcılarından biri olmuştur.

Geçen yüzyılın ortalarında, romantiklerle nöro-anatomi ve nöro-fizyoloji yanlılarının gittikçe kızışan ruhbilimsel tartışmaları arasından sıyrılıp, kendisine önemli bir yer ve haklı bir ün yapan bilgilerden biri de Wilhelm Griesinger’dir.

Griesinger (1817-1868), Stuttgart’ta doğmuş, Tübingen’de eğitim görmüş... İlk önce iç hastalıkları uzmanı, sonra da psikiyatr olmuştur... Griesinger, 1850-1852 yılları arasında, zamanın Mısır hıdivinin özel doktoru olarak Kahire’ye gitmiş; orada kaldığı iki yıl gibi kısa zaman dilimi içinde, modern tıp kurumlarının örgütlenmesini yönetmiştir... Griesinger, daha 28 yaşında yazdığı *Ruh Hastalıklarının Nedenleri ve Tedavileri* (1845) yapıtı ile modern nöro-psikiyatrinin kurucularından biri olduğunu kanıtlamıştır. Griesinger’in aforizma niteliğinde söylediği, “*ruh hastalıkları, beyin hastalıklarıdır*” tanımı, insan ruhunun “büyülerden arınmasına”, ruhbilimlerinin din-

lerin, cinlerin, perilerin ve de tanrıların etkilerinden kurtulmasına büyük katkısı olmuş. Ancak bu kez de insanların tüm ruhsal dünyalarının giderek ussallaştırılmasının ve “şeyleştirilmesinin” başlangıcı ilan edilmiştir.^{9 10 11}

Griesinger, Aydınlanma Çağının mantığını hümanist gelenekle bütünleştirmeyi düşlemiş... Melankolinin, duygulanım (affektion) bozuklukları sonucu ortaya çıkan bir beyin rahatsızlığı olabileceğini düşünmüş. Melankoliklerin anlattıkları ruhsal acıların, sinir köklerine yapılan uyarımlarla ortaya çıkan acılara benzediğini ve bunun ortaya çıkış yerinin de beyin dokusu olduğunu söylemiştir... Griesinger, tüm tinsel/ruhsal yapıyı, beyin anatomisi ve fizyolojisiyle belirlemeye; duyuların, duygulanımların, algıların ve motor etkinliklerin karmaşık refleksler ile ortaya çıktığını anlatmaya çalışmıştır.

Griesinger, psikiyatriyi dinin, felsefenin, güzel sanatların ve –özellikle de ünlü Alman romantizminin– etkisinden kurtarıp özgün, bağımsız bir öğreti yapmaya özen göstermiştir. Bunun için de ısrarla, tüm ruhsal rahatsızlıkları, beynin yapısal ve işlevsel bozukluklarıyla açıklamaya çalışmış; çeşitli çilgınlık (delilik) görünümünün, beyin dokularının norm-dışı çalışması sonucu ortaya çıktıklarını düşünmüştür.

Ancak Griesinger, salt katı bir nöro-psikiyatr olarak değil, aynı zamanda “benlik psikolojisi” üzerine, sonraki yıllarda ortaya çıkacak analitik okulları kuracak olanları öncülleyen kimi önemli varsayımlarda bulunmuş. Benlik psikolojisinin anatomik, fizyolojik ve toplumsal kaynaklı “ruhsal tonus” (ruhsal gerginlik) durumundan söz etmiş... Benlik düşüncesinin güçlü olmasında, ruhsal tonusun gerginliğinin önemini vurgulamıştır. Griesinger, ruhsal tonusun hızlı ya da yavaş tepkide bulunabileceğini; uyarımlara yavaş tepkide buluna-

bilen sinir sistemlerinin melankoliye hızlı yanıt verebilenlerinin maniye eğilimli olduklarını varsaymıştır. Griesinger, ruhsal rahatsızlıkların çok kereler korku ve dehşet yaşantısıyla başladığını, modern toplumlarda yaşayan insanların bu durumlarla sıklıkla karşılaştıklarını, insanlar ile toplumlar arasındaki sürtüşmelerin ruh hastalıklarının ortaya çıkmasında önemli nedenler oluşturduğunu savunmuş... Güçlü kişilikler yetiştirecek eğitimlerin, kalıttan çok daha önemli olabileceğini söylemiştir.

Griesinger, modern psikiyatrinin kuruluşunun dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Ancak modern psikiyatriyi doğa-bilimleri ailesi içinde özgün, bağımsız, doğa-bilimsel kökenli sistematik bir öğreti konumuna getiren psikiyatr, Emil Kraepelin'dir.

Emil Kraepelin (1856-1926), 19. ve 20. yüzyılların antik-çağdan beri bu konuda yoğunlaşan bilgi birikimlerini sistematik içinde toplamış. Psikiyatri nomenklaturasını yazmıştır. Kraepelin, şaşırtıcı ölçüde verimli çalışmalarıyla psikiyatride bilimsel bir disiplin niteliği kazandırmıştır. Hippokrat benzeri tutkulu bir ampirik klinik gözlemci olarak çalışmış; psikiyatri üzerine büyük bir ansiklopedik bilgi toplamıştır. Ruh hastalıklarını anatomik-fizyolojik nedenlerle açıklama eğilimi, anlaşılır nedenlerle Kraepelin'de de ağırlık kazanmış. Ancak Kraepelin, her ruhsal rahatsızlığın beyin dokusu kökenli olduğunu söylemekten ısrarla kaçınmıştır.¹² Başlıca ruh hastalıklarının, dış etkiler ve (nedeni henüz bilinmeyen) iç etkilerle ortaya çıktıklarını düşünmüş. Şizofreni, mani ve depresyonu endogene –nedeni henüz bilinmeyen– iç-etkiler sonucu ortaya çıkan ruh hastalıkları kapsamında değerlendirmiştir. Kraepelin, depresyon tanınının modern insanların sorunlarını anlatmak için melankoliden çok daha uygun, tek-

nik kolaylıklar getiren bir tanımlama olduğunu düşünmüştür.

Kraepelin'den sonra da psikiyatrların büyük bir çoğunluğu, melankolinin tarihine, sanatsal, yazınsal yanlarına bulaşmadan, günlük yaşamda daha kolay bir söyleyişe olanak tanıdığı için -durumu biraz yalınlaştırmak pahasına da olsa- melankoli yerine "*endogene depresyon*" demeyi yeğlemişlerdir...¹³

r

5.2.

Ruh rahatsızlıklarının kökenlerini organik-somatik nedenlerle açıklama çabaları sürerken, ruhsal görüngülere (fenomenlere), çok daha değişik yönlerden bakmaya başlayan ruh bilimcilerinin sayıları ve etkinlikleri giderek artmıştır. Burada haklı olarak öncelikle Sigmund Freud'un (1856-1939) adı anımsanır. Freud, salt yazdıklarıyla değil, eğitim ve yetişme tarzıyla da ruh bilimlerinin gelişmesinde özgün bir yer tutmuştur. Daha önce de kısaca anımsattığımız gibi Freud, Viyana'lı ünlü nöro-anatomi bilgini Theodor Meynert'in öğrencisi olmuş. Son derece başarılı bir nöro-anatomi eğitimi görmüş. Örneğin yılan balıklarının sinir sistemleri ve kimi çocuk felçleri üzerine önemli araştırmalar yapmış, "kokain" in genel coşku ve canlılık veren etkisini göstermiştir. Freud, bu yoğun nöro-anatomi ve fizyoloji birikiminden sonra, burslu olarak Fransa'ya, ünlü ruh hekimi Jean Martin Charcot'un (1825-1893) yanına gitmiş. Orada hipnotizma öğrenmiş; ruhsal rahatsızlıkları olan insanların hipnoz yoluyla nasıl iyileştirildiklerini görmüştür.

Burada Charcot'un bir konuşması, neredeyse Freud'un yazgısını değiştirir nitelikte olmuştur... Bir tartışma sırasında, Charcot'un yanında çalışan başka bir ünlü hekim, hipnozla sağaltma yönteminin, tüm çağların en büyük fizyolog-

larından biri olan Hermann Helmholtz'un (1821-1895) kura-
mına aykırı olduğunu söyleyince, Charcot, soluk kesen bir
dinginlikle: "Bu söyledikleriniz sözünü ettiğiniz kuram adına çok
daha fena... kuram iyi, güzel ama -gördüğünüz gibi- gerçekleri
varolduktan alıkoymuyor..." demiştir.¹⁴

Freud da yaşam boyu, "tartışılmaz kuramlara" karşı mü-
cadele etmek zorunda kalmıştır. Freud, Charcot'un yanından
ayrıldıktan, Nancy Okulu'nun da hipnoz deneyimlerini öğ-
rendikten sonra, kendi "serbest çağrışım" yöntemini geliştir-
miştir...

Klasik psikanaliz yönelimli araştırmacıların melankoli
üzerine olan görüşlerini tek bir tümcede özetlemeye çalışır-
sak: *Melankoli, insanların narsistik yaralanmalarına karşı gösterdik-
leri tepkidir.*

Melankoli üzerine, psikanaliz yönelimli araştırmacıların
klasikleşen beş temel çalışmasından söz edilir. Bunlar psika-
nalizin melankoli üzerine olan görüşlerini dile getirirler. Bu
çalışmaları, Abraham 1911 ve 1916, Freud 1917, tekrar Abra-
ham 1925 ve Rado 1927 yıllarında yazmışlardır.¹⁵

Bu -klasik dönem- çalışmalarından sonra, Melanie Klein
başta olmak üzere, Rosenfeld 1959, Mendelson 1960 gibi pek
çok araştırmacının yapıtları "klasik dönem sonrası gelişme-
ler" olarak kabul edilmektedir.¹⁶

Burada, psikanaliz yönelimli araştırmacıların melankoli
konusuna yaklaşımlarındaki genel düşünceyi yansıtabilmek
için Freud'un yazısının uzunca bir özetini yansıtmak istiy-
orum. Bunu, salt bu yazıyı Freud yazmış olduğu için değil,
konuyu anlamamıza en çok yardım edebilecek yazı oldu-
ğu düşünüyorum için yapıyorum.

Freud, 1917 yılında kaleme aldığı bu ünlü yazısının ilk
cümlelerinde, melankolinin karmaşık bir konu olduğunu,

klirik psikiyatride melankoli tanımının bir kesinliği anlatmadığını, melankolinin klinikte kendisini değişik görünümlele açığa vurduğunu belirtir. Melankolinin belirtilerinin bazılarının somatik, bazılarının psikiş kökenli olduğunu –sandığını– vurgulayan Freud, elde ettiği ve yazısına yansıttığı sonuçlara, genel geçerli bilgiler gözöyle bakılmaması gereğini öğütler.¹

Freud, olağan/sıradan üzüntü ile melankoli arasındaki benzerlik ve farklılıkları tartışırken, olağan üzüntünün, hemen hemen her zaman sevilen bir kişinin ya da onun yerini tutan bir objenin, bir idealin ya da soyut bir nesnenin, düşöncenin yitilmesiyle açığa çıkan bir tepki olduğunu söyler... Freud'un tespitlerine göre de melankoli, genellikle acılı bir çökkönlük, dış dünyaya karşı ilgisizlik, sevmeye teneginin yitilmesi, hiçbir işin üstesinden gelinemeyeceği düşöncesi, özđüven duygusunun azalması, kendini cezalandırma istemi ve intiharlar ile ortaya çıkabilir...

Sevilen nesnenin yitilmesi sonucu ortaya çıkan olağan üzüntü durumunda bu kişinin gerçekten ölmeye gerekmez. Burada önemli olan, o objenin eski konumunu yitirmesi ve –artık– sevgi nesnesi olmaktan çıkmasıdır. Olağan üzüntü durumlarında, genellikle insan bu sevgi nesnesini yitirme olayını bilinçli olarak bilebilir... Melankolide ise çok kez bilinçli olarak ayırdına varılabilen bir kayıp söz konusu değildir. Burada insan yitirdiği şeyin ne olduğunu bilememektedir. Başka bir deyişle melankolik insanlar bir şeyler yitirdiklerini sezinlerler ve bunun acısını çekerler ama neyi ve nasıl yitirdiklerini ayrıntılarıyla bilemezler çok kez... Freud, melankolide psikiş gücün önemli bir bölümünü soğuran bu yitik şeyin ne olduğunun çok kez anlaşılamadığını açık yüreklilikle söyler... Ayrıca melankolide, benlik duygusu güçsözleşmek-

tedir. Hep görüldüğü gibi, melankolik insanlar kendi benliklerine karşı şaşırtıcı ölçülerde yıkıcı, kıyıcı tavırlar almaktadırlar... Bunun nedeni de yeterince bilinmemektedir. Freud'un kanısına göre, melankolideki temel çelişki, sevilen objeye bağlılık sürmesine karşın, bu objeye bağlı psişik enerji (libido), bu objeden geri çekilip serbest kalmakta... Fakat serbest kalan bu psişik enerji, başka bir objeye kaydırılmamaktadır... Benlikte varlığını sürdüren bu psişik enerjinin gölgesi, benliğin bir bölümü üzerine düşmekte; benliğin bu bölümü kendisini terk edilmiş sevgi objesi gibi duyumsamakta/değerlendirmektedir. Ve bunun sonucu, vicdan da denilebilen benliğin bu bölümü, diğer bölümünü kıyasıya ve hatta bazı kere-ler ölümcül biçimlerde eleştirmekte/yargılamaktadır...

Melankolinin nedenleri, tek bir objeye/kişiyeye olan sevginin yitirilmesi -ya da "çeşitli- ütöpiller, hümanist düşler, "tamamlanmamış projeler" kapsamında da ortaya çıkabilir. Bunun için de melankoliklerdeki üzüntünün nedeni başkalarınca "anlamsızmış" gibi görünmektedir... Ayrıca melankoliklerin kendilerine karşı yönelttikleri eleştirilerin gerçekte yitirilen sevgi/ütopi objesine yönelik "ruhsal bir başkaldırı" olduğu da gözlenmektedir...

Sonuç olarak, melankoli durumlarında benlik, yaşama yenik düşmekte, mani dönemlerinde ise kısmen ve geçici de olsa, yaşam koşullarını aşmaya, kayıplarının üstesinden gelmeye çalışmaktadır... Melankoliklerde, psişik enerjinin objeden çözülme süreci pek çok aşamalardan geçer; bu nedenle de melankoli uzun süren karmaşık olaylar sonucu ortaya çıkar. Objeden ayrılan çelişkili/ambivalet duygularla yüklü psişik enerji, ağır bir yenilgi/rezignasyon ile yok olmaktan kurtulup, kendi benliğine sığınmaya çalışır.

Melankoliklerde bilinç, bu karmaşık mücadelelerin büyük bir bölümünün –bilinçli olarak– farkına varamaz. Bu nedenle de olup bitenlerin ayırdına varamayan melankolikler, kendilerini suçlarlar; kendi kendilerine ateş püskürürler... Hezeyan boyutlarında kendilerini eleştirirler... Hatta –inti-har yoluyla– kendilerini tümüyle tahrip etmek isterler.

Freud'un bu olağanüstü güzel, kısa, fakat kapsamlı yazısı gözardı edilemez başyapıtlardan biri olma niteliğini günümüzde de sürdürmektedir.

Klasik dönem sonrası psikanaliz yazınında klasikleşen başka bir yapıt, Melanie Klein'in çalışmasıdır. Klein, burada çocukluk döneminde, memeden kesilme olayında çocuğun yaşadığı *depresif pozisyon*'a dikkat çeker. Klein'e göre, çocuğun ana memesinden ayrılması, her türlü felaketin başlangıcıdır. Bu dönemde, çocuğun temel ruhsal yapısını meme-süt-sevgi-güven bütünlüğü oluşturur. Çocuk bu ortamdan ayrılmayı büyük bir yıkım (felaket), tahrip olma fantezileri içinde yaşar. Bu fanteziler ilerki yıllarda denetim altına alınamazsa, çocuğun yaşamı boyunca diğer insanlar ve dünya ile ilişkileri bozulur. Ve çocuk, bu durumu kendi suçu olarak değerlendirir...¹⁸

Klein'nın uyarısına göre, memeden kesilme dönemlerinde her çocuk kısa ya da uzun süreli, az ya da çok bir *depresif pozisyon* yaşar. Ancak çokluk, bu depresif durumu aşılır. Aşılamayan durumlarda melankolik eğilimler ortaya çıkar...

5.3.

Doğabilimlerinin verileri, ruhbilimlerinin yöntemlerini ve içeriğini her zaman büyük ölçüde belirlemiş; düşünmenin ve davranışların gizinin anlaşılmasını, dinbilimlerinin etkisinden kurtulmasını sağlamıştır. Fakat bu kez de merkezi sinir sisteminin, beynin ve ruhsal rahatsızlıkları olan birey-insanın bir nesne olarak gözlem konusu yapılmasıyla toplanan bilgi birikimlerinin, *dünyada başka insanlar ile birlikte var olan* birey-insanın ruhsal rahatsızlıklarını değil açıklamaya, anlamaya bile yetmediği sıklıkla görülmüştür. Birey-insanı, salt biyolojik değil, kültürel, yaşamöyküsel –biyografik– olarak da anlamaya olanak veren yaklaşım yolları gündeme gelmiştir.¹⁹

Bunu, belki biraz daha uygun bir söylemle dile getirmeye çalışırsak: İçinde yaşanan dünyadan edinilen izlenimlerin her insanda farklı görüngüler (fenomenler) dizisi, görüngüler dünyası oluşturduğu ve bu dünyanın her insanda ayrı ayrı olduğu; bu görüngüler dünyasının, dışardan bakan –en iyi niyetli psikiyatrlar tarafından bile bilinmesinin pek kolay olamayacağı; bu görüngüler dünyasının, ancak o insanın kendisi tarafından bilinebileceği ve anlatılabileceği; psikiyatrların bu görüngüler dünyası üzerine açıklamalar getirmek olanağına sahip olamadıkları; ancak anlatılanları betim-

lemeye ya da anlamaya çalışmalarının uygun olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır.²⁰

Bu yaklaşım, varoluşsal-fenomenolojik (ontolojik) ruhi-
limlere gereksinimi gündeme getirmiştir.

Bu görüşün gelişiminin başlıca kilometre taşlarını *Tevrat*,
St. Augustinus, Kierkegaard, Dostoyevski, Kafka, Husserl,
Heidegger, Jasper, Biswanger, Tellanbach ve başkaları gibi
din kitapları, dinbilimcileri, sanatkarlar, yazarlar, düşünür-
ler, psikiyatrlar oluşturmıştır.

Varoluş felsefelerinin başlangıcını, hiç de zorlama bir gay-
ret olmaksızın, *Tevrat*'ın "Eyüp" bölümüne ya da "Katolik
Felsefesi"nin kurucularından Sanctus (Saint) Augustinus'un
İtiraflar'ına kadar götürmek olasıdır. Fakat sistemlere karşı
"radikal başkaldırı" olarak da değerlendirilen bu düşün/ya-
zın tarzını, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* yapıtıyla baş-
latmak gelenekselleşmiştir.

Dostoyevski, bu romanını 1864 yılında, bir olasılık o gün-
lerin Çarlık Rusyası'nda büyük yankılar uyandıran Rus Dev-
rimci Demokratları'ndan Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı?* ya-
pıtındaki -ussal, iyimser- mantığa karşı yazmıştır.²¹

Dostoyevski, *Yeraltından Notlar* romanında birey insanın
"canlı yaşamının" durumunun "kahramanca söylemlerde
anlatılanlardan" çok farklı olduğunu sergilemiştir.

Yeraltından Notlar romanının daha ilk satırında, "yeraltı-
tı"nda yaşamak zorunda olduğunu söyleyen adam, kendisi-
ni şöyle betimler:²²

"Ben hasta bir adamım... Kötü bir adamım. Suratsız bir adamım
ben. Galiba karaciğerimden zorum var. Belki yirmi yıldır bu halde-
yim. Kırk yaşına geldim. Kabayım... Aslında ben fena bir adam de-
ğilim. Sonra ne fena, ne iyi, ne alçak, ne namuslu, ne kahraman ne de
haşerenin biri olabilirim. Hiçbir şey olamadım. Şimdi bir yandan kö-

şemde pinekliyor, bir yandan da acı, faydasız bir teselliyle avunuyorum: Zeki insanlar asla bir baltaya sap olamazmış, olanlar aptallarınmış... Zamanımızın bütün aydınlarında olduğu gibi marazı derecede duyguluyum... Ve gene zamanımızın her naniuslu adamı gibi korkağım... Okumaktan başka yapacak işim, gidecek yerim yok..."

"Bu sırada beni üzen bir sorun daha var: Ne ben bir kimseye benziyorum ne de herhangi biri bana benziyor."

"İnsanlardan kurtulmayı, 'sükûnet'e kavuşmayı, yeraltıyla baş başa kalmayı istiyordum. Alışamadığımı 'canlı hayat'ı öyle yadığanmışım ki soluğum kesilecek gibi oluyordu" ²³ "Romanda bir kahraman olmalı. Halbuki benimkindede bile bile bir kahramanın tamamıyla tersi hususiyetler toplanmıştır. Hepimiz yaşama alışkanlığımı kaybettiğiniz için, her birimiz az çok topalladığımız için yazılarımın gayet tatsız tesir bırakacağına eminim. Yaşamaya karşı duyduğum yadığanma hissi öylesine kuvvetlidir ki bazen gerçek 'canlı hayat' a karşı adeta tiksinti duyuyoruz. Bize bunun hatırlatılmasından da hiç hoşlanmıyoruz. O hale geldik ki, gerçek 'canlı hayat' bize adeta bir iş, bir vazife gibi görünüyor; onu kitaplardan öğrenmeyi tercih ediyoruz.

Peki ama, bazı bazı o telaşlanmalarımızın, çılgınlıklarımızın sebebi ne, istediğimiz ne?" ²⁴

"Biz bugün 'canlı'nın nerede yaşadığı, neden ibaret olduğunu, adını sanını bilmiyoruz... İnsan olmak, yani gerçek kendi vücudumuzun, kanımızın adamı olmak bize güç geliyor. Bundan utanıyor, ayıp sayıyoruz; bilmem ne biçim bir genel adam olabilmeye gayret ediyoruz. Aslında biz ölü doğmuş yaratıklarız."

Tevrat'ta oldukça ayrıntılı olarak tanımlanan, varoluşunu ana-rahmine düştüğü andan itibaren sorgulayan, çektiği acıları, tanrı ile olan ilişkilerini tartışan Eyüp'ün birey-insan olarak konumu, Søren Kierkegaard tarafından bir felsefe sistemi oluşturacak boyutlarda tartışılmıştır. Varoluşçu felsefeyi, bir sistem haline getiren düşünür Kierkegaard'a göre "günah"ı bilgisizlik olarak tanımlayan Sokrates, olağanüstü ironisiyle ilk varoluşçudur. Kierkegaard, daha önce öldüğü için Dostoyevski'nin Yeraltından Notlar romanını okuyamamıştır ama

Kierkegaard'nın yapıtlarını Franz Kafka doyasıya okumuştur. Bir anlamda, Kierkegaard'nın düşünceleri Kafka'nın yapıtlarında ete-kemiğe bürünmüşlerdir.

Kierkegaard, hep söylendiği gibi Hegel'in ussallığına bir tepki olarak çıkmıştır.²⁶ (Oysa biz, Prusya Devleti'nin bir anlamda resmi filozofu Hegel'i hep bir idealist olarak bellemiş-tik!...)

Kierkegaard, Hegel'in sistemi içinde birey-insanın gürültüye gittiğini; birey-insanın sistemler dışında ayrı bir kategori olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. İnsanın bütünü'nün bir bölümü olarak görünmesine karşı çıkmış, insanı tek parça olarak görmenin, onu yoksamak anlamına geleceğini söylemiştir. Kierkegaard, insanın bütünlükte değil ayrılıkta ortaya çıkabileceğini... İnsanın başkalarından ayrı olabildiği ölçüde varolabileceği; bir insanın varlığının, ancak başka insanlarla, başka şeylerle olan sınırlarını -ayrıcılıklarını- belli ettiği ölçüde belirginleşebileceğini vurgulamıştır.²⁷

Daha somut söylemeye çalışırsak Kierkegaard, nesnel felsefenin karşısına öznel felsefeyi çıkarmış, insanın seçme ve karar verme özgürlüğünü savunmuş; insanın doğuştan mahkûm olduğu *onurlu yalnızlığın* felsefesini yapmaya çalışmıştır.

Ona -ve giderek günümüz ruhbilimlerinde ağırlık kazanan görüşlere- göre, bilebileceğimiz tek varlık, kendi varlığımızdır. Gene dolaysız bilebileceğimiz tek arı bilgi, öznel bilgidir. Biz ancak kendi kişiliğimiz hakkında öznel bilgileri bilebiliriz. En duru felsefe ve ruhbilimi, insanı bu öznel koşullarında betimlemeye, tanımlamaya, kavramaya, anlamaya çalışan felsefeler ve ruhbilimleridir.²⁸

Kierkegaard, burada gene günümüz ruhbilimlerine biraz daha yakın gelen açılımlarda bulunmuş ve insanın biricik,

tek özgün ve oluş halinde olduğunu; kendi özneliliği içinde varolan insanın, öteki insanlarla olan ilişkilerinin sanıldığından çok daha az –ve dahası, çok kötü– olduğunu; özcesi, insanın tek başına, yalnız ve acılar içinde kıvrandığını, ruhsal dünyasının allak bullak durumlarda bulunduğunu yazmıştır.³⁹

Söz konusu bu betimlemeler, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* başta olmak üzere diğer yapıtlarında, Kafka'nın tüm yazılarında, ekspresyonistlerin resimlerinde, Schönberg'in müziğinde ve özellikle de kendi kendini resimlemelerinde, Sartre'ın özellikle *Bulanık*, Camus'nün gene özellikle *Düşüş* romanlarında, Samuel Beckett'in tiyatro ve romanlarında, Bergman'ın filimlerinde, insanın içinde yaşadığı bu "ontolojik güvensizlik" ortamı, bizlerin (de) anlayabileceği dillerle kerelerce anlatılmış, tanıtılmıştır.

Kuşkusuz, Sokrates'in söylediği anlamda her insanın kendisini –kıyasıya– tanıması gerekmez. Ancak Sokratik anlamda insanın kendi kendisini "varolmanın sınırında" tanımaya çalışması, insan için yeni bir niteliktir. Özgürleşmenin başlangıcıdır. Bu bağlamda özgürlük, insanın kendi kendisini fark edebilmesi, verilmiş olanları olumsuzlayabilmesiyle başlamaktadır. Ve ancak bu tür bir yaşam içinde, insanda "psyche" oluşabilmektedir. Psyche, ruh (seele) değildir. Ruhun ilerisinde, yeni bir nitel boyuttur. Ancak kendi kendilerini arayanların, kendi kendilerini tanımaya çalışanların oluşturabildikleri yeni bir tinsel/ruhsal organlaşmadır. Homo sapiens'in, ancak belli kültürel ortamlarda kazanabildiği, belki bir anlamda –Homo sapiens sapiens'in ortaya çıktığı– yeni bir –biyolojik, kültürel, yaşantısal– evrim aşaması. Bunun için de her bir şeyden önce insanın, kendi varoluşunu sorgulaması, verilmiş olanları eleştirerek, olumsuzlayarak

kendisini fark etmeye çalışması, “Hiç”liği ve özgürlüğü duyumsaması gerekmektedir.

Bu aşamada, Kierkegaard’ın ötesinde, Husserl, Heidegger, Jasper, Binswanger ve diğerlerinin, felsefe ile ruhbilimlerinin yeni bir nitel boyutta buluşmalarına son derece önemli katkıları olmuştur.

Edmund Husserl (1859-1938), geliştirdiği fenomenoloji felsefesiyle, özellikle savaş sonrası ruhbilimlerini etkilemiştir. Husserl’in bilgi kuramının özünü, içkin mutlak varlığın (öz varlığın) betimlenmesi içermiştir. Burada insanın günlük hayattan sıyrılıp bilinçli çabayla, indirgeme yoluyla, *tüm ayrıntıları paranteze alarak*, kendi öz fenomenolojik mutlak varlığına ulaşabileceği öngörülmektedir.³⁰ *Mutlak varlık*, her insanın kendisinde bulunan en arı, en su katılmamış, yalnız kendisinin bilebileceği benlik alanıdır. Özbenliktir. Mutlak varlık, kendisi için varolan varlıktır ve ancak bilinçli uğraşla ulaşılabilir. Husserl, bilinçli yaşam, mutlak varlık için zaman akışının geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandan oluştuğunu; her insan için özgün-orijinal zaman alanını ve gene her insan için özgün somut yaşam alanını tartışmıştır.³¹

Husserl’in düşünceleri Heidegger’de çok daha somutlaşarak varlıkbilimi (ontoloji) niteliğine ulaşmıştır.

Martin Heidegger (1889-1976), insanın varoluşunu “Hiç”-lik boyutuna değin sorgulayan filozofların önünde gelir. Heidegger’e göre *varolanı, varolan olarak düşünmek, varlığın kendisi üzerine düşünmektir... Varolma, insanın içinde insan olarak bulunduğu özalanı irdelemek*³² demektir.

Heidegger’in yazdıklarından anlayabildiklerimi bu bağlam içinde toparlamaya çalışırsak, insanın kendisini tanıması, kendisine dönük, kendisini duyumsadığı özalanını düşünmesiyle olasıdır... Bu da yaşanan yaşam üzerine düşün-

mek demektir.³³ İnsan, –ancak– kendisi üzerine düşünerek *şeylerden* ayrılır, insan olabilir.³⁴ Heidegger’in söylemiyle, insan varlığı (dasein), kendisi üzerine düşünerek, kaba varoluştan (seindes), şeyler dünyasından (günlük hayattan) çıkıp, insan (dasein) –kendisi için insan– olabilir.³⁵ İnsan özü, insanın kendisi üzerine düşünmesiyle oluşur... Kaba varoluş (günlük hayat), insanın insan olması için gerekli maddi önkoşulları içerir. İnsan, –kararlı bir biçimde– isterse bu kaba günlük varoluş aşamasını *kahramanca bir çabayla aşıp kararlı yaşama* geçebilir. Böylece insanın kendisi (selbst) ve *ben’liği* (ich) oluşabilir... Ancak gene vurgulamak gerekebilir, bunların oluşması, insanların günlük hayatlarını sürdürmeleri için hiç de gerekli değildir. Bunun tersini isteyenler için –bir anlamda meraklısına– *insanın günlük hayattan çıkıp kararlı yaşama* geçmesi gerekir.³⁶

Günlük hayat, cemaat içinde süren, kuralları önceden belirlenmiş, insanın kendisini geliştirmesi, verili kurallara göre belirlenmiş bir hayat tarzıdır... Bu hayat koşullarında benlik (psyche), hatta kişilik oluşamaz... Bu hayat koşullarında insan kendi benliğinin (psyche) bilincinde ve ayırdında değildir.

İnsan ancak bu verili normların içinde geçen günlük hayata başkaldırıp, kendi kurallarını kendisinin koyduğu kararlı yaşama geçerse, kendisini algılayıp, benliği oluşmaya başlayabilir... İnsan ancak bu koşullarda diğer insanlarla kendisi arasındaki farklılığı, orijinalliği, özgünlüğü görebilir... Ve de özgürleşebilir.

Fakat insan, cemaat hayatının veya *organik hayatı*’nın ya da *kamu hayatı*’nın dışına çıkınca, korku, acı, hüznün kaygı duymaya başlar... Bu koşullarda, “Hiç”lik çok çıplak boyutlarda duyumsanabilir. Öte yandan da insan, “Hiç”i tanıma-

dan kendisi için varlık olamamaktadır. “Hiç”liğin önünde duyumsanan korku, insan ruhunun/*psyche*’sinin gelişmesi- nin en temel itici gücünü oluşturmaktadır. İnsan, burada kendisinin fırlatılıp atılmışlığını, yapayalnızlığını sezinle- mekte/duyumsamakta benlik bilinci gelişmekte ama çok da korkmaktadır.”

Heidegger’e göre “Hiç”, varlıkbilimi yönünden varlıktan ve tüm öteki şeylerden önce gelir. Ve Heidegger burada “Hiç”in isim olarak ve büyük harfle yazılmasını önerir.

İnsanın kendisini tanımaya başlamasıyla (*Sokrates-Sophok- les*) gelişen bu süreç, kuşkusuz son derece trajik bir olaydır. Ama insan için de yeni bir niteliktir. Bunun “kültürel /organ- sal” izdüşümü *psyche*’dir. Buradaki özgün ve özgür yaşam içinde insan “kendi ‘Hiç’ini kendi içinde taşır”...

Gene Heidegger’e göre, bu durum büyük kahramanlığı gerektirir. Bu, kahramanlara özgü bir tavidir.

Heidegger’in felsefesi post-modern dönem insanının ruh- sal dünyasını anlamaya vazgeçilemez katkılarda bulunmuş- tur. Heidegger’in vurguladığı noktalar –kimilerimizi huzur- suz etse bile– gözardı edilerek “çağın ruhu”nu anlamak ola- naksızdır.

Jasper, Karl Theodor (1883-1969), Heidelberg Psikiyatri Kliniği’nde topu topu altı yıl çalışmış ve buradaki birikimle- rinden hareketle 1913 tarihinde yazdığı *Genel Psikopatoloji*”³⁴ kitabı, yayımlandığı günden beri ruhbilimlerinin vazgeçil- mez temel kitaplarından biri olmuştur. Jasper, bu yapıtında öncelikle psikopatolojiyi dogmatik inançlardan ve varsayım- sal karmaşadan kurtarıp, ampirik doğabilimleri anlayışı için- de sistemleştirmeye, ruhsal rahatsızlıkları anlatılabilir ve an- laştırılabilir kılmaya çalışmıştır... Jasper, burada her şeyden ön- ce, *psikopatolojik düşünmeyi öğrenmenin gereğini vurgulamış-*

tır. Bunun içinde de psikopatolojik bulguları (insanların ruhsal rahatsızlıklarını) anlayabilmek için, doğabilimleri yöntemleriyle fenomenolojik düşünceyi sistemler, örgütler dışında insanı, birey-insan olarak görmek, değerlendirmek yanlış varoluş felsefeleriyle birlikte öğrenmenin gereğini yazmıştır.

Jasper, burada son derece önemli ve yazgı belirleyici bir adım atarak, ruhbilimleri felsefenin yeniden buluşmasını denemiştir... Psikiyatride insanların hem olanca ayrıntısıyla yaşamsöykülerinin bilinmesinin hem de bu yaşamın “anlaşılma” çalışılmasının gereğini vurgulamıştır. Burada “açıklamanın” değil, “anlamaya” çalışmanın gereği söz konusu edilir. Jasper, doğabilimlerinin doğayı açıklayabileceğini, ruhbilimlerinin ise insanların ruhsal rahatsızlıklarını “anlayabilmeye” çalışabileceklerini anımsatmıştır. İnsan varlığının, varoluşunun tek başına mümkün olamayacağını, başka insanlarla iletişim (kominikation) kurarak bunu gerçekleştirebileceğini söylemiştir.

Jasper, fenomenolojik yöntemlerin özünden kaynaklanan bir tavırla insanların ruhsal sorunları üzerine konuşacak olanların, özellikle de psikiyatrların, tüm peşin hesaplarından –ama özellikle de felsefi, kuramsal (teorik), ahlaksal, somatik-bedensel, psikolojik-entelektüel– önyargılarından kurtulmaları³⁹ gerektiğini yazar... Psikiyatride tanı koymanın son derece zor olduğunu, buna niyetlenenlerin önünde çok ince örülmüş pek çok tuzağın bulunduğunu, özcesi yanılma olanaklarının fazla olduğunu hatırlatır.⁴⁰ Beynin, ruhsal yaşamı ve kimi ruhsal rahatsızlıkları etkilediğini, ancak bunların nedeni olamayacağını söyler. Burada, Kraepelin’in temsil ettiği “ruh rahatsızlıkları beyin bozuklukları sonucu ortaya çıkar” düşüncesinden ayrı olduğunun altını çizer. Wernicke’yi “beyin dokusunu”, Freud’u “cinsel yaşamı” mutlak-

laştırdığı için eleştirir. Binswanger de buna karşın Jasper'i yaşam boyu, cinsel yaşama karşı kör kalmakla suçlar.

Jasper, ruhsal rahatsızlıklarda nicel-nitel norm sapması ayrımını yapmayı dener. Buna göre: Nevrozlar ve psikotik olmayan depresyonlarda, nicel norm sapmalarıyla, insanın yaşantısı ile davranışları arasındaki ilişki/bağlantı sezinlenebilir, "anlaşılabilir" ... Buna karşın psikozlarda görülebileceği gibi, nitel norm sapmalarında, yaşantı/davranış arasındaki ilişki çok kez gösterilemez/anlaşılamaz kalabilir."

Jasper, ruhbilimleri kapsamı içinde sağlıklı ya da hasta insan ayrımı yapmanın son derece zor olduğunu vurgular ve Nietzsche'nin kendine özgü biçimiyle söylediği, "sağlıklı insan yoktur" sözlerini anımsatır...

Ve sonuçta yaşanan dünyada tek tek her bir insanın kendi varoluş koşullarında yaşadıklarının -ve tepkilerinin- anlayışla karşılanması gerektiği sonucu ortaya çıkar.

Binswanger Ludwig (1881-1966), üç kuşak ruhbilimci yetiştirmiş, özel aile kliniği kurmuş, görkemli bir ortamda dünyaya gelmiştir. Binswanger, daha öğrencilik yıllarında sınırsız gelişme olanaklarıyla karşılaşmıştır. Örneğin, 1907 yılında, C. C. Jung'la beraber Freud'u ziyaret etmiş, yaşam boyu sürecektir dostluk kurmuş; Jasper'i yakından tanımış; Heidegger ile yaşamlarının sonuna değin süren ilişkiler kurmuştur. Dostlukların gelişiminin de gösterebileceği gibi Binswanger, başlangıçta psikanalize eğilim göstermiş; fakat hemen sonra, fenomenolojiye kaymış; 1960 yılında yazdığı *Melankoli ve Mani* adlı ünlü çalışmasında, ruhbilimleri için fenomenolojik bir yöntem arayışına girişmiştir.⁴² Özellikle bu yapıtında, Heidegger'den çok Husserl'in fenomenolojisinin ve Minkowski'nin melankolik yaşantı, zaman akışı üzerine olan düşüncelerinin etkisi altında kaldığını pek çok kez vurgulamış; bu-

rada psikiyatrin doğabilimleri yöntemleriyle tespit edilemeyen “saf benlik yaşantılarını” birlikte betimlemeye çalışma koşuluyla başka bir insana yardım edebileceğini düşünmüştür. Ayrıca ruhsal rahatsızlık, melankoli ya da diğer psikoz durumlarını, kendi istemi dışında bu dünyaya gelmiş –atılmış– kendisine zorla kabul ettirilmek istenen “norm sistemlerine” uymaya zorlanan insanın, kendisine yeni yaşam tarzları arayışı olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüştür.⁴³ Husserl’in, günlük yaşam içindeki zaman akışını tartışan yaklaşımlarını benimsemiştir.

Husserl, fenomenolojik indirgemeye, mutlak varlığın –özbenliğin– anlamlı yönelimlerini (etkinliklerini) saf zaman akışı olarak değerlendirmiştir. Burada, fiziki zaman tanımlamalarından farklı bir zaman algılanışı (daha doğrusu anlayışı) söz konusu olmaktadır...

Araştırmacılar çeşitli zaman tanımlamaları yapmaya çalışmışlardır.⁴⁴ Örneğin:

1. *Fiziksel-nesnel zaman*: Kategoriyal zaman. Doğanın normal ritmine, akışına uygun, ölçü aletleriyle tespit edilebilen nesnel zaman.
2. *Dünya zamanı*: İnsanların tanımladıkları takvim zamanı. Dün, bugün, gelecek gibi, genel olarak kabul edilen zaman dilimlemelerini içeren zaman.
3. *Benlik zamanı*: Her bireyin kendi özbenliğinin zaman algılayışı.
4. *Organik zaman*: Sürdürülen hayatın zamanı. Cemaat toplumları içinde sürdürülen edilgin koşullarda akan zaman. Burada kişi, zamanın nasıl aktığını çok kez fark edememektedir. Bu koşullarda insan zamanı etkileyememektedir. Ayrıca bu konuda insan, kendisini sorgulamaz da. Verili norm sistemlerine, zaman bölümlmelerine göre sürüp giden ömür...

5. *Yaşantı zamanı*: Kararlı yaşam içinde, yaratıcı, verimli, üretken insanların kendilerini geliştirdikleri, yetiştirdikleri –etkiledikleri– anlamlı zaman...

İnsanların günlük yaşam temposu içindeki zaman akışını geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman, diye değerlendirmeleri gelenekselleşmiştir. Her sağlıklı insan, genel olarak zamanı bu üç boyutta değerlendirir, yorumlar.

Ancak bu zaman dilimleri/bölümleri normal koşullarda son derece canlı, değişken ve birlik içindedirler... Geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlar, sürekli olarak iç içe anımsanırlar... Bunları birbirlerinden ayıran sınırların farkına varılmaz. Belki de böyle bir sınırlama koymak tümünden olanaksızdır. Yapaydır. Düşünürken, konuşurken, yazarken çok kez, şimdiki zamanı, geçmiş ve gelecek zamandan ayırt etmek kolay değildir. Ayrıca anımsanan geçmişle, gerçek yaşanmış geçmiş arasında farklılıklar vardır. Ancak konumuz yönünden en önemlisi, insanın etkinlikte bulunabileceği tek zaman/tek an, şimdiki zamandır. İnsanların ruhsal sağlıkları yönünden şimdiki zamanın akışının niceliği ve niteliği son derece önemlidir. Pek çok beyin dokusu hastalıklarında, kafa travmalarında, zehirlenmelerde, Korsakov Sendromu'nda ya da örneğin Alzheimer hastalığında zaman akışının algılanması, şimdiki zamanın değerlendirilmesi kısmen ya da tümüyle bozulabilir. Bu durum ağır psikozlarda da görülebilir...⁴⁵

Melankoliklerde içsel, biyolojik-ruhsal vital bir yavaşlamadan söz edilir. Buradaki içsel, *vital yavaşlama* biyoloji-psikoloji arası bir kavramdır.

Melankolik insan, *vital yavaşlama* içinde, özbenliğindeki saf yaşantı akışının gerçek dünya zamanı karşısında yavaşla-

dığını söyler. Başka türlü bir betimlemeyle, melankolikler vital yavaşlamayla birlikte, zamanın –saf yaşantı akışının– akışkanlığının (da) yavaşladığından yakınırırlar. Bu koşullarda saf benliğin, dünyasal-reel zamanın normal akışını sezinlediği, fakat kendi öz zamanının, dış dünyanın bu zaman akışına uymadığı ve bundan büyük acılar ve korkular duyumsadığı gözlenir. Genel kaniye göre melankoliklerde, özbenliğin zamanı ile dış dünyanın zamanı arasındaki bu farklılaşma, kimi zaman durma noktasına gelmekte ve bu koşullar, benliğin geçmişi anımsayışı ve de geleceğe bakışını etkilemektedir. Geçmiş zaman geçmek bilmemekte, şimdiki zamana yapışmaktadır. Melankolik insan, geçmiş zamanın, anıların etkisinden bir türlü kurtulamamaktadır. Melankolik insanın mutlak varlığı hareketsiz, kısıtlısız kalabilmekte, duygular, düşünceler duracak düzeye gelmektedir. Benliğin kendisini değiştirme olasılığı ortadan kalkmakta, şimdiki zamanın içerisi boşalmakta, geleceğe yönelik birşey düşünmeyi olanaksız kılmaktadır. Melankolik insan, sürekli olarak “içi boşalmış bir şimdiki zamanı” yaşamaya mahkûm olduğundan yakınmaktadır. Burada, benliğin tümüyle felç olmuş bölümüyle, henüz –hiç olmazsa potansiyel düzeyde– bir şeyler yapabilme olanağı içindeki bölümleri arasında bölünmüşlük ortaya çıkabilmekte; umut/umutsuzluk gibi çelişkili/ambivalent düşünceler artmakta ve giderek hezeyanlar ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal olanakların yitirildiğinin, ütöplerin bittiğinin görülmesi/sanılmaması sonucu, varoluşun yokoluşa dönüşme sürecinin acısı ve korkusu yaşanmaya başlanmaktadır... Yaşam anlamsızlaşmakta, varoluşun anlamı kalmamakta, intihar kaçınılmaz olmaktadır...⁴⁶

Binswanger –olanca içtenliğiyle– melankolinin verili norm sistemlerine uyamayan insanların seçtikleri bir yaşam

tarzı olduğunu söyler. Ve aynı yaşantıları –yaşamöyküsünü– birlikte yaşamadıkları için psikiyatrin, melankolik insanın anlattıklarını anlamasının bile çok kez oldukça zor, hatta olanaksız olduğunu, bunların (belki) ancak betimlenebileceğini sandığını söyler.

Geçen yüzyıldan beri, nedeni (henüz) bilinemeyen, fakat bedensel (somatik) kökenlerden kaynaklanma olasılığı düşünülen psikozları, *nedeni bilinmeyen* anlamına gelen “endogene” olarak tanımlamak giderek yaygınlaşmıştır. Endogene tanımının belki de en önemli özelliği, nedeni bilinen bir dış etkenin –faktörün– (exogene) etkisinde ortaya çıkmamış olmasıdır. Örneğin endogene psikozlar, çeşitli beyin dokusu hastalıkları, kafa travmaları, alkol, damar sertliği gibi etkenlerle ortaya çıkan ruhsal rahatsızlıklardan, psikozlardan ayrı bir bölümde kümelenleştirilmiştir.

Endogene tanımının özünü oluşturan kök sözcük *endon*, Grekçe’de *içerden* anlamında kullanılmıştır. Örneğin, Delphi Tapınağı yazıtlarında *endon’a*, *buradan*, *bu evden doğanlardan biri* anlamında gönderme yapılmıştır.⁴⁷

Bu son derece gizemli –endon– tanımlaması, bedenin içinden, neresinden olduğu bilinemeyen ama bir –çekirdek– bölgeden kaynaklandığı sanılan psikozlar için kullanılmaya başlanmıştır.

Endon’un, bedenin bu gizemli bölgesinin ilk kalıplanmasının, çalışma şifresinin, gece/gündüz, uyku/uyanıklık, yaz/kış, sıcak/soğuk, güneş/dolunay vb. gibi doğal (Circadiane) ritimlerden kaynaklandığı sanılmaktadır. Eskilerden beri, insan organizmasında, “devri olamayan”, 24 saatlik zaman dilimleri içinde –en üst ve en alt düzeyler arasında– salınım yapmayan bir fonksiyon gözlemek olanaksız gibidir. Bu tür endo-kozmik devinimler ilk yazılı tarihlerden, ilk söy-

lencelerden beri önemsenmiştir. Fakat insanlaşma sürecinden sonra, toplumsal/kültürel –biyografik– yaşamöyküsel ortam, en az biyolojik/kozmolojik etkiler kadar yazgı belirleyici olmaya başlamıştır. Büyük olasılıkla, insanlarda *endonun*’un yapılanmasını ve çalışmasını, toplumsal-kültürel koşullar, biyolojik-yapısal koşullardan çok daha etkin biçimlerde belirlemektedir.⁴⁸

Burada, nesnel toplumsal-ekonomik altyapı ile ideolojik üstyapı arasındaki aracı işlevindeki dirimsel önemi içinde, aile, özellikle de anne, insanın kişiliğinin –ve bir anlamda *endonun*’un– biçimlenmesinde son derece önemli rol oynamaktadır. Böyle bir bağlam içinde, süt çocuğunun en erken dönemlerinde ana-memesi ile olan ilişkileri (bile) onun ileride mutlu ya da mutsuz olacağı deneyimini verebilmektedir. Olumsuz bir duyumsama, sevgi objesini, ana-memesini yitirme sonucunda, tahrip edilme fantezilerinin doğurabileceği korku, çocukluk “depresif pozisyonunun”,⁴⁹ melankolik kişiliğin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ayrıca çocuğun ana ile olan normal simbiyotik ilişkiler döneminin sağlıklı biçimde çözülmeye başladığı ilk 6-12 aylar arasında ana, dış dünya için oryantasyon noktası oluşturmaktadır. Burada, edinilmesi olası, “öfkeli ana” imajı ile çocukta ortaya çıkabilen sevgi-meme sütünü yitirme korkusu, gene tüm kişiliğin oluşumunu olumsuz yönlerde etkilemekte, *depresif kişiliğin* ortaya çıkmasını koşullamaktadır.^{50, 51, 52, 53}

Burada, insanlarda “*endonun şifresini*” kuran kadının/anasının binlerce yıldır, kuşaklar boyu toplumsal ve bireysel şiddetin/terörün her türlüşünün uygulanan kadın olduğunun unutulmaması gerekir.

Baudelaire, bu konumdaki kadınların –daha somut, kendi annesinin– çocuklarına karşı olan düşüncelerini *Hayır*

Duası adlı anıtsal yapıtında (Türkçesi: Erdoğan Alkan) tüm insanların anlayabileceği bir şiirsellik içinde ölümsüzleştirmiştir.

*Karşı koymaz güçlerin buyruğu üzre, ozan
Geldiğinde bu tatsız, can sıkıcı dünyaya
Yumruğunu dehşetle, lanetle kaldıran
Annesi kafa tutar rahmeti bol tanrıya:*

*"Nasıl düştü karnıma bu garip varlık benim,
Lanet olsun bir anlık arzu gecelerine!
Nasıl beslerim onu, nasıl emzireceğim?
Engerek doğursaydım bu gudubet yerine!*

*Madem lüzün kocamın çöplüğü olmam için
Onca kadın içinden beni seçmişsin tamam,
Ve mademki cılız, çelimsiz canavarı
Bir aşk mektubu gibi alevlere atamam,*

*Öyle buracağım ki bu pis, sefil ağacı
Kokmuş tomurcukları asla açılmayacak!
Yanına kalmayacak bana verdiği acı,
Lanetli eserinin üstüne fıskırarak!"*

Melankoliyi son yıllarda kapsamlı irdeleyenlerin en başında Hubertus Tellenbach gelir. Tellenbach, klinik gözlemlerinden hareketle *melankoliye* eğilimli diye de tanımlanan kişiliklerin bazı özelliklerini betimlemeye çalışmıştır. Tellenbach'a göre, *melankoliye* eğilimli kişiliklerin en temel özellikleri şöyle özetlenebilir: Çalışkanlık, temizlik, düzenlilik, diğer insanlarla olan ilişkilerde ürkek bir dikkatlilik, aşırı sorumluluk duygu-

su, geleneklere bağımlılık, bağınaz olmayan boyutlarda dinlere saygınlık; toplumsal düzenleri beğenmeseler bile, telaşlı bir gayretle bunlara uyma çabası, kadın-erkek aile ilişkilerinde ataerkil ilkelere bağlılık, genel bir özveri çabası... Melankoliye eğilimli kişilerin günlük yaşamlarında, ciddi, güvenilir, çalışkan, vicdanlı, ayrıntıları önemseyen, sorumluluk duygusu yüksek özellikler tespit edilmiştir. Ayrıca bu insanların, çocukluk dönemlerinde de kusursuz ölçülerde temiz oldukları, ev ödevlerini, çalışma dosyalarını çok düzenli tuttıkları gözlenmiştir. Kadınlarda, evlerin, bahçelerin son derece temiz ve bakımlı olduğu, ertesi güne hiçbir işin bırakılmadığı, yarıda kalmış işlerin, bu insanlarda uykusuzluklara, sıkıntılara, bunalımlara neden olduğu tespit edilmiştir.” ”

Melankoliye eğilimli kişiliklerin başkaları için varolan insanlardan oldukları, karşılık beklemeden yardım ettikleri, başkalarına yardım ederek -kendilerine hep borçlu kalınan, aranan insanlar olmak istedikleri ve ancak bu şekilde davranarak toplumsal varoluşlarını güvenceye almaya çalıştıkları gözlenmiştir. Duyarlı, nazik, kibar, duygusal olduklarını söyleyen bu insanların sıklıkla, “Ben bilerek liç kötülük yapmadım”, “Benim vicdanım hep temizdir” biçimde konuştukları tespit edilmiştir.

Melankoliye eğilimli kişilerde çok yoğun bir suçluluk duygusu görülmüştür. Tellenbach, bu tür kişiliklerde, adeta suçluluk duygusu pıhtılaşmalarına rast geldiklerini vurgulamış; bu insanların sanki suçluluk duygusu altında yaşamak için dünyaya geldiklerini, her bir yeni yaşantının, yeni yeni suçluluk duygularına -ya da eskilerinin daha da yoğunlaşmalarına neden oldukları izlenimi edinilmiştir.”

Tellenbach, melankoliye eğilimli kişiliklerin, “benim durumum” diye tanımladıkları başlıca iki yaşam tarzının çok kez

birlikte görülebildiğini göstermiştir. Tellenbach'a göre bunlar *inkludenz* ve *remanenz* durumlarıdır.⁷

Inkludenz, melankoli eğilimli kişilerde görülen, insanın kendi içine (üzerine) kapanma, kendisini güvencede duyumsayacağını, kendisini saklayacağını sandığı bir mekânı koruma duygusudur... Gerçekten ya da düşsel, bu mekânın korunamaz duruma gelindiği sanısının arttığı durumlarda, melankoli durumu ortaya çıkabilmektedir. Örneğin melankoliye eğilimli kişilerde, en basitinden bir taşınma ya da evin içinde bir tamirat yaptırma durumlarında ortaya çıkması olası "düzensizliklerin" bile bu kişiliklerde gizil melankolik eğilimleri belirgin konuma getirebildiği görülmektedir. Eskilerden beri bilinen "taşınma melankolisi" (ya da depresyonu), melankoliklerde mutlak varlığın –özbenliğin– korunduğu son mekânın da yitirilişi biçiminde yorumlanmakta ve kişilik kendisini ciddi bir güvensizlik ve kriz içinde duyumsamaktadır.

Remanenz'in, melankoliye eğilimli kişilerde gözlenen diğer önemli bir fenomen olduğunu vurgular Tellenbach. Burada, melankoliye eğilimli kişilerin, içlerinde en temel ruhsal ve bedensel hareketlerini bile yavaşlatan bir tür "içsel gücün" (magnetik çekimin) oluştuğundan söz ederler... Kierkegaard, bu durumu, tinsel/ruhsal yaşamın durması olarak tanımlamıştır.

Melankoliklerin –güçlerinin yetebildiği zamanlarda– sürekli çalışmaları ya da çalışıyor gibi görünmeleri, içlerinde oluşan bu yavaşlatıcı gücü sezinlemeleri ve son güçleriyle –bunu– etkisiz kılmaya gayret etmeye çalışmaları olarak (da) yorumlanmaktadır. Fakat son derece düzenli (imış gibi) sürdürmeye büyük çaba gösterilen yaşam ya da melankoli öncesi durum –herhangi bir nedenle– belli bir kritik eşiği aşı-

mamakta, melankoliye eğilimli kişilikler, melankoli öncesi durumdan melankoliye girmektedirler.

Günlük pratik klinik görgülerimden ve okuduklarımdan anlayabildiğimi sandıklarımı toparlamaya çalışırsam, melankoli ile depresyon (endogene) arasında pratik çalışma içinde her zaman ayırdına varılmasa bile önemli bir farklılık söz konusudur. Başka türlü bir söylemle, ortaya çıkan belirtiler ve şikâyetler çok kez birbirlerine benzeseler de melankoli ile depresyonun aynı şeyler olduğunu kolayca söyleyemeyiz.

Depresyon, genelde günlük klinik belirtilere (bulgulara) dayanan bir tanımlamadır. Depresyonların arka planını oluşturduğu sıklıkla görülen *hüzün*, olasılıkla, yitirilen bir yakının, günlük yaşamdaki başarısızlıkların, insanlar arasındaki olumsuz ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁸

Melankoli ise dışa vuran belirtileri nasıl olursa olsun, insanın varoluşunu, diğer insanlarla olan ilişkilerini irdeleyen *antropojik* bir yaklaşımdır.^{59,60} Melankoli, dünyaya gelmesine, “fırlatılıp atılmışlığına” bir türlü bir anlam veremeyen, dünya ve diğer insanlar ile ilişkilerini sürekli sorgulayan ve bütün bunlardan acı çeken, korkan, varoluş konumundan sürekli güvensizlik duyan, bir türlü kendisi olamadığını duyumsayan ve düşünen insanın durumudur. İnsanın, dünyada varoluşunun özel bir durumu, özgün bir psişik yaşantıdır.⁶¹

Endogene tanımı ruhbilimlerine neredeyse melankoli üzerinden girmiştir denebilir. Melankolik kişiliklerin “endon”larında diğer insanlara göre başka bir şeyler olmakta ama ne olduğu ve endonun nerede bulunduğu bugüne değin bilinememektedir. Tellenbach’ın, özdeyiş niteliğindeki tanımlamasını anımsarsak: *Endon’un niteliği, nesneden aşkındır ve bu*

nedenle de beden-ötesidir; öznenen aşkıdır ve bu sebeple de fizyoloji-ötesidir...⁶² Endon, doğa ile insanın (Innigkeit) (Hölderlin/*Hyperion*),⁶³ ruhla bedenın ayrışmadığı ve hiçbir sözcüğün ve düşüncenin erişmediği (Christa Wolf/*Kassandra*)⁶⁴ bir gizemli bölge, açıklanamayan *regio obscura*⁶⁵ konumunu korumaktadır.

Beyinde, merkezi sinir sistemindeki sinaptik aralıklar arasında iletişimi sağlayan –doğa ile insanı, ruhla bedeni– birleştirip-ayıran, nöro-biyokimyasal bir sıvı... Antikçağların humoral patolojisinden sinir sistemi fizyolojisine ve oradan da moleküler biyolojiye uzanan yeni bir *majik karışım* (miksura magica)'dır belki.

Toplumsal, kültürel, yaşamöyküsel kökenli moleküler biyolojik düzeyde bir devinim/yapılanma... Belki kara-safra yerine *serotonin/noradrenalin* yönelimli yorumlar dönemi... Karaboynuz otu tedavilerinden serotonin antagonistlerine geçilen bir yeni çağ... Özcesi, Homeros'un söylediklerinden 2800 yıl sonra bile duygulanan, düşünen insan, yaşamdan insanlar arası ilişkilerden kuşkulananmakta, korkmakta, öfkelenmekte ve bunların sonucu içinde birşeylerin değiştiğini, başkalarından başka olduğunu sezinlemekte ama kendisinde neler olup bittiğinin ayırdına –bugün bile– varamamaktadır.

6. BÖLÜM

HÖLDERLIN'İN HÜZÜNLÜ SUSKUNLUĞU

6.1.

İdealist/romantik felsefenin en büyük ozanlarından, Friedrich Hölderlin (1770-1843), salt yapıtlarıyla değil, yaşamöyküsü, davranışları, "çılgınlığı" (psikozu) ve 36 yıllık *hüzünlü suskunluğu* ile de günümüze değin uzanan tartışmalara neden olmuştur.

Hölderlin, 20 Mart 1770 tarihinde, Almanya'nın Nectar kentinde doğmuş. Küçük yaşında babasını yitirmiş. Annesi ikinci kez evlenmiş. Ancak üvey babası da kısa bir süre sonra ölmüş. Hölderlin, annesi ile pek de sağlıklı sonuçlar vermeyen "zorunlu simbiyotik" bir yaşam sürdürmüş. Altı yaşında, dinbilim ağırlıklı eğitime başlamış. Manastır okullarına gitmiş. Aile ve okul yaşamında yoğun bir dinsel eğitim görmüş. 18 yaşında eğitimini Tübingen'de sürdürmüş. Burada Hegel, Schiller, Schelling gibi çağın önde gelen pek çok yazarını, ozanını, sanatkârını yakından tanımış. Özellikle Hegel ve Schiller ile yoğun arkadaşlıkları olmuş. Fransız Devrimi'ni coşkuyla karşılamış. Jakoben Kulüpleri'ne gitmiş. Bu arada 17 yaşındaki Schelling, Marseillaisei Almanca'ya çevirmiş. Hegel, Fransız Devrimi'nin felsefesini yazmaya, Alman İdealizmi'nin görkemli ürünlerini vermeye başlamış. Hölderlin, Alman İdealizmi'nin romanı sayılan *Hyperion*'u yazmış. Diğer arkadaşlarıyla birlikte insanı, doğayı ve tanrı-

yı yeniden bir araya getirecek, *bütünleşmeyi* sağlayacak yeni bir felsefenin ve sanatın yollarını aralamışlardır.

Hölderlin, bu ara öfke krizleri, hüznülenme, hipokondri/psikosomatik belirtilerle birlikte ortaya çıkan melankoli/depresyon benzeri ruhsal rahatsızlıklar göstermeye başlamış. Son derece güçlü, güzel ve yumuşak yapıli bir insan olarak tanımlanan Hölderlin'in öfkelenme ve hüznülenme dönemleri zamanla artmış. Ancak tüm bunlara karşın Hölderlin, 1800 yıllarının başlarında (bile) yaşamının en üretken dönemlerini sürdürmüş. Pek çok şiir, mersiye, roman, trajedi yazmış. Antikçağ Grek klasiklerini, özellikle Sophokles'i –yeniden yazarcasına– Almanca'ya çevirmiş. Fakat 11 Eylül 1806 tarihinde, öfke krizlerinin arttığı gerekçesiyle, zorla Tübingen Psikiyatri Kliniği'ne kapatılmış. Hölderlin'e bu klinikte küçük bir hücrede, olasılıkla "deli gömleği" giydirilmiş; yüzüne kliniğin özel buluşu olan, "deri-maske" takılmıştır. Altı ay kadar sonra klinikten çıkarılmış. Sonra da Ernst Zimmer adlı bir marangoz ustasının evinin bir odasında, onun denetimi ve bakımı altında kalması uygun görülmüştür.

Hölderlin, sonradan "Hölderlin Kulesi" olarak anılan bu odada, yaşamının kalan yarısını geçirmiş. Hölderlin, *büyük suskunluk* içinde ne odasından çıkmak istemiş ne kaçmış ne de kendisine yapılanlara itiraz etmiş. Tam 36 yıl boyunca kendisine verilenlerin dışında, sadece bir piyano getirmelerini istemiş. 1825 yılında odasına bir divan getirdiklerinde çocuklar gibi sevinmiştir. Bunun dışında, yaşamının sonuna değin, kendisinin bakımını üstlenmiş Zimmer ailesinin üyeleri dışında, hemen hemen hiç kimseyle konuşmamış. Bu arada, 50-60 kadar şiir ve –çoğunluğu annesine ve kardeşlerine olmak üzere– bir o kadar da mektup yazmış. Yaşamının

ikinci yarısını, 36 yıl, okuyarak, piyano çalarak ve kendi kendisiyle konuşarak geçirmiştir.

Hölderlin'in *hüzünlü suskunluğu* ya da psikozu, iki yüz yıla yakın bir süredir haklı olarak, sonu gelmeyen tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda ikinci bir ozan örneği göstermek oldukça zordur.¹

Hölderlin, daha ilk gençlik yıllarından beri pek çok kez tedavi görmüştür. Örneğin Hamburg'da, Dr. Georg Friedrich Karl Müller, Hölderlin'e hypcondrie, melankoli, hezeyanlı melankoli tanılarını koymuş. Nürtingen yöresinden başka bir hekim, ağır çalışma koşullarına bağlı sinir rahatsızlığı, periyodik gidip gelen hüzünlenme ve imgelem bozuklukları tespit etmiştir. Yatırıldığı Tübingen Autenriethe Psikiyatri Kliniği'nin yöneticisi, Dr. Wilhelm Lange'nin resmi tanısı; "Dementia praecox", psikoz, şizofreni-katotoni² olmuştur. Karl Jasper (1922), şizofreni tanısını tekrarlamış³. Kretschmer (1958), gene aynı tanıyı kuşku duymadan kullanmıştır⁴. Venzmer (1964), Hölderlin'i dâhi bir şizofren olarak yeniden sergilemiş.⁵ Hans Schadewaldt (1971), bu konu üzerinde yapılan tartışmaları noktalamak için, "tıp tarihi, Hölderlin'in psikozunun şizofreni-kataton olup olmadığından kuşkulu değildir," diye oldukça kesin bir vurgu getirmiştir.⁶ Karl Leonhard (1964, 1988), Hölderlin için hiç kuşku duymadan şizofreni-kataphasie tanısını tekrarlamıştır.⁷ Bu arada, Fransız kökenli Alman dili ve Hölderlin uzmanlarından Pierre Bertaux, (1978, 1984), "Hölderlin gibi bir ozana ruh hastası, psikoz denmesi beni rahatsız ediyor" diye başlayan olağanüstü kapsamlı araştırmasında, şimdiye değin yazılanların tersine, Hölderlin'in ruh hastası olmadığını, en yakınları tarafından çevrilen entrikalara karşı bir tür tepki -inkâr- olarak sustuğunu ve psikozu kendisini korumak için bir maske olarak kullandığını savunmuştur.⁸

Bertaux'un çalışması Alman ruhbilimcilerini ve Hölderlin araştırmacılarını oldukça zor bir duruma düşürmüş. Adolf Beck (1982), ilk şaşkınlığından kurtulup toparladıktan sonra, Hölderlin'in psikozunu yeniden savunmuş.⁹ Uwe Henrik Peter, psikiyatri adına, Pierre Bertaux'ya verdiği yanıtta, şizofreni tanısını hiç kullanmamaya büyük özen göstererek, Hölderlin'de yaşamının son yıllarında ortaya çıkan kimi yazı ve konuşma bozukluklarına dikkat çekerek bu kez şizofazi (schizophrenie) tanımını getirmiştir.¹⁰

Hölderlin en ağır öfke krizlerinde bile kimseyi inciltmemiş, kaba bir harekette bulunmamıştır. Ayrıca sanrı duyduğunu ya da işittiğini söyleyen olmamıştır. Son yıllarını geçirdiği odaya, bazı kereler Antik Atina dolaylarında bir manastır dediği, gene son dönem bazı şiir ve mektupların Scardanelli ya da Pallaksch ¹¹ gibi neologizm- türü bazı adlarla imzaladığı bilinir. Fakat Hölderlin, gençliğinden beri kendisi için, Perikles dönemi antik dünyasında yaşayan bir keşiş/münzevi (Eremit) tanımını kullanmış, bu nedenle de *Hyperion* romanının ikinci alt adını "*Yunanistan'da Bir Keşiş*" koymuştur.

Başta modern psikiyatrinin kurucularından Griesinger olmak üzere ruhbilimciler, romantiklerden, ozanlardan, sanatkârlardan hep şikâyetçi olmuşlar, birbirleriyle geçinememişler. Ruhbilimciler ile sanatkârlar birbirlerinin gözlerine hep kuşkuyla bakmışlardır. Fakat bu hiç de hoş olmayan durumda kaybedenler daha çok sanatkârlar olmuştur. Örneğin Dr. Wilhelm Lang, açık yüreklilikle şiirlerini-yazılarını okumadığını söylemesine karşın, Hölderlin'e şizofreni-katatoni tanısı koymuş ve hastalığın 1801 yılında, duygu ve düşüncelerin çözülmesiyle başladığını söylemiştir. Diğer pek çok ruhbilimci de bu sıralar dış

dünyaya karşı ilgisinin azalmasına, kendisine özen göstermemesine, zaman zaman yüksek sesle bağırıp çağırmasına bakarak, Hölderlin'in ruhsal rahatsızlığının 1801 yılında başladığını düşünmüşlerdir. Oysa 1801 yılı ve sonrasında Hölderlin, entelektüel kapasitesinin en görkemli ürünlerini vermeye başlamış. Bu dönemde, en az 1300 sayfa kadar şiir yazmış. Sophokles trajedilerini Almanca'ya kazandırmıştır. Bu çeviriler, olağanüstü niteliklerini bugün de korurlar. Hölderlin, gene aynı tarihlerde, Alman dilinin idealizmin/romantizmin belki de en güzel kasidelerini, mersiyelerini yazmıştır.

Hölderlin'in bu dönemdeki yazıları, çevirileri üzerine yapılan sayısız araştırmalarda, küçük bir gramer hatası dahi bulunamamıştır. Tüm bunlardan yola çıkarak, burada vurgulandığı gibi Hölderlin'in "normal" bir insan olduğu kimse tarafından savunulmak istenmemektedir. Kuşkusuz dünyanın en büyük ozanlarından biri olan Hölderlin, "normal" değildir. Ancak bu "anormalliğin" adını koymak bugün için bile kolay değildir.

Bu çok kısa anımsatmadan bile kolayca görebileceği gibi ruhbilimleri, "Hölderlin Olayı"nı, *anlamada* ve *anlatmada* ciddi bir yetmezliğe girmiş. Hölderlin gibi bir insanın yaşamöyküsüne, içinde bulunduğu dünya kültür akımlarının etkisine, yapıtlarının özelliklerine yeterli özenle yaklaşmadan, salt klinik söylem (nomenklatura) içinde kalarak tanı koyup, "sisteme integre" etme çabasının büyük zorluklarla karşılaşması kaçınılmaz olmuştur.

Burada Hölderlin'in ozan, yazar, filozof yanını tartışmanın benim boyumu birkaç kez aşacağını fakat "Hölderlin Olayı" üzerine yapılan tartışmaları anımsamanın ve anımsatmanın (da) boynumun borcu olduğunu düşünüyorum.

Ayrıca "Hölderlin Olayı"na biraz daha yakından bakmanın, günümüz koşullarında, duyarlı insanlarda ve özellikle de sanatkârlarda yaygın olarak görülen korkulu, hüznü, suskunluklarla ortaya çıkan, toplumdan geri çekilme (resignasyon), küsme eğilimli yeni yaşam tarzlarının ardındaki gizemli psikik dinamiklerin sezinlenmesine (de) yardımcı olabileceğini sanıyorum.

6.2.

Hölderlin, kökeni 1500 yıllarına değin hem kilise hem de devlet arşivlerinden izlenebilen çok yönlü, soylu bir Protestan aileden dünyaya gelmiştir. Aile üyelerinin çoğunluğunu büyük toprak sahipleri, yüksek düzey devlet bürokratları ve gene yüksek düzey kilise yöneticileri oluşturmuştur. Hölderlin'in ana ve babası da ekonomik-toplumsal konumlarıyla bu din-dünya, kilise-devlet birliğini simgelemişlerdir.

Hölderlin'in annesi Johanna Christina, kilise soyluluğundan gelen iyi bir eğitim görmüş, güzel sanatlardan anlayan, güzel, son derece disiplinli, otoriter bir kadındır. Baba Heinrich Friedrich Hölderlin, din ve devlet güçlerini elinde tutan, hukukçu, eyalet düzeyinde yüksek devlet memuru, büyük bürokrat ve aynı zamanda, Nektar yöresi kilise yöneticisidir. Bilgili, sevimli, yeniliklere açık, dost canlısı, 36 yaşındaki baba Hölderlin, küçük oğlu Hölderlin iki buçuk yaşındayken, beyin kanaması sonucu birden ölmüştür. Hölderlin, babasının ölümünü, bir tür çocuk unutkanlığı içinde, hiçbir zaman anımsayamamıştır.

Hölderlin'in annesi, Johanna Christina, 24 yaşında, 7 aylık gebeyken dul kalmış. Kocasının ölümünden 6 hafta sonra, 16 Ağustos 1772 tarihinde, kızı Rike'yi doğurmuştur.

Johanna Christina, ilk kocasının ölümünden iki yıl kadar sonra, 10 Ekim 1774 tarihinde, ilk kocasının arkadaşlarından, Johann Cristoph Gok ile ikinci kez, bir tür "mantık evliliği" yapmıştır. Hölderlin'in üvey babası Gok da yüksek devlet memurudur. Ayrıca Johanna Christina'nın parasal yardımıyla da 1776'da Nürtingen'de belediye başkanlığına seçilmiştir. Ancak Johann Gok da bölgedeki su taşmalarını önleme çalışmaları sırasında üşütmüş ve kısa zaman içinde yakalandığı akciğer hastalığından kurtulamayarak, 1779 yılında genç yaşında ölmüştür. Hölderlin'in annesi, 31 yaşında ikinci kez dul kalmış. Ve yaşam boyu bir daha evlenmemiştir.

Hölderlin, öz babasının ölümünü yeterince anımsayamamasına karşın, üvey babası Gok'un ölümünü hiç unutmamıştır. Gok'un ölümünden 20 yıl kadar sonra Hölderlin, annesine gönderdiği 16 Temmuz 1799 tarihli mektubunda, *"Bana inanmayacaksınız ama şimdi yaşamımın çocukluk günlerini daha iyi görebiliyorum. İkinci babamın ölümü benim için unutulmaz oldu. Yetim kalmanın hüznünü, gözyaşlarını yaşadım. Bu acı benden hiç kaybolmadı. Yıllar içinde büyüdü"* diye yazmıştır.

Hölderlin'in annesi Johanna Christina'nın, ilk kocasından altı, ikinci kocasından dört çocuğu olmuş; on çocuğundan yedisi doğum sürecinde ya da izleyen kısa zaman dilimleri içinde ölmüşlerdir. Bu otoriter kadın, kız çocuğu Rike'yi oldukça yaşlı bir adamla evlendirmiş; ancak Rike'nin kocası da kısa zamanda ölmüş, Rike de evine geri dönmüş, annesiyle birlikte yaşamıştır. Anneanne, kız ve torun, üç dullar kuşağı aynı evde yaşamları boyunca birlikte oturmuşlardır.

Hölderlin bu evde büyümüş. Öz ve üvey babalarının erken yaşlarda ölümleri, yeri doldurulmaz boşluk oluşturmuş. Bu boşluk, Hölderlin'in yaşamında son derece önemli, hatta yazgı belirleyici bir rol oynayan, annesiyle olan "zorunlu-

simbiyotik" ilişkilerinin artmasına, karmaşık ve patolojik boyutlara uzanmasına neden olmuştur.

Hölderlin'in annesi ödün vermez, tartışılmaz tavrıyla oğlunun da aile mesleği din adamlığı yolunda gitmesini ve papaz olmasını istemiş. Hölderlin, çaresizlik içinde, annesinin istemine sadık kalacağına söz vermiş. Ancak papazlık okullarını ve papaz mesleğini hiçbir zaman sevememiş... Annesi olanca inceliği ve zekâsıyla, daha ilk şiirlerinden itibaren Hölderlin'deki yeteneği hemen görmüş; belki de bu nedenle doğru dürüst bir mesleği olması için Hölderlin'in papaz olmasında daha da fazla ısrarlı davranmış. Hölderlin'e sıklıkla, *"İnsanın papaz olunca da mutlu olabileceğini"* söylemiş... Hölderlin ise annesini, *"ozan olmanın ne demek olduğunu bilmeme koşuluyla"* diye yanıtlamıştır. Hölderlin ile annesi arasında yaşam boyu süren tartışma başlamış. Bu ana-oğul sürüşmesi, Hölderlin'in ruhsal yaşamını olumsuz yönde etkileyen ve belki de belirleyen önemli nedenlerden birini oluşturmuştur.

Hölderlin, bu gergin aile ortamında, katı disiplinli kilise okullarında eğitime başlamış; Nürtingen'de manastır okulunda, Latince ve Grekçenin yanında, köklü bir müzik eğitimi görmüş; piyano, keman ve flüt çalmasını öğrenmiştir. Müzik, Hölderlin'in yaşamının sonuna değin, duygularını dışa yansıtabildiği en önemli yollardan biri olmuştur.

Hölderlin, bu ara ilk şiirlerini yazmaya başlamış. On altı yaşında, 18 Ekim 1786 tarihinde, Maulbronn manastır okuluna geçmiş; burada artık sürekli şiir yazmaya başlamış. Ve gene bu süre içinde, manastır yöneticisinin on sekiz yaşındaki kızı, Louise Nast ile ilk gençlik aşkını yaşamıştır.

Hölderlin'in annesiyle olan tartışmaları bu dönemlerde de artarak sürmüştür. Annesi, oğlunun papaz olmasında ısrar

etmiş. Hölderlin, biraz olsun dünya işleriyle de ilgilenebilmek için hiç olmazsa hukuk okumak istemiş.

Tartışmalar kimi zaman, her iki tarafın ciddi öfke krizlerine tutulmalarına değin büyümüş. Ana-oğul arasında ilk önemli kopukluklar başlamıştır.

Hölderlin, 1788 yılında Tübingen'e gitmiş. 1788-1793 yılları arasında Tübingen'de geçirdiği süre, yaşamını çok değişik yönlerden etkilemiştir. Hölderlin, burada salt Fransız Devrimi'ni çok daha yakından öğrenmekle kalmamış, bunun ötesinde, ilerideki yaşamını, düşüncelerini, felsefesini etkileyecek Hegel, Schiller, Schelling gibi pek çok filozof, ozan, yazar ile arkadaşlıklar kurma olanağına kavuşmuştur. Tübingen yıllarında, "Tübingen Okulu" da denen arkadaş grubu içinde Alman idealist felsefesiyle tanışmış. Burada, idealist/romantik filozoflar, sanatkarlar, ozanlar, Fransız Devrimi'nin etkisiyle, doğa ve tanrısal sonsuz ile sonlu birey-insan arasındaki temel ilişkiyi yeniden tartışmışlar. Sonlu birey-insana, sonsuz doğa-tanrı katında daha anlaşılabilir, onurlu-makul-yeni bir yer/konum bulmaya çalışmışlar.¹¹

Doğa ile insanın yeniden birleşme/bütünleşme felsefesi Hölderlin'e çok heyecan vermiş. Antik Grek kültürünü yakından izlemeye, ütöpinin, özgürlüğün, doğa ile insanın yeniden birleşmesinin ne demek olabileceğini, bunu için (de) sevginin nasıl bir işlev görebileceğini düşünmeye başlamıştır.¹²

Hölderlin, İyonya Doğa Filozofları'nın dünyanın oluşumunda öngördükleri hava, su, ateş, toprak gibi asıl elementlere uygun/benzer bir yapılanmayı, insanın mutluluğu için düşünmüş. Bunun temel öğeleri olarak, gökyüzünü, yeryüzünü, insanları ve tanrıları öngörmüştür. Hölderlin'in ozansal ütöpisine göre, insanların mutluluğu, ancak gökyüzü,

yeryüzü, insanların ve tanrıların, güzelliğin/sanatın çevresinde yeniden birbirleriyle barışmaları/bütünleşmeleriyle olasıdır. Bu bütünleşmenin yeri doğadır. Doğa, çiçekleri, kokuları, bitkileriyle çoktan bu bütünleşmenin hazırlıklarını yapmıştır. Sorun, doğanın içinde ve mutlak güzelliklerin çevresinde, gökyüzünün, yeryüzünün, insanların ve tanrıların birbirleriyle bütünleşmeleri, birbirlerinin içinde crimelelidir.

Hölderlin, bu tür bir bütünleşmenin gerçekleşebileceği coğrafi yeryüzü bölgesi olarak, güzelliğin ve bilgeliğin, bir anlamda ilk güzel ve bilge insanların ortaya çıktığı antikçağ Ege Adaları'nı düşünmüştür. Hölderlin için gerçekten yaşanabilecek zaman da ancak bu bütünleşme anından sonra başlayacaktır.¹³

Hölderlin, Pietizm'in 18. yüzyılda, devlet, kilise, pazar, liberalizm ilişkileri arasında sıkışan, acı çeken ozan-insan örneği olmuştur.¹⁴ Duyarlı ozan, yoğun bir dinsel inançla, yeni toplumsal düzenlemelerle karşı karşıya kalmış. Modern burjuva toplumunun yeni seçkinleri arasında şaşırmış... Son kerte karmaşıklaşan yaşam serüveni içinde yavaş yavaş artık bu dünyada yerinin olmadığını düşünmeye başlamıştır.

Tübingen'de tartıştığı "bütünleşme felsefesi" uzantısında bir yandan Antik Grek toplumlarının sevecen çok tanrılı dinlerini, bir yandan Hristiyanlığın katı tek tanrısı ve annesinin kendisini bağışlamaz tavrı içinde sıkışmış. Hristiyan dininden ve annesinden kopmadan, Perikles dönemi Atina'sında yoğun bir aşkla, doğa ve insanı yeniden bütünleştirme özlemi, Hölderlin'de hem yaşama sevincine ve hem de ölüm istemine dönüşmeye başlamıştır. Hölderlin, bu aralar hem doyasıya sevmek hem de bu dünyadan bir an önce ayrılmak özlemi çekmiş, mektuplarında "korkularının, hüznülenmesinin ve

bunlara bağlı olarak çeşitli psiko-somatik şikâyetlerinin arttığını" yazmıştır.¹³

Bu bağlamda, birleşme/bütünleşme düşüncesi içinde Hölderlin, sistematik bir felsefe oluşturmaktan öte, birey-in-sanın yaşama ve evrene karşı ilişkilerini yeniden araştırmayı denemiştir. Hölderlin, başyapıtı sayılan *Hyperion* romanında, bu yeni insan-doğa-tanrı ilişkisi özlemine dile getirmiştir. Hölderlin bu roman üzerinde uzun süre çalışmıştır. *Hyperion*'un ilk taslakları 1792/93 yıllarında yazılmaya başlanmış. Ancak sonraki dönemlerde Hölderlin, her tartışmadan sonra romanını yeniden yazarcasına değiştirmiştir. *Hyperion*'un ilk bölümü 1797 tarihinde basılmış. İkinci bölümün yazımı ve basımı 1799 yılına değin sürmüştür.

Hölderlin, Alman İdealizmi'nin romanı da denen *Hyperion* üzerine yaptığı ön çalışmalar esnasında, umutsuzca da olsa bir yandan doğa-insan bütünleşmesinde sevginin olası bir ütopya üretecek durumda olup olmadığını düşünürken, öte yandan da bunun olanıksızlığını giderek daha çok sezinlemeye başlamıştır.

Hölderlin 1793 yılında, korkulu bir huzursuzluk içinde kilise eğitiminden kaçabilmek için özel öğretmenlik yapmayı denemiş. O sıralar en yakın arkadaşı durumundaki Schiller, Charlotte von Klab ailesinin Walterhausen'da yazarların, sanatkârların toplandığı bir tür 'aydınlar kulübü' niteliğindeki evlerinde Hölderlin için geçici bir iş bulmuş. Hölderlin, burada oldukça üretken bir dönem geçirmiş. Pek çok çalışmasının en azından ön hazırlıklarını burada yapmış. Kendi özgün yazın biçimini, felsefe görüşünü belirlemeye çalışmış. Gene bu dönemde Hölderlin'i yetenek olarak görenlerin sayısı artmış. Hölderlin, romanı *Hyperion*'un ilk notlarını bu

evde yazmaya başlamıştır. Walterhausen'da kaldığı süre içinde, Wilhelmine Marianne Krims adlı bir kadınla ilişki kurmuş ondan Temmuz 1795 tarihinde Louise Agnes adlı bir kız çocuğu olmuştur. Ancak Louise 20 Eylül 1796'da ölmüştür... Hölderlin, Charlotte von Klab ve çocuklarıyla yeteri boyutlarda anlaşılamamış. Evden ayrılmak zorunda kalmış. Charlotte von Klab, Schiller'e yazdığı mektupta, "*Hölderlin'in kafasının oldukça karışık, zihninin bulanık olduğunu*" anlatmıştır...¹⁶

Hölderlin, 1794 yılının Ekim/Kasım ayları arasında Jena'ya gitmiş. Burada yeniden pek çok Alman aydınıyla tanışmış. Johann Gottfried Herder ile Wilhelm Humbolt ile karşılaşmış. Goethe'yi görmüş. Ancak en önemlisi, Fichte'nin (1762-1814) felsefe derslerini ve seminerlerini izlemiş. Jakoben kulüplerine gitmiş. Fransız Devrimi üzerine yapılan konuşmaları dinlemiş. Kendi savlarını anlatmış. Kafası biraz aydınlanmış. Çokça karışmış... 1795 yılının Mayıs/Haziran ayında, olası yeni ve oldukça ağır bir ruhsal bunalım içinde Jena'dan, nedeni bugün bile yeterince bilinmeyen nedenlerle kaçarcasına ayrılmış... Schiller'e "*çok kötü durumda olduğunu, içinin titreştiğini, kafasının durduğunu, taşılaştığını*" yazmıştır.^{17, 18, 19}

Hölderlin, 1796 ile 1798 yılları arasında Frankfurt'ta, eşraftan yeni zengin banker Jakop Contrad'ların (1765-1843) evinde, çocuklarının özel öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. Bu dönem Hölderlin'in yaşamının en önemli bölümlerinden biri olmuştur. Alman idealistlerinin/romantiklerinin toplandığı Tübingen'den ve kültür kenti Jena'dan sonra Frankfurt, Hölderlin için yeni bir okul niteliğinde görülmüştür. 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başlarında Frankfurt, modern ticaretin ve bankacılığın merkezi olmaya başlamış. Fransız Devrimi'nin idealleri, Frankfurt kentine moral-este-

tik boyutlardan çok öte, çıkarıcı, vahşi liberal ekonominin koşulladığı günlük yaşamın sömürü terörü içinde yansımış Kültür sığlaşmış, insanlar arası ilişkiler sahte, ikiyüzlü ve karikatür niteliklere dönüşmüş...

Hölderlin, Frankfurt'ta Fransız Devrimi'nin ideallerinin günlük pratik yaşama yansıyan –çirkin– yüzünü biraz daha yakından görür gibi olmuş. Bir kez daha büyük düş kırıklığına uğramış. Burada ayrıca Hegel, Goethe, Schelling gibi pek çok filozof, ozan ve düşünürle yeniden karşılaşmak ve tartışmak olanağı bulmuş. Hölderlin burada dünyanın yeni bir mitolojiye gereksinimi olduğunu; şiirin insanların yeni yol göstericisi olabileceğini; şiirin ve sevginin yol göstericiliğinde yeni ütöplerin oluşturulabileceğini düşünmüştür. Ancak tüm bu konuşmalarında bile her an biraz daha fazla ve açık olarak, bu dünyada duyarlı bir insana ve özellikle de bir ozana yer kalmadığını sezinlemiş. Bir ozan için yaşanılacak/sığınılacak tek yerin, insanın kendi tını/ruhu/bilinci olduğunu, güzelliğin, harmoninin günlük pratik yaşamda değil, ancak ozanın kendi özbilincinde, benliğinde gerçekleşebileceğini duyumsamıştır.

Hölderlin, bu coşkulu ve bunalımlı günlerinde, hem kendisi ve hem de romantik yazın-düşünce dünyası için son derece önemli bir rastlantıyla, evinde çalıştığı Jakop Gontrad'ın karısı Susette Gontrad ile karşılaşmış. Susette ile aralarında başlayan olağanüstü aşk, Hölderlin'e idealizmin/romantizmin ütösisinin hiç olmazsa bir bölümünün bu dünyada (da) gerçekten de yaşanabileceği umudunu vermiştir.

Hölderlin, o zamanlar düşlediği antikçağ aşk tanrıçasını gerçek dünyada bulmuş. Susette Gontrad'ın kişiliğinde, güzelliği, harmoniyi, bilgeliği gerçek dünyada yaşamaya başlamıştır.

Susette, Hölderlin'in *Hyperion* romanına ve daha pek çok şiirine olağanüstü bir yaratıyla, *Diotima* olarak yansımıştır. *Diotima*, Platon'un *Symposion* yapıtında anlattığı gibi Sokrates'e, özellikle sevgi ve aşk üzerine unutulmaz açıklamalar getirmiştir. Sokrates, *Symposion*'da tüm içtenliğiyle, sevgi üzerine bildiklerini bu bilge kadından öğrendiğini söyler. *Diotima*'ya göre sevgi, ne ölümlüdür ne ölümsüz ne bilgeliktir ne bilgisizlik; sevgi ne yokluk içindir ne de varlık... Eros bir tanrı bile değildir, ölümlüyle ölümsüz arası bir varlıktır... *Diotima*, "sevginin yaratmak, doğurmak, salt güzelliğe, ölümsüzlüğe ulaşmak olduğunu... insan yaşamının sadece bu salt güzellik içinde yaşanmaya değer olabileceğini..." söyler.²⁰

Hölderlin, romanı dışında *Diotima* üzerine ayrıca pek çok şiir yazmıştır.²¹ Frankfurt döneminde en mutlu günlerini yaşamış; ruhundaki kasılıp-gevşemeler, "sistol-distol" durumları, en olumlu boyutuna uzanmış. Jena'da yaşanan bu nalım, Frankfurt'ta coşkuya dönüşmüştür.²²

Yukarda betimlenen koşullarda, *Hyperion* romanının ilk bölümüne son biçimini vermiş; roman, çağın modasına göre Goethe'nin 1774 yılında yayımlandığı *Genç Werther'in İstirapları* benzeri, mektup tarzında yazılmıştır. Romanda kullanılan isimlerin, tanımlamaların hemen hemen tümü antikçağ kültüründen, mitolojisinden alınmıştır. *Diotima*'nın dışında, Hölderlin'i anımsatan *Hyperion* da mitolojiden alınma ve mitolojideki *Uranus* ile *Gaia*'nın oğludur. Grekçe ve Roma Latince'sinde güneş tanrısı, yukarıdan giden, dünyanın üstünde dolaşan, yersiz-yurtsuz-köksüz-zamansız tanrı/insan anlamında kullanılmıştır.

Hölderlin, olası yeni düş dünyasının da antik kültürlerin ortaya çıktığı Ege Denizi adalarında gerçekleşebileceğini varsaymış. Bu nedenle de romanında *Hyperion* ile *Diotima*

da Ege Denizi'nde bir adada yaşamışlardır. Hölderlin'in düşüncesine göre geçmişin mükemmel insanların, felsefenin, sanatın, harmoninin, güzelliğin ortaya çıktığı bu bölgelerde, *duygu/bilinç, tin/doğa, düş/gerçek, ütöpik geçmiş/gerçek gelecek, ideal varoluş/günlük yaşam iç içe geçmiş, sürekli olarak birinden diğerine gidip gelmeler içinde sürmüştür...* Diotima, burada ideal güzelliğin, mükemmelin, en gelişmiş varoluşun aurasını yayar. Olağanüstü niteliklerde sevinç, heyecan, harmoni saçan... Tanrısal, göksel bir *auradır* bu. Ancak Diotima, salt sevinç değil, göksel bir hüznün de yayar. Şarkılar ve melodilerle anlatılabilir bir durumdur bu. *Hyperion* romanındaki sözcüklerin akışı da zaten günlük konuşmadan çok, müziğe daha yakındır.²³

Hölderlin'in zamansal/mekânsal boyutları, ben/sen, tek/bütün, sevgi/ölüm, yalnızlık/bütünlük gibi iç içe gidip gelmeler, kasılmalar/gevsemeler şeklinde alışılmışın ötesinde ve başka bir *"ayrık yürünge"* üzerinde devinmişlerdir.

Hölderlin, bu romanında idealizm/romantizm, insan/doğa/tanrı bütünleşme düşüncesini olağanüstü bir şiirsellik ve müziksel ritim içinde anlatmıştır:

*"Her şeyle bir olabilmek, budur tanrıların yaşamı ve insanların mutluluğu, canlı olan her şeyle bir olabilmek, haz içinde kendini unutarak doğa dünyasında yeniden doğmak"...*²⁴ *"Başlangıçta insan ve tanrılar tek varlıktılar, kendi kendini bilmeyen sonsuz bir güzellik zamanıydı"...* *"İnsan güzelliğinin, tanrısal güzelliğin ilk çocuğu sanattır. Tanrısal insan sanatta gençliğini, kendisini yeniden yaşar."*

*"Korkma sakın! Doğada her şey bir arınmaya bağlıdır ve yaşamın çiçeği nerede olursa olsun, kendini kaba maddeden kurtarır ve açar"...*²⁵

Ölüm, Diotima'nın ağzından şöyle anlatılır:

"Tut ki bir bitkiyim! Bundan ne zarar? Yine olacağım ya! İçinde herkesi ve her şeyi aynı ölümsüz sevgiyle birbirlerine bağlı tutan canlılar ülkesinde yok olmam düşünülebilir mi? Bütün varlıkları birbirlerine bağlayan o birlikten ben nasıl ayrılabilirim ki?" "Yaratıklar sevgililer gibi yan yana yaşıyorlar." "Biz ancak daha tanrısal bir sükûn içinde bir olmak için ölüyoruz. Biz yaşamak için ölüyoruz.""²⁶

Hölderlin ile Susette Contrad arasındaki bu büyük aşk uzun sürmemiş. Dört çocuk annesi Susette, evinden tümüyle ayrılamamış, Hölderlin'in ise tam bir tükenmişlik içinde kendi kendisine bile bakacak gücü kalmamıştır. Eylül 1798 tarihinde, Hölderlin, Jacop Contrad ailesinin yanından ayrılmak zorunda kalmış. Fakat 4 Ekim 1798 tarihinde Susette Contrad ile tiyatroda karşılaşmışlar. Sonra, aynı yılın kasım- aralık ayları boyunca, gizlice ve sıkça buluşmuşlar. 1799 yılı boyunca Susette ile mektuplaşmaları sürmüştür.

Hölderlin'in Susette'e yazdığı mektuplar –birkaç taslak dışındakiler– yazık ki bugüne değin bulunamamıştır. Ancak Susette'in yazdığı 17 mektup korunmuştur. Araştırmacıların kanısına göre de bu mektuplar, Alman romantizminin en güzel aşk mektubu örnekleri değilse bile –hiç kuşkusuz– en güzellerinden biridir. Salt bu mektuplardan bile Hölderlin'in, Susette Contrad'ın olağanüstü özellikleri üzerine düşündüklerinin ve yazdıklarının hiç de abartma olmadığını kestirebiliriz. Bu gerçekten de olağanüstü güzel mektuplar, tam da Antik Grek kültürünün sevgi tanrıçası "göksel sevginin" simgesi Diotima'ya yakışır niteliktedirler.²⁷

Susette, Hölderlin'e salt olağanüstü bir sevginin ne demek olabileceğini göstermekle kalmamış, bunun ötesinde onun, özellikle annesine karşın kişiliğinin gelişmesini, özgürleşmesini, ozan yanının, yeteneğinin güçlenmesini de desteklemiştir.

Hölderlin, 1798-1800 yılları arasında büyük acılar içinde, Antik Grek kültürünü daha yakından öğrenmeye ve özellikle Diogenes Laertius'un yapıtlarını okumaya başlamış. Ve gene bu dönemde *Empedokles'in Ölümü* adlı trajedisi üzerine ilk notları yazmıştır.²⁸

Hölderlin'in başyapıtı sayılabilen *Hyperion*'un ikinci cildi 1799 yılında yayımlanmış. Hölderlin, olasılıkla, 8 Mayıs 1800 tarihinde Susette ile son bir kez görüşebilmiş. 10 Haziran'da, yeniden annesinin yanına dönmüş; daha doğrusu sığınmıştır.

Hölderlin'in 1800 yılında Stuttgart'da geçirdiği günlerin çok sıkıntılı geçtiği sanılmaktadır. Bilinebildiği kadarıyla, Hölderlin burada özellikle *Empedokles'in Ölümü* üzerine çalışmıştır. 1800-1801 yılı içinde kaçarcasına oradan oraya pek çok yer değiştirmiş. 1801 yılında bir ara, yürüyerek Fransa'ya geçmiş. 1802 yılı Ocak ayında Bordeaux'a gitmiş. Oradan Paris'e geçmiş. Paris'ten gene annesinin yanına Nürtingen'e dönmüş...

Hölderlin, tam da bu denli önemli ruhsal huzursuzluklar içindeyken, dünyada varlığının nedeni gördüğü tek insanın, Susette Contrad'ın ağır hasta olduğu –ya da olasılıkla öldüğü– haberini almıştır.

Susette Contrad, geçirmekte olduğu akciğer tüberkülozu sonucu, 22 Haziran 1802 tarihinde Frankfurt'ta ölmüştür. Susette Contrad'ın ölümü Hölderlin'i olağanüstü boyutlarda etkilemiş; bir anlamda yaşamının dönüm noktasını oluşturmuştur.

Pierre Bertaux'un kanısına göre Hölderlin, Susette Contrad'ın sağlık durumunun bozulduğunu duymuş, bavulunu annesinin evine gönderip kendisi Frankfurt'a gitmiş; son anlarında sevgilisinin yanında bulunmuştur.²⁹ Ancak bu savı destekleyen hemen hemen hiçbir somut kanıt yoktur. Ayrıca

Alman araştırmacıları bu sava karşı çıkmışlardır.³¹ Genel kanıya göre Hölderlin, Susette Contrad'ın öldüğünü yolda öğrenmiş, olasılıkla bavulunu eve göndermiş, kendisi de sonradan annesinin yanına gelmiş. Gene olasılıkla bu ara annesi, gizlice bavulunu açmış, içindeki mektuplardan Hölderlin ile Susette arasındaki ilişkiden, "yasak aşktan" ilk kez haberdar olmuş. Ve Hölderlin ile aralarında bir daha düzelmeyen bir kopukluk oluşmuştur. Hölderlin, bir yandan Susette Contrad'ı yitirmenin getirdiği büyük boşluk, öte yandan annesiyle olan ilişkilerinin tümüyle kopmasının getirdiği yıkım sonucu geri dönüşsüz bir çökkünlük içine girmiş. Hölderlin, Susette'in ölümüyle gerçek dünyada ilişki kurabildiği tek insanı da yitirmiştir. Ağır bir hüznün/çökkünlük dönemi başlamış. Tüm toplumsal ilişkilerini kesmiş. İnsanlardan kopmuş. Geri çekilmiş. Büyük düş kırıklıkları içinde tek başına yaşamaya başlamış... Hölderlin'in yaşamının sürekliliğinde kopma olmuş... Olasılıkla ciddi bir kişilik değişikliği ortaya çıkmıştır.

Yaşadığı ağır çökkünlüğe ve psikosomatik acılara karşın Hölderlin, gene aynı yıllarda oldukça üretken bir çalışma dönemine girmiş. Özellikle Antik Grek klasiklerini okumaya ve Sophokles'in yapıtlarını Almanca'ya çevirmeye başlamış. Hölderlin, 1804 yılında, Sophokles'in *Kral Oidipus* ile *Antigone* trajedilerini Almanca'ya çevirmiş. Bu çeviriler hemen yayımlanmış. Ve hemen klasikleşmiştir.³¹ Bugün bile, orijinallerinin yanı sıra Hölderlin'in, Sophokles'in yapıtlarına getirdiği yeni yorumlar çok benimsenmiştir. Sophokles'in orijinaline sadık Almanca'ya pek çok çevirisinin yapılmış olmasına karşın, örneğin Brecht kendisinin yazdığı *Antigone*'ye, Hölderlin çevirisini esas almış, Carl Orff, *Antigone* operası için Hölderlin'in çevirisini temel yapıt olarak benimsemiştir. Bu-

gün Almanya'da sahnelenen Sophokles trajedilerinin hemen tümünde Hölderlin çevirileri kullanılmaktadır.

Hölderlin bu ara pek çok kez tedavi gereksinimi görmüş. Şikâyetleri genellikle melankoli, hipokondri/psikosomatik belirtiler olarak tanımlanmış. Homburg'da gittiği Dr. Müller, yazdığı bir raporda Hölderlin'i "çılgın", "deli" olarak tanımlamıştır. Böylece, Hölderlin'in psikiyatri ile biraz daha yakın sıcak ilişki dönemi başlamıştır.

Hölderlin, 1802-1806 yılları arasında, Nürtingen ile Hamburg arasında gide-gele yaşamış. Politikacı, filozof, yazar arkadaşı Isaac von Sinclair (1775-1815), bu süre içinde Hölderlin'e sahip çıkmış. Sinclair'ın belirttiklerine göre Hölderlin, bu dönemde çok verimli çalışmalar yapmış. Sinclair, Hölderlin'in annesine gönderdiği bir mektupta, *"Bu denli büyük tinsel, ruhsal yaratı kapasitesi görmediğini"* yazmıştır. Ancak yaşanan üretken ve coşku dolu zamanlar, sıklıkla öfkeli, hüznü, korkulu ve psikosomatik/hipokondrik yakınlamalarla dolu bunalımlı dönemlere dönüşmüş. Hölderlin, insanlarla ilişki kurmakta sürekli zorluk çekmiş. Şiirlerinde, *"Dingin esiri –doğayı gökyüzünü– anladığını; fakat insanların konuşmalarını anlayamadığını"* yazmıştır.

1805 yılında, Almanya'da politik ortam gerginleşmiş. Fransız Devrimi yanlıları, cumhuriyetçiler kovuşturulmaya başlanmış. Bu arada, Hölderlin'in birlikte kaldığı arkadaşı, Isaac Sinclair, "vatana ihanet" suçundan altı ay kadar tutuklanmış; sorgulanmış. Hölderlin, son derece sıkıntılı geçen bu günlerde her an kendisinin de tutuklanma olasılığını beklemiş. Bu gergin bekleyiş günleri ruhsal dengesini daha da bozmuş. Öfke, huzursuzluk, korku krizleri artmış.

Hölderlin'in ruhsal bunalımlarını artıran nedenler arasında 1800 yıllarında Almanya'da yaşanan politik huzursuzluk-

ardan sıkça söz edilmiştir. Gerçekten de bu yıllarda, özellikle Güney Almanya'da, Fransız Devrimi sempatizanlarına karşı sert tavırlar alınmıştır.

Hölderlin de hiç kuşkusuz diğer Alman aydınları gibi Fransız Devrimi'ni coşkuyla karşılamış. Gerek Tübingen ve gerekse de Jena dönemlerinde Jakoben kulüplerine gitmiş. Politik tartışmalara katılmıştır. Fakat tüm bunlara karşın, onun ne denli tutkulu bir Jakoben olduğu bilinmemektedir. Ayrıca Hölderlin'in Jakobenlerin devlet ideallerine ve uyguladıkları "erdemın terörüne" kesinlikle karşı olduğu bilinmektedir. Hölderlin, Jakobenlerin "terörsüz erdemın güçsüz kalacağı" savlarını hiçbir zaman benimsememiş; "erdemın terörünün" Marat'ı ve Robespierre'i nasıl öldürdüğünü acıyla izlemiştir.^{32, 33}

Hölderlin, *Hyperion* romanında da konuyu dolaylı olarak tartışmış, devrimci "Nemesis Topluluğu"ndan ayrıldığını, Diotima'nın sonsuz sevgisini seçtiğini yazmıştır. Hölderlin, özellikle Marat ve Robespierre'in öldürülmelerinden sonra Perikles Dönemi Ege Adaları'nı ozanların ideal ülkesi olarak düşlemiştir.³⁴

Araştırmacıların kanısına göre Hölderlin, en geç 1805'te tinsel devrim düşüncesine gelmiş. Devrimin ancak insanın kendi kafasında olabileceğini düşünmüş. Başkalarını "kurban etmekten" çok "kendisini kurban verebileceği" bir yaşam tarzı düşlemiş. Bunu bir kez daha kanıtlamak için *Empedokles'in Ölümü* trajedisini yazmıştır.

Birlikte kaldıkları, arkadaşı Isaac Sinclair'in tutuklanması sırasında, bir olasılık "*Jakoben olmak istemiyorum*" ya da "*Artık Jakoben değilim,*" dediği söylenir. Ancak tüm bunların Hölderlin'in temel sorunu olmadığı, belki içinde bulunduğu sıkıntıları artırıcı bir etken olduğu düşünülebilir.³⁵

Hölderlin, giderek arkadaşı Sinclair'ın yanında –bile– barınamaz duruma gelmiş. Sinclair, bir süre annesinin yanına gitmesini önermiş. Ancak annesi, Hölderlin'i bir daha ne görmek, ne de evine almak istemiştir. Annesinin bu katı tutumu Hölderlin'in ruhsal durumunu daha beter kılmış, içinden çıkılmaz konuma sokmuştur.

Hölderlin'in evine dönmek istemesine annesinin ve kardeşlerinin neden bu denli kesin tavırla karşı durdukları yeterince bilinmiyor. Bir olasılık, Hölderlin'in üvey kardeşi Karl Gok'un karısı, 24 yaşındaki Eberhardin Maria Brust'un, Hölderlin'e karşı gösterdiği sıcak ilgi aileyi rahatsız etmiş ve bu nedenle de Hölderlin'in eve dönmesini istememiş olabilirler...⁷⁶ Diğer bir olasılık, Hölderlin'in öz babasından kalan mirası annesi ve üvey kardeşi Karl Gok hiçbir zaman Hölderlin'e vermeye yanaşmamışlar. Hölderlin'in büyük para sıkıntısı içinde yaşadığı dönemlerde bile, hakkı olan parayı ona vermemişlerdir. Hölderlin, psikiyatri kliniğine yatırıldıktan ve vesayet altına alındıktan sonra, paranın kullanımı çok daha kolay olmuştur. Ayrıca Hölderlin'in kitaplarının yeni baskılarından gelen parayı da hep Karl Gok almıştır. Hölderlin'in annesi, 1828 yılında öldükten sonra, Hölderlin'in payına düşen 9186 Filorin'i, önce Karl Gok üstüne almak istemiş; fakat mahkeme buna karşı çıkmıştır. Hölderlin, 1843 yılında öldüğü zaman bu kalıt para faizleriyle birlikte 13 bin Filorin'i bulmuştur. Bugünün parasıyla yarım milyon mark eder ki ciddi bir birikim sayılabilir. Hölderlin, yaşamı boyunca hep para sıkıntısı çekmiş, çok kez yoksulluk düzeylerinde yaşamış. Salt bu nedenle ruhsal bunalımlara düştüğü olmuş. Psikiyatri kliniğine yatırıldıktan sonra bir daha para ile ilgili bir şey konuştuğunu duyan olmamıştır. Hölderlin öldükten sonra bile kalan parasının bölüşümü, üvey kardeşi

Karl Gok ile kız kardeşinin oğlu Fritz Breunlin arasında sert tartışmalara neden olmuştur.³⁸

Sonuçta, ayrıntıları bugün bile yeterince bilinmeyen aile-içi hazırlıktan sonra, annesinin onayı ve olasılıkla Karl Gok'un aile adına katılmasıyla, 11 Eylül 1806 tarihinde Hölderlin, zorla –olasılıkla bağlanarak ve arabadan inmek istediğinde yüzü gözü kanatılma derecesinde zararsız konuma getirilerek– Tübingen Üniversitesi'ne bağlı Autenriethsche Kliniği psikiyatri bölümüne yatırılmış. Klinikte tek kişilik bir hücreye kapatılmış; burada zaman zaman ya da sürekli olarak bağlanmış; olasılıkla “deli gömleği” giydirilmiş ve yüzüne, kliniğin buluşu olan ham deriden yapılmış bir “deli maskesi” takılmıştır.

Hölderlin'e klinikte yattığı süre içinde belladona, digitalin gibi ilaçlar verildiği, bugün elimizde bulunan reçete defterlerinden tüm ayrıntılarıyla izlenebilmektedir. Hölderlin, kliniğe yatırıldığı günden beş hafta kadar sonra, 21 Ekim 1806 tarihinde, “bahçede gezintiye” çıkabilmiş. Daha sonraki günlerde de hiçbir öfke krizi görülmemiştir...”

Hölderlin, yatırılışından altı ay kadar sonra, 3 Mayıs 1807 tarihinde tedavisi olanaksız, zararsız, bakıma muhtaç, en çok 2-3 yıl yaşar... tanısıyla klinikten çıkarılmış. Bir ara tümüyle ortada kalan bu büyük ozana, yaşamında az rast geldiği mutlu anlardan biri denk düşmüş. Yazılarını, şiirlerini okumuş, *Hyperion*'a hayran kalmış Ernst Friedrich Zimmer adlı bir marangoz ustası, Hölderlin'in bakımını üstlenebileceğini söylemiş.

Hölderlin, klinikten ayrıldığı 3 Mayıs 1807 tarihinden, öldüğü 7 Haziran 1843 gününe değin tam 36 yıl, Tübingen'de bu marangoz ustasının odasında yaşamıştır. Hölderlin'e sahip çıkıp bakımını üstlenenler hiç de yüksek eğitim görmüş insanlar olmamalarına karşın, bu büyük ozana hep saygılı

bir hayranlık duymuşlar; Hölderlin de yaşamında hiç kimse-
lere güvenmediği ölçüde onlara güvenmiş, inanmış; onların
yanında *ruhsal dinginliğine* kavuşmuştur.

Zimmer ailesi üyeleri dışında, kendisini ziyarete gelenle-
rin hemen hemen hiçbiriyle konuşmamış... Anlatılanlara gö-
re, Hölderlin hüzünlü ve hafifçe gülümseyen bir yüz ifade-
siyle, "*Aias gülüşü/ironisiyle*" tam 36 yıl susmuştur...

Hölderlin, psikiyatri kliniğine yatırıldıktan ve Zimmer ai-
lesinin yanında yaşamaya başladıktan sonra, aralarında 30
kilometre kadar bir uzaklık bulunmasına karşın, annesi 20
yıl boyunca oğlunu bir kez olsun ziyaret etmemiştir.

Tüm bunlara karşın, gene bu süreç içinde Hölderlin, anne-
sine, sürekli olarak bağışlanmasını dileyen pek çok mektup
yazmıştır. Bunlardan sadece 60 tanesi bulunabilmiştir. Diğer
mektupların annesi tarafından yok edildiği sanılmaktadır."

Ayrıca yaşamının ikinci yarısında, bugüne değin elimize
ulaşan 50 kadar şiir yazmıştır. Bu şiirler üzerine de pek çok
yorum/araştırma yapılmıştır.

Gramatik olarak kusursuz olmalarına karşın, hiç kuşku-
suz bu dönemin şiir ve mektuplarında eskinin coşku ve he-
yecanı görülmez. Duygular artık kalın buzlu bir camın arka-
sından süzülüp gelen alacakaranlık ışığın hüznünü / donuk-
luluğunu yansıtır. Arada bir, yaşanan trajediyi daha bir
somutlaştıran dizeler görülür:

*"Nisan, mayıs, haziran kaldı gerilerde,
Artık bittim, yaşamak istemiyorum ben de."*

Adorno, Hölderlin'in son dönem şiirlerini, "*canlılığın be-
lirtisi, zarif, dingin yan-şiirler*" olarak tanımlamıştır."

6.3.

“Hölderlin Olayı”nın temelinde, ozanın olağanüstü duyarlı kişiliğinin, ailesi içinde ve yaşadığı toplumda kendisini yeterince kabul ettiremediği düşüncesi önemli bir yer tutmuş. Hölderlin, içinde doğduğu dünya ve insanlarıyla olan ilişkilerinde, duyarlı kişiliğinin gereksinim duyduğu güvenceyi bulamadığı kanısına kapılmıştır. Bunun sonucu acılı, korkulu ve her gün biraz daha yaralayıcı yaşam serüvenine başlamıştır. Kendisini “ozanca gerçekleştirmek” istemi arttıkça ailesi/annesi ve toplumun diğer kesimleriyle arasında büyük kopukluklar belirmiş. Her geçen gün kendisi ile dünya ve insanları arasındaki yarık büyümüştür. Burada, yaşanan dönemin büyük kültür dalgalanmalarının etkisi de ayrıca yazgı belirleyici nitelikte olmuştur.

18. yüzyılın sonlarında, Antik Grek çok tanrılı dinlerinin, sanatının, felsefesinin etkisi özellikle aydınlar arasında giderek artmış. Hölderlin’in, Sophokles’i Almanca’ya çevirecek derece Grekçe bilmesi, pek çok antik yapıtı orijinallerinden okuyabilmesi, bu kültüre karşı duyduğu hayranlığı daha da artırmıştır. Bu yoğun antik kültür birikimine, Fransız Devrimi’nin getirdiği çok yönlü etkiler, özellikle Alman aydınları arasında idealizmin/romantizmin hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur.⁴²

Bir yandan daha çocuk yaştan aldığı katı tek tanrılı din eğitimi ile birlikte, Antik Grek kültürünün çok tanrılı dinlerinin sevecen etkisi, öte yandan Fransız Devrimi'nin getirdiği tüm toplumsal yapıları çözücü/dağıtıcı fakat aynı zamanda insanı özgürleştirici kışkırtısı altında Hölderlin, bu dünyada kendisi için güvenilir bir yer/mekân kalmadığı kanısına kapılmıştır.

Hölderlin'in kendisini "ozanca özgürleştirme" istemiyle, bu dünyaya bağlı kalma, hatta papaz olma- zorlamaları, kişiliğinin gelişmesini kendisinin tanımlamalarıyla "ayrıksı yörünge" (exzentrische Bahn) üzerine oturmaya zorlayan nedenler olmuştur.⁴³ Hölderlin, öz ve üvey babalarını yitirdikten sonra, annesiyle yaşadığı "zorunlu simbiyotik" ilişkiler içinde, manastır okullarının karabasanlı gecelerinde bu dünyaya "fırlatılıp atılışlığını" sezinlemiş. Bir dayanak aramış. Bir ara, baba yerine koymaya çalıştığı, en güvendiği dostu Schiller'den bile beklediği desteği bulamadığı kanısına kapılmış. Yeteneğini kimseye kabul ettiremediğini düşünmüş: Düş kırıklığı, hüznü artmış. Yaşamın yitip gitmiş bütünlüğünü aramaya ve bunu –ancak– kendi fantezilerinde yeniden üretmeye çalışmış. Fakat ozanca çabalar, gerçek dünya ile fanteziler arasındaki uçurumu kapatamamış, tersine her geçen gün biraz daha artırmıştır. Hölderlin, kendini sürekli kökten kopmuş, yurtsuz duyumsamıştır. Hölderlin, *Hyperion* romanında sergilediği gibi, hemen hemen hiçbir mekânsal ve zamansal yönelimi olmayan bir fantezi dünyasında –bütünleşmeyi bozar kaygısıyla "ben benim" demeye bile sakınarak– yaşamayı düşlemiş. Ancak üzerinde bulunduğu "ayrıksı yörünge", mekânsal, zamansal ve kültürel yönelimi (oryantasyonu) gerçek dünyadan giderek uzaklaşmış, duyumsadığı korkuyu ve hüznü daha da artırmıştır.

6.4.

Pierre Bertaux, Hölderlin'in yaşamının başlıca üç döneme ayrılarak tartışılabileceğini önermiştir. Birinci dönem, doğumundan 1802 yılına kadar süren çocukluk, gençlik yıllarıdır. Bu süreç içinde Hölderlin'in hem davranışlarında hem de yazı ve konuşmalarında ruhsal bir rahatsızlığı gösterecek belirtiler bulmak zordur.^{4*}

Bertaux'a göre Hölderlin'in yaşamında ikinci dönem, Temmuz 1802 ile 11 Eylül 1806 tarihleri arasındaki bölümdür. Hölderlin, bu ara Susette'in ölümünden sonra ağır bir depresyon geçirmiştir. Buna karşın, çok üretken bir tempoda çalışmalarını sürdürmüştür. Alışlagelinmiş depresyonlu insanlarda görülmeyen büyük yapıtlar yazmış, çeviriler yapmıştır. Hölderlin'in yaşamındaki üçüncü dönem, onun –olasılıkla aile çevresinde dönen entrikalar sonucu– zorla psikiyatri kliniğine kapatılmasıyla başlamıştır. Bu dönem için konulan tanı “zihin bulanıklığı”dır. Bu üç dönem de arada gelen kimi öfke krizleri dışında, oldukça istikrarlı geçmiştir. Hölderlin'in son 36 yıllık ruhsal durumu hemen hemen hiç değişmemiştir.

Uwe Henrik Peters, şiir ve yazılarının analizinden hareketle, Hölderlin'in ruhsal rahatsızlığını üç aşamada tartışmıştır. Peters'in karısına göre Hölderlin, 1801-1806 yılı ara-

sında ağır bir melankoli/depresyon geçirmiştir. Ancak 1804 yılında bu melankoli/depresyon giderek şizo-depresyona doğru dönüşmeye başlamış. 1805 yılından sonra, şizofreniye bağlı düşünme, yazma, konuşma bozuklukları (schizophazie) ortaya çıkmıştır. Peters, Hölderlin'in "*Ben Jakobten değilim,*" demesini "suçsuzluğunu" kanıtlama çabası içinde şizofreni (schizophazie) döneminin başlangıcı olarak görmüştür.⁴⁶

Jean Laplanche, analitik yönelimli nefis araştırmasında, Hölderlin'in, yaşamının en kritik 1794 ile 1800 yılları arasındaki bölümünü tartışmıştır. Laplanche'in kanısına göre Hölderlin, özellikle bu dönemde, sıradan yaşamın düzgün (linear) çizgisinden ayrılıp, "ayrık yörünge" üzerinde, sanatının ve psikozunun doruklarına ve zorluklarına doğru devinmeye başlamıştır.

Laplanche, Hölderlin'in daha Jena'ya gitmeden önce de melankolik olarak tanımlanan bir ruhsal durum içinde bulunduğunu; yorgunluk, mutizm, otizm ve hepsinden önemlisi, çelişkili (ambivalanez) uç duygular, düşünceler içinde gidip geldiğini anımsatır...⁴⁷

"Jena depresyonu" denen dönemde, Hölderlin'in ruhsal sağlığı oldukça bozulmuş. Hölderlin bu dönemde olasılıkla, yaşadığını söylediği "ayrık yörünge"nin en olumsuz "negatif" noktalarından birinde bulunmuştur.

Bunun için de yeterli nesnel etkenler fazlasıyla birikmiştir. Hölderlin, Jena'da aradıklarının hemen hemen hiçbirini bulamamıştır. Hegel, Schiller, Goethe gibi "büyük adamların" arasına katılamamış. Özellikle o sıralar başarılarının doruk noktalarına doğru tırmanan Goethe ile birlikte Alman klasiğinin Olimpos'unda yaşamaya başlayan Schiller, Hölderlin'e beklediği yakınlığı gösterememiş ya da Hölderlin böyle bir kaniya kapılmış. Sonuçta, kendisini olağanüstü bo-

yutlarda dışlanmış ve yalnız duyumsamış... Fichte'nin felsefesine ters düşmüş; bu ara kendi idealist/romantik felsefe ve sanat anlayışını yazmaya çalışmış. Ayrıca gene bu ara, bir olasılık Waltershausen'da ilişki kurduğu sarılan Wilhelmine Marianne Krims'in gebe kaldığını duymuştur.⁴⁸

Hölderlin, Jena'dan aşırı bir heyecan, huzursuzluk, depresyon içinde kaçmış. Pek çok ilgi duyduğu insana ve konuya yaklaşmak ya da onlardan tümüyle uzaklaşma diyalektiği içinde zıt/çelişkili duygular içinde uç noktalara uzanan, kasılmalar ve gevşemelerle gidip gelmiştir. Bu ara, 23 Temmuz 1795 tarihinde Schiller'e yazdığı mektup, bu sava örnek gösterilir. Burada Hölderlin, kendi ruhsal durumunu "yedek baba" gibi düşlediği Schiller'e karşı hem çok yakın hem de çok uzak; hem bütünleşmek hem de kaçıp gitmek isteyen yığın çelişkiler/ambivalenz düşünceler/duygular dolu gidip-gelmeler/salınımalar içinde göstermiştir.⁴⁹

Beck'in kanısına göre de Jena'da Hölderlin'in ruhsal yaşamı önemli bir kırılma göstermiştir. Hölderlin burada kendisinin toplumdan dışlandığını düşünmüştür. Fakat Jena'yı izleyen Frankfurt yıllarında Hölderlin, Susette'in yakınığında yaşamının en mutlu dönemini sürdürmüştür. Son derece üretken bir zaman dilimi geçirmiş. Ruhsal rahatsızlıkların hemen hemen tümü gerilemiş. Çevreyle rahat ilişkiler kurabilmiştir.

Buna karşın, Hölderlin'in Susette'i yitirdikten sonra, Hamburg'da yaşadığı dönemde ruhsal durumu çok bozulmuş. Aşırı duyarlılığı, hüznü, çaresizliği artmış. Baş ağrısından, bedenin özellikle sağ tarafına kasılmalar biçiminde gelen ağrılarından, mide-bağırsak bozukluklarından, iştahsızlıktan, zayıflamadan, karaciğer bölgesinde lokalize kolik arzı ağrılardan yakınmaya başlamıştır. Kendine, giyim kuşamına özen göstermez olmuş. Topluma ve diğer insanlara

ilgisiz, apatik, izole, tümüyle geri çekilmiş (rezigne), küskün bir yaşamın içine girmiştir. Ancak üretken çalışmasını burada da sürdürmüştür. Bu dönemde yazdığı yapıtlarının analizinde, “ozan özgürlüğü” dışına taşan hiçbir yazı ya da düşünce hatası bulunmamıştır.

Hölderlin, ne Hristiyan dininde ne de Fransız Devrimi’nde aradığını ve beklediğini bulabilmiştir.³⁰ Hölderlin, tam bir karmaşaya ve anarşiye düştüğünü sandığı insan-doğa ilişkilerini, *Hyperion* romanı örneğinde olduğu gibi, ozanca bir sevgi, harmoni, güzellik çevresinde yeniden bütünleştirmeyi düşlerken, yenildiğini, toplumdan dışlandığını sezinlemiş;³¹ *Empedokles’in Ölümü* trajedisinde anlatmaya çalıştığı gibi, kendisini kurban etmenin gerektiği kanısına varmıştır.^{32, 33}

Schadewalt ve Heidegger’in kanılarına göre, Hölderlin’in trajedi anlayışının özünde insanlar ile doğa ve tanrılar birbirlerinden ayrılmaz/ayrılmaz. Hölderlin’e göre ozanlık, şiir yazmak, bir tür tapınmaktır. Buradaki ozanca amaç, insanlar ile tanrıları yeniden birbirlerine yakınlaştırmak –psikanaliz söylemiyle, oğulların babalarına başkaldırmalarından ya da antropolojik yaklaşımla, Homo sapiens’in atalarını yadsımından önceki– ilk duruma/birlikteliğe ulaşmaktır. Trajedi, insanın tanrıları kendi içinde özümseyip duyumsama ve aşma aşamasıdır... Antigone örneğinde de anımsadığımız gibi, olağanüstü bireyselleşme ve özgürleşme (Ichheit) insanın tanrıyı da kapsayacak derece büyümesi/yoğunlaşmasıdır... Trajik insan, tanrıya hem yakın hem de ona çok karşıdır. Burada, bir tür sevgililer arası (usurpatorisch) durum oluşur... Karşılıklı öfke ve tartışma, tanrının da insanın da en yüksek varoluş biçimidir... Bu an, her ikisi de birbirleri için ölüm kararı verebilirler... Trajik insan, bu anda zaten ölüme çok ya-

kandır... Ve ölerек –kendisini öldürterek– tanrıyı da birlikte öldürebilir. Bu durum, her iki taraf için de yeni bir başlangıç ya da sonun başlangıcı olabilir. Bu an zamanların zamanıdır. Bu anda bilinen klasik din anlayışı aşılr. Pathos'a, en üstün ahlak durumuna ulaşılır. Burada, başkaldıran (Katzler), yaşamın geçerli yasalarına/kurallarına –artık– uymaz/uyamaz. Kendi yasalarını kendisi koyar. Bu bağlamda, trajik kahraman, kendi yasalarını kendisi koymak zorundadır. Buna mahkûmdur... Empedokles örneğinde olduğu gibi...

Heidegger, bu tür bir bağlam içinde, Almanca, toplumdan dışlanmış anlamına gelen "verrückt" (deli) sözcüğünden hareketle, Hölderlin'in gerçekten de toplumdan dışlanmış, varlığı yoksanmış anlamında "ver-rückung" (deli-cılgın) olduğunu söylemiştir.³⁴ Heidegger'e göre Hölderlin, geleceğin yönünü işaret eden; tanrıyı bekleyen şairdir.³⁵ Hölderlin için, uçup gitmiş tanrılar artık yoktur, gelmekte olan tanrılar henüz gelememiştir. Eksikliğin ve yokluğun bulunduğu çifte yoksunluk zamanıdır. Ozan, tanrılar ile sıradan insanlar arasında –ara– yerde, ozanca barınır. Fakat bu –arada– belirlenir insanın kim olduğu ve varoluşunu nereye yerleştireceği.³⁶ "Ozanca barınır insan yeryüzünde." (Hölderlin)

7. BÖLÜM

TOPLUMSALLAŞAMAYAN MELANKOLİK

7.1.

Yalnızlığın metafiziği, Leibniz'in "monad" kuramından sonra daha bir anlaşılır olmuştur.¹ Leibniz'e (1646-1716) göre, bireysel-ruhsal atomların -atomlaşmanın- metaforik anlatımı olan monad'ların pencereleri olmadığı için ne içlerine bir şey girebilir ne de çıkabilir. İnsan, özbenliği içinde yapayalnızdır. Başka insanlar ile hemen hemen hiçbir sağlıklı ilişki kuramaz. Leibniz'in dinbilim yönelimli düşünceleri, "tanrının ölümü" ilan edildikten sonra ortaya çıkan *yeni ve modern insanın yalnızlığı* içinde çok daha sıklıkla anılmaya başlanmıştır.

16. yüzyıla değin, modern anlamda yalnızlığı anlatan sözcük bulmak bile pek kolay değildir. Bu dönemlere değin, yalnızlık ya da yalnız yaşamak, örneğin manastır yaşamı, askesis, gene de toplumsal, dinsel sistem içinde, görece bilinen bir yerde olmak -yaşamak- anlamına gelmiştir. *Askesis* türü yaşam tarzları, düzene daha yararlı olabilmek için, *hakikati bulmaya* ve *doğruyu öznelletirmeye*, *özcesi*, *olgunlaşmaya* yönelik hazırlık dönemleri olarak düşünülmüştür.²

18. yüzyılda modernizm ve yeni insanla birlikte yeni yalnızlık türleri ortaya çıkmıştır. *Modern yalnız insan* artık mutlak bir yalnızlığa -Hiç'liğe- doğru çekilen insandır. Toplumsal/dinsel gücün (power, macht) hiç olmazsa kendisini açık-

ça denetleyemediği bir bireysel dünyanın içine çekilme sürecidir bu...

Burada, ilk kez J.J. Rousseau'nun "doğa durumu" düşünmüş. Fakat bu olanağın da –artık– yitirildiğinin anlaşılması üzerine, insan bulabildiği tek kaçış yolu olarak, bizzat kendi içine çekilmeye başlamıştır. Modern yalnız, bu bağlamda hiçbir sisteme bağlı / dahil olmak istemeyen insandır.

Psikiyatri, doğabilimlerinin bir yan dalı olarak, tam da bu dönemlerde doğum sancıları çekmeye başlamıştır.³ Psikiyatri, modern insanla birlikte ortaya çıkan bu yalnızlığa kaçışın acılı gizemini paylaşmak, *monad*'ların penceresiz, kapısız, karanlık iç mekânlarında neler olup bittiğini öğrenmek istemiş. Dahası, son bir çabayla onları, topluma, çalışma dünyasına (belki) yeniden kazandırmayı düşlemiştir.

Albrecht Dürer döneminde, insanların Satürn gezegeninin yaydığı *aura*'nın etkisiyle melankolik olduklarına inanılmıştır. Kant'tan Hegel'e uzanan düşünce sürecinde, melankolinin nedeninin insanın doğasından ya da gökyüzünden gelmediği, tam tersine, baskıcı toplumsal norm sistemlerinin içselleştirilmesinin insanları melankolik yaptığı vurgulanmıştır. 19. yüzyılda, melankolinin nedenlerinin toplumsal koşullar olduğu anlaşılmaya başlandıktan sonra insan, artık "asıl oyun yeri" olan dünyadan ve toplumlardan kaçmaya başlamıştır.

Dış dünyanın, çoğunluğun norm sistemlerini, Kant'ın "sesus communis" dediği *kitle psikolojisini*, Gustave Le Bon⁴, Durkheim⁵, Freud⁶, Wilhelm Reich⁷, Merton⁸ ve daha pek çokları araştırmışlar. Topluma uyum sağlamış (konformist) "normal" insanların birleşmelerinden oluşan bu "kitle ruhu"nun nasıl bir şey olduğunu göstermişlerdir. Bu tür bir "kitle ruhu" tarafından özümlemeyi (ve hatta denetlenme-

yi) yadsıyıp özgün ve orijinal yaşamayı denemek isteyen "uyumsuz"un (non-konformist) ise melankolik/şizofrenik yalnızlığa kaçıklıkları/çekildikleri gözlenmiştir. Postmodern pratik yaşam da her geçen gün bu görünümünü yeniden üretmiş, (post) modern uyumsuz insanın yalnızlığını pekiştirmiştir.

Modern yalnız insan, salt dine/bağnazlığa değil, pragmatik akla, kişiliği tekdüzeleştiren baskıcı norm sistemlerine de karşıdır. Otoritenin, gücün, dolaylı ya da dolaysız ulaşabileceği her yerden geri çekilmeye (Adorno) çalışır. Bunun için de son bir seçenek olarak tin ile ruh, fizik ile metafizik, doğa ile insan, kır ile kent arasında, kendi kendini bulabileceği, koruyabileceği, "*Kabuklu bir hayvan gibi kendi içinde derinleşebileceği*" (Nâzım Hikmet) bir yer, "*penceresiz bir mekân*" (Leibniz), "*kendine ait bir oda*" (V. Woolf) bulmayı düşler.

Ancak, bu özgürlük, kurtuluş ve ruhsal/tinsel dinginlik özlemlerinin ne ussal ne de inançsal tabanları vardır. Bu nedenle de bunlar çok kez "*Hiç'in imgesel mekânı*" içinde iyi niyetli illüzyonlar/fiksiyonlar olmanın ötesine geçemezler.

Dış dünyaya karşı, iç-dünya oluşturabilmek için bir mekân. Burada, dış ya da iç-dünya tanımlamaları kuşkusuz coğrafi ya da tarihi, doğal veya yapay yakıştırmalar değil, metafor tanımlamalardır. Dış dünya, insana başkaları gibi *kitle insanı* olmanın, onlar gibi *tek boyutlu* yaşamasının öğretildiği, içselleştirildiği yerlerdir. Burası büyük kent ya da küçük köy olabilir. Sonuç fark etmez. Buna karşın, iç-dünya bunun tersi bir arayıştır. İnsanın dış dünyaya karşı kendi özgün, bireysel yaşamöyküsünü oluşturabileceği, özelliklerini geliştirebileceği -hiç olmazsa düşleyebileceği- bir yerdir... Somut örnek vermek gerekirse, Demokritos'un daha çocuk yaşındayken evlerinin bahçesine yaptığı küçük kulübe ya da

uzun gezisi sürecinde yürüdüğü yollar; Proust'un anılarını yazdığı *yaşamını-mekânını-zamanını* kendisine göre yeniden düzenlediği oda, "aylak adamın" (Yusuf Atılgan) gezindiği büyük kentin sokakları veya "pasajlar" (Walter Benjamin) olabilir.

Barok sanatı bir anlamda bu iç-mekânın irdelenmesini sergilemiştir (Adorno). Benjamin, bunu "*Rönesans dünyayı araştırmıştır, Barok kitaplıkları*" diye de formüle etmiştir.⁹ Barok resminde sıkça gösterilen bu iç-mekânlarda gene sıkça görülen ayna, hem yeni insanın ruhsal dünyasını hem de toplumsallaşamamış melankolikler için artık gerçek bir anlam ifade etmeyen dış dünyanın son izlerini –son kalıntıları– simgeler. Uyumsuz/melankolik insan ruhu, yitirdiği dış dünyanın son izlerini –artık/ ancak– odasındaki aynadan izlemeye çalışır. *

Starobinski, *Melankoli ve Aynadaki Görüntü* adlı nefis çalışmasında, Baudelaire'in şiirlerindeki ayna -görüntü alegorik oyunlarını tartışmıştır.

Başkaldıran melankolik insanın serüvenleri sürekli çelişkili durumlar ortaya çıkarır. Melankolik insanın –birazcık olsun– ruhsal dinginliğe kavuşabilmek için seçtiği yalnızlığın ve resignasyonun bir yandan benliğin gelişmesini güçlendirirken, öte yandan da onu zayıflatmış izlenir. Kendi dünyasına/mekânına çekilen/bağlanan insan, bu kez de burasını mutlaklaştırmakta; düzen dışı yaşamak isterken, kendi kurduğu düzenin tutkulu ve baskıcı savunucusu olmakta; otoriteye karşı çıkarken, kendi kendisinde otoriter bir kişiliği ortaya çıkardığı görülür.¹⁰ Konunun politik-psikolojik irdelenmesi, baskıcı toplumlara karşı başkaldırı olarak ortaya çıkan melankolik kişiliklerin giderek baskıcı/disiplinli düzen yanlıları olmaya başladıklarını sergilemiştir.¹¹

Ayrıca bunalımlı/iç sıkıntılı bir dünyadan göçün, yaşamı –çok kez– daha da sıkıntılı durumlara getirdiği görülür. İç sıkıntısı, bu kez iç-zaman akışının algılanmasını bozmakta, insan özellikle *şimdiki zaman*’ın geçmek bilmemesinden yakınmaya başlamaktadır.

Burada, toplumbilimlerinin tespit ettiği insanlararası ilişkilerin bozukluğu durumunun, ruhbilimlerinin konusu olan kuşku, bunalım, sıkıntı, korku gibi duygularla eklemlendiği ve toplumsal koşullarla ruhsal belirtilerin sürekli olarak birbirlerini ürettikleri görülür.¹²

Toparlamaya çalışırsak: Toplumsal baskılar yoğunlaştıkça, insanlararası ilişkiler bozulmakta, bozulan insanlararası ilişkiler, insanları yalnızlığa ve resignasyona itmekte... Yalnızlık ve resignasyon durumları, otoriter kişiliklerin ve düzenlerin yeniden üretilmesini beslemektedir... Ayrıca insanlararası ilişkilerin içtenlikten yoksunlaştığı, yüzeyselleştiği “sözde ilişki” durumlarının, melankolik resignasyon eğilimlerini daha da artırdığı; insanlararası ilişkilerin, salt sıklığının değil, derinliğinin ve içtenliğinin de belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

Melankoliye karşı önerilen ütöplerin neden şaşırtıcı ölçülerde otoriter/baskıcı düzenler olduklarının gizi de belki burada biraz daha açıklığa kavuşabilir.

İnsan, binlerce yıllık biyolojik/biyografik kökeni/evrimi nedeniyle doğaya çok yakın yaşamıştır. İdealist ve romantik düşünürlerin sıklıkla vurguladıkları gibi, modern toplumların, doğadan, tarihten ve tanrıdan kopuşu, insanlarda –bilinçli olmasa bile– büyük acılar oluşturmaktadır. Ayrıca bunun geri dönüşü olmayan bir süreç olduğunun anlaşılması yaşanan bunalımı daha da artırmakta... İnsan, her geçen gün, yitirdiklerinin kazandıklarından çok daha fazla olduğunu

görmektedir. Goethe, bu tür bir sancılı anda, Tasso'nun ağzından, pek çok kişi adına konuşur:

*"Eğer insanın ıstırap içinde dili tutulursa,
Bana bir tanrı ne çektiğimi söylemek gücü verir."*¹³

Burada, Hölderlin gibi hüünlü suskunlukla ya da gene Goethe'nin örneklediğı gibi, Werther türü bir seçimle, doğa ve aşk uğruna yaşamı noktalama girişimleri bile gündeme gelebilmektedir.

Hölderlin kuşağının romantik anlayışını anımsarsak, buradaki ölüm istemi, Marcuse'nin de vurguladığı gibi, benliğe dönük bir saldırganlık değil, tersine yaşanan son derece gerilimli ruhsal durumun sona erdirilmesine yönelik, inorganik yaşamın dinginliğine duyulan özlem –Empedokles türü barışsal bir girişim– olarak da düşünülebilir.¹⁴

7.2.

Antikçağlardan beri süregelen *Dionyssos* ile *Apollon* çelişkisi ve çatışmasını anlatan oyunlarda kullanılan maskeler Rönesans dönemi karnavallarında yeniden güncelleşmiştir.

Freud, bu konuya değinen bir yazısında şöyle der:

Ben'in omuzlarına zorla yüklenen bütün vazgeçmeler ve kısıtlamalar karşısında yasakların bir dönemsellik (periyodite) gözetilerek çiğnenişi bayram ve şenliklerin de kanıtladığı gibi kuraldır; sonuçta bayram ve şenlikler, başlangıçta yasaların engellediği cümbüşlerdir ve neşeli bir karakter taşımaları da her seferinde yeniden özgürlüklerine kavuşuyor olmalarından kaynaklanır. Romalıların –toprak tanrısı Satürn Gezegeni adına yapılan şenlikler– Saturnalien'leri ile bugün bizim kutladığımız karnavallar normalde alabildiğine kutsal yasaların çiğnenmesi ve her türlü taşkınlığa başvurmalarıyla sonlanan eski şölenlerin eşidir.¹⁵

Medici Ailesi, 26 Şubat 1541 tarihinde, Floransa'da, karnaval eğlencesi kapsamında büyük bir maskeli balo düzenlemiştir. Bu ünlü baloya gelenler, gerçek kimlikleri ile dış görünüşleri (*Dionizos*/*Apollon*) arasındaki farklılığı vurgulu biçimlerde göstermek için, yüzlerinin bir kısmını kapatan küçük maskeler takmışlardır. İzleyen yıllarda, Kuzey İtalya'nın, Padua kentinde bazı tiyatro gruplarının oyuncularını da yüzlerine maske takarak sahneye çıkmaya başlamışlardır.¹⁶

Piyero tipi (Pierrot), olasılıkla böyle bir gelişmenin sonucunda, 1545 yılında Padua komedi tiyatrolarında ortaya çıkmıştır. 1570 yıllarından sonra, İtalyan komedi tiyatro grubu, Rönesans dönemi toplumsal çarpıklıklarını, moral sapmalarını, ikiyezlülükleri anlatabilmek için ağızlarını ve burunlarını açık bırakan, buna karşın yüzlerinin üst yarısını kapatan deri maskeler kullanarak *Piyero tipini* geliştirmiştir.

Artan toplumsal karmaşalar içinde, bazı sanatkârlar, kendilerinin kültürel, moral, ekonomik dışlanmışlıklarını anlatabilmek, çaresizliklerini vurgulayabilmek için, beyaz giysiler içinde, gene yüzlerinin üst yarısını kapayan küçük maskelerle, kent sokaklarında gitar çalarak konumlarını anlatan hüznü şarkılar söylemeye başlamışlardır. Sonraki yıllarda, Gino Severini, 1924 yılında bir seri Pierrot çalışmasıyla, bu müzisyen tiplerini resimlemiştir.

Piyero tipinin, Medici Ailesinden, Katharina de Medici (1519-1589) üzerinden ilk kez Lyon dolaylarına, sonra da Maria de Medici (1573-1642) üzerinden Paris'e davet edilen, İtalyan komedi tiyatro grupları tarafından Fransa'ya getirildiği sanılmaktadır. İtalyan tiyatro gruplarının Paris'te oynamaya başlamalarından sonra Piyero tipi dünya ölçeğinde ünlenmiştir.¹⁷

Bu arada Antoine Watteau (1684-1721), piyero tipinin en güzel ve anlamlı anlatımını yaparak bu tipi ölümsüzleştirmiştir. Piyero, burada, toplumsallaşamayan, toplumun kenarından toplumu seyreden, istese de –artık– bu kalabalığın içine giremeyen, görevi –rolü– bitmiş, kenara itilmiş/atılmış bir sanatkâr, aydın, insan durumundadır... Hüznü, güvensiz, ikircimli, güçsüz, tükenmiş ama her şeye karşın gene de ayakta durmaya çalışan, “garip bir insan” tipidir...¹⁸

Piyero, dünyaya fırlatılıp atılmışlığın saçmalığını gören, toplumsallaşamayışın, bu traji-komik durumun bilincinde olan, ancak yüzüne taktığı maske ile insanlar arasına katılabilen bir insandır.

Antoine Wattheau, bu tipi ölümsüzleştirmiştir. Wattheau'un Piyero'su, beyaz saten giysiler içinde, güçsüz, tükenmek üzere olan bir insandır. Başkalarından çok farklı bir görünüm ve konum içindedir. Önünde sonsuz sayıda düğmeleri olan bu giysinin kolları çok uzun, yakası boynunu çok sıkıkmaktadır. Piyero zarif, kurdeleli, ince saten pabuçlarıyla, toplumsal kavgaların, kalabalıkların arasına sıkışmış, başkalarından çok farklı bir insan tipidir. Boyanmış yüzü mimiksiz, donuk bakışları yere eğilmiş/dikilmiştir.¹⁹

Tek tümcede: Varoluşun saçmalığını sergilemektedir.

Nietzsche'nin Antik Grek trajedisi üzerine yazdıklarını anımsarsak, kültürün anahtarı, Dionizos değişimine, sevincine, coşkusuna değin uzanır. İnsan her bir şeyden önce bu varoluşunun coşkusunu yaşamak istemektedir. Ancak bu yaşam, akli simgeleyen Apollon tarafından dengelenmek istenmektedir. İnsanın trajedisi Dionizos/Apollon çatışmasında başlamakta ve sürmektedir.²⁰ Piyero, bu çatışmanın ve birliğin sanatkârlar katındaki ifadesini simgelemiştir. Piyero, içindeki tüm çocuksu duyguları, heyecanları, coşkuları yüzündeki Apollon maskesiyle bastırmaya çalışmakta. Ancak *başkalarından başka oluşu*, gene de açık seçik görülebilmektedir.

Fransız Devriminin ve Napolyon savaşlarının etkisinde kendisini yenik düşmüş gibi duyumsayan 19. yüzyılın Fransız aydınları kendilerini bu onurlu, melankolik, genç bohem Piyero tipinde canlandırmışlardır. Bu bağlamda, Honoré de Balzac, Gerard de Nerval, George Sand, Charles Baudelaire ve özellikle de Honoré Daumier, öncelikle arımsanan sanatkârlardır.

**Antoine Watteau, Pierrot 1718, (184,5 x 149,5 cm.), Yağlıboya,
Louvre Müzesi, Paris.**

Bunlar bu yeni Piyero tipinde, mutsuz proletarya, sanat-kâr, aylak karışımı insanı canlandırmıştır. Eski İtalyan Komedi Tiyatrosu'nun geleneğini Théâtre des Funambules'ta sürdürmek istemişlerdir...

Daumier (1808-1879), burjuva toplumunu yeren, inanılmaz güzellikte yapıtlar üretmiştir. Onun "Don Quijote"ları, bu hüznü, melankolik kahramanın belki de en güzel örnekleridir.

Dönemin hemen hemen tüm hüznü melankolik sanat-kârları, artık insan içine maskesiz çıkılamayan bu trajik-komik koşullarda, modern toplumun giderek karikatürleşen durumunu sergilemeye çalışmışlardır.

Baudelaire -J. Janin'e yazılmış- bir mektubunda şöyle der: *"Mutlu bir insansınız siz. Bu denli kolay mutlu olmanızdan dolayı acıyoruz size, Mösyö. Bir insanın kendisini mutlu sanacak kadar alçalması mı gerek!.. Ah! Mutlusunuz Mösyö. Ya! Eğer siz: 'Erdemliyim ben' deseydiniz; ben bunu anlardım: Başkalarından daha az acı çekiyorum. Ama hayır, mutlusunuz siz. Demek ki kolayca hoşnut oluyorsunuz! Acıyorum size ve kendi keyifsizliğimi sizin üstün mutluluğunuzdan daha değerli buluyorum. Yeryüzünde gördüğünüz şeylerin size yetip yetmediğini sormaya kadar varacağım. Nasıl olur! Yalnız gösteri değiştirmek için bile olsa, çekip gitmek istemediniz mi hiç! Ölümü sevmeyene acımak için pek ciddi nedenler var elimde."*²¹

18. yüzyılın son yıllarında ve 19. yüzyılın başlarında bu konuyu işlemeyen ve kendisini Piyero-palyaço olarak görmeyen ve göstermeyen sanatkar bulmak neredeyse olanaksızdır. Igor Strawinsky (1882-1971), 1911 yılında Petruşka ti-piyle aynı konuyu işlemiş. Buradan, Picasso'yu çok yönlü etkilemiş. Arnold Schönberg (1874-1951), 1912 yılında *Pierrot Launair*'yi bestelemiş...²²

Paul Klee, Max Beckmann, Picasso ve başkaları kendilerini pek çok kez Pihero olarak betimlemişlerdir.

Edward Hopper'ın (1882-1967), 1914 yılında yaptığı *Ma-vi Gece* adlı yapıtında, toplumsallaşamayan Pihero olağanüstü bir çarpıcılıkta sergilenmiştir. Burada Pihero, başkalarından farklı beyaz giysileri, boğazını sıkı yakalığı, kırmızı boyanmış gözleri, dudaklarıyla arkasını denize dönmüş oturmaktadır. Önünde yarım bardak şarabı, ağzında yakılmamış bir sigara vardır. Mekânsız olarak, balkonda hiçbir iç dinamiği olmayan, rastlantısal bir araya gelmiş gibi görünen küçük topluluğun merkezinde oturmaktadır. Giysilerinden işçi olduğu sanılan genç adam, Pihero'ya arkasını dönmüş. Tam karşısında yüksek rütbeli bir ordu üyesi ile bir entelektüel onunla hiç ilgilenmeden kendi aralarında konuşmaktadırlar. Yapıtın diğer kenarında, varlıklı bir çift kendi dünyalarında yaşamaktadırlar. Ayakta, gösterişli ve abartılı yüz ifadeli bir kadın kendisine bakmaktadır. Gözlerindeki hüznü, melankolik bakışlar ile giysileri arasındaki zıtlık, kendi düşlerinde, fantezilerinde yaşayan Pihero'nun dünyadaki varlığını daha da anlamsız, hatta saçmalatmaktadır. Pihero ve diğer insanların neden bu dünyada oldukları belli değildir. Fakat kendisini diğerlerinden çok farklı duyumsayan Pihero, son derece gergin bir ruhsal durumla, suskun ve umutsuz, sıkıntı içinde kendisini dizginlemeye, yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır.²³

Bu konuda en trajik noktayı, Erich Heckel (1883-1970), 1913 tarihinde yaptığı, *Pierrot'nun Ölümü* çalışmasında koymuştur. Medici Ailesi'nin salonlarında, maskeli balolarda başlayan serüven, büyük kentlerin varoşlarında son bulmuştur.

Edward Hopper, Mavi Gece, 1914, (91,4 x 181,9 cm.) Whitney Sanat Müzesi

7.3.

P*iyero tipi*, özellikle ekspresyonist sanatkârlar arasında büyük ilgi görmüştür. Ekspresyonistler, Piyero tipi üzerinden modernizmin ürettiği *yeni insanın* özelliklerini irdelemişlerdir. *Yeni insanın* özelliklerinin belirlenmesinde İsa'nın yaşamöyküsünün yeniden yorumlanması, Darwin'in evrim kuramı, Marx'ın ekonomi politiği ve diyalektik materyalist tarih anlayışı, Freud'un psikanaliz yöntemi ile Einstein'ın rölativite kuramı ve çekirdek fiziğindeki değişmelerin katkısı büyük olmuştur. Fakat ekspresyonist sanatkârlar üzerine asıl, Nietzsche'nin felsefesinin ve *tanrının öldüğünü* açıklamasının etkisi belirleyici niteliktedir... Ancak vurgulamak gerekir, Nietzsche (bile) modern dünyayı kendine özgün söylemiyle, hem olabildiğince yadsımış/inkâr etmiş hem de gelişmelere –kısmen de olsa– umutla bakmış, hatta ütopi boyutunda beklentileri olmuştur. Nietzsche, modernleşme sürecinde yaşanan kültürel sığığın, kabalıkların kriz dönemlerine özgün geçici hastalıklar olabileceğini, bunların, felsefenin, mitolojinin, sanatın, müziğin yardımıyla aşılabileceğini umut etmiştir.²⁴ Nietzsche, “kuşkulu bir mümin ve tanrı arayan günahkâr” tavrı ve estetize edilmiş aklın yardımıyla, yeni insanların ortaya çıkabileceğini beklemiş. Burada özellikle –hiç olmazsa yaşamının ilk yarısında– Wagner'in müziğine çok

güvenmiştir... Ancak sonraki yıllarda, Naziler döneminde, özellikle Wagner'in müziği gerçekten de çok benimsenmiş; çok çalınmıştır. Hatta bu arada Nazi yöneticilerinin pek çoğunun çok iyi müzik eğitimi görmüş kişiler olduğu görülmüştür... Ama sonuçta ortaya estetize değil, militarize edilmiş toplumlar ve insanlar çıkmıştır. Bu beklenmeyen paradoks (akıl dışılık, irrasyonalizm) pek çok kişiyi ama özellikle de aydınları, sanatkârları şaşkına çevirmiştir.

Ekspresyonist sanatkârlar, toplumsal değişimi en arı biçimlerde tespit edebilmek için, bilebilecekleri en yalın ve dolaysız bilgi/duygu kaynağı olan özbenliğin aynası konumundaki kendi yüzlerini resimlemeye başlamışlar. Toplumsal değişimin kendi ruhlarındaki izlerini, gene kendi yüzlerinde ve de özellikle de gözlerinde yakalamanın peşine düşmüşlerdir.

Ekspresyonist sanatkârların kendi kendilerini resimlemede insanın geleneksel toplumlardan kopuşu, yeni modern kent yaşamında, yeni iş-bölümleri içinde her bir şeyin görece (rölatif) olduğu, eskinin inanılan tüm "hakikatlerin ve gerçeklerin tınak içine alındığı" bir dünyada, insanın tinsel/ruhsal/biyolojik çözülüşü, varoluş korkusu ve güvensizliği gösterilmeye çalışılmıştır. Hızlı kentleşmeler içinde dünya, insanlar için, eski anayurt olmaktan çıkmış. Norm sistemleri değişmiş. Bu koşullarda, insanların ruhlarında ve yüzlerinde oluşan yeni ifadelerde de yaşanan bu olağanüstü dağılma, kuşkuyu, umutsuzluğu, güvensizliği anlatan sert ve kesik çizgiler (fragmental) belirmiştir.

Burada artık klasik portre anlayışında olduğu gibi kişinin toplumsal konumu, göksel ve yersel ilişkilerinin irdelenmesi söz konusu olmamış. Geleneksel anlayışın tersine, politik psikolojik bir tutumla, toplumsal kurumların, teknolojinin,

modernizmin, kentleşmelerin insanların özbenliklerine olan etkileri gösterilmeye çalışılmış.²³

Kuşkusuz burada fotoğraf makinesinin, 1839 yılından beri genel ve 1851 yılından beri de psikiyatri kliniklerinde özel olarak “delilerin” yüz ifadelerini tespit etmek için kullanılmaya başlanması önemli etkileri olmuştur.²⁶

Bu değişim koşullarında, ekspresyonistler büyük bir dürüstlük ve içtenlikle kendi kendilerini –çılgınlıklarını– resimlemelerinin getirdiği çok boyutlu bilgilerin, kültür ve ruhi-
lim tarihine katkısı büyük olmuştur.

Bu yeni insanın resimlerinde eskinin anlamlı yüz ifadeleri artık yoktur. Çünkü, insanın artık anlamı kalmamıştır. Bi-reysel özellikler yitirilmiş. İnsanda –ancak– *şeyleşmelerden ar-ta kalanlar* tespit edilmiştir. Bu resimlerde görülen insan sa-natkârın kendisi değil, arta kalanı, benzeri ya da ileride ola-cak olanın ilk desen denemesidir...²⁷

Resimlerde sıklıkla “kriz” durumu işlenmiş. Burada, kişi-lik ile dış dünya arasındaki sınırların belirsizleştiği özellikle gösterilmek istenmiş. Benliğin, yeni kişiliğin bu kriz orta-mında, dış dünya ile arasındaki sınırların silindiği, özbenli-ğin boyutlarının –ancak– aşağı yukarı kestirilebileceği vur-gulanmaya çalışılmıştır. Kişiliğin dayanacağı hemen hemen hiçbir sağlam dayanak noktasının kalmadığı modern dünya-nın getirdiği güvensizlik kerelerce anlatılmış. Benliğin geçir-diği *şaşkınlık, dağılma korkusu, olup bitenleri algılama ve anlaya-mama zorluğu, yabancılaşma* resimlenmiş. Yaşam alanlarının tehdit altında kaldığı, insanların salt psişik değil, biyolojik olarak da dağılma sürecine girdiği, *mekânsız, zamansız, tarih-siz, kültürsüz, dayanaksız kalmanın getirdiği dezoryantasyon ve depersonalizasyon, korku, atomlaşma, yalıtılma, geri çekilme sü-reci* anlatılmıştır.²⁸

Ekspresyonistlerin yapıtlarında insanın benliği –eskinin– görece de olsa denge durumunu yitirmiş; sürekli kriz içinde yaşamaktan yorgun düşmüş; toplumsal politik boşluk, hızlı bir *ruhsuzlaşmayı* koşullamıştır... Burada artık, ne bedeni ve ne de ruhu koruyacak güvenceli bir barınak kalmış; aşkın bir *urtsuzluk* ve bu yaşananlara karşı kökten bir inkâr/tepki olarak yoğun bir *hüzün* ortaya çıkmıştır.

Ekspresyonist sanatkarlar arasında Ernst Ludwig Kirchner'in (1880-1938), tartışmasız özel bir yeri vardır. Kirchner, salt bu sanat akımının en çarpıcı örneklerini vermekle kalmamış, ayrıca modernizmin etkisinde dünyanın çözülme sürecinin hızlandığının sanıldığı bir dönemde, 7 Haziran 1905 tarihinde, Erich Heckel (1883-1970), Karl Schmidt Rottluft (1884-1976), Fritz Bleyl ile birlikte Dresden'de metafor bir adla *Köprü* (*Die Brücke*) hareketinin kuruluşunu ve gene aynı adı taşıyan yayın organının çıkarılmasını başlatmıştır. Köprü hareketi hızla yaygınlaşmış. Pek çok yeni katılımlarla kısa zamanda uluslararası boyutlara ulaşmıştı. Bu romantik arkadaş hareketinin hiçbir programı olmamış. Schmidt-Rottluft'un tanımıyla, "İnsanca ilişkiler kurmak, sözde kişiliklerden, yapmacık ilişkilerden öteye bir şeyler oluşturmak istenmiş; ama bunu anlatacak ne sözcük, ne renk ve ne de bir çizgi bulunmuştur..."²

Kirchner'in son derece duyarlı melankolik kişiliği bu hareketin içinde bulunduğu genel toplumsal ve birey tinsel/ruhsal durumları simgeler nitelikte olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç belirtileri çoğaldıkça, Köprü hareketini oluşturan sanatkarların ruhsal gerilimleri artmış. Kirchner'in melankolik hüznü, savaşın başlangıcında giderek yoğunlaşmış. Kendi söylemiyle, "zorla gönüllü askere alınması" Kirchner'in ruhsal gerginliğini psikotik kriz niteliğine dönüştürmüştür. Kirchner psikoz nedeniyle askerlikten uzaklaştırıl-

miş. İsviçre’de klinik tedavi görmüş. Yeniden askere alınma korkusuyla, kuşkuları hezeyan niteliğine dönüşmüş. Psikiyatri kliniğinde yatarken açlık grevi yaparak intihar girişiminde bulunmuş... Uzun süre yemek yememiş. Bu ara kısmi felç geçirmiş... Hekimlerin, bu tür bir bedensel ve ruhsal durumla yeniden askere alınmasının olanaksız olduğu güvencesi vermelerinden sonra açlık grevine son vermiş. Ancak Kirchner’in sağlığına kavuşması uzun yıllar almıştır.³⁰

Kirchner, Birinci Dünya Savaşı öncesi, süresi ve sonrası dönemlerde, modern yaşamın getirdiği ruhsal krizleri tüm açıklığıyla betimleyebilmek, dışa vurabilmek için resimlerinde ruhsal bilimsel tespitleri ön plana çıkarmış. Renkler, çizgiler modern büyük kent insanların ikiyüzlü, huzursuz, tahrip olmuş ruhsal yaraları son derece uyarıcı biçimlerde sergilenmiştir.³¹

Kirchner bir anlamda Van Gogh’un salt sanat yöntemini değil, ruhsal dünyasını ve bu dünyada diğer insanlar ile birlikte olamamanın, toplumsallaşamamanın yazgısını da paylaşmıştır. Kirchner de Van Gogh gibi çok ayçiçeği resmi yapmış. Ancak Van Gogh ile Kirchner’in ayçiçeklerinin karşılaştırılması bile dünyanın 20-30 yıl içinde nereden nereye gittiğini ve bu gidişin insanların ruhsal dünyalarını nasıl etkilediğini göstermiştir.

Kirchner, özellikle kendi kendini resimlemelerinde, “kendini tanı” çabası içinde kişiliğinin biyografisini araştırırken, kendisini artık bir bütün olarak değil, kesik kesik çizgilerden, fragmanlardan oluşan bir teknik kullanarak yüzeyselleştirmeye, dağıtmaya ve “şimdiki ve buradaki benliğini” daha belirgin göstermeye çalışmıştır.

Kirchner, sonraki yıllarda yazdığı günlüklerinde ve anılarında, kendisini hep yurtsuz duyumsadığını, çalışmalarında yalnızlığın özlemini dile getirdiğini vurgulamış... “Ben hep

Erich Heckel, *Pierrot'nun Ölümü*, 1913, (15,4 x 11,4 cm.) Folkwang Müzesi, Essen.

Ernst Ludwig Kirchner, Kendi Resmi, 1916, (40,4 x 30,8 cm.) Saarland Müzesi
"Savaşın vahşetini, içindeki huzursuzluğu, bilincinin titreşimini kendi resminde yansıtmaya çalışmıştır."

yalnızdım. Kuşkusuz kalabalıklar içinde yaşadım ama hep yalnız kaldım... Hep hüznünlüydüm..." diye yazmıştır.²

Kirchner, büyük bir kültür hareketini başlatan bir sanat-kâr olmasına karşın, kendisini hep terk edilmiş, yalnız bırakılmış bir insan olarak duyumsamıştır. Yakın arkadaşı Karl Scheffler, daha 1920 yılında Kirchner için, "*O hep yalnızlığı arıyordu... Dahası o buna dayanabiliyordu. Yalnızlık, Kirchner'i yaratabiliyordu*" diye yazmıştır.³

Kirchner'in 1915 yılında çok bozulan sağlık durumu 1918 yılında bile yeterince düzelmemiş. Fakat Kirchner (de) Albrecht Dürer ve Van Gogh geleneğini sürdürmüş, yaşadığı melankolik ruhsal dünyasını sıklıkla resimlemiştir. Örneğin, 1917 yılında *Hasta ve Hastanın Başı*, 1918 yılında *Dans Eden Ölü* resimlerini yapmıştır.

Klinikten çıktıktan sonra Almanya'ya dönmemiş. İsviçre'de Davos yakınlarında bir küçük köyde, büyük kent yaşamından uzak, komşu köylülerle birlikte, görece dingin bir yaşam sürdürmüş. Pek çok yapıt üretmiş. Arkadaşlarının, galericilerin ve yayınevlerinin ısrarına karşın büyük kent yaşamından ve büyük kent insanlarından uzak durmaya çalışmıştır.

Nazilerin Almanya'da yönetime gelmeleriyle Kirchner'in ruhsal dünyası yeniden gerginleşmiş. Nazilerin, en başta kendisinininkiler olmak üzere pek çok sanatkârın yapıtlarını "soysuz sanat" (Entartete Kunst) ilan etmelerini ve ardından da Almanya'nın Avusturya'yı işgal (Anschluss) etmesini duyduktan sonra Kirchner, bu dünyada yaşamını sürdürmesinin hiçbir anlamı kalmadığına karar vermiş, 15 Haziran 1938 tarihinde intihar etmiştir.

Naziler, ölümünden hemen sonra Kirchner'in bin kadar yapıtını, çeşitli kentlerde düzenledikleri "soysuz sanattan kurtulma törenlerinde" parçalamışlar, yakmışlardır.

Diğer pek çok ekspresyonist sanatçı (da), bilinebilecek en arı ve temel bilginin insanın kendi özbenliği üzerine olan bilgi olduğundan hareketle, "gerçeği" ya da "hakikati" gene kendi yüzlerinde ve gözlerinde yakalamaya çalışmışlardır.

Otto Dix (1891-1969), kendisini *Asker* olarak (1914) ya da *Savaş Tanrısı Mars* (1915) biçiminde resimlemiş, savaşın kendisini nasıl parçaladığını sergilemek istemiştir.

Max Beckmann (1884-1950), kendisini en içtenlikle resimleyen sanatkârlardan biri olarak kültür tarihine geçmiştir. Savaş sırasında ağır ruhsal bunalımlar, korku krizleri geçirmiş. Yapıtlarının büyük bir bölümünde yaşamın anlamsızlığını yansıtmaya çalışmıştır.

Käthe Kollwitz (1867-1945), kendisini yoğun bir yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik içinde, Dürer'in *Melencholie I* gravüründeki melankolik kadının konumuna benzer biçimlerde resimlemiştir.

Erich Heckel (1883-1970), kendisini varoluşun anlamsızlığı, hiçliği, boşluğu içinde yoğun bir yalnızlık, terk edilmişlik, çaresizlik içinde sergilemiştir.

Egon Schiele (1890-1918), yaşadığı yoğun tinsel/ ruhsal acıyı ve orgazmı salt yüzünün mimiklerinde değil, çıplak vücudunun kas liflerinde bile sergileme becerisini göstermiştir...

Büyük bir kuşku, umutsuzluk, yalnızlık içinde yaşayan sanatkârlar, sürekli olarak kendi kendilerini yeniden bulmaya, yeniden yaratmaya çalışmışlardır. Kısacık yaşamına karşın bu dönemin en önde gelen kadın ressamı Paula Medornsohn Becker (1876-1907), 31 yaşında ölene değin, bilinen 30 kadar resim yapmış. Bunlardan 20 tanesinin kendi kendisini arayan resimler olduğu görülmüştür.(34, 35, 36, 37) Paul Klee, bu son derece öğretici durumu, "*İnsanın benliğini canlandırma, göz önünde bulundurma çabası,*" olarak tanımlamış-

tır. Aynı korkulu melankolik çaba, Edward Munch (1863-1940) ve özellikle de Arnold Schönberg'de gözlenmiştir.

Arnold Schönberg (1874-1951), salt müziği ortalama dinleyicinin beğeni düzeyinden kurtarıp özgürleştirilmesiyle değil, tam da modern bir aydına yakışır olağanüstü dürüstlük ve içtenlikle, kendi kendisini resimlemeleriyle de dünya kültür tarihinde kendine özgün bir kişilik sergilemiştir. Schönberg kerelerce kendisinin son derece amatör bir ressam olduğunu söylemesine karşın –belki biraz da, yakın dostları Kandinsky ve Kokoschka'nın da desteğiyle– özellikle 1908-1910 yılları arasında yaşadığı ruhsal bunalım, kriz dönemlerini sürekli resimlemiş. Kendisinin tarımıyla, benliğinin bitişini, çözülüşünü tespit etmeye çalışmıştır. Schönberg, Viyana Okulu'nun –psikanalizin– etkisi altında, *bilincinin etkisinden kaçmış iç-dünyasını, özbenliğini yakalamak, bir anlamda yüzünün içyüzünü, ruhunu görmek istemiş. Kendi vurgusuyla, "yaşanan trajediyi anlatmaya salt müziğin yetmediğini, kendisinin bunu bestelemeyemediğini duyumsadığı" zamanlarda, kendi kendisini gene kendi bakışlarından yakalamaya, resimlemeye çalışmıştır.*³⁸

Arnold Schönberg'in kendi kendini resimlemelerinden oluşan ilk sergi, 1949 yılında, 75. doğum yılı nedeniyle Amerika'da Los Angeles'da açılmış. Almanya onun resimlerini toplu bir şekilde, ancak 1992 yılında Köln'de açılan sergide görebilmiştir.

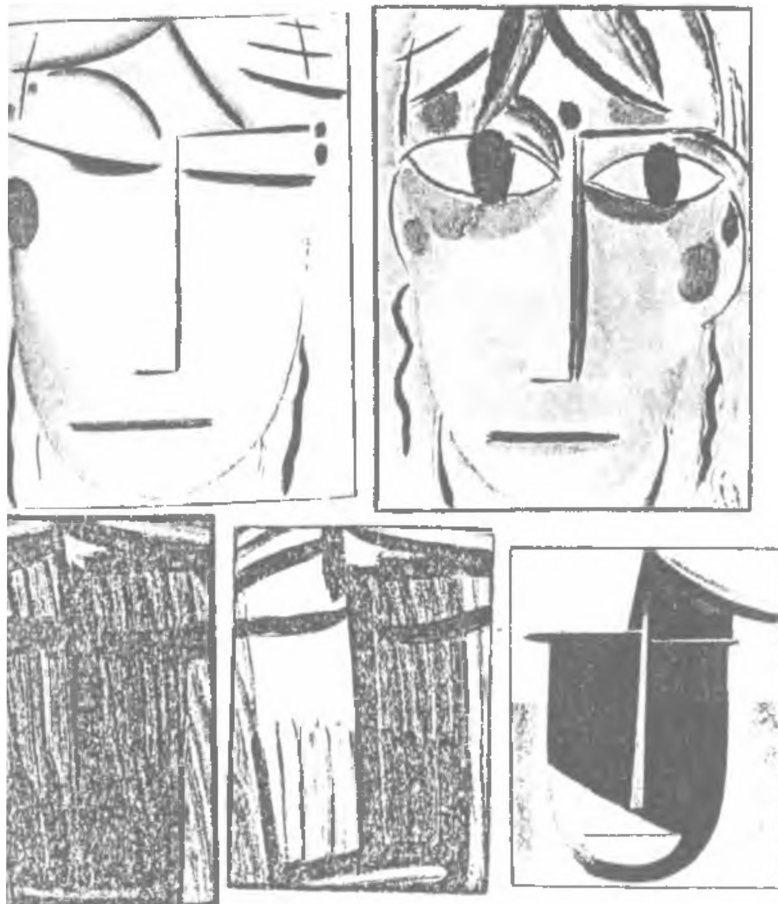
Alman kültürünün en büyük ozanlarından biri olan Georg Trakl da (1887-1914) çağının trajedisini ve melankolisini yapıtlarında ve kısacık yaşamöyküsünde yansıtmıştır. Toplumsallaşamayan ozanlardan biri olan Trakl, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte sağlık bölümü içinde askere alınmış. Tirol bölgesinden Galiciya ve Güney Polonya yöresine gönderilmiş. 8-11 Eylül 1914 tarihleri arasındaki karlı

Käthe Kollwitz, Kendi Resmi, (15,4 x 13,7 cm.), 1910 ve 1920.

**Arnold Schönberg, Kendi Resmi, Bakış, (40,4 x 30,3 cm.)
Yağlıboya, Özel Koleksiyon.**

Alexej von Jawlensky'nin 1917-1936 yılları arasında çizdiği, insan yüzlerinin bir tür "negatif evrimi".

Grodek Savaşları'na katılmış. Trakl, burada insanların acılarını dindirecek hiçbirşeyi olmadan ilaçsız ve hekimsiz, tek başına 90 ağır yaralı askere bakmak zorunda kalmış. Ayrıca ordunun bölge halkına uyguladığı vahşete tanık olmuş. Ve hemen aynı gün yüksek doz kokain alarak intihar girişiminde bulunmuştur.

Trakl, 8 Ekim 1914 tarihinde Krakau kentinin garnizon hastanesinin psikiyatri kliniğine getirilmiş ve kokain zehirlenmesi tanısıyla kapalı bölüme yatırılmış. Klinik dosyasından öğrendiğimize göre Trakl, burada coşkulu, heyecanlı, öfkeli, katatonik ruhsal durumlar göstermiş. Gene bu kapalı hücrede son şiirlerini ve mektuplarını yazmış. Ve 4 Kasım 1914 tarihinde, girdiği ağır komadan çıkamayarak ölmüştür.³⁹

Trakl, 27 Ekim 1914 tarihinde arkadaşı Ludwig v. Ficker'e gönderdiği mektupta, psikiyatri kliniğinde ölmeden birkaç gün önce yazdığı *Grodek ve Yakarı* adlı son şiirlerini postalamıştır. Yüzyılın prognozu niteliğindeki bu iki şiir, bu büyük melankolik ozanın Birinci Dünya Savaşı'nda edindiği izlenimleri yansıtır.

Krakau, 27 Ekim 1914

Sevgili, değerli arkadaşım,

İlişkide size söz verdiğim iki şiirimi gönderiyorum. Hastaneyi ziyaretinizden beri hüznüm iki kat arttı. Kendimi daha şimdiden öbür dünyada duyumsuyorum.

Son olarak, öldüğüm takdirde, tüm paralarımın ve diğer eşyalarımın sevgili kız kardeşim Grete'ye verilmesini istiyorum.

Sizleri içtenlikle kucaklarım.

Georg Trakl

GRODEK

Akşam tonlanırken sonbahar ormanları
 Öldürücü silahlardan, altın ovalarda
 Ve mavi göllerde, bu ara güneş
 Karanlığa giriyordu; gece kucaklıyor
 Ölen savaşçılarla vahşi çılgınlıkları
 Parçalanmış ağızlarında.
 Otlaktaki sessizlik topluyordu
 Öfkeli tanrının oturduğu kızıl bulutları,
 Dökülen kanı, ay ışığı soğukluğu;
 Tüm sokaklar kara kokuşmuşlukta toplanıyor.
 Gecenin ve yıldızların altın kolları altında
 Titreşiyor kardeş gölgeler suskun koru boyunca,
 Kahramanların ruhları selamlıyor kanayan başları
 Ve sessizce yankılanıyor namluda sonbaharın çılgınlıkları
 Ey onurlu acı! Siz saygın tapınaklar!
 Tinlerin sıcak alevi besliyor bugün devasa acıyı,
 Doğmamış torunlar.

YAKARI

Uyku ve ölüm, hüznü kartallar
 Gece boyunca sarmalıyor bu başı:
 Altın yüzünü insanın
 Yutuyor dondurucu dalgası
 Sonsuzluğun: Korkunç kayalarda
 Parçalanan erguvani vücut
 Ve ağıt yakıyor hüznü bir ses
 Denize.
 Hırçın melankoli kardeş
 Bak batıyor korkulu bir mavna
 Yıldızların altında,
 Gecenin suskun bakışında.

7.4.

Alman Yas Oyununun Kökeni'ni yazan Walter Benjamin (1892-1940), Theophrast/Aristoteles söyleminde, 20. yüzyılın yaratıcı, entelektüel, melankolik kişiliklerinden biridir.

Benjamin'in, bugün "*ilk bakışta*" insanların düşüncelerinden önce göntüllerinde sıcacık bir yer oluşturmasında, dünyanın tüm acılarını/trajedisini içselleştirmiş izlenimi veren melankolik kişiliğinin –yaydığı aura'nın– etkisi çoktur.

O, eleştirel aklın, çok anlamlı (ambivalenz) düşünmenin yaratıcı büyüsunü duyumsamış, büyük entelektüel kapasitesiyle, her-dem hüznünlü kişiliği, yapıtları, sürgün yılları, çelişkileri/kararsızlığı, içtenliği, intiharı, mezarlıktaki kemiklerinin bile kayboluşu, yitip gidişle yüzyılın belki de en örnek –melankolik– insanıdır.

Walter Benjamin, 15 Temmuz 1892 tarihinde, Berlinli varlıklı bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gözlerini açmıştır. Büyük burjuva, kapitalist ekonomi-politiği ve Yahudi-dinbilim norm sistemlerini içeren son derece katı –ruhsuz, tekdüze, soğuk, amaçsız ve idealsız– bir eğitim sistemiyle karşılaşmış.⁴⁰ Ve daha ilk gençlik yıllarından itibaren, dışdünya, toplumsal kitle ile kendisi arasında –geri dönüşsüz– bir uçurum oluşmaya başladığını duyumsamıştır. 1900 yılları Almanya'sında toplumun sürekli ırkçı eğilimlere kayışı,

ekonomik/kültürel/tinsel yoksullaşmasına ve barbarlaşmasına koşut olarak artan dinsel fanatikleşmeyle birlikte, Walter Benjamin'de de "yumuşak bir yabancılaşma"⁴¹ ile içine kapanma eğilimi başlamıştır. Bu durum, Benjamin'in özellikle liseyi bitirdiği 1910 yıllarında çektiği fotoğraflardaki yüz ifadelerinde olanca açıklığıyla görülebilir.

İzleyen yıllarda Berlin, Münih ve İsviçre'de felsefe okumuş. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve yakın arkadaşı, şair Fritz Heinle ile sevgilisi Rika Seligson'un ortaya çıkan barbarlaşmayı protesto için birlikte intihar etmeleri, Benjamin'i çok yönlü etkilemiş. Ancak yeteri kadar anlaşılamayan nedenlerle, Walter Benjamin de Kirchner benzeri "zorunlu gönüllü" olarak iki kez orduya katılmak için başvurmuş. Fakat Benjamin'in bu istemi, her iki keresinde de sağlık sorunları nedeniyle geri çevrilmiştir. Bu ara, 1913 yılında, ilk kez Paris'e gitme olanağı bulmuş. Fransa ve özellikle de Paris, Benjamin'i çok etkilemiş. Benjamin'de Paris'e bir yaşam boyu süren ve ileride yazacağı hemen hemen tüm yapıtlarına yansıyan yoğun ve çelişkili bir tutku başlamıştır.

Walter Benjamin'in entelektüel birikiminde, Kant'ın, Goethe'nin, Hölderlin'in, Karl Marx'ın önemli yerleri olmuş. Benjamin'in Marx'a yaklaşımında, Lukács'ın, Ernst Bloch'un ve sonra da aralarında büyük dostluk başlayan Brecht'in etkisi olmuş. Öte yandan Benjamin'deki eleştirel düşüncenin gelişmesine, Frankfurt Okulu'nun iki büyük kurucusu Adorno ile Horkheimer önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca, gençlik arkadaşı, yazar, ozan, filozof Gerhard (Gershom) Scholem (1897-1982), Benjamin'i Yahudi dinbilimini incelemeye ve İbranice öğrenmeye, hatta Kudüs'e gidip yerleşmeye ikna etmeye çalışmıştır.

O, her zaman büyük kent yaşamının insanı olmuş, tüm yaşamı boyu, duygu ve düşüncelerini, "büyük kent pıhtılaşması" içindeki bazı küçük "yaşam alancıklarında" yoğunlaştırıp buralardan yakaladığı ayrıntılardan bütün üzerine genellemeler yapmaya çalışmıştır. Benjamin, Alman Üniversitelerinde eğitim görmüş. Karl Marx'a ve Marksizme saygı duymuş. Benjamin'in kendi tanımlamasıyla, yaşayan en büyük Alman şairi Brecht'i çok yakından tanımış. Paris komün-cüleri üzerine yazılar yazmış. Ama en çok Kafka'yı, Proust'u ve Baudelaire'i sevmiş. Asıl benliğini, bu üç yazarda bulmuştur. Benjamin'in Proust'a yakınlığı, Baudelaire'in Edgar Allan Poe ile olan duygusal ilişkisine benzetilir. Walter Benjamin de olasılıkla, kendisine benzediği için Proust'u sevmiş. Fakat başyapıtı sayılabilen *Pasajlar*'da Paris'i daha çok Baudelaire ile birlikte, *Şato*'ya tırmanırcasına dolaşmıştır.

Jacques Rivières'in Proust üzerine söylediklerini belki gene kendisini de çok iyi anlattığı için vurgulayarak anımsamıştır hep. Olağanüstü bilgece bir tanımlamadır bu: Jacques Rivières şöyle der: "*Proust'un ölümüne, yapıtlarını yazmasını sağlayan denaysizlik neden oldu... Proust, ateş yakmasını ve pencereyi açmasını bilmediği için öldü...*". J. Rivières, kendisi için de benzer bir durumun söz konusu olduğunu söyler ve "*ben, bugün bile, bir fincan kahve pişiremem,*"⁴² diye vurgular. Berlinli melankolik Yahudi Walter Benjamin, *Alman Yas Oyununun Kökeni*'nini yazar; Karl Marx'ın *Kapital*'inin belki de en etkili açılımını *Pasajlar* çalışmasında getirir. Proust, Kafka, Baudelaire, modernizm, tüketim toplumunun günümüzde geldiği durum üzerine olağanüstü araştırmalar yapar, fakat Gestapo'nun kendisini tutuklayacağı son günlere değin, Paris'i terk etme kararını veremez (vermez). Kararsızlıktan haz duyarcasına son günlere değin bekler... Entelektüel insanların

kaçınılmaz yazgısı belki de budur. Amerika'ya giden Adorno'nun durumu, Benjamin'den –ve diğerlerinden– pek de farklı değildir. New York'ta Radyo Araştırmaları Merkezi'nde çalışırken, aynı projede yer alan Lazarfeld, diğer arkadaşlarına, Adorno için şunları yazar: *"Tıpkı sizin düşündüğünüz gibi, gündelik işlere yetecek akli kalmamış bir Alman profesörüne benziyor. Öylesine tuhaflıklar yapıyor ki, sanki Mayflower Derneği günlerindeymişiz gibi davranıyor. Ama kendisi ile oturup iş üzerine konuşmaya başladığımızda akıl almaz bir bollukta, bir yığın ilginç düşünceyle karşılaşıyorsunuz... Söylediklerine kulak vermeye başlayınca dediklerinin çoğunun yabana atılır şeyler olmadığını görüyorsunuz."*⁴³

Fritz J. Raddatz, *Melankoli ve Başkaldırı* adlı araştırmasında, entelektüellerin sınıf savaşı içindeki durumlarının bu tür bir tuhaflıkta olduğunu söyler.⁴⁴ Pek çok entelektüel, tarihin düğümlerini çözmeye çalıştığını sanırken, polislerin odalarını basmalarından önce, yazdıklarını postaya ya da sobaya atmayı akıl edememişler, bu tür bir karar verememişlerdir...

Melankolik kişiliği tüm yakın arkadaşlarının ilgisini çekmiş; pek çoğu, bu konudaki düşüncelerini ve kaygılarını yazmışlardır.⁴⁵ Gershom Scholem, Benjamin'in gençlik yıllarından beri sürekli yorgun ve hüzünlü olduğunu, bu bağlamda melankolik kişiliği ile yapıtlarının hep bir bütünlük oluşturduklarını söylemiştir.⁴⁶ Jean Selz, Benjamin'in katıksız bir entelektüel insan tipi olduğunu, kaba ve olumsuz bir olayla karşılaştığında, oturduğu koltukta kocaman bir kirpi gibi kendi içine kapandığını ve artık onu uzun bir süre konuşturmanın olanaksızlaştığını anlatmıştır.⁴⁷

Walter Benjamin'i Fransa'dan İspanya'ya Pirene Dağları üzerinden kaçırان anti-faşist direniş örgütü üyelerinden, Lissa Fittko ve kocasının anılarında, Benjamin'in, *"günlük yaşa-*

mın sorunlarının üstesinden kalkmayı bilemeyen, soğuktan ya da yağmurdan nasıl korunacağını beceremeyen, doğuştan şanssız, sürekli hüznü, yorgun ve zamanından önce yaşlanmış gibi görünen insanlardan olduğunu” söylemişlerdir.^{48, 49}

Kişiliğindeki melankolik eğilimler zamanla artmış. 1931 yılında, son derece ciddi bir intihar hazırlığı yapmış. Çocukluk anılarını yazmaya başlamış. Vasiyetnamesini hazırlamış. Yakınlarına son mektuplarını kaleme almış. Ancak bir süre sonra bu son derece gergin ruhsal durum görece dinginleşmiştir. “Ne politikada ne dinde ne de bilimde kendisini huzurlu ve mutlu duyumsayabilmiş;” Yaşamın anlamını ve hazzını çelişkilerde bulmuş insanlardandır. Benjamin, labirentlere girdikçe netleştiğini ve saydamlaştığını duyumsamış. Tek başına kaldıkça bütünlüğe ulaşabileceğini düşünmüştür.

Onun gizemi, gücünü çelişkilerden almıştır: Alman/Yahudi; dış-dünya/iç-mekân; koleksiyon tutkusu/dünyayı gezmek, elindeki her bir şeyi tüketmek istemi; kalabalıklar içinde yaşama/kent kitaplıklarından çıkamama; materyalizm/dinbilim; bireysel özgürlük/parti üyeliği; mesihlik/organize kötümserlik; harmoni/felaket; politika/sanat; devrimci başkaldırı/intihar istemi; Berlin/Paris ve en ağırı, Brecht/Adorno... Benjamin’in yaşadığı çelişkilerin sadece birkaçı, ilk akla gelenleri olabilir.

Walter Benjamin’in bu çelişkileri ölümünden sonra da sürmüştür. Adı ile soyadı karıştırılınca, Yahudi Benjamin, Katolik Walter olarak Katolik mezarlığına gömülmüştür. Tek bir sözcüğün vazgeçilmez önemi, adlandırılma ve kavramlar üzerine ömrü boyu yazı yazan Walter Benjamin’in bugün mezarı bile karışmış. Kemiklerini bulmak olanaksızlaşmıştır.

“Ben” sözcüğünü hiç kullanmadan bir kitap yazmak istemiş. Tutuklanıp, toplama kampına kapatılıp, günde birkaç

kez, adını / soyadını / doğum tarihini söylemeye zorlandığında, kendisini mutlaklaştırdıklarından ("verabsolutiert") yakınımıştır...⁵²

Notlarını yazmaya Proust ile başlamış, Kafka ile devam etmiş... Sonra, Baudelaire üzerine düşündüklerini yazmış... Paris sokaklarını Proust ve Baudelaire ile birlikte, Kafka'nın roman kahramanı Josef K. gibi dolaşmıştır. Yazın, felsefe, politika, tarih, dinbilim gibi disiplinlerin birbirleriyle çakıştıkları sınır alanlarında, disiplinler arası bölgede "metafizik hakikati" (Scholem) aramıştır.

Hep, "*tarihin tüylerini tersine fırçalamaya çalışmış*".⁵³ *Paris'in kültür birikimine hayran kalmış. Ve hemen ardından, "Hiçbir kültür belgesi yoktur ki aynı zamanda barbarlık kanıtı olmasın"*⁵⁴ diye yazmıştır.

Walter Benjamin, tam bir "Satürn Çocuğu" gibi haz dolu bir hüznle yaşamış ve özgün bir seçimle, yaşamını kendi eliyle noktalamıştır.

Ona göre, kalabalıklar içinde tek başına "yürüyerek düşünen" ya da "düşünerek yürüyen", politik suskunluk içindeki *hüzünlü aydın*, "flâneur/aylak", entelektüel insanın tümüyle yitip gitmeden önceki son tinsel dengeli görünümüdür... Bu görünüm aynı zamanda Hölderlin'in kahramanı Hyperion'un (da) son bir kez terk edilmiş ve toplum dışı kılınmış "ver-rückt" (Heidegger) durumunun "yansıması" da kapsamaktadır.⁵⁵

Adorno, "flâneur"ün görünümünün daha başından beri yansıma olduğunu, onun gerçekte hep odasında gezindiğini söylemiştir.⁵⁶ Burada aklımıza hemen "örümcek yuvasına benzeyen" odasından hemen hemen hiç çıkmadan yaşayan Raskolnikov gelir. Pek çok yazar⁵⁷ ve bu arada Heiner Mül-

ler, ölmeden önceki son bir söyleşisinde, bu aydın tipinin, zaten diğer bir “Satürn Çocuğu” olan Hamlet ile birlikte “bundan sonrası sessizlik” diyerek çoktan ortadan kalktığını vurgulamışlardır.

Her şeye karşın entelektüel insanın bu son yaşama çabası bile kısa zaman içinde son bulmuş. Özellikle, otoriter sistemlerin yönetimlere gelmelerinden sonra, dünyanın hemen hemen her yerinde, bu son tinsel dengeli konumuyla yaşamaya çalışan *melankolik flâneur tipler* de toplanmaya ve kamplara gönderilmeye başlanmıştır.

Nazilerin yönetime gelmeleri tüm Avrupa’nın, Almanya’nın ve Berlin’in yaşama koşullarını değiştirmiştir. Özellikle, Almanya’da entelektüel insanlar dağılmış. Benjamin, Berlin’deki çevresini, evini, kitaplığını, arşivini, yakınlarını, kardeşlerini yitirmiştir.

Benjamin’in erkek kardeşi, Georg Benjamin (1895-1942), ilk gençlik yıllarından beri parlak bir aydın hekimdir ve büyük bir canlılık (vitalite) ile Alman Komünist Partisi içinde çalışmış. Berlin bölgesi yönetimlerinde görev almış. Fakat sonradan, Naziler tarafından tutuklanmış. Mannheim toplama kampında öldürülmüştür. Benjamin’in son derece zarif kuzeni, şair Gertrud Kolmar, gene Naziler tarafından tutuklanmış. İlk kez 1941 yılında, Berlin’de fabrikalarda zorunlu-tutsak işçi olarak- çalıştırılmış. Sonra 1942 yılında, Auschwitz toplama kampında öldürülmüştür. Kız kardeşi Dora Benjamin, önce Paris’e geçebilmiş. Fransa’da çeşitli toplama kamplarında kalmış. Sonra İsviçre’ye kaçmış. Ancak zorlu yaşam koşullarında yorulan ve hastalanan Dora da savaşın bitiminden hemen sonra, 1946 yılında genç yaşında ölmüştür. Eşi Dora Pollak ile oğlu Stefani, Londra’ya kaçmışlar.

Ancak gene her ikisi de aşırı ruhsal-bedensel yorgunluk nedeniyle genç yaşlarında ölmüşlerdir.

Walter Benjamin, Nazilerin Almanya'da yönetime gelmelerinden altı hafta kadar sonra, 17 Mart 1933 tarihinde, –artık bir daha geri dönüşü olmayan– sürgün yaşamına başlamış. Çok sevdiği Paris'e gitmiş. Ancak kısa zamanda, gezi ile sürgün arasındaki trajik farkı görmüştür. Sürgün, gezinin tüm romantik, serüvenli, coşku veren yoğun kültürel boyutunu tahrip etmiş. Büyük ekonomik zorluklarda yaşamı ayakta tutma sorunu ön plana çıkmış. Benjamin, bu ara en az 18 kez ev değiştirmek zorunda kalmıştır. * 4.7.1939 tarihinde Alman yurttaşlığından çıkarılmış. Fransa'nın Almanya ile sıcak savaş olasılığının başladığı Eylül 1939 tarihinden sonra, Fransızlar tüm Almanları istenmeyen kişiler ilan etmişler ve kamplarda toplamaya başlamışlar. Benjamin de Paris yakınlarındaki Nevers (Nièvre) toplama kampına gönderilmiş. Burada Benjamin'in bedensel ve ruhsal sağlık durumu daha da bozulmuş. Kalbindeki rahatsızlıklar artmış.

Kamplarda kaldığı günlerde, Max Aron adlı bir genç, Walter Benjamin'e çok yardım etmiş. Max Aron, sonradan –Benjamin'in yakınlarının isteği üzerine– bu kamp günlerini ayrıntılarıyla yayımlamıştır. Max Aron'un anıları şöyle özetlenebilir: "Kamplarda günlük yaşam çok zordu. Küçük bir alana beş bin erkek kapatılmıştı. Üzerinde yatacak kuru ot bulmak bile olanaksızdı. Betonun üzerine yatıyorduk. Beş bin kişi için bir tek musluk vardı. Yemekler felaketti. Dört yetişkin erkeğe günde bir ekmek ve bir kutu konserve veriliyordu. Bütün gün muslukta sıra bekleniyordu... Bir ara yaşlı bir adam dikkatimi çekti. Suskun, hüzünlü, hareketsiz duruyordu. Elli yaşının üstünde yoktu ama çökmüştü... Günlük

yaşam kavgası sürüyordu. Sonra gene baktım, yaşlı adam, düşüncelerinin içine gömülmüş, hep aynı yerde, suskun, hareketsiz duruyordu. Yardım etmek istedim. Adının Walter Benjamin olduğunu öğrendim. Yazarmış, Proust'u Almanca'ya çevirmiş... Ancak bulunduğu ortama uymayan bir insandı... Kampa yeni yeni insanlar geliyordu... Bunlardan, Walter Benjamin'i tanıyanlar çıkıyordu. Walter Benjamin, kamp koşullarında tümüyle çaresizdi... Başka kamplara gönderilecektik. Biz bir grup arkadaş, Benjamin'i bırakmadık, birlikte Nevers kampına gönderildik. Burada koşullar biraz daha elverişliydi. Benjamin'in görece rahat yaşayabileceği bir köşe oluşturduk. Bir döşek, bir masa, küçük dolap gibi şeyler. Tinsel çöküntüyü önlemek için, kamp korosu kurduk. Hatta bir kamp gazetesi çıkarmaya karar verildi. Walter Benjamin de bu konuda bazı öneriler getirmişti... Ama bedensel ve ruhsal sağlığı günden güne bozuluyordu. Sonunda bazı arkadaşlarının yardımıyla da kamptan çıkarıldı."⁵⁹ Aynı kampta bulunan ve Max Aron'un söylediklerini doğrulayan Hans Sahl, bu ara Benjamin'in en büyük tutkusunun, *"Bir kahvenin terasına oturup, tembel tembel başparmaklarını döndürmek"* olduğunu söylemiştir...⁶⁰

Sonra pek çok yazar, politikacı dostlarının da araya girmesiyle, kasım ayının sonlarına doğru, Walter Benjamin'in sağlık nedenlerinden dolayı Nevers kampından çıkarılmasına ve Paris'e dönmesine olanak tanınmış. 25 Kasım 1939 tarihinde yeniden Paris'e dönebilmiş. Max Aron, sonradan Walter Benjamin'den pek çok mektup aldığını bunlarda pek çok şeyler anlattığını ama hiçbir zaman onun gerçek kimliğini tanıyamadığını, çünkü kendisinden hiç söz etmediğini yazmıştır...

Bu ara hiçbir yerde, ne politik ne dinsel-inançsal ve ne de bilimsel bir ortam/yurt bulabilmiş;⁶¹ büyük kararsızlıklar içinde kalmıştır. Brecht, kendisini Danimarka'ya, Adorno Amerika'ya, Scholem Kudüs'e çağırmıştır... Brecht'in materyalizmi, Adorno'nun, -kimi zaman haklı da olsa, bitip tükenmeyen- eleştirileri, Scholem'in Yahudi dinbilim tarihi, Benjamin'e hiç de çekici gelmemiş...

Paris'te kalıp *Pasajlar* çalışmasını sürdürmeye karar vermiş. Ulusal Kitaplık'a kapanmıştır...

Paul Klee, Birinci Dünya Savaşından sonra, "melek" olgusunu yeniden yorumlamaya başlar. Paul Klee'nin melekleri artık Rönesans döneminin meleklerinden çok farklıdır...

Meleklerin dış görünüşleri, onların iç yapılarına uygun biçimde dönüşüme uğramıştır.

Klee'nin, 1920 yılındaki *Angelus Novus* çalışması Walter Benjamin'i çok etkiler. Bir tane edinir. *Angelus Novus*, Benjamin'in yaşamında önemli rol oynar.

En sıkıntılı günlerinde *Tarih Kavramı Üzerine* çalışırken, IX. Bölüm'de bu konu üzerine yazdıkları günümüz koşulları için de tüm canlılığıyla geçerlidir.

"Klee'nin *Angelus Novus* adlı bir resmi vardır. Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağzı ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür, yıkıntıları birbiri üstüne yığıp, onun ayakları dibine fırlatan bir felaket. Melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cennetten esen bir fırtına, kanatlarına dolanmış ve bu fırtına öylesine güçlüdür ki, melek artık kanatlarını kapayamaz. Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu gelece-

Paul Klee. *Angelus Novus*. 1920

ğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız, işte bu fırtınadır.”⁶²

Alman orduları, 9 Nisan 1940 tarihinde Danimarka’yı ve Norveç’i, 10 Mayıs’ta Hollanda ve Fransa’yı işgal etmeye başlamış. 20 Mayıs 1940 tarihinde Auschwitz toplama kampı örgütlenmesini tamamlamış ve tüm Avrupa’daki Yahudiler, sosyalistler, komünistler, demokratlar, şizofrenler, melankolikler toplanmaya ve yok edilmeye başlanmıştır.

Walter Benjamin, 14 Haziran’da Alman ordularının Paris’e girmeye başlamalarından sonra Paris’ten Lourdes’e gitmiş. Burada kız kardeşi Dora ile birlikte kalmış. Bu olağanüstü karışık durumda, Benjamin bir ara Londra’ya gitmeyi düşünmüş. Sonra, Carl Jacop Burkhard ile mektuplaşmış. İsviçre’ye geçmek isteminden Şöz etmiştir. Walter Benjamin, 2 Ağustos 1940 tarihinde Lourdes’den Adorno’ya, “pek çok haftadan beri, varlığıma gelecek günlerin, saatlerin ne olacağının bilinmezliği hâkim...”⁶³ diye yazmış, sonraki günlerde neler yaptığı pek bilinmiyor. 16 ile 20 Ağustos 1940 tarihleri arasında, olasılıkla, 17 ya da 18 Ağustos’ta, Marsilya’ya gitmiş olabileceği sanılıyor. Marsilya’da, Hans Sahl, Siegfried Kracauer, Fritz Fränkel, Arthur Koesther, Hilde Schroeder-Berthon gibi pek çok eski arkadaşıyla karşılaşmış... Gene bu ara Walter Benjamin’in, Marsilya’da nerede kaldığı, hangi otellerde gecelediği bilinmiyor. Buradan yazdığı mektuplarını posta kutularından atmış.⁶⁴

Arthur Koestler anılarında, “Marsilya’dan ayrılmadan kısa bir süre önce eski dostum Walter Benjamin’e rastladım. Onun da İngiltere’ye gitmek için Pirenelerden geçme hazırlığı içinde olduğunu öğrendim. Yanında, gerektiğinde bir atı bile öldürebilecek miktarda morfin tableti bulunduğunu söyledi, her türlü olasılığa karşın bunlardan yarısını bana verdi,”⁶⁵ diye yazmıştır.

Walter Benjamin, bu ara Fransa çıkış vizesini alamamış. Buna karşın, İspanya ve Portekiz vizelerini almıştır. Benjamin, Marsilya'da tanıştığı Henny Gurland ile on yedi yaşındaki oğlu Joseph'le birlikte, olasılıkla 23 Eylül 1940 tarihinde Marsilya'yı terk etmişler ve Perpignan yönüne giden bir tren binmişlerdir. Küçük grup, İspanya sınırına yakın Post Vander'de tren den inmişler. Burada, Berlin'den gelen anti-faşist direnişçi, Lisa Fittke ile buluşmuşlardır.⁶⁶

Lisa Fittke, Benjamin'i ve yanındakileri, 25 Eylül 1940 tarihinde Pireneler üzerindeki keçi yollarından sınır köyü, Port Bou'ya getirmiştir. Bu yolculuk, 48 yaşındaki Walter Benjamin için kuşkusuz hiç de kolay olmamıştır. Fakat bu ara ağır ve önemli bir sağlık sorununun olduğu da bilinmemektedir. En azından son derece güvenilir bir insan olan Lisa Fittke, bu konuda bir bilgi vermemiştir.

Walter Benjamin ve yanındakiler, o zamanki adı ile Fon-da Francia oteline yerleşmiş. Benjamin, 204 numaralı odayı almıştır. Bu sırada ya da otele girmeden hemen önce, gümrük memurları-polis, Benjamin'e yollarına devam edemeyeceklerini, Fransız çıkış vizesi alamadıkları için Fransa'ya geri dönmek zorunda olduklarını söylemiştir.

Walter Benjamin'in 25-26 Eylül 1940 tarihine kadarki yaşamöyküsü budur. Ancak bundan sonraki saatler –belki de günler– yeterince bilinmemektedir.⁶⁷ Olasılıkla 26 Eylül 1940 tarihinde, akşam saat 22'ye doğru ya da ertesi günü sabahı odasında, yatağında, giyinmiş halde, ölü bulunmuştur... Bugüne kadar genel geçerli kanıya göre, polisin Fransa'ya geri dönmek zorunda olduğunu söylemesi üzerine, Almanların eline düşmek olasılığına karşı Walter Benjamin –yaşamının en hızlı ve en kolay kararını vermiş– birlikte getirdiği morfin tabletlerini yutarak intihar etmiştir. Marsilya'dan birlikte geldikleri

Henny Gurland ve oğlu Joseph Gurland, sonradan yazdıkları anılarına göre, Benjamin'in zorlu nefes alışları dışardan, koridorlardan duyulmaya başlamış. Otele doktor çağırılmış. Doktor geldiğinde Benjamin olasılıkla ölü bulunmuştur.

1940 yıllarının otel yöneticisi Juan Suñer, 27 Temmuz 1979 tarihinde, Punt Diari adlı bir Katalan gazetesinde çıkan söyleşisinde, *"Walter Benjamin'in otele geldiğinde normal giriş/kalış formleri doldurduğunu, ikinci katta dört numaralı odaya yerleştiğini; ancak otele gelen görevlilerin kendisine Fransa'ya geri dönmesi gerektiğini söylediklerini"* anımsatmıştır. Joan Suñer'in kanısına göre, *"Benjamin odasına çıkmış, sonra soluk alıp verme sesleri otelin giriş katına kadar gelmiş. Akşam saat 22 sularında doktor çağırılmış. Doktor, Benjamin'in odasına girdiğinde, onu ölü bulmuştur."*⁶⁹

Otel yöneticisi Juan Suñer, 1940 yıllarının koşullarında, Franko İspanya'sı ile Hitler Almanyası'nın gizli polis örgütlerinin özellikle sınır bölgelerinde birlikte çalıştıklarını, Port Bou'da Gestapo'nun çok etkili olduğunu; tüm yolların, otellerin denetlendiğini, özellikle de Yahudilerin izlendiğini... Bu durumu anlayan Walter Benjamin'in korkudan öldüğünü sandığını söylemiştir.

Tutanaklarda, Walter Benjamin'in ölüm nedeni olarak "beyin kanaması" yazılmış ancak buna uygun belirtilerden hiç söz edilmemiştir.

Henny Gurland, Walter Benjamin için Port Bou mezarlığında beş yıl için bir mezar yeri satın almış. Walter Benjamin'in cenazesi, 28 Eylül 1940 tarihinde Port Bou mezarlığında, 563 numaralı bölüme gömülmüştür. Ancak 1945 tarihinde süre dolduğu için, mezarın içindeki kemikler, mezarlığın toplu mezar bölümüne konmuş. 563 numaralı yere başka bir aile mezarlığı yapılmıştır. Bugün, Port Bou mezarlığında Walter Benjamin adına bir mezar yeri yoktur.

Bonn Üniversitesi'nden Ingrid Scheurmann, Walter Benjamin'in ölümünün ellinci yılı nedeniyle bölgede yapılması düşünölen anıt için, öldüğü köy Port Bou'da çalışırken, Belediye Başkanı Francisca Martinez Diaz'ın yardımıyla, Port Bou Belediyesi ve Katolik Kilisesi arşivlerinde, Dr. Benjamin Walter adına açılmış bir dosya bulmuşlardır. Burada, Walter Benjamin'in adı soyadı yer değiştirmiş. Soyadının Walter sınılması nedeniyle dosya "Dr. Walter" adına açılmıştır.

1992 yılında ilk kez gün ışığına çıkan dosyanın içinde şimdiye değin bilinmeyen 9 yeni belge bulunmuştur.

Bulunan bu belgelerle de Walter Benjamin'in ölümü üzerindeki perde yeterince kaldırılamamış. Hatta bölgede çalışan ve Walter Benjamini son kez gören hekim Ramòn Villa Moreno'nun verdiği rapor, durumu biraz daha karıştırmıştır.

28 Eylül 1940 tarihinde, soruşturma yargıcı Fernando Pastor Nietro'nun ve otel yöneticisi Juan Suñer'in isteği üzerine yörede çalışan hekim Ramòn Villa Moreno, el yazısıyla, son derece kısa ve yetersiz bir rapor yazmıştır.⁷⁰

"Hotel de Francia" yöneticisi Bay Juan Suñer'in isteği üzerine, hekim olarak tarafımdan alınan honorar.

Yolcu, Bay Benjamin Walter, 4 kez ziyaret edilmiş, iğne yapılmış, kan basıncı ölçölmüş, hacamat yapılmıştır.

75 Paseten

Port Bou, 28 Eylül 1940

Ramòn Villa Moreno

İmza

Hekim Moreno'nun verdiği raporda, insanın içine kuşku düşüren pek çok nokta vardır. Moreno, ne zamanları Benjamin'i zi-

Honorarios por mi devengados, como facultativo
del Sr. D. Juan Suñer, propietario del Hotel de Francia.
Por cuatro visitas, con inyecciones, toma de presión
arterial y sangría al viajero D. Benjamin Walter
- - - 75 pesetas

Ramo 28 Septiembre 1940
Recibi de J. Vila Moreno
Juzgado

Honorarios por mi devengados, como facultativo
del Sr. D. Juan Suñer, propietario del Hotel de Francia.

Por cuatro visitas, con inyecciones, toma de presión
arterial y sangría al viajero D. Benjamin Walter

75 pesetas

Port Bon 2 Septiembre 1940

Recibi del P. Vila Moreno
Juzgado

Ramo Villa Moreno'nun 28.9.1940 tarihinde 21,5 x 13,5 cm. boyutlarında bir
kâğıda Walter Benjamin'i dört kez ziyaret ve muayene ettiğini ve bunun için de
75 peseta istediğini yazdığı fatura-rapor.

yaret etmiştir? Neden iğne yapmış, hacamat gereğini görmüş, hangi ilaçları kullanmıştır? Bilemiyoruz. Raporda damar basıncı bile yazılmamıştır. Yazılan rapor bilinmezlikler ile doludur. Ayrıca morfin alarak intihar etme olasılığı fazla olan Walter Benjamin'in morfinden sonra gözbebeklerinin çok dikkat çekecek ölçüde küçülmesi beklenirdi ya da resmi ölüm nedeni olarak gösterilen "beyin kanaması" ile ilgili olarak da bazı bulguların yazılması gerekirdi. Raporda bunlardan da hiç söz edilmemektedir.

Otel yöneticisi Juan Suñer ve diğer tanıklar, hekimin geldiği zaman Benjamin'in ölü bulunduğunu söylemişlerdir. Bu nedenle de olasılıkla hekimin ne iğne ne hacamat yapacak ve ne de damar basıncını ölçecek zamanı vardı... Olasılıkla bu rapor, biraz fazla para alabilmek için şişirilmiştir. Hekim Moreno da 1949 yılında öldüğü için soruşturma bu yönden daha fazla derinleştirilememiştir.

Yüzyılın belki de en güzel/etkili auralı melankoliklerinden biri olan Walter Benjamin'in elinde, tutunacağı hiçbir ip-lik olmadan labirentler içinde geçen çelişkili yaşamı gizemi-ni ölümünden sonra da sürdürmektedir. Benjamin ölümün-den sonra da önceki yöntemini sürdürmüş, geriye mezar ve iskelet düzeyinde bile bir bütün değil, *alegorik parçalar* bırak-mıştır. Başka türlü bir söylemle Walter Benjamin'in yaşamı, duyguları, düşünceleri, ölümü ve hatta daha da sonrası "*açık yapıt*" olma niteliklerini korumaktadırlar.

Alfred Andersch, Benjamin'in ölümünden sonra yazdığı şiirinde, onun çelişkilerinin ölümünden sonra da sürdürüğünü, Benjamin'in gökyüzünde de "*Kutsal Tin ile Lenin*" arasında kaldığını yazmıştır.

Walter Benjamin'e

*ispanya sınırında anlamıştın
sonunun geldiğini*

...

*amacın bu değildi senin
benjamin
pariste kalmayı isterdin
gri-mavi caddelerde
baudelaire ile birlikte
berlinli zarif bir yahudiyi
bekliyor lenin
ve kutsal tin*

•

7.5.

Friedrich Nietzsche (1844-1900), Yunanlıların *Trajik Çağında Felsefe* adlı ünlü yapıtında, Anaksimandros'un anıtsal aforizmasına yer verir:

"Şeylerin nesneleri nerede ise, onlar zorunlu olarak orada yok olacaklardır. Çünkü, zamanın düzenine uygun olarak cezalarını çekmeleri ve yaptıkları haksızlıklardan ötürü yargılanmaları gerekir".

Nietzsche, bu son derece önemli tespitin ardından hemen kendi düşüncesini yazar:

*"Ey, gerçek bir kötümserin esrarlı deyişi, Grek felsefesinin sınırı taşı üzerine yazılmış Orakl sözü başlığı. Seni nasıl yorumlamalıyız?..."*⁷¹

Bugün artık ne Anaksimandros'un ne de Nietzsche'nin yazılarını pek fazla yorumlamak gerekir. Sözü Orakl biçiminde sürdürürsek: Olması gerekenler olmuş. Ve bundan sonra da olmaya devam edecektir.

Foucault'un tespit ettiği gibi, *"Doğal tarih biyoloji haline geldiğinde... insan, bir bilgi için nesne ve bilen için de özne olan ikircikli konumun ve arkeolojik bir değişimin derin hareketinin içinde, tabi kılınmış bağımsız, seyredilen seyirci... konumuna gelmiştir. İnsan ağır bir entropi / dağılma sürecine girdiğini duyumsamaya başlamış. İnsanın -yüzünün- tıpkı denizin sınırlarındaki bir kum görüntüsü gibi yavaş yavaş kaybolacağı olgusu gündeme gelmiştir."*⁷²

Olguların gerçek yüzü hemen hemen her zaman sanat yapıtlarında, romanlarda, şiirlerde ekonomi-politik tespitlerden çok daha açık belirlenmiştir. Bu bağlamda, roman, insan gerçeğini çok somut sergilemiştir.⁷³

Örneğin Rus romancısı İvan Gonçarov'un başkaldırısı ve inkârı belki Nietzsche'ninkinden bile çok daha köklüdür. Gonçarov'un (1812-1891), 1857 yılında sergilediği Oblomov tipi, ülkesi Oblomovka'dan kopmuş ancak yeni modern yaşam tarzlarının gerektirdiği toplumsallaşmaya da uyamamıştır. Oblomov, bu büyük ikilem arasında hiç olmazsa biyolojik varlığını sürdürebilmek kaygısıyla, odasına kapanmış ve yatağından çıkmaz olmuştur. Oblomov, bilmeden de olsa bir kötülük yapabilirim kaygısıyla sevdiği tek insan olan Olga'yı bile terk ederek kendi iç dünyasına çekilmiştir.

Ancak Oblomov hiç olmazsa evinde ve yatağının içinde, kendi duygu ve düşünceleriyle görece mutlu yaşamış, güzel düşler kurabilmiştir:

"Sabahleyin yataktan kalkıp kahvaltı edip divana uzanınca başını ellerinin arasına alır, gücünü kuvvetini esirgemedi düşünceye dalar. Sonunda kafası bu sıkı çalışmadan yorulur ve rahat bir vicdanla kendi kendine: Eh, bugün insanlık için yeterince çalıştım, derdi. O zaman Oblomov biraz dinlenmeye karar verir, çalışma yatışını değiştirerek daha rahat, hülyalara daha elverişli bir yatışa uzanırdı. Ciddi işleri bir yana bırakarak kendi içine kapanmak, kendi yarattığı bir hayal dünyasında yaşamak Oblomov'un en büyük zevki idi."

*"Başka bir gün insanların ahlâksızlıklarına, sahteliklerine, iftiralalarına, dünyayı saran kötülüğe karşı bir isyan duyar, insanlara çürük yanlarını göstermek dileğiyle yanardı. İçinde bir yığın düşünce, denizin dalgaları gibi birbirini kovalar, eylem haline gelir, kanını coşturur; damarları şişer; bedeni esrarlı bir güçle gerilir, niyetler taşkın birer tutku halini alırdı."*⁷⁴

Samuel Beckett, *Malone Ölüyor* romanında, Oblomov'dan yüzyıl sonra, İkinci Dünya Savaşı'nı, Auschwitz toplama kamplarını, Hiroşima'yı yaşamış insanın durumunu olanca çıplaklığıyla sergilemiştir.

Burada Malone'nin durumu, Oblomov'dan çok farklıdır. Malone, düş kurmak için değil –artık– ölmek için girmiştir yatağa. Tıpkı Samuel Beckett'in, yaşamının sonunda evinden ayrılıp, yaşlılar evine gitmesi ve orada ölmesi gibi... Malone: "Gözden uzak durmak istiyorsanız bütün yapacağınız dümdüz yatmaktır. Heyecan duymadan, hareketsiz, ne sıcak ne soğuk, ılık..." der. Anlamli yaşamaktan umudunu kesen Malone, "Önemli olanın yemek yemek ve dışkılamak olduğunu söyler; bir tabak, bir oturak; hepsi bu kadar, der ve ikisini yan yana kor masanın üstüne..."⁷

Malone, sıkıntıdan patlamak üzeredir. Geçmiş günlerini yeniden anımsamaya, iki ucu da açılmış bir küçük kalemle bir küçük deftere bir şeyler yazmaya çalışır... *en büyük korkusu, ölmeden önce anılarının ve küçük kaleminin tükenmesidir...* Sonra ne yapacağını bilememesi, korkunç bir kâbus olur... Kendisini bulunduğu yataktan kaldırıp pencereden atmayı düşler fakat hareket edemediğini anımsar...

Samuel Beckett, sahte cinselliğin gerçek yüzünü burada çok açık sergilemiştir...

Malone, öncelikle iki kişinin *ne cesaretle birbirlerine sarıldıklarına şaşar...* Sonra, umutsuzluğun gücüyle birbirlerini kucakladıkları kararını verir. Ama bunun da, boşuna olduğunu, çünkü herbiri kendi sınırlarına çekilmiş iki ayrı vücutun bulunduğunu düşünür. Herbirinin ötekine umut bağlayarak birbirlerine sarılmalarından ne sonuç alabileceklerini anlayamaz bir türlü... Sonra, gözlemlerini sürdürür.

Erkek (Macmann), cinsel organını ikiye katlayıp, parmaklarıyla, yastığı kılıfa geçirir gibi eşinin organına sokmaya uğraşıyordu. Cesaretleri kırılmak bir yana dursun, istekle sarılmışlardı yaptıkları işe, sonunda, tamamen iktidarsız olmalarına karşın, derinin yumuşaklığı, düş gücü falan derken, kuru ve yorgun organlarıyla kasvetli bir hazza bile ulaşmayı başardılar...⁷⁶ Ellerinden geldiğince çiftleştiler. Ne aptalım ben. Şimdi anlıyorum, birbirlerini seviyor olmalılar, demek böyle yapılıyor bu... Köpekler gibi.⁷⁷

Samuel Beckett'te, Hölderlin romantizminden hiçbir iz yoktur. Her şey olabildiğince açık ve nettir. Olduğu gibidir. Neyse odur. Doğal doyum, kültür / uygarlık sayesinde engellenince, eros / haz, Pervers bir tiksintiye dönüşür.

İnsanım, insancıl (hümanist) bir dünya kurabileceği düşünden uyanıp, kendi kendisini (bile) tahrip ve inkâr ettiğinin, öznenin özünün yitirildiğinin, konuşmanın kaybolduğunun, bilincin dağıldığının (Heidegger, Horkheimer / Adorno, Habermas) sezinlenmeye başlandığı ilk büyük darbe, Birinci Dünya Savaşında yaşanmaya başlanmıştır...⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı, öznenin bu geri dönüşsüz yıkılış / dağılış sürecini daha da hızlandırmıştır. Düşünen, duyan, kaygılanan özne dünyanın hemen her yerinde gerek kapitalist, gerekse de sosyalist düzenlerde, politik, teknik / teknolojik, entelektüel düzeylerde tahrip edilmişlerdir. Düşünen özne devre dışı bırakılmış. "Umumi huzuru bozanlar" likide edilmişlerdir.

Modern yaşam, insana, yaşamın öznesi olabilme olasılığının yitirildiğinin haberini verdikten sonra, özne, artık eski dinginliğini ve güvencesini de yitirmiş. Her teknolojik gelişme, öznenin güçsüzlüğünü dağılıbilirliğini biraz daha yakından göstermiştir. Teknik donanımlar ve devlet terörleri özneyi her geçen gün biraz daha çözmüştür.

Albert Camus, *Düşüş* romanında, 20. yüzyılın toplumsal yapısını, insanlar arası ilişkilerini birkaç satırla somutlaştırmıştır:

"Bizim toplumumuz, insanları bu türlü harcamak için örgütlenmiştir. İştmişsinizdir elbette, Brezilya ırmaklarında minicik balıklar varmış, dikkatsiz bir yüzücü buldular mı, binlercesi birden saldırıp, birkaç saniye içinde, hızla, minicik lokmalar kopararak zavallıyı yer, bitirir, tertemiz iskeletini bırakırlarmış. İşte onların örgütlenmesi de öyle. "Temiz hayat ister misiniz?" Herkes gibi siz de, evet dersiniz. Nasıl hayır denir? "Pekiye derler, sizi temizleyeceğiz. İşte size bir iş, bir aile, düzenli eğlenceler." Ve minicik dişler etinizi kemirmeye başlar, kemiğinize dek. Ama haksızlık etmeyelim. Onların düzeni demek doğru değil. Bizim düzenimiz bu: kim kimi temizlerse..."⁷⁹ İşte Homo sapiens'in ulaştığı toplumsallaşma düzeni budur.

Günter Grass, *Teneke Trampet* romanında eleştirel gözlemlerini, doğum öncesi döneme değin götürür. Burada romanın kahramanı Oskar –olması gerektiği gibi– sonunda, "akıl ve ruh hastalıkları kliniğine" kapatılır. Anılarını burada gizlice yazar. Onun yaşamöyküsünü bu anılarından öğreniriz. Oskar, daha ana rahminden ilk çıktığı, göbek kordonunun henüz ebe tarafından kesilmediği anda, çevresindeki insanların, anasının ve kendisini babası sanan adamın –rezilcesine– ikiyüzlülüklerini görür... Kendisinin yaşam boyu tek başına yapayalnız kalacağını anlar... Oskar, daha başlamadan yaşama isteğini yitirir... Ne yazık ki ebe hanım o sıra göbek bağına kesmiştir... Oskar, artık bu dünyadadır. Ama Oskar, daha o an düşünür... Ve gelişmiş bir insan olarak kendisini bu insanlara –bu topluma– teslim etmemek için, üç yaşında bir parmak çocuk, bir büyücü olarak kalmaya karar verir... Büyümelerini durdurur.⁸⁰ Büyümez. Ve erişkin insanlar arasına, on-

ların dünyalarına, toplumlarına katılmaz. Artık ne Nazi Partisi'ne girmek zorundadır ne de savaş yanlısı olmak; fakat çevresine bu denli eleştirel bakan, onlar gibi "büyüyemeyen" "toplumsallaşamayan" bir insanın sonu da "akıl ve ruh hastalıkları kliniği" olur.

Melankolik yaşam, özünde hep toplumsal ve varoluşsal bir eleştiri taşımış. Ancak bu köktenci eleştiri ve inkâr, gene hep kendi bireysel güçsüzlüğünü de birlikte üretmiştir.

Sürekli olarak toplumdan kopmanın acılı ikilemi duyumsanmış. Özgürleşme uğruna zamanın içinden bile çıkmak, zamana bile bağımlı olmaktan kurtulma çabası, sonunda olağanüstü bir yalnızlığın ve Hiç'liğin sınırında, donmuş, taşlaşmış bir zamanı yaşamamanın dayanılması zor acısını birlikte getirmiştir.^{81 82}

Burada diğer insanları da kapsayan ikilemli öfke, güvensizlik/suçluluk duyguları çok kez kişinin kendi özbenliğini bile yitirmesine dek uzanabilmektedir. Tüm olup bitenleri anlamamıza, Hildegard Maria Rauchfuss'un *Bilanço* (Bilanz) adlı şiiri belki biraz daha yardımcı olabilir.⁸³

BİLANÇO

Çay içtim
Çinlilerle.
Kahve,
küçük fincanlardan
Türklerle.
Hot-dog paylaştım
seraserilerle
varoşlarında

Manhattan'ın.
Azteklerin yazılarını okudum.
Sonradan
boyanmamış gözünü aradım
Nefertiti'nin.
Balonlar
patlattım
Milano sirkinde.

Bir boğayı
boynuzlarıma aldım
Madrid'de.
Eufel Kulesi'nden aşağıya
tüktürdüm.
Bir İngiliz
İstiridye tarlasını soyduk.
Beni kutsadı
İzlandalı bilici.
En renkli
tüyünü çaldım

bir yerlinin.
Bilgelik taşı
buldum
bir Hahamın kulağında.
Japonya'nın kiraz çiçeklerini
taşıdım göbeğimde.
Turban katlamasını öğrendim
Hindistan'da
Fakat hiçbir yerde,
hiçbir zaman
Ben, ben olamadım...

Dürer'in yapıtını yeniden anımsarsak, melankolik kadın, başarısız kalmış, her tarafı harabeye dönmüş, parçalanmış bir çalışmanın sonuçlarına şaşkınlıkla bakmaktadır. Melankolik insan, yaratıcılık ile tinsel-bedensel felç, bir tür donakalış arasındaki olağanüstü gerilimli ortamda, bir şeylerin yanlışlığını sezinlemekte, daha doğrularının yapılabilirliğini düşlemekte ama –nedense– bir türlü gönlünce daha güzel bir şeyler başaramamanın acısını yaşamaktadır. Sanatın ve felsefenin ya da en yalınından sahici ve anlamlı bir yaşamın dölyatağı, belki de tam da bu gerilimli ortamdır. Bilemiyoruz.

Melankolik insan, "yaralı ve yanlış bir yaşamın yadsınması olarak", sonsuzluk/geçicilik, ilerleme/tahrip, umut/umutsuzluk, dağılma/yoğunlaşma, yapıcı/yıkıcı, düş-uyku/uyanıklık, gerçek/fiksyon gerilimleri arasındaki bu garip alegorik dünyada suskun bir bekleyiş içinde, kendi hüznü ve çelişkileri içinde yaşamayı kendisine yaşam tarzı ve de haz kaynağı edinmiş gibidir.⁴⁴

Melankolik insan, tarih boyu hep otoriteye karşı çıkmış. Antikçağda mitolojinin tutsağı olmaktan, ortaçağda dinsel bağnazlıklardan, Aydınlanma Çağ'ında rasyonalizmin, doğa ve ruhbilimlerinin sultasında yaşamaktan yakınmış... Hep bir gün özgür olmayı düşlemiştir. Bugün bu düşler gerçekleşir gibi olmuş; günümüzün "organize, yöntemli ateist" (Heidegger)" ortamında, gökyüzünün boş, hatta steril olduğu anlaşıldıktan sonra, "hakikati" arama çabasından bile kurtulunmuş, kusursuz ve komple bir kaosun içinde yaşamaya başlanmış. Ancak gelin görün ki melankolik eğilimli insanlar, bu kez de bu son derece sıkıcı kaos ve felaket ortamında Van Gogh'un ağzından, *"bu dünyaya bakarak tanrı hakkında hüküm vermek doğru olmaz, bu dünya onun başarısız bir deneyimi olabilir,"* demeye ve yeniden başa dönüp, *"bizi ancak bir taurı, kurtarabilir"* (Heidegger) deyip, *"anasız/babasız toplumda yaşamamanın"* (Freud) sıkıntısını, acısını herkesten çok duyumsamaya ve gene herkesten çok hüznlenmeye başlamıştır.

Bir ortaçağ söylencesine göre, azizler yüreklerindeki başkaldırıyı ve inançsızlığı bastırmak için sürekli ibadet ederler, buna karşın, en içten duaları ateistler okurlarmış. Bu nedenle de azizler ile ateistlerin aralarında gizemli bir benzerliğin bulunduğu düşünülürmüş. Azizlere gizli inançsızlar, ateistlere ise tebdili kıyafet etmiş müminler gözüyle bakılmış.

Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanında, Piyotr Stpanoviç, ateist Krilov'a, bir papazdan çok *İsa'ya inandığını* söylediği zaman Krilov, dünyada tanrının olmadığını ve kendi boyun eymeziğini ve özgürlüğünü kanıtlamak için intihar etmeden önce, *o (İsa) olmasaydı dünyada yaşamın hiç bir anlamı kalmazdı,* diye yanıt verir. *Ecinniler'*in sonuna değin anlayamayız, Krilov'un bir ateist mi yoksa bir aşkın / aziz mi olduğunu. Tıpkı

Dostoyevski'nin bir dindar mı yoksa bir dinsiz mi olduğunu bugün bile anlayamadığımız gibi.

Olasılıkla burada sorun, yeteri yoğunlukta –usta işi– duygulanıp hüznülenebilmenin, insanın kendi içinde derinleşmesinin, keyfine varmakta yatmaktadır. Yoğun duygu birikimi oluşturabilen insanın hangi çağda yaşadığının ve hangi sorunlarla karşılaştığının pek de önemi olmamaktadır.^{86 8 84}

Cemal Süreya, tam da bu noktayı hem de sadece iki dizeyle ne de güzel anlatır: “*Bilinir ne usta olduğum içlenmek zamanında/Canımla besliyorum şu hüznün kuşlarını.*”

Bu tür yoğun duygulanım durumlarında çok kez varoluşun acılı sefaleti aşılabilmekte, trajik fakat onurlu, (bazen) estetik özellikleri (bile) olabilen yepyeni bir benlikle karşılaşabilmektedir.

Kabalıklardan ve kalabalıklardan uzakta, hiçbir yerden ve hiçbir kimseden, hiçbir şey beklemeden yaşanan yalnızlıkları salt toplumdan uzaklaşma / atomlaşma / izolasyon olarak (da) değerlendirmemek gerekebilir.

Bu tür yalnızlıklar, içselleşmeler, kendi kendisiyle buluşmalar, her şeyden kurtulup, hiçbir dayanak noktasının kalmadığının duyumsandığı, insanın *kendi kendisini yarattığı* anlardaki olağanüstü heyecanlar, coşkular, hazlar, güzelliklerle dolu serüvenler olarak da düşlenebilir. Melankolik yaşamın satır aralarında uyumsuzluğun, toplumsallaşamamanın, her dem günahkârlığın ve saçmalığın keyfi de yaşanır.

Uçlarda ve çelişkiler içinde yaşayan melankolik, taşlaşmış bir şimdiki-zamanı yaşamaktansa, Hiç'lik içinde (bile) bir umut düşleyebilmektedir... Melankolik kendi güçsüzlüğünü görür ama buna karşın çare olarak dinsel inançlara sarılmaz. Dindarlığın onu sıradanlaştıracığını bilir... Kendi içine dönmesi, güçsüzlüğü, gücü olabilmekte... Bu son derece güç-

süz/güçlü dönemlerinde, hiç olmazsa kendi dışında ne bir tanrıya ne yöneticilere ve ne de devlete gereksinimi olmakta ve tam da bu anlarda sonsuz bir acı ve bir o kadar da haz duyumsamaktadır.

Sonuç olarak belki son bir noktanın altı çizilebilir: Çoğunluk/azınlık hesaplamalarını bir yana bırakırsak, hiçbir sisteme, dogmaya bağlı olmayan, kendi yanlışlıklarını, toplumsallaşamayışlarını çok iyi bilen ve bunu açıkça söyleyen melankoliklerde olumsuzmuş gibi görünen kimi *eksikliklerin* bazen, topluma uyum sağlamış normaller karşısında olumlu/erdemli *fazlalıklar*” olduğu görülebilir.

Ayrıca biraz daha ileri gidip, varoluşun salt formaliteye dönüştüğü günlük yaşamın barbarlığı içinde uyumlu normallerin hangi (a)normalliklerinden dolayı tepki göstermeden yaşayabildikleri sorulabilir.

Burada, belki son bir söz olarak Freud’un Goethe’den alıntılıp değiştirerek sıkça tekrarladığı dizeleri, biz de biraz daha değiştirip anımsayabiliriz:

“Anlamayacak olanlara söyleme sakın / Bilebileceğin en güzel şeyleri”.

Nisan, 1997
Beylerbeyi / İstanbul

KAYNAKLAR

GİRİŞ

- 1- Bu konuda özellikle bkz.: Schadewaldt, Wolfgang: Antike und über die Tragödie, dtv, 1966, s. 16 ve sonrası; Zimmermann, Bernhard: Die griechische Tragödie, Artemis Verlag, 1986, s. 63-92; Jens, Walter: Die Bauform der griechischen Tragödie, Wilhelm Fink, 1971, Einleitung XI-IV
- 2- Kaufmann, Walter: İnsan Anlamak, -Goethe, Kant, Hegel-, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1995, s. 19.
- 3- Sophokles'in üç büyük trajedisinin -Kral Oidipus, Oidipus Kolonus'ta ve Antigone'nin- konuları birbirlerini bütünler niteliktedir. Kısaca anımsarsak: Oidipus, bilmeden babası Laios'u öldürür. Thebai'yi tehdit eden Sphinx'in bilmecezinin doğru yanıtını bularak kenti kurtarır. Thebai'ye tiran olur ve kent gönenç içinde yaşamaya başlar. Ve Oidipus gene bilmeden, öz annesi lokaste ile evlenir. Bu evlilikten, Antigone ile Ismene adlı kız ve Polyneikes ile Eteokles adlı erkek çocukları olur. Uzun süren mutlu bir yaşamdan sonra, Thebai kentini salgın hastalıklar, veba, açlık kırp geçirmeye başlar. Çaresizlik içinde, önerilerine başvuru- lan bilici Teiresias, eski Tiran Laios'un katili bulunmadan bu dar boğazın aşılamayacağını söyler. Bu andan sonra da Oidipus ailesinin trajedisi başlar. Oidipus, eski tiran ve öz babası Laios'un katilinin bizzat kendisi olduğunu, ayrıca karısı lokaste'nin öz annesi olduğunu öğrenir. Lokaste, bu gizin ortaya çıkmasından sonra hemen kendini asar. Oidipus, kendi elleriyle gözlerini kör eder. Kızı Antigone ile birlikte Thebai kentinin dışında kendilerini konuk edebilecek bir yurt aramaya başlarlar. Sonunda -Sophokles'in de doğduğu yöre olan- Kolonus'ta kalmalarına olanak tanınır. Bu sırada, büyük oğlu, Polyneikes, babası ile konuşmak için Kolonus'a gelir. Kardeşi, Eteokles'in kendisini Thebai'den

kovduğunu, bu nedenle de Argos'a gidip, toplayacağı orduyla yurduna saldırmayı planladığını anlatır. Oidipus, Polyneikes'e karşı son derece sert davranır. Her iki oğlunu da lanetler. Sonlarının birbirlerini öldürmek olacağını söyler. Ve "Dilerim, seni kovan kardeşini öldürür, sen de onun eli ile ölürsün" der... Polyneikes, bu lanetlenme karşısında, Kolonus'tan ayrılmadan önce, kardeşlerine, "Ey Oidipus'un kızları, kardeşlerim, mademki babamın bu insafsızca lanetlerini duydunuz, o lanetler tesir ederse, siz de bir gün Thebai'ye dönersiniz, bari siz benden son saygıları esirgemeyin, bir mezarım olsun, ölüm ayinle kaldırılınsın," der. Kısa bir süre sonra Oidipus, Kolonus'ta dingin bir ruhla ölür. Babasının ölümünden sonra, Antigone, Thebai kentine geri döner. Gerçekten de her iki kardeş birbirlerini öldürürler. Ve ailenin en yakını olan Kreon, tiranlığa atanır. Kreon, ilk iş Thebai'i savunan Eteokles'in törenle gömülmesini, buna karşın, kentin düşmanı ilan ettiği Polyneikes'in cesedinin açıkta bırakılmasını emreder. Antigone, törelere uymadığı gerekçesiyle bu emre karşı çıkar. Kardeşinin cesedini gizlice gömer. Yakalanır. Ölümüne mahkûm edilir. Antigone son derece kararlı tavırla kendini asar. Nişanlısı ve Kreon'un oğlu, Haïmon da intihar eder. Ancak, Kreon da kurduğu tuzaktan kurtulamaz. Hem düzen kurarak başlattığı savaşı, hem tiranlığı ve hem de iki oğulunu yitirir... Sophokles'in bu üç trajedisi de Türkçe'ye çevrilmiştir. Sophokles: Kral Oidipus, Çeviren: Bedrettin Tuncel, ikinci baskı, Maarif Matbaası, 1959. Sophokles: Oidipus Kolonus'ta, Çeviren: Nurullah Ataç, Maarif Matbaası, 1941. Sophokles: Antigone, Çeviren: Sabahattin Ali, Maarif Matbaası, 1941.

- 4- Camus, Albert: Sisyphos Söylemi, Çeviren: Tahsin Yücel, Adam Yayınları, ikinci baskı, 1988, s. 142.
- 5- Melchinger, Siegfried: Die Welt als Tragödie, Band, Aischylos-Sophokles, Beck, 1979, s. 187-329.
- 6- Heidegger, Martin: Metafizik Nedir? Çeviren, Yusuf Örneç, Türkiye Felsefe Kurumu, ikinci baskı, 1994.
- 7- Sophokles Tragödien: Hölderlin, Friedrich: (Hrsg.) und eingeleitet: Schadewalt, Wolfgang, 1957, s. 29-31.
- 8- Sophokles, Die Tragödien, Übersetzt und eingeleitet von Heinrich, Weinstock, 1953, s. XI-XLII.

- 9- Bowra, C. M.: Höhepunkte griechischer Literatur, Vom Homer bis Theokrit, Kohlhammer Verlag, 1966, s. 137 ve sonrası.
- 10- Hegel, G. W.: Estetik I, Çevirenler: Taylan Altuğ-Hakkı Hünler, Payel Yayınevi, 1994, s. 231.
- 11- Antigone-Sophokles, Euripides, Racine, Hölderlin, Hasenclever, Cocteau, Anouilh, Brecht, Albert Langen Verlag, 1966, Vollständige Dramentexte, Hrsg.: Joachim Schondorff, Mit einem Vorwort von Karl Kerenyi, s. 7-37.
- 12- Lesky, Albin: Die griechische Tragödie, 1958, s. 125 ve sonrası.
- 13- Oktay, A.: Melankoli Üzerine, Medyatik Hedonizme Kültürel İtirazlar, Sanat Dünyamız, Yaz 94, s. 31-46. Bu güzel çalışmayı okumama olanak sağlayan arkadaşım Bülent Tuna'ya burada bir kez daha teşekkür etmek isterim.
- 14- Nietzsche, Friedrich: Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe, Çeviren: Nusret Hızır, B/S/F Yayınları, 1988, s. 56.

1. BÖLÜM:

- 1- Eco Umberto: Açık Yapıt, Çeviren: Yakup Şahan, 1992, Kabcacı Yayınevi, s.11-37
- 2- (x)Bu konuda bana yol gösteren başlıca çalışmalar: Erwin Panofsky / Fritz Saxy: Dürers *Melancholia I*, Leipzig 1923 Erwin Panofsky: Das Leben und die Kunst Albrecht Dürers (1948) 1977 Rognier Bernhard Klibansky, Raymond, Panofsky und Saxy: Saturn und Melancholia, (1964) 1992, Suhrkamp Verlag Böhme, Helmut: Albrecht Dürer, *Melancholia I*, Im Labyrinth der Deutung (1989) 1993, Fischer Verlag Wolfflin Heinrich: Die Kunst Albrecht Dürers (1963) 1971, Bruckmann. Giehlow, Karl: Dürer Stich *Melancholia I* und die maximilianische Humanistenkreis, 1903. Schuster, Peter-Klaus: *Melancholia I*, Dürers Denkbild Bd. I, 1992.
- 3- Eco: s. 15.
- 4- Schuster, Peter-Klaus: *Melancholia I*, Dürers Denkbild, Band I-II, Berlin 1992, s.16.
- 5- Schuster, Peter-Klaus: Das Bild der Bilder, Idea: Jahrbuch der Hamburger Kunsthalle, 1982, s. 72-132.
- 6- Wolfflin: s. 218, Faust ve Faustik davranışlar için bkz.: Schwerte, H.: Faust und das Faustische, Ein Kapital deutsche Ideologie, 1962.

- 7- Goethe, Johann Wolfgang: Faust, Türkçesi: Nihat Ülner, 1992, Öteki Yayınevi, s. 21.
- 8- Winzinger, Franz: Albrecht Dürer, (1971) 1993, s. 106.
- 9- Panofsky: s. 209.
- 10- Panofsky: s. 219, Klibansky, s. 406, Schuster, s. 117.
- 11- Schuster, s. 292, Panofsky, s. 214.
- 12- Schuster s. 240, Klibansky, s. 451, Panofsky, s. 209, 218.
- 13- Klibansky: s. 459.
- 14- Herald, Braem: Die Macht der Farben, München, 1987, alıntı. Friedrich, Volker: Melancholia als Haltung, 1991, Berlin, s. 175.
- 15- Heyer, G. R.: Dürers Melancholia und ihre Symbolik, Eranos Jahrbuch, Zürich, 1935, s. 246-261.
- 16- Rossman, Kurt: Wert und Grenze der Wissenschaft, Zur Symbolik von Dürers Kupferstich "Melancholia I" in, Offener Horizont, Festschrift für Karl Jasper, 1953, s. 126-146.
- 17- Hoffmann Konrad: Dürers "Melancholia", Kunst als Bedeutungsträger Gedenkschrift für Günter Bandmann, Hrsg. Werner Busch, Berlin 1978, s. 251-279.
- 18- Kilian, Werner: Eine Studie zu Dürers Melancholia, Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx Univer., Leipzig, 1961, 10, s. 617-634.
- 19- Winzinger, Franz: s. 93.
- 20- Birnbaum, Karl: Geschichte der psychiatrischen Wissenschaft, Berlin 1928.
- 21- Wölfflin: s. 78, Panofsky / Saxy: s. 52-53, Klibansky: s. 460, Böhme: s. 27-28.
- 22- Giehlow, Karl: Dürer Stich Melancholia und die maximilianeische Humanistenkreis, s. 29-41.
- 23- Habermas, Jürgen: Die Moderne ein unvollendetes Projekt, Reclam, 1990.
- 24- Klibansky: s. 456.
- 25- Klian: s. 630.
- 26- Panofsky: s. 329, Schuster: s. 149.
- 27- Schuster: s. 152.
- 28- Giehlow: s. 29-41, Böhme: s. 53, Klibansky: s. 485-512 ve özellikle de Agrippa, Henricus Cornelius von Nettesheim: De Occulta Philosophia, Die Magischen Werke. Almanca 2. basım 1985, s. 142 ve sonrası.

- 29- Winterstein, Alfred: Dürers "Melancholie" im Lichte der Psychoanalyse, Imago, Band XV. 1929, Heft 2, s. 145-199.
- 30- Platon (Eflatun): Alkibiades I, Türkçesi: İrfan Şahinbaş, 2. Basım, 1963, Milli Eğitim Bakanlığı.
- 31- Faucault, Michel: Ben'in Yapımı, Türkçesi: Levent Kavas, Ara Yayıncılık, 1992.
- 32- Zekiyan Boğas: Hümanizm (İnsancılık) Düşünsel İçlem ve Tarihsel Kökenleri, İnkılap ve Aka, 1982, s. 48-49.
- 33- Kerstin, Wolfgang: Augustinus über die Seele, In. (Hrsg.): Michael Sonntag: Die Seele, 1991, s. 59-74.
- 34- Zekiyan: s. 85-90.
- 35- Cleugh, James: Die Medici, dtv, 1984, s. 79.
- 36- Cleugh: s. 218.
- 37- Cleugh: s. 219.
- 38- Cleugh: s. 213.
- 39- Cleugh: s. 118.
- 40- Panofsky-Saxy: s. 32-33.
- 41- Böhme: s. 67.
- 42- Panofsky-Saxy: s. 32-40, Böhme: s. 60.
- 43- Böhme: s. 64.
- 44- Panofsky: s. 7-8.
- 45- Winkler: s. 42.
- 46- Gombrich, E. H.: Sanatın Öyküsü, Çeviren: Bedrettin Cömert, Remzi Kitabevi, 1976, s. 266.
- 47- Panofsky: s. 3.
- 48- Panofsky: s. 323.
- 49- Fedya, Anzelewsky: Dürer-Studien, 1983, DVK, Berlin, s. 90-101.
- 50- Fedya: s. 77.
- 51- Winzinger, Franz: Albrecht Dürer Münchener Selbstbilder, Zeitschrift für Kunstwissenschaft, Berlin 8, 1954, s. 43-64.
- 52- Winzinger: s. 59.
- 53- Winzinger: s. 57.
- 54- Paulus'un Korintlilere yazdığı mektubunda bu cümlelerin tamamı şöyledir: "Ve Rab ruhtur ve Rabbin Ruhu nerede ise özgürlük oradadır. Fakat biz hepimiz peçesiz yüzle Rabbin izzetini aynada imiş gibi görerek

- izzetten izzete aynı surete değiştiriliyoruz; bu da Ruh olan Rab tarafındandır.” Kitabı Mukaddes: Korintoslulara İkinci Mektup. Bap 3, 17/18
- 55- Fedya, Anzelewsky: s. 99 Dürer’in bu yapıtı üzerindeki vazayı olasıyla çevresindeki hümanistlerle birlikte-son derece ustaca formüle ettiği düşünülmektedir. Yazının orijinal Latinceşi şöyledir: “Albertus Dürerus Noricus ipsū me propriis sic effingebam coloribus setatis ~~arum~~ XXVIII”. Yazı Almanca’ya “(Ich), der Nürnberger Albrecht Dürer habe mich selbst aus diese weise mit dauerhaften Farben im 28. Lebensjahr nachgebildet” şeklinde çevrilmiştir. Bunun Türkçesi, “Ben, Nürnbergli Albrecht Dürer, sürekli-kalıcı renklerle 28. yaşında kendimi bu tarzda resmettim,” olabilir. Dürer’in bu cümlesi Latince’den Almanca’ya çevrilirken bir sözcük oyununa gelmiş ve buradan da vahim bir anlam kaymasına kurban gitmiştir... Latince, “effingebam” sözcüğü, Almanca’ya “boyamak” (malte) karşılığı çevrilmiş. Ancak “effingebam”ın sözcük kökeni boyamaktan öte “yaratmak” anlamında kullanılmıştır. Dürer, bu cümlede resmetmeyi değil, yaratmayı, daha doğrusu resmederek yaratmayı vurgulamak istemiştir. (Fedya Anzelewsky). Bu durumda, bu ünlü tanımlama “Ben, Nürnbergli Albrecht Dürer, sürekli-kalıcı-renkli boyalarla, 28 yaşında kendimi bu tarzda yarattım,” şeklinde Türkçe’ye çevrilebilir.
- 56- Winziger: s. 56-57.
- 57- Winterstein: s. 174.
- 58- Winterstein: s. 176.
- 59- Tobien, Felicitas: Dürer und seine Zeitgenossen, 1985, Artbook International..., Strieder Peter: Deutsche Malerei der Dürerzeit, 1966.
- 60- Klibansky: s. 566.
- 61- Finke, Ulrich: Dürers “Melancholie” in der französischen und englischen Literatur und Kunst, des 19. Jahrhunderts, Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaften, Berlin 30, 1976, s. 67-85, s. 70.
- 62- Finke: s. 84.
- 63- Goethe: Faust: s. 47.
- 64- Finke: s. 75.
- 65- Nordstrom, Folke: Baudelaire and Dürer’s Melancholia I. A Study of a Portrait of Baudelaire by Manet. Contributions to the History and Theory of Art. Uppsala 1967, s. 148-161.

→ Fiske: s. 79.

67- Fiske: s. 77.

68- Benjamin, Walter: Son Bakışta Aşk, Yayına hazırlayan: Nurdan Gürbilek, Metis Seçkileri, 1993, s. 19-21, Nurdan Gürbilek'in hazırladığı sunuş bölümü. İki cümleyi birbirine ben ekledim. Yazının orjinal kaynağı için bkz. Walter Benjamin: Ursprung des deutschen Trauerspieles, Suhrkamp Verlag, 1993, 6. Auflage. s. 166.

2 BÖLÜM:

2.1.

- 1- Homeros, İlyada: Crekçeden Çevirenler: Azra Erhat-A. Kadir, Üçüncü Basım, Sander Yayınları, 1975, Tüm çalışma boyunca Homeros'un bu çevirisinden alıntı yaptık.
- 2- Homeros, Odysseia: Crekçeden Çevirenler: Azra Erhat-A. Kadir, Dördüncü Basım, 1984, Can Yayınları, Tüm çalışma boyunca Homeros'un bu çevirisinden alıntı yaptık.
- 3- Schadewaldt, Wolfgang: Von Homers Welt und Werke, 1965.
- 4- Bannert, Herbert: Homer, Rowohlt, 1979.
- 5- Körner, Otto: Die Arztlichen Kenntnisse in Ilias und Odyssee, München, 1929.
- 6- Körner, Otto: Geist und Methode der Natur und Krankheitsbeobachtung im griechischen Altertum, 1914.
- 7- Heiberg, H.: Geistes-Krankheiten im klassischen Altertum, 1927.
- 8- Schmiedeberg, K.: Über die Pharmaka in der Ilias und Odyssee, 1918.
- 9- Rütten, Thomas: Demokrit-Lachender Philosoph und Sanguinischer Melancholiker, Köln, 1992.
- 10- Stömmern, Reinhold: Die Bellerophon-Erzählung in der Ilias, Classica et Mediaevalia, Copenhagen, 22, (1961), s. 1-15.
- 11- Erhat, Azra: Mitoloji Sözlüğü, 1972, Remzi Kitabevi, s. 90-92.
- 12- Schwab, Gustav: Sagen des klassischen Altertums, 1984, s. 87.
- 13- Rütten, Thomas: s. 60.
- 14- Starubinski, Jean: Geschichte der Melancholiebehandlung von den Anfänge bis 1900. 1960, s. 11.
- 15- Hegel, Georg Wilhelm F.: Estetik, Güzel Sanatlar Üzerine Dersler, Cilt 1, Türkçeye Çevirenler: Taylan Altuğ-Hakkı Hünler, 1994, Payel Yayınevi, s. 226-227.

16- Rüttern, Thomas: s. 61.

17- Erhat: s. 19-20.

18- Schwab: s. 288.

19- Rütten: s. 53-62.

20- Schwab: s. 266-362.

21- Rütten: s. 64.

22- Erhat: s. 14.

23- Schwab: s. 330.

24- Rütten, Thomas: s. 65

2.2.

1- Rütten: s. 66.

2- Körner, Otto: s. 17.

3- Körner: Wie entstanden die anatomische Kenntnisse in Ilias und Odyssee?

4- Rohde: Psyche, 1903.

5- Bickel, E.: Homerischer Seelenglaube, Berlin, 1925.

6- Rütten: s. 66.

7- Rütten: s. 66.

8- Rütten: s. 67.

9- Rütten: s. 68.

10- Schadenwaldt, Wolfgang: s. 181.

11- Rütten: s. 68-69.

12- Schadenwaldt: s. 187.

13- Irmscher, J.: Götterzorn bei Homer, 1950- s. 59.

14- Rütten: s. 69.

15- Kudlien, Fridolf: Der Beginn des medizinischen Denkens bei den Griechen von Hemor bis Hippokrates, 1967, s. 32.

16- Kudlien, Fridolf: "Schwarzliche" Organe im frühgriechische Denken, in: Medizinhistorisches Journal 8, 1973, s. 53-58.

2.3.

1- Muri, Walter: Melancholie und Schwarze Galle, in: Hrsg: Flashar, Hellmut: Antike Medizin, 1971, s. 165-192, s. 183.

2- Copleston, Frederick: Felsefe Tarihi, Cilt 1, Yunan ve Roma Felsefesi, Bölüm 1a, Ön-Sokratikler ve Sokrates, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea, İstanbul, İkinci Baskı, 1990, s. 1-2.

- 3- Copleston: Aziz Yardımlı'nın yazdığı arka kapak yazısından.
- 4- Kudlien, Fridolf: Der Beginn des Medizinischen Denkens bei den Griechen, Von Homer bis Hippokrates, 1967, s. 7-11.
- 5- Diller, Hans: Stand und Aufgaben der Hippokratesforschung, 1971, s. 23-52, s. 33.
- 6- Diller: s. 31.
- 7- Diller: s. 42.
- 8- Leonie, J. M.: Die Knidischen Schriften des Corpus Hippocraticum in: Hrsg.: Flashar, Hellmut: Antike Medizin, 1971, s. 83-94.
- 9- Kudlien: s. 77.
- 10- Hippokrates Ausgewählte Schriften, Grekçe'den çeviren ve derleyen: Diller Hans, 1994.
- 11- Diller, Hans: Hippokratishen Schriften, 1962, s. 100.
- 12- Muri: s. 183-185.
- 13- Muri: s. 183.
- 14- Aristophanes: Bulutlar, Çeviren: Ali Süha Delilbaşı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2071, 1994, s. 68.
- 15- Kudlien: s. 77-78.
- 16- Kudlien: s. 78.
- 17- Wittern, R.: Die psychische Erkrankung in der klassischen Antike, Fundamenta Psychiatrica, 1987, s. 93-100, (Alıntı: Littre V1. 386-390).
- 18- Kudlien: s. 33.
- 19- Hippokrates Ausgewählte Schriften: s. 67.
- 20- Starobinski: s. 14-21.
- 21- Starobinski: s. 15.
- 22- Kudlien, Fridolf: "Schwarzliche" Organe im frühgriechischen Denken, Medizinhistorisches Journal 8, 1973, s. 53-58.
- 23- Hippokrates Ausgewählte Schriften, s. 125.
- 24- Joly: s. 58.
- 2.4.
- 1- Laertius, Diogenes: Leben und Meinungen Berühmter Philosophen, 3. Baskı, 1990, 9. Kitap, 6. Bölüm, s. 178.
- 2- Laertius: s. 178.
- 3- Cicero: Alıntı, Karl Marx, Promotion (1844), Tıpkı Basım, 1983, s. 57.
- 4- Laertius: s. 179.

- 5- De Crescento, Luciano: Geschichte der griechische Philosophie, Die Vorsokratiker, 1990, s. 195.
 - 6- Rütten: s. 117.
 - 7- Laertius: s. 180.
 - 8- Camperalla, Tommaso: Güneş Devleti (1643), Çevirenler: Vedat Günyol, Haydar Kazan, 1965, s. 9.
 - 9- Laertius: s. 181.
 - 10- De Crescento: s. 197.
 - 11- Laertius: s. 182.
 - 12- De Crescento: s. 55.
 - 13- De Crescento: s. 57.
 - 14- Rütten: s. 74.
 - 15- Mischerlich, A. und M.: Die Unfähigkeit zu trauern, 1977.
 - 16- Gründer, Karlfried: "Acedia" zum Potansial eines verlorenen Begriffs, im Blick auf Mitscherlichs "Unfähigkeit zu trauern", in: Philosophische Tradition im Dialog mit der Gegenwart, Hrsg.: Andreas Casana/Olga Rubitschon, 1985, s. 87-95.
 - 17- Klibanski: s. 81.
 - 18- Rütten: s. 54.
- 2.5.
- 1- Laertius, Diogenes: Leben und Meinungen Berühmter Philosophen. 3. Baskı, 5. Kitap, 2. Bölüm. s. 261-274.
 - 2- Aristoteles: Problemata Physica. Übersetzt von Hellmut Flashar. 1983, Akademie Verlag, Berlin, Einleitung, s. 298.
 - 3- Platon (Eflatun): Sofist. Fransızcadan çeviren: Mehmet Karasan. 1943, Maarif Matbaası, 261 b-c, s. 111-112.
 - 4- Aristoteles, Problemata Physica, XXX. Kitap bölümünü Almanca'dan çeviren: Oğuz Özügöl, Felsefe Dergisi 1989, Sayı 4. s. 182-187. Aristoteles'in bu yapıtından aldığım tüm alıntılar bu çeviriden yapılmıştır.
 - 5- Klibansky, R., Panofsky, E., Saxy, Fritz: Saturn und Melancholie 1990, s. 93.
 - 6- Alıntılar için bkz.: Felsefe Dergisi. s. 182-187.
 - 7- Aristoteles: Problemata Physica Açıklama bölümü: Hellmut Flashar, s. 356-357.
 - 8- Erhat, Azra: Mitoloji Sözlüğü. s. 173-176.
 - 9- Foldényi László: Melancholie, 1988, s. 25-26.

- 10- Foldenyi, s. 27.
 - 11- Luciano, De Crescenzo: Geschichte der griechischen Philosophie. Die Vorsokratiker. 1993. s. 139-151.
 - 12- bkz. A.g.y.
 - 13- bkz. A.g.y.
 - 14- Russel, Bertrand: Batı Felsefesi Tarihi, Çeviren: Muammer Sencer, Say Kitap Pazarlama, 3. Baskı, 1983, s. 65-69.
 - 15- Hölderlin: Sämtliche Werke, 1961, 4.1. Band
- 2.6.
- 1- Rothkopf, A.: Manie und Melancholie bei Aretaios von Kappadokien, Confinia Psychiatrica. 17, 1974, s. 4-14.
 - 2- Alexander, F. G. und Selsnick, s. T.: Geschichte der Psychiatrie 1969, s. 20-31.
 - 3- Ackerknecht, E. H.: Kurze Geschichte der Psychiatrie, 3. Auflage, 1985, s. 10-11.
 - 4- Tellenbach, Hubertus: Melancholie, 2. Auflage 1974, s. 2-12.
 - 5- Bertram, Hans: Die Entwicklung der Psychiatrie im Altertum und Mittelalter. Janus -Leyden-, 44. 1940, s. 81-122.
 - 6- Starobinski, Jean: Geschichte der Melancholiebehandlung von den Anfängen bis 1900. 1960, s. 24-26.
 - 7- Ilberg, G.: Das neurologisch-psychiatrische Wissen und Können des Aretaios von Kappadokien. Zeitschrift für gesamte Neurologie und Psychiatrie 86, 1923, s. 227.
 - 8- Flashar, Hellmut: Melancholie und Melancholiker in der medizinischen Theorien der Antiker. 1966, s. 76-79.
 - 9- Deichgraber, K.: Aretaios von Kappadokien als medizinischer Schriftsteller, 1971.
 - 10- Starobinski: s. 23-24.
 - 11- Ackerknecht: s. 12-13.
 - 12- Flashar: s. 73.
 - 13- Flashar: s. 84-104.
 - 14- Thomssen, H.: Die Medizin des Rufus von Ephesus. Diss. med. München, 1989.
 - 15- Rufus von Ephesus. Krankenjournal, Hrgs. Übersetzt und erläutert von M. Ullmann, 1978.

- 16- Rufus von Ephesus. Die Fragen des Arzten an den Kranken. Hrsg. H. Gartner, 1962.
- 17- Rufus von Ephesus. Schrift des Rufus von Ephesus. Über die Gelbsucht in Arabischer und Lateinischer Übersetzung. Hrsg. M. Ullmann, 1983.
- 18- Starobinski: s. 26.
- 19- Klibansky: s. 103.
- 20- Ilberg, Johannes: Aus Galenus Praxis. Ein Kulturbild aus der römischen Kaiserzeit. s. 361-417, in Antike Medizin, Hrsg. Hellmut Flashar.
- 21- Flashar: Diokles von Karyston, s. 50-59.
- 22- Flashar: Galenius, s. 105-117 23- Jaeger, W.: Diokles von Karyston, Berlin (1938), 1963.
- 24- Wellmann, M.: Die Fragmente der skelischen Ärzte Akron, Philistion und Diokles von Karyston, 1903, Berlin.
- 25- Gelpke, A.: Das Konzept des erkrankten Ortes in Galens, Zurich, 1987
- 26- Starobinski: s. 28.
- 27- Owsen, Temkin: Geschichte des Hippokratismus im ausgehenden Altertum, Kyklos, 4 (1932), s. 18-28, in Antike Medizin, s. 417- 434, Hrsg. Flashar.
- 28- Antike Geisteswelt: Eine Sammlung klassischer Texte I, Hrsg.: W. Rugg: Die Harmonie des Makrokosmos und Mikrokosmos, s. 139-167.
- 29- A.g.y.
- 30- A.g.y.

3. BÖLÜM:

3.1

- 1- Ackerknecht, Erwin H.: Kurze Geschichte der Psychiatrie, 1985, s. 18
- 2- Cecile, Ernst: Teufelsaustreibungen im 16. und 17. Jahrhundert, 1972, Bern.
- 3- Jehl, Wenzel: Melancholie und Acedia, Ein Beitrag zu Anthropologie und Ethik Bonaventuras, 1984, s. 7; ve bkz.: Stohr. A., Die Trinitätslehre des Bonaventuras, 1923.
- 4- Rehm, Walter: Gontscharow und Jacobsen oder Langweile und Schwermut, 1963.
- 5- Flüeler, Christoph: Acedia und Melancholie im Spätmittelalter in: Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie, 34, 1987, s. 379-398.
- 6- Post, Werner: Acedia und Arbeit, Eine Sozialgeschichte Skizze in syste-

- matisher Absicht, in: Biotope und Hoffnung, Hrsg.: Nikolaus Klein und Heinz Robert... 1988, s. 215-223.
- 7- Wenzel, Siegfried: Petrarch's "Acedia", in: Tradition 22, 1966, s. 36-48.
- 8- Wenzel, Siegfried: Acedia 700-1200, in: Tradition 22, 1966, s. 73-102.
- 9- Flüeler, s. 381.
- 10- Jehl, Wenzel: s. 11.
- 11- Lambrecht, Rola: Melancholie, 1994, s. 42-43.
- 12- Bunge, Gabriel: Akedia, Die geistliche Lehre des Evagrius Pontikos vom Überdruß, 1983.
- 13- Bunge, s. 15.
- 14- Bunge, s. 16.
- 15- August, Rudiger: Lebensverwirklikung und christlicher Glauben; Acedia, religiöse Gleichgültigkeit als Logismos und Denkform bei Evagrius Ponticus, 1990.
- 16- Jehl, Wenzel: s. 48.
- 17- Jehl, Wenzel: s. 128.
- 18- Jehl, Wenzel: s. 126.
- 19- Kitabı Mukaddes: Pavlus'un Korintoslulara İkinci Mektubu, Bap 7 / 10.
- 20- Jehl Wenzel: s. 132.
- 21- Dante Alighieri: İlahi Komediya, İtalyanca'dan Çeviren: Feridun Timur, Altın Kitaplar, 3. Basım, 1969, 2. Cilt, s. 162-165.
- 22- Loos, Erich: Die Hauptsünde der "acedia" in Dantes, 1975, s. 156-183
- 23- Lambrecht: s. 51-52.
- 24- Oskay, Ünsal: XIX. Yüzyıl'dan Günümüze Kitle İletişiminin İşlevleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 495, 1982, s. 54 ve s. 59.
- 25- Benjamin, Walter: Pasajlar, Çeviren: Ahmet Cemal. Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- 26- Melville, H.: Moby Dick, Beyaz Balina, Türkçesi: Sabahattin Eyüboğlu-Mina Urgan, 3. Basım, 1989, s. 311.
- 27- Oskay, s. 60.
- 28- Sartre, Jean Paul: Baudelaire, Deneme, Bertan Onaran, 1994, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 126.
- 29- Oskay: s. 76.
- 30- Sartre: s. 8.

- 31- Raymond, E. Fancher: *Ruhbiliminin Öncüleri, René Descartes ve Çağdaş Ruhbiliminin Temelleri*, Türkçesi: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1990, s. 16.

3.2.

- 1- Klibansky, u.a.: *Saturn und Melancholie*, s. 203.
- 2- Ovidius: *Dönüşümler*, Latince'den çeviren: İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Yayınları, 1994, s. 24.
- 3- Lambrecht, Roland: *Melancholie* 1994, s. 21.
- 4- Dieterici, F.: *Die Anthropologie der Araber*, Leipzig 1871, ve gene Dieterici, F.: *Die Philosophie im 10. Jahrhundert*, Leipzig 1879, 2. Teil (Mikrokozmos), Alıntı: Klibansky, s. 206.
- 5- Schnabel, P.: *Berosson und die babylonisch und hellenistische Literatur*, Leipzig 1923, Alıntı: Klibansky, s. 219.
- 6- Schipperges, Heinrich: *Arabische Medizin im lateinischen Mittelalter*, 1976, s. 12-14.
- 7- Ebü Ma'şer, maddesi: *İslam Ansiklopedisi*, 1977, Cilt 4, s. 36.
- 8- Panofsky Erwin, Saxy Fritz: *Dürers "Melancholia I"*, 1923, s. 4-5.
- 9- Agrippa, Henricus Cornelius von Nettesheym: *De Occulta Philosophia*, (1533) Viyana baskısından yapılan tıpkı basım, Herausgegeben und erläutert von Karl Anton Nowotny, 1967, Graz., Anton K.'nin Açıklamaları bölümünden, s. 402.
- 10- Agrippa, Henricus Cornelius: *De Occulta Philosophia*, *Die Magische Werke*, Almanca basım, 2. Auflage, 1985, Kurt Benesch'in giriş açıklamaları bölümünde.
- 11- Lambrecht: s. 31'deki şema temel alınarak genişletilmiştir.
- 12- Agrippa: *De Occulta Philosophia*.
- 13- Agrippa: *De Occulta Philosophia-Magischen Werke*, Kurt Benesch'in giriş yazısından.
- 14- A.g.y. s. 179.
- 15- Baschwitz, Kurt: *Hexen und Hexenprozesse*, München, 1963, s. 100-105
- 16- Agrippa, s. 180.
- 17- Agrippa: *De Occulta Philosophia*, Anton K.'nin açıklamaları bölümünde, s. 421.
- 18- A.g.y., s. 422.
- 19- Agrippa: *De Occulta Philosophia*, Anton K.'nin açıklamaları bölümünden, s. 425.

- 20- Agrippa: Magischen Werke, Kurt Benesch'in giriş yazısından.
 - 21- Kabala, yazıcılık, şekilcilik vb. ile ilgili genel bir bilgi için: Orhan Hançerlioğlu: İslâm İnançları Sözlüğü, 1984, Remzi Kitabevi, s. 218.
 - 22- Foucault, Michel: Was ist Kritik?, 1990, s. 16-29.
 - 23- Weber, Wolfgang: Im Kampf mit Saturn, Zeitschrift für Historische Forschung, (17), 1990, s. 155-192.
 - 24- Becker, Gabriele; Bracker, Helmut; Brauner, Sigrid; Tümmler, Angelika: Zum Kulturellen Bild und zur realen Situation der Frau im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, in.: Aus der Zeit der Verzweiflung zur Genese und Aktualität des Hexenbildes, 1977, s. 11-128, s. 108.
 - 25- Weber, Wolfgang: s. 189.
 - 26- Bracker, Helmut: "Unglückliche, was hast du gehofft? Zu den Hexenbücher des 15. und 17. Jahrhunderts, in.: Becker, Gabriele, u.a.: s. 139.
 - 27- Becker, Gabriele, u.a.: s. 323.
 - 28- De Crescenzo, Luciano: "Panta rei", Alles fließt, sagte Heraklit, 1995, s. 59.
- 3.3.
- 1- Sudhofs, K.: Konstantin der Afrikaner und die Medizinschule von Salerno, in. Sudhofs Archiv für Geschichte der Medizin 23 (1930), s. 293-298.
 - 2- Crombie, A. C.: Von Augustinus bis Galilei, Die Emanzipation der Naturwissenschaft, 1977.
 - 3- Ilberg, Johannes: Rufus von Epheusus, ein griechischer Arzt in Trojanischer Zeit, Leipzig 1930.
 - 4- Constantinus Africanus, Opera, 2. Band, Basel 1536-1539 / Konstantinus Afrikanus, -De Melancholia, Creutz Rudolf und Creutz Walter, Archiv für Psychiatrie und Nervenheilkunde, Berlin 97, 1932, s. 244-269.
 - 5- Creutz, R.: Der Arzt Constantinus Africanus von Montecassino, Sein Leben, sein Werk und seine Bedeutung für die mittelalterliche medizinische Wissenschaft, In StM. 47 (1929), s. 1-44.
 - 6- Creutz, E.: Die Melancholia bei Constantinus Africanus und seine Quellen, Arch. Psychiatrie 97, 1972, s. 251-250.
 - 7- Starobinski, Jean: Geschichte der Melancholie, Behandlung von Anfang bis 1960, s. 40-41.

- 8- Contantinus Africanus: In: Die Großen der Weltgeschichte, Bd. 3, Mittelalter, Hrsg. Fassman, K. 1973, s. 246-255.
- 9- Creutz, E.: Die Melancholia bei Constantinus Africanus und seine Quellen, Arch. Psychiatrie 97, 1972, s. 251-250.
- 10- A.g.y.
- 11- A.g.y.
- 3.4.
- 1- Kitabı Mukaddes, Tevrat: Samuel I., Bap 16/14, Bap 19/9.
- 2- Platon (Eflatun), Devlet: Çevirmenler: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 1974, Remzi Kitabevi, ilgili konu için bkz. Dördüncü Kitap 444 d; Üçüncü Kitap 410 b, c, d, e; Yedinci Kitap 530 d, e; 531 a, c.
- 3- Burton, Robert: Anatomie der Melancholie, (1621) 1990, Burton, burada tanrıyı melankoli ortaya çıkarıcı nedenlerden biri olarak göstermiştir... s. 152-154.
- 4- Bandmann, Günter: Melancholie und Muzik, Köln, 1960, s. 28.
- 5- A.g.y., s. 99.
- 6- A.g.y., s. 99.
- 7- A.g.y., s. 99.
- 8- A.g.y., s. 53.
- 9- A.g.y., s. 126.
- 10- A.g.y., s. 63.
- 11- Fevbre, Lucien: Rönesans İnsanı, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, 1995, Imge Yayınevi, s. 100.
- 12- Panofsky, Erwin: Das Leben und die Kunst Albrecht Dürer, 1977, s. 185-194.
- 13- Diogenes, Laertius: Leben und Meinungen berühmter Philosophen, 3. Auflage, 1990, s. 82-97.
- 14- Eyüp Maddesi: İslam Ansiklopedisi, 1977, Cilt 4, s. 422.
- 15- Anzelewsky, Fedya: Dürer-Studien, Der Jabach Altar, 1983, s. 142-164.
- 16- Tevrat: Eyüp, Bap 3/10-19.
- 17- Tevrat: Matta Bap 27/29 "Ve dikenlerden bir taç örüp başına koydular, ve sağ eline de bir kamyş verdiler."
- 18- Panofsky: s. 190.
- 19- Mitscherling, Alexander: Auf der Weg zur vaterlosen Gesellschaft (1963), Gesammelte Schriften, Band III, 1983 Mitscherling, bu metafer "Aydınlanmanın Diyalektiği" ışığında yaklaşmıştır.

- 20- Heim, Robert: Vaternord und Diaklektik der Aufklärung, Die "Vaterlose Gesellschaft" als Modell einer psychoanalytischen Archäologie der Moderne, Psyche, 4, 1993, s. 344-377.

3.5.

- 1- Dietrich, Bernhard: Melancholie und Liebe, in der Antike und im Mittelalter, 1983.
- 2- Giedke, Adelheid: Die Liebeskrankheit in der Geschichte der Medizin, 1983.
- 3- Koelbing, Huldrych: Arzt und Patient in der Antiken Welt, 1977.
- 4- Ullmann, Manfred: Die Medizin in Islam, 1970.

4. BÖLÜM:

- 1- Sophokles: Oidipus Kolonos'ta, eviren: Nurullah Ataç, 1941, s. 102-103.
- 2- Tevrat: Eyüp, s. 500-540.
- 3- Brant, Sebastian, Das Narrenschiff, (1494) - 1972 Bern.
- 4- Foucault, Michel: Deliliğin Tarihi, Fransızca Aslından eviren: Mehmet Ali Kılıçbay, 1992, Cilt 1, s. 34.
- 5- Erasmus: Deliliğe Övgü, Türkçesi: Nusret Hızır, B/F/S, 1987.
- 6- More, Thomas: Utopia, evirenler: Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan, Vedat Günyol, Can Yayınları, 1964, Thomas More'un yaşamöyküsü ile ilgili önsöz: Mina Urgan, s. 5-48.
- 7- Campanella, Tommaso: Güneş Ülkesi, Filozofça Bir Devlet Tasarısı, Can Yayınları, 1965, evirenler: Vedat Günyol, Haydar Kazgan.
- 8- Foucault, Michel: A.g.y. s. 51.
- 9- Bosin, Walter: Hieronymus Bosch, Taschen, 1987, s. 28-29.
- 10- Lepenies, Wolf: Melancholie und Gesellschaft, Suhrkamp, 1969, s. 32 ve sonrası.
- 11- More: Utopia, Önsöz: Mina Urgan, s. 9.
- 12- More: A.g.y., s. 26.
- 13- More: A.g.y., s. 29.
- 14- More: A.g.y., s. 34.
- 15- Campanella: s. 9.
- 16- Campanella: s. 9.
- 17- Campanella: s. 68.
- 18- Campanella: s. 69.

- 19- Burton, Robert: *Anatomie der Melancholie*, (1621), dtv-klassik, 1991.
- 20- Dörner, Klaus: *Bürger und Irre*, Europäische Verlaganstalt, 1969, s. 31 ve sonrası...
- 21- Foucault, M.: A.g.y., s. 75 ve sonrası.
- 22- Dörner, K.: A.g.y., s. 13.
- 23- Dörner, K.: A.g.y., s. 216.
- 24- Dörner, K.: s. 27.
- 25- Dörner, K.: s. 27-30.
- 26- Foucault, M.: *Psychologie und Geisteskrankheit*, 1968, Suhrkamp.
- 27- Foucault, M.: *Die Geburt der Klinik, Eine Archäologie des ärztlichen Blicks*, 1988, Fischer Verlag.
- 28- Teber, Serol: 3. Reich ve Hekimler, (Euthanasie, T-4, 14-f 13 Aksiyonları vb...), *Düşün Dergisi*, Mayıs 1985, s. 46-49.
- 29- Teber, Serol: *Toplama Kampı Sendromu*, 1993, Sorun Yayınları, s. 154-155.

5. BÖLÜM:

- 1- Dörner, Klaus: *Bürger und Irre*, 1969, s. 160-188.
- 2- Ackerknecht, Erwin H.: *Kurze Geschichte der Psychiatrie*, 1985, Enke, s. 41-47.
- 3- Dörner: s. 189-202.
- 4- A.g.y.: s. 47-50.
- 5- Cullen, W.: *Kurzer Begriff der medizinischen Nosologie*, Nach der 3. Auflage übersetzt, Leipzig 1786, Alıntlayan: Schmidt-Degenhard, Michael: *Melancholie und Depression*, 1983, s. 13-15.
- 6- Kahlbaum, K. L.: *Die Gruppierung der psychische Krankheiten und die Einteilung der Seelenstörungen*, Danzig 1863.
- 7- Krafft-Ebing, R.: *Die Melancholie*, 1874, Enke.
- 8- Meynert, Th.: *Psychiatrie, Klinik der Erkrankungen des Vorderhirns*, Wien 1884.
- 9- Crisinger, W.: *Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten*, Stuttgart (1845), 1861.
- 10- Ackerknecht: s. 63-70.
- 11- Schmidt-Degenhard: s. 44-60.
- 12- Kraepelin, Emil: *Psychiatrie*, 8. Auflage, Bd. 3/2, s. 1183-1259, 1913 Berlin
- 13- Bleuler, E: *Lehrbuch der Psychiatrie*, 10. Auflage 1960.

- Weitbrecht, H. J.: Depressive und manische- endogene Psychosen, in: Psychiatrie der Gegenwart, 1972, s. 83-141 (89) - Weitbrecht, H. J.: Psychiatrie im Grundriss, 1973, s. 323 - Baeyer, W.: Endogene Psychosen bei psychophysischer Extremlastung, in: Endogene Psychose Diagnostik, Basissymptomen und biologische Parameter, 1982, s. 11-23 - Zerssen, D. V. und Möller: Affektive Störungen 1988, s. 3-12 - Kielhoz, P. und Hole, G.: Depression, 1985, s. 111-132 - Kielhoz, P.: Die Lavierte Depression, 1973 - Kielhoz, P.: Depressive Zustände, 1972 - Hole, G.: Melancholie, in: Lexikon der Psychiatrie, 1973, s. 330-332 - Vliegen, J.: Einheitspsychosen, in: Lexikon der Psychiatrie, Hrsg.: Cristian Müller, 1973, s. 148-150 - Schneider, K.: Klinische Psychopathologie, 10. Auflage, 1973 - Glatzel, J.: Endogene Depressionen, 1973.
- 14- Freud, s.: Yaşamım ve Psikanaliz, Türkçesi: Kâmurân Şipal, 1986 Say, s. 114.
 - 15- Wisdom, J. O.: Die psychoanalytischen Theorien über die Melancholie, Psychoanal IV, 1967, s. 102-154.
 - 16- Bucheggert-Mentzel, Franziska: Depression und Melankolie auf Tiefenpsychologischer Sicht, 1984, Konstanz.
 - 17- Freud, s.: Trauer und Melancholie (1917), 1983, in: Gesammelte Werke, Bd. X, s. 428-446.
 - 18- Klein, Melanie, s. 96.
 - 19- Kuhn, R.: Daseinsanalyse und Psychiatrie, in: Psychiatrie der Gegenwart, Bd. 1/2, s. 853-902, Berlin 1963.
 - 20- Kuhn, R.: Daseinsanalyse, 1973, Berlin, s. 78-91.
 - 21- Carr-Edward, Hallett: Dostoyevski, Çev.: Ayhan Gerçeker, İletişim Yayınları, 1990, s. 113.
 - 22- Dostoyevski: Yeralımdan Notlar, 1955, Çeviren: Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, Maarif Matbaası, 1955, s. 3.
 - 23- A.g.y.: s. 153.
 - 24- A.g.y.: s. 156.
 - 25- A.g.y.: s. 157.
 - 26- Hegel: Tinin Görüngübilimi, Çeviren: Aziz Yardımcı, İdea, 1986.
 - 27- Kierkegaard, Sören: Der Begriff Angst (1844), 1991, s. 148 ve sonrası.
 - 28- Kierkegaard, s.: Philosophische Brocken (1844), 1991, s. 102-13.
 - 29- Kierkegaard, s.: Die Krankheit zum Tode, s. 27.

- 30- Husserl, Edmund: Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe, Çeviren ve Açıklama-
lı önsöz: Tomris Mergüçoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 18.
- 31- Precht, P.: "Husserl Edmund" zur Einführung, 1991.
- 32- Heidegger Martin: Metafizik Nedir?, s. 7-10.
- 33- Heidegger'in çok kapsamlı bir yaşamöyküsünü, yapıtlarının ortaya çı-
kış koşullarını, içeriklerini biraz daha yakından tanımak için çok yeni
iki çalışma: Rudiger, Safranski: Ein Meister aus Deutschland, Heideg-
ger und Seine Zeit, 1994; Ebelin, Hans: Martin Heidegger, Philosophie
und Ideologie, 1991
- 34- Heidegger, M.: Sein und Zeit (1924), 1986, s. 184.
- 35- A.g.y.: s. 231.
- 36- A.g.y.: s. 252.
- 37- A.g.y.: s. 175.
- 38- Jasper, Karl: Allgemeine Psychopathologie, (1913) 8. Baskı, 1965.
- 39- A.g.y.: s. 13-18.
- 40- A.g.y.: s. 18.
- 41- A.g.y.: s. 659-661.
- 42- Von der Melankolie zur Depression: Tropon, Tarihsiz, Karl Jasper-Kurt
Schneider-Ludwig Binswanger.
- 43- Binswanger, Ludwig: Melankolie und Manie-Phänomenologische Stu-
dien, 1960, s. 38-39
- 44- Schmidt-Degenhard, Michael: Melancholie und Depression, 1983.
- 45- Binswanger, L.: s. 25.
- 46- Binswanger, L.: s. 36-41.
- 47- Tellenbach, Hubertus: Melancholic, 2. Auflage 1974, s. 18-19.
- 48- A.g.y.: s. 22.
- 49- Klein, Melanie: Das Seelenleben des Kleinkindes, 1983, Klett-Cotta, s.
55-95 ve 95-99.
- 50- Mahler, Margaret: Studien über die drei ersten Lebensjahre, 1989, Klett-
Cotta, s. 309-314.
- 51- Mahler, Margaret, Pine, F., Bergman, A.: Die psychische Geburt des
Menschen, Symbiose und Individuation, Die Entwicklung des Kindes
aus neuer Sicht, 1990, Fischer Verlag, s. 62.
- 52- Erken çocukluk, gençlik yıllarında başlayan depresyonların sanıldığı
gibi hiç de az olmadığı son yıllarda yapılan pek çok araştırmayla kanıt-

- lanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan çok yeni bir araştırmaya göre, okul öncesi dönem çocuklarında, 0.9, ilkokul çocuklarında, 1.9, ilk gençlik dönemi yıllarında 4.7 oranında tedavi gereksinimi gösterecek düzeyde depresyon tanısı konmuştur. Trott-Götz, E. ve ark.: Depressive Syndrome bei Kindern und Jugendlichen. Deutsches Ärzteblatt 91, 43, 28-1994, s. 2167-71.
- 53- Will, Herbert: Zur Phänomenologie der Depression aus psychoanalytischer Sicht, Psyche, 1994, s. 363-385.
- 54- Tellenbach: s. 65.
- 55- Blösch, L, Psychosoziale Aspekte der Depression, 1978, s. 146.
- 56- A.g.y.: s. 110.
- 57- A.g.y.: s. 119-140.
- 58- Feldmann, H.: Melancholie als Daseinverfassung, Nervenarzt (1994) 65: 11-17.
- 59- Zutt, Jürg: Versucht einer anthropologischen Grundlegung der psychiatrischen Erfahrung, in: Psychiatrie der Gegenwart, 1963, Bd. 1/2, s. 763- 852, Özellikle s. 841.
- 60- Glatzel, J. Der Melancholische und der andere. Nervenarzt (1982) 53: 513-518.
- 61- Dörr-Zegers und Tellenbach, H.: Nervenarzt (1980). 51: 113-118.
- 62- Tellenbach: s. 51.
- 63- Hölderlin: Hyperion, Çeviren: Melahat Togar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- 64- Christa Wolf: Cassandra, Çeviren: İknur Tarkan, Afa Yayınları, 1990, s. 146.
- 65- Tellenbach: s. 17.
- 6. BÖLÜM:**
- 1- Hellingrath, N.: Hölderlin Wahnsinn, 1921, s. 51-84.
- 2- Lange, W.: Hölderlin, Eine Pathographie, 1909.
- 3- Jasper, K.: Strinberg und Van Gogh, Arbeiten zur angewandten Psychiatrie, (1921), 1949.
- 4- Kretschmer, E.: Geniale Menschen, (1929), 1958, s. 212-244.
- 5- Venzmer, G.: Genius und Wahn, 1964, s. 218-244.
- 6- Schadewaldt, H.: Friedrich Hölderlin (1770-1843), Pathographische Paralipomena, Medizinische Welt, 22 (1971), s. 33-38.

- 7- Leonard, K.: Die genaure Form der Schizophrenie bei Hölderlin in Beziehung zu seiner Sprachgenie, *Psychiatrie, Neurologie und Medizinische Psychologie*, 16 (1964), s. 41-44.
- 8- Bertaux, P.: Friedrich Hölderlin, Suhrkamp, 1978.
- 9- Beck, A.: Aus der letzten Jahren Hölderlin, *Holderlin-Jahrbuch*, 1948/49, s. 15-47.
- 10- Peters, U.H.: Hölderlin, 1982.
- 11- Copleston, F.: Felsefe Tarihi, Çagdas Felsefe, Bölüm 1 a/b, *Alman İdealizmi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, 1993, s. 25-34.
- 12- Wackwitz, s.: Friedrich Hölderlin, 1985, s. 69-83.
- 13- Heidegger, M.: Erläuterungen zu Hölderlin Dichtung, -Hölderlin Erde und Himmel, 1971, s. 156-181.
- 14- Reiter, M.: Pietismus, in: *Die Seele*, Hrsg.: Jüttemann, C., 1991, s. 198-213
- 15- Wackwitz, s.: s. 15.
- 16- Laplanhce, J.: Hölderlin und die Suche nach dem Vater, *Problemata*, 38, 1975, s. 28-33.
- 17- Wackwitz, s.: s. 21.
- 18- Laplanhce, J.: s. 25.
- 19- Häussermann, U.: Hölderlin, 1980, s. 93.
- 20- Platon (Eftatun): *Symposion (Şölen)*, Çevirenler: Erhat A., Eyuboglu, s., 1961, s. 76, 211-d.
- 21- Beck, A.: Hölderlins Diotima, Susette Conrad, 1980.
- 22- Laplanhce, J.: s. 80.
- 23- Schmidt, J.: Hölderlin Hyperion, 1979, s. 199-229.
- 24- Hölderlin, F.: Hyperion, Çeviren: Melâhat Togar, MEB, 1990, s. 5.
- 25- A.g.y.: s. 107.
- 26- A.g.y.: 11, s. 90-91.
- 27- Beck, A.: Hölderlins Diotima.
- 28- Hölderlin, F.: *Sämtliche Werke*, 1958, Insel Verlag, s. 321-405.
- 29- Bertaux, P.: s. 540.
- 30- Beck, A.: Vorarbeiten zu einer künftigen Hölderlin-Biographie, *Zu Hölderlin Rückkehr von Bordeaux*, Hölderlin-Jahrbuch, 1950, s. 72-95.
- 31- Binder, W.: Hölderlin und Sophokles, in: *Friedrich Hölderlin*, Binder, E. und Weimar, K., Hrsg.: 1987, s. 178-200.

- 32- Jamme, Ch.: Hölderlin: Jakobinismus und Schizophrenie, Hegel-Studien, Bonn, 18, (1983), s. 432-441.
- 33- Hölderlin, F.: Hyperion, 11, s. 77.
- 34- Schmidt, J.: Hölderlin Hyperion, 1979, Insel Verlag, s. 213.
- 35- Peters: s. 117.
- 36- Bertaux, P.: Hölderlin-Variation, 1984, Suhrkamp, s.163.
- 37- A.g.y.: 132.
- 38- Bertaux: Friedrich Hölderlin, 1978, s. 608.
- 39- Peters: S 125.
- 40- Bertaux: Friedrich Hölderlin, s. 570-571.
- 41- Adorno: Parataxis, Zur späten Lyrik Hölderlin, 1965, s. 156-209, Ahnt: Wackwitz, s. 118.
- 42- Frommer, J.: Exzentrische Bahn und Schizophrene Ichspaltung, Friedrich Hölderlins Philosophische Fragmente in ihrer Beziehung, Fortschr. Neurol. Psychiat. 63 (1995), s. 341-349.
- 43- Frommer: s. 343.
- 44- Wackwitz: s. 140-148.
- 45- Bertaux: Friedrich Hölderlin, s. 226-230.
- 46- Peters: s. 83 ve sonrası.
- 47- Laplanche: s. 61-66.
- 48- A.g.y.: s. 61.
- 49- A.g.y.: s. 55-56.
- 50- Heinrich, D.: Hölderlin über Urteil und Sein, Hölderlin-Jahrbuch, 14, 1965/66, s. 73-96.
- 51- Schmidt-Degenhard, M. Wahn und Imagination, Fortschr. Neurol. Psychiat. 63 (1995), s. 350-357.
- 52- Bethesda, s.H.: Hölderlin dichterisches Schaffen in Lichte seiner Schizophrenen Psychose, Psyche 1972, s. 530-548.
- 53- Kurz, C. Hölderlin und die Frage nach dem Wahnsinn, Euphomon, Zeitschrift für Literaturgeschichte, 73, (1979), s. 186-198.
- 54- Jamme: s. 441.
- 55- Heidegger, M.: Der Spiegel dergisiyle yapılan söyleşi, Prof. Heidegger, 1933 Neler Oldu?, Çeviren: Turhan Ilgaz, 1993, Yapı Kredi Yayınları, s. 36.
- 56- Heidegger, M.: Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung, 1971, s. 47.

7. BÖLÜM:

- 1- Lepenies, W.: *Melancholie und Gesellschaft*, Suhrkamp, 1981, s. 97.
- 2- Foucault, M.: *Ben'in yapımı*, Ara Yayıncılık, Türkçesi: Levent Kavas, 1992, s. 34-35.
- 3- Bastian, T.: *Herausforderung Freud*, Hirzel, 1989, s. 27-29.
- 4- Le Bon, G.: *Psychologie der Massen*, (1895), 1982.
- 5- Durkheim, E.: *Der Selbstmord*, (1897), 1982.
- 6- Freud, S.: *Kitle Psikolojisi ve Psikanaliz Üzerine*, (1921), Türkçesi: Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, 1990.
- 7- Reich, W.: *Faşizm Kitle Ruhu Analizi*, Türkçesi: Bertan Onaran, Payel Yayınları, 1975.
- 8- Merton, R. K.: *Sozialkultur und Anomie*, 1970.
- 9- Benjamin, W.: *Ursprung des deutschen Trauerspiels*, (1916-1925), Suhrkamp, 6. Auflage 1993, s. 122.
- 10- Tellenbach, H.: *Melancholic*, 1974, s. 65.
- 11- Anomie ve yabancılaşma sonucu ortaya çıkan kişilik değişiklikleri için bkz. Teber, S.: *Politik Psikoloji Notları*, Ara Yayıncılık 1990, s. 150-163.
- 12- Lepenies, S.: s. 162-163.
- 13- Bielschowsky: *Goethe, Hayatı ve Eserleri*, Türkçesi: Mediha Önay, Şerif Önay, 1992, MEB Yayınları, 11, s. 339.
- 14- Marcuse, H.: *Aşk ve Uygarlık*, Çeviren: Seçkin Çağlar, May Yayınları, 1968, s. 47.
- 15- Freud, S.: *Kitle Psikolojisi ve Psikanaliz Üzerine*, s. 427-428.
- 16- Kellein, Thomas: *Pierrot, Melancholie und Maske*, 1995, s. 23.
- 17- Kellein: s. 15.
- 18- Kellein: s. 13.
- 19- Kellein: s. 13-15.
- 20- Nietzsche, F.: *Tragedyanın Doğuşu*, Çeviren: İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, 1994, ve Nietzsche, F.: *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Çeviren: Nusret Hızır, 1985, B/F/S Yayınları.
- 21- Sartre, J. P.: *Baudelaire -deneme-* s. 70.
- 22- Gabrielle Beinhorn: *Das Groteske in der Musik*, Arnold Schönberg, Pierrot Luvre, 1989.
- 23- Kellein: s. 83.
- 24- Heibrink, L.: *Melancholie und Moderne*, 1995, s. 135.

- 25- Hülsewig, Johnen, J.: Selbst Verwirklichung vom traditionellen Portrait zum Bildnis des Expressionismus, O Mensch, Das Bildnis des Expressionismus, Kunsthalle Bielefeld, 1993.
- 26- Amelunxen, H.: Sklagraphia-Silberchlorid und schwarze Galle zur allegorischen Bestimmung des photographischen Bildes, Allegorie und Melancholie, Suhrkamp, 1992, s. 90-123.
- 27- Poley, P.: Was war der Neue Mensch? Das Bildnis des Expressionismus, 1993, s. 30-38.
- 28- Adolphs, V.: Der irrende Ritter, Zur Ikonographie des Selbstportraits im Expressionismus, 1993, s. 76-89.
- 29- Elger, D.: Expressionismus, Die "Brücke", eine Künstlergruppe, 1988, s. 15-22.
- 30- A.g.y.: Ernst Ludwig Kirchner, s. 23-48.
- 31- Ernst Ludwig Kirchner, 1880-1938, Ausstellungskatalog, Berlin, 1980.
- 32- Schwals, H.J.: Kunst und Künstler, Ernst Ludwig Kirchners Gruppenportrait: "Eine Künstlergruppe", Das Bildnis des Expressionismus, 1993, s. 109-120.
- 33- A.g.y.
- 34- Nothaker, K.: Die stilistische Entwicklung der Selbstbildnisse, Paula Mendelson, 1990.
- 35- Murken-Altragge, Ch.: Paula Mendelson Becker, Leben und Werk, Köln, 1980.
- 36- Busch, G.: Paula Mendelson-Becker, Malerin-Zeichnerin, Frankfurt 1981.
- 37- Linsmann, M.: "Ich bin Ich und hoffe es immer zu Werden". Zu den Selbstbildnissen von Paula Mendelsen-Becker, 1993.
- 38- Arnold Schönberg 1874-1951, Das Bildnerische Werk, Ausstellungskatalog 1992, Köln.
- 39- Georg Trakl 1887-1914, Ausstellung: Innsbruck 1995.
- 40- Benjamin, Walter, 1892-1940. Marbacher Magazin 1990. Eine Ausstellung des Theodor W. Adorno Archivs. Frankfurt. Bearbeitet von Rolf Tiedemann, Christoph Gödde und Henri Lonitz. Bundan sonraki alıntılarda bu kaynaktan hep Marbacher Magazin kısıltması kullanılmıştır. s. 30.
- 41- Valverde, J. M.: Walter Benjamin -"ein Held unserer Zeit"- Für Walter Benjamin. Dokumente, Essays und ein Entwurf. Hrsg.: Ingrid und Konrad Scheurmann. Suhrkamp 1992, s. 18.

- 42- Raddatz, F. J.: Revolte und Melancholie, 1982, Fischer -ein Judischen Melancholiekers Walter Benjamin-, s. 183.
- 43- Jay, M.: Diyalektik İmgelem. Türkçesi: Ünsal Oskay Ara Yayınları, s. 273.
- 44- Raddatz, F. J.: s. 183-184.
- 45- Schings, H.-J.: Melancholie und Aufklärung, 1977, s. 293.
- 46- Scholem, G.: Walter Benjamin. -die Geschichte einer Freundschaft- 1976; ve ayrıca bkz. Scholem, G.: Walter Benjamin und sein Engel, Suhrkamp, 1992.
- 47- Selz, J.: Walter Benjamin. ein interview von Manuel Cussò-Ferrer. Erinnerungen an Walter Benjamin. Konkret, 1961, Nr. 15.
- 48- Lisa Fittko zu Walter Benjamin Flucht. ein interview von Richard Heinemann für Walter Benjamin. s. 142-157.
- 49- Sahl, H.: Walter Benjamin in Lager. Für Walter Benjamin, s. 114-121.
- 50- Valverde: s. 26.
- 51- van Reijen, W.: Labyrinth und Ruine. Die Wiederkehr des Barock in der Postmoderne. Allegorie und Melancholie, 1992, s. 261-291.
- 52- Sahl: s. 114.
- 53- Benjamin, Pasajlar, s. 37.
- 54- A.g.y.: s. 37.
- 55- Lyvet, J.: Benjamin Flâneur: Das Passagen-Werk. Für Walter Benjamin, s. 222-224.
- 56- van Reijen, W.: Innerlichkeit oder Begriffsarbeit? Barockrezeption W. Benjamin und Adorno. Allegorie und Melancholie, s. 25.
- 57- Steiner, U.: Traurige Spiele vor Trauriger. Zu Walter Benjamin Theorie des barocken Trauerspieles. Allegorie und Melancholie, s. 3.
- 58- Scheurmann, I.: Als Deutscher in Frankreich: Walter Benjamin Exit 1933-1940. Für Walter Benjamin, s. 75-107.
- 59- Max Aron'ın anılarının kısa bir özeti için bkz.: Marbacher Magazin, s. 292-295.
- 60- Sahl: A.g.y., s. 117.
- 61- Bolz, N., van Reijen, W.: Walter Benjamin, 1991, Campus, s. 17.
- 62- Benjamin: Pasajlar, s. 37.
- 63- Marbacher Magazin, s. 307.
- 64- A.g.y.: s. 309.

- 65- Koestler, A.: Abschaum der Erde, 1971, s. 529.
- 66- Scheurmann: s. 98 ve sonrası...
- 67- Marbacher Magazin: s. 311.
- 68- A.g.y.: s. 311 ve sonrası.
- 69- Costa, s. C.: Zwischen Nazis und Franquisten. Walter Benjamin in der Falle. 27 Temmuz 1979 tarihinde İspanya'da Katalanca "Punt Diari" gazetesinde yapılan söyleşi. Marbacher Magazin'in arkasına ek olarak konmuştur. s. 349-352.
- 70- Scheurmann, I.: Neue Dokumente zum Tode Walter Benjamin. Bonn, s. 44.
- 71- Nietzsche, F.: Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe, Çeviren: Nusret Hızır, B/F/S Yayınları, 1985, s. 38.
- 72- Foucault, M.: Kelimeler ve Şeyler. Fransızca'dan Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, 1994, s. 406 ve s. 499.
- 73- Bu konuda en sık anılan kaynak: Schings, H.-J.: Melancholie und Aufklärung. Melancholiker und ihrer Kritiker in Erfahrungsseelenkunde und Literatur des 18. Jahrhundert, 1977 Sonra da Karl Philipp Moritz: Anton Reiser, (1785) Ein psychologischer Roman, 1979 Thomas Mann: Doktor Faustus (1947), 1995 Walter Jens: Herr Meister, 1987 Günter Grass: Tagebuch einer Schnecke, 1980.
- 74- Gonçarov, I.: Oblomov (1857), Çevirenler: s. Eyüboğlu, E. Güney, Kök Yayınları, 1967, s. 74 ve s. 104.
- 75- Beckett, s.: Malone Ölüyor. Türkçesi: Hakan Özbay, Ara, 1989, s. 8, s. 98 ve s. 77.
- 76- A.g.y.: s. 98.
- 77- A.g.y.: s. 77.
- 78- Ebeling, Hans: Das Subjekt in der Moderne. Rekonstruktion der Philosophie im Zeitalter der Zerstörung. 1993, s. 11-20.
- 79- Camus, A.: Düşüş. Çeviren: Yalçın Tura, Varlık Yayınları, 4. Basım, 1989, s. 8.
- 80- Grass, G.: Teneke Trampet. Türkçesi: Kâmuran Şipal, Cem Yayınları, 1989, s. 65.
- 81- Theunissen, M.: Negative Theologie der Zeit. Suhrkamp, 1992, s. 299 ve sonrası.
- 82- Furth, P.: Pnänemelogie der Enttäuschung. Fischer, 1991, s. 94.

- 83- Melancholie. Ein Deutsches Gefühl. Hrg. Hohmann, J.s.: 1993, s. 184-185.
- 84- van Reijen, W.: Allegorie und Melancholie, Einleitung. s. 12-13.
- 85- Ebeling, H.: Der Tod in der Moderne. 1992, 3. Auflage, s. 16.
- 86- Rüssen, J.: Zeit und Sinn. Fischer, 1990, s. 231.
- 87- Sonntag, M.: Die Seele als Politikum, DRV, 1988, s. 6.
- 88- van Reijen, W.: Die authentische Kritik der Moderne. 1994, Wilhelm Fink Verlag, s. 169.
- 89- Földenyi, L.F.: Melancholia, 1988, s. 11.

•

Melankolik kişiliğin gizemini anlamaya yönelik çalışmalar Homeros destanlarında başlamış, Hipokrat yazınında sürmüş, Sophokles'in trajedilerinde doruğa ulaşmıştır. Aristoteles, olağanüstü kişiliklerden, özgün bir ahlak ve tutkulu bir heyecan içinde yaşayanların genellikle melankolik olduklarını söylemiştir. Demokritos, Herakleitos, Empedokles örneklerinde olduğu gibi... Albrecht Dürer, Hölderlin, Walter Benjamin vb. hep bu tür bir melankolik yaşamın aurasını yaymışlardır. Melankolik yaşamda çok kez, sıradan varoluşun acılı sefaleti aşılabilmekte, trajik fakat onurlu

(hatta bazen) estetik özellikleri (bile) olabilen yepyeni bir benlikle karşılaşmaktadır. Kabalıklardan ve kalabalıklardan uzak, hiçbir yerden ve hiç kimseden bir şey beklemeden yaşanan yalnızlıklar salt toplumsal yalıtılmalar olarak (da) düşünmemek gerekir. Bu tür içselleşme durumları insanın kendi kendisiyle buluştuğu, her şeyden kurtulup hiçbir dayanak noktasının kalmadığını duyumsadığı, özbenliğin kendi kendisini

yaratmaya başladığı anlardaki olağanüstü coşkular, hazlar, güzelliklerle dolu serüvenler olarak da düşünülebilir. Melankolik yaşamın satır aralarında, uyumsuzluğun, toplumsallaşamamanın, her dem günahkârlığın ve saçmalığın keyfi (de) yaşanır.

YORUM

YORUM SANAT
YAYINEVİ

Atatürk Oto Sanayi Sitesi
Nazmi Akbacı İş Merkezi No:129
34398 - Maslak / İSTANBUL
Tel : (0-212) 285 91 97
Tel : (0-212) 286 17 51
E mail : info@yorusanatyayinevi.com
Web : yorusanatyayinevi.com

online satış:
www.saykitap.com

ISBN 978-975-468-215-1

SAY YAYINLARI

D L O J İ D İ Z İ S İ